

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† Ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων *ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.*

ΕΚΤΟΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ Θ' ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1955 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Α' ΤΕΥΧΟΥΣ

Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ: Το πρότυ- πον τοῦ Ζήνωνος σ.	7
Α. Χ. ΖΩΗ: Κρητικαὶ σελίδες . . . σ.	72
CARETH MORGAN: The Canea earthquake of 1595 σ.	75
ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΛΕΞΙΟΥ: Ἡ Φυλλάδα τοῦ Ἰαδάρου σ.	81
ΕΛ. ΠΛΑΤΑΚΗ: Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐν Κρήτη βοτανικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ τῆς 'Αναγεννήσεως μέχρι τῶν καθ' ἡ- μᾶς χρόνων σ.	119
GEORGE MILES: A recent find of coins of the Amirs of Crete . σ.	149
J. M. COOK: Πήλινο ὁμοίωμα μυκη- ναϊκοῦ φορείου σ.	152
Ι. Σ. ΑΛΕΞΑΚΗ: Ἐν φορολογικὸν ἐγ- γραφον τοῦ 1860 σ.	155
Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ: Ἡ διαθήκη ἐνὸς Κρητὸς ζωγράφου τοῦ ἔτους 1546 σ.	158

2 ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΤΕΥΧΟΥΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ
ΤΟ Α' ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ :

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΑΒΑΚΗ
Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΑΡΓΑΛΕΙΟΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΚΡΗΤΙΚΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΡΟΥΧΑ

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΥΙΩΝ ΣΠΥΡ. Δ. ΑΛΕΞΙΟΥ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

1955

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΑΝΟΛΗ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

1964/9 2005 Books

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

Β Ρ Α Β Ε Ι Ο Ν Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Σ Α Θ Η Ν Ω Ν

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† *Ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων* ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ Θ' ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1955 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

Ο Ρ Ο Ι Σ Υ Ν Ε Ρ Γ Ι Α Σ Ι Α Σ

Εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» γίνονται δεκταὶ πρὸς δημοσίευσιν μελέται, κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐκτίθενται οὗτοι εἰς τὸ προλογικὸν σημείωμα τοῦ πρώτου τόμου. — Πάντα τὰ δημοσιεύματα ὑπόκεινται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἣ ὅποια καθορίζει τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἀναλόγως τοῦ διαθεσίμου ἐκαστοτε χώρου καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδόσεως αὐτῶν. — Ὁ συγγραφεὺς δύναται αὐτοπροσώπως νὰ ἐπιμεληθῇ μιᾶς τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν, ἐφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ἡ ταχέϊα ἐπιστροφή των. Εἰς περίπτωσιν καθυστερήσεως ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσου ἐκτυπώσεως. — Δικαιοῦται ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς νὰ ζητήσῃ τὴν ἐκδοσιν μέχρι τριάκοντα, κατ' ἀνώτατον ὄριον, ἀνατύπων ἐκάστης ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνατύπων συντελεῖται μετὰ παρέλευσιν διμήνου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἀντιστοίχου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ. — Αἱ συνεργασίαι δημοσιεύονται κατὰ σειρὰν λήψεως. — Τὰ δημοσιευόμενα χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται. Χειρόγραφα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ δέον ν' ἀποστέλλωνται πρὸς τὸν κ. Ν. Πλάτωνα, Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐμβάσματα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν ἐκδοσιν (διορθώσεις δοκιμῶν κλπ.) πρὸς τὸν κ. Ἀνδρέαν Γ. Καλοκαιρινόν, Ἡρακλείον Κρήτης.

ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟΝ ΤΟΥ «ΖΗΝΩΝΟΣ»

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων διάλυσιν (1204) τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Κρήτη, ὡς γνωστόν, περιήλθεν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς (1211), οἵτινες καὶ παρέμειναν κύριοι τῆς Νήσου ἐπὶ τετρακόσια πενήκοντα περίπου ἔτη (1669)¹.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς μακροαίωνος κατοχῆς τῆς Νήσου, διὰ τὴν αὐστηρὰν καὶ λόγῳ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπαναστάσεων δεσποτικὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὸν κατὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θρησκευτικὸν φανατισμὸν των, αἱ ἔκδηλώσεις πνευματικῆς γενικῶς κινήσεως εἶναι περιορισμέναι.

Βραδύτερον ὅμως, ἀπὸ τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος ἐπέρχεται βελτίωσις τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, παραλλήλως δὲ καὶ μεγαλυτέρα πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῆς λογίας παραδόσεως ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ κοσμικὴν αὐτῆς μορφήν, ὡς καὶ τῆς δημοδεστερίας λογοτεχνικῆς παραγωγῆς².

Οἷτω δὲ ὅτε μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Βασιλευούσης κατέφυγον ἐν Κρήτῃ Ἕλληνες λόγιοι φυγάδες, εὗρον ἐκεῖ, μάλιστα εἰς τὰ γέμοντα κωδίκων μοναστήρια, ἔδαφος κατ'ἄλληλον πρὸς διάδοσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραδόσεως. Ἄς σημειωθῇ μάλιστα, ὅτι ὁ Μ. Μουσοῦρος, ὁ Γ. Τραπεζούντιος, ὁ Φρ. Πόρτος καὶ ἄλλοι Κρήτες, οἵτινες διεκρίθησαν εἰς τὴν Δύσιν, εἶχον λογίαν ἐκ Κρήτης παιδευσιν. Ἐνῶ δὲ πλέον τὴν Ἑλλάδα ἐκάλυπτε σκότος ἀπαιδευσίας, ἐν Κρήτῃ καὶ μάλιστα ἐν τῷ Σιναίτικῳ μετοχίῳ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης

¹) Ἰδ. γενικῶς: Στεφ. Ξανθοῦ δίδου «Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν». Ἐπιμελεία Ἰω. Καλῆσουνάκη. Athen 1939 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, No 34).

²) Ἰδ. Στ. Ξανθοῦ δίδου «Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ...», ἐνθ' ἀν., σελ. 170 κέξ.—Α.χ. Κύρου «Ἡ πνευματικὴ ἀκμὴ τῆς Κρήτης», περ. «Ἐπετηρίδος Ἑταιρίας Κρητ. Σπουδῶν», Α' (1938), σελ. 302 κέξ.—Ν. Β. Τωμαδάκη «Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400» ἐν Ἀθήναις 1947, σελ. 84 κέξ.—Τοῦ Ἀὔτοῦ «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης κατὰ τὸν Μεσαίωνα», περ. «Κρητικὴ Ἑστία» Α', τεύχ. 1 (Ἀπρίλ. 1949), σελ. 8 - 10 —Τοῦ Ἀὔτοῦ «Ὁ ἔθνικὸς χαρακτῆρας τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας», περ. «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση», τόμ. Α', ἀρ 8 (1945), σελ. 19 - 21 (=«Νεοελληνικά» Δοκίμια καὶ Μελέται. Τόμ. Α', Ἀθήναι 1953, σελ. 76 - 83).

καὶ ἐν ἄλλαις μοναῖς τῆς νήσου ἐκαλλιεργοῦντο τὰ γράμματα καὶ ἐξετρέφοντο ἐκ τῶν κέντρων τούτων λόγιοι, ἐξ ὧν κατόπιν προῆλθον λαμπροὶ κληρικοὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὡς π. χ. ὁ Μελέτιος Πηγάς, ὁ Κύριλλος Λούκαρις κ. ἄ. Ἡ μεγαλόνησος τοῦ Μυρσίνου, παρετήρησε χαρακτηριστικῶς ὁ Δ. Θερειανός^{*)}, «μετὰ τὴν βυζαντινὴν καταστροφὴν ἀπεδείχθη αὐτόχρομα Ἑλλάδος Ἑλλάς καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔμπεδος ἀκρόπολις».

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἐνετοκρατίας προσέτι Κρήτες, διὰ τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπικρατοῦσαν πολιτικὴν κατάστασιν, καταφεύγουν χάριν σπουδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐκεῖθεν δ' ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν Νῆσον ἀποβαίνουν συντελεστικοὶ παράγοντες λογοτεχνικῆς δραστηριότητος, ἥτις κορυφοῦται εἰς ἀνθησιν κατὰ τὸν ΙΣΤ', μάλιστα δὲ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, καὶ καθιστᾷ τὴν Κρήτην — ὡς εὐστόχως παρετηρήθη — Toscana τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. «Τὰ σπουδαιότερα λογοτεχνικὰ μνημεῖα τῆς τότε δυστυχημένης χώρας μας — γράφει ὁ Γ. Ζώρας^{*)} — σ' αὐτὴν εἶδαν τὸ φῶς. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι τὰ ἀξιολογώτερα, ὅχι μόνο σχετικὰ, γιατί στὴν λοιπὴ Ἑλλάδα ἢ Τουρκικὴ τυραννία εἶχε ἐξαφανίσει κάθε ἴχνος πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτα, γιατί ἔξω ἀπὸ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ὄρια, ἀποτελοῦν τρανὰ δείγματα τῆς πνευματικῆς ἰκανότητος ἐνὸς λαοῦ καὶ θὰ ζήσουν καὶ στὸ μέλλον γιὰ νὰ πιστοποιήσουν ὅτι, καὶ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς μεγάλης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ὑποδούλωσι τοῦ ἔθνους, τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἐξακολούθησε νὰ λάμπη καὶ νὰ παράγῃ ἄξια ἔργα».

Τὰ ποιητικὰ δημιουργήματα τῆς Κρήτης κατὰ μὲν τὸν ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' αἰῶνα δὲν διακρίνονται βεβαίως δι' ἰδιαιτέραν λογοτεχνικὴν ἀξίαν. Οἱ συγγραφεῖς τῶν ἔργων τούτων ἐμπνέονται ἐκ θρησκευτικῶν θεμάτων (Χοῦμος, Φαλιέρος), ἀσχολοῦνται περὶ ζητήματα σχετικὰ πρὸς τὸν θάνατον καὶ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς (Μπεργαδῆς, Πικατόρος), σατιρίζουν τὴν σύγχρονόν των κοινωνικὴν κατάστασιν («Συναξάριον εὐγενικῶν γυναικῶν...»), θρηνοῦν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ πόλεων περιγράφοντες ταύτην (Σκλάβος, Ἀγέλης) καὶ στιχοτυποῦν τὰ δεινοπαθήματα τῶν ξενιτευομένων («Περὶ Ξενητείας»).

Κατὰ τὸν ἐπόμενον ὅμως, ΙΖ' αἰῶνα, ἡ Κρήτη διὰ τῶν λογοτεχνικῶν αὐτῆς συνθέσεων προσφέρει ἀξιολογώτατα μνημεῖα τῆς νεοελλη-

*) Δ. Θερειανοῦ «Ἀδαμάντιος Κοραῆς». Τόμ. Α', Ἐν Τεργέστη. 1889, σελ. 18.

*) Γ. Θ. Ζώρας «Ἐρωτόκριτος καὶ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», περ. «Ἐπιθεώρησις» (Ρώμης), ἔτ. Β', ἀρ. 6 (Ἰούν. 1939), σελ. 188.—Τοῦ Ἀθ. τοῦ βιβλιοκρισίας τῆς ὑπὸ Γ. Μέγα ἐκδόσεως τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ», περ. «Νέα Ἐστία», τόμ. 34, τεύχ. 391 (Σ)βριος 1943), σελ. 1156 - 1157.

νικῆς λογοτεχνίας. Ἡ Κρητικὴ ποίησις — διότι κυρίως περὶ ποιήσεως πρόκειται ἐνταῦθα — ἀναπτύσσεται εἰς δύο τομεῖς: τῶν ἐπικῶν καὶ λυρικῶν συνθέσεων καὶ τῶν δραματικῶν δημιουργιῶν. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκει ὁ «Ἐρωτόκριτος» καὶ ἡ «Βοσκοπούλλα», ἀμφότερα ἔργα ἰδιαίτερας ποιητικῆς πνοῆς, διαδοθέντα καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, μάλιστα τὴν Ἐπτανήσον⁵, καὶ συμβαλόντα, μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κρήτης, εἰς ἀναγέννησιν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουν ἔργα δραματικά, ἤτοι τραγωδίαι («Ἐρωφίλη», «Βασιλεὺς Ροδολίνος», «Ζήνων»), κωμωδίαι («Στάθης», «Φορτουνάτος», «Καζοῦρμπος»), καὶ θρησκευτικὰ ἢ ποιμεινικὰ δράματα («Θυσία τοῦ Ἀβραάμ»—«Γύπαρις»)⁶.

Τὰ ποιητικὰ ταῦτα δημιουργήματα, ὡς διεπιστώθη ἐκ τῶν εἰδικῶν γενομένων ἐρευνῶν, ἐμφανίζονται ἐπηρεασμένα ἐκ Δυτικῶν προτύπων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιστῶς («Ἐρωτόκριτος»—«Paris et Vienne», «Ἐρωφίλη»—«Orbecche», «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» — «Isach» κλπ.). Παρὰ τὴν τριαύτην ὅμως προέλευσιν αὐτῶν τὰ ἐν λόγῳ ἔργα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας διατηροῦν γνησίαν ἑλληνικότητα καὶ τόνον καθαρῶς ἐθνικόν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων, μάλιστα διὰ τῆς παρεμβολῆς παροιμιῶν, γνομικῶν καὶ ἄλλων ἔκφράσεων ἐκ τοῦ λαϊκοῦ βίου, καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν, διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως γλώσσης ἀποκεκαθαυμένης ξενισμῶν, ἀμειγρῶς δημοτικῆς καὶ καταλλήλου πρὸς χρῆσιν αὐτῆς εἰς λογοτεχνικὰς συνθέσεις.

⁵ Ἀναφορικῶς πρὸς τὰ ἔργα ταῦτα ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης ἑ παρατηρεῖ: «Τὸ νὰ ἐμφανίζεται τώρα στὴν Κρήτη ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ «μυστή-

⁵) Ἰδ. Γ. Θ. Ζώρα «Ποίησις καὶ Πεζογραφία τῆς Ἐπτανήσου». Ἀθήναι 1953, σελ. 31 κέξ.

⁶) Ἰδ. Ἐμμ. Κριαρᾶ «Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου». Ἀθήναι 1938.—Τοῦ Αὐτοῦ «Πηγὲς καὶ ἐπιδράσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου», περ. «Νέα Ἑστία», τόμ. 42, τεύχ. 488 (1 Ν)βρίου 1947), σελ. 1297 - 1299.—Γ. Θ. Ζώρα «Περὶ τὰς πηγὰς τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ». Ἐν Ἀθήναις 1945.—G. Morgan «French and Italian Elements in the Erotocritos», περ. «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Ζ' (1953), σελ. 201 - 228.—Ἡ λ. Π. Βουτιερίδης «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας», τόμ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1927, σελ. 181 - 188.—Κ. Θ. Δημαρᾶ «Σημείωμα γιὰ τὴ Βοσκοπούλα», περ. «Τετραδίο (Δεύτερο)» (1945), σελ. 71 - 81.—Εἰδικώτερον τὴν περὶ τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου βιβλιογραφίαν ἰδ. εἰς Μ. Μανουσάκα «Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου», περ. «Ἑλλην. Δημιουργία», τόμ. ΙΒ', τεύχ. 131 (15 Ἰουλίου 1953), σελ. 97 - 107.

⁷) Ν. Β. Τωμαδάκης «Ὁ Ἐθνικὸς χαρακτήρας τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας», ἐνθ. ἄν., σελ. 78, 82.

ριο» στο θεατρικό του είδος, ο Έρωτόκριτος έπος στο είδος του, ή Έρωφίλη τραγωδία, ποιμενικές κωμωδίες κι αστικές, τὸ νὰ ἔχωμε δηλαδή ὄρισμένα εἶδη λόγου, ἐνῶ δὲν ἔχομε ἄλλα (ρητορικούς λόγους, ἱστορία π. χ.), αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο κι ἀνεξήγητο. Οἱ λογοτέχνες τῆς ἐποχῆς, ὁ Β.τσέντζος Κορνάρος, ὁ Γ. Χορτάτζης, ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὰ λογοτεχνικά εἶδη τοῦ καιροῦ τους, ποὺ περνοῦσαν τότε στὴν Ἰταλία, στὴ Γαλλία καὶ στὴν ἄλλη πολιτισμένη Εὐρώπη. Ἔτσι δὲν εἶχαν νὰ σκεφθοῦν οἱ ἴδιοι γιὰ τὴν οἰκονομία τοῦ λόγου, δὲ χρειάσθηκαν ἕνα ἔκφραστοῦν σὲ εἶδος δημιουργημένο ἀπὸ τοὺς ἴδιους.

»Τὸ νὰ γραφῆί πάλι ἡ ὅλη Κρητικὴ λογοτεχνία σὲ ζωντανὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ὅχι ὅπως μιλιόταν, ἀνάμεικτη μὲ ξένες λέξεις, στὰ ἀστικά κέντρα τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καθαρὴ, ὅπως ἦταν κι ἔλαμπε στὰ ἀγροτικά διαμερίσματα τῆς νήσου, τὰ πιὸ ἀπειραχτι ἀπ' τὸ λεβαντινισμὸ τῶν κέντρων, εἶναι ἕνα ἄλλο φαινόμενο, ποὺ δείχνει ὅτι οἱ τεχνίτες, ὀδηγημένοι ἀπ' τὴν διαίσθησί τους, τὴν εὐρωπαϊκὴ τους μόρφωση, τὴν ἀγάπη τους πρὸς τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο, ἀντὶ νὰ κλείσουν τὰ αἰσθήματά τους καὶ τὴ νοητικὴ τους ἔκφρασι σὲ νεκρὰ καλοῦπια λόγιας γλώσσας, τὰ ἔντυσαν μὲ τὴ δημοτικώτατη χάρι τοῦ λαϊκοῦ πολιτικοῦ λόγου...

»Γιὰ τοὺς μεγάλους Κρητικούς λογοτέχνες ἡ ἐπιλογὴ τῆς γλώσσας καὶ τῶν λαϊκῶν στοιχείων τῆς δημιουργίας των δὲν ἔγινε τυχαία. Βοῆθῆκαν στὴν ἐποχὴ τους διαμορφωμένη μιὰ ἀστικὴ κοινωνία μὲ δικό της πολιτιστικὸ περιεχόμενο καὶ δίπλα τὴν ἀγροτικὴ κοινωνία, ποὺ συνέχιζε γνησιώτερα τὴν Ἑλληνικὴ παράδοσι σὲ ὀ,τιδήποτε. Αὐτὰ ποὺ ἐσύνθεσαν δὲ δείχνουν δουλικὴ ὑποταγὴ στὴ δεύτερη, δὲ δείχνουν ἐξυπηρέτησι τῆς πρώτης. Οὔτε ἀστικὴ λογοτεχνία εἶναι, οὔτε τέχνη χωρικών. Βέβαια ὑπάρχει ὁ χαρακτῆρας τῆς διασκεδαστικῆς τέχνης, νὰ εὐχαριστηθῆς ἀπὸ τὴ διήγησι ποὺ παίρνει μάρκος, ἀπὸ τίς ὠραῖες εἰκόνες, νὰ γελάσης ἀπὸ τὰ χοντρά κάπως, ἀστεῖα. Ἄλλὰ ὁ συνδυασμὸς τοῦ ἀγροτικοῦ πρὸς τὸ ἀριστοκρατικὸ στοιχεῖο τῆς ἐποχῆς ἔγινε σύμμετρα, ἰσόρροπα καὶ ἀριστοτεχνικά, κατὰ τὸν προοδευτικώτερο τρόπο, μ' ἐκμετάλλευσι τῆς δημοτικῆς ἐπικολυρικῆς ποιήσεως (ἐρωτικὰ διηγηματικά τραγούδια, δίστιχα) καὶ σκέψεως (πολλὲς Κρητικὲς παροιμίαι ἔχουν μπῆ στυλοῦσιες ἐκεῖ μέσα) καὶ παράλληλα τῆς σύγχρονης Εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας. Ἔτσι κι ἡ ἐκλογὴ τῆς λαϊκῆς γλώσσας (καθαρισμένης ἀπὸ ξένα στοιχεῖα) παίρνει μιὰν ἄλλη σημασία...»⁸.

⁸) Ἰδ. καὶ τὴν μελέτην τοῦ Ἐ.μ.μ. Κ ρ ι α ρ ᾱ «Ὁ λαϊκότερος χαρακτῆρας τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, οἱ λογοτεχνίες τῆς Ἀναγέννησης καὶ ἡ βυζαντινὴ δημοτικὴ παράδοσι», περ. «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Ζ' (1953), σελ. 298 κέξ.

Εἰς τὰ δραματικά ἔργα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἀνήκει, ὡς ἤδη ἐλέχθη, καὶ ὁ «Ζήνων», τραγωδία ἀγνώστου ποιητοῦ, ὑπόθεσιν ἔχουσα τὰ κατὰ τὸν Ἰσαυρον αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἐν λόγῳ τραγωδία ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα ὑποδείξαντος, ὅτι ἔχει ὡς πρότυπον ὁμώνυμον λατινικὸν δράμα τοῦ Ἰησοῦτου Josephi Simonis, ἐκδοθὲν ἐν Ρώμῃ τῷ 1648. «Ἡ ἐν λόγῳ τραγωδία —γράφει εἰς τὰ Προλεγόμενα τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» ὁ Κ. Σάθας⁹—οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ψυχρὰ ἀπομίμησις τῆς ἐν ἔτει 1648 ἐκδοθείσης ὁμώνυμου λατινικῆς τοῦ Ἰησοῦτου Ἰωσήφ Σίμωνος... Ὁ παραβάλλων τὴν Κρητικὴν Ζήωνα πρὸς τὸν τοῦ Σίμωνος εὐκόλως ἀναγνωρίζει, ὅτι ὁ πρῶτος εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλευθέρᾳ ἀπομίμησις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ δουλικῆ μεταφρασίς τοῦ δευτέρου καὶ ἐνίοτε μὲν παρατηρεῖται καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο, συνήθως ὅμως ὁ μιμητὴς διαφυλάττει ἀνεξαρτησίαν τινα ἐν τῇ ἐξελληνίσει τοῦ λατινικοῦ δράματος».

Τὴν πληροφορίαν ταύτην, χωρὶς ὅμως τὸ θέμα ἐπιστημονικῶς νὰ μελετηθῇ, ἐπανέλαβον ἔκτοτε πάντες οἱ γραμματολογοῦντες χαρακτηρίζοντες τὴν Κρητικὴν τραγωδίαν ἄλλοτε μὲν «ἐλευθέραν μίμησιν» (Hesseling)¹⁰ ἢ «πότε μετάφρασις καὶ πότε παράφρασις» (Βουτιερίδης)¹¹, ἄλλοτε δὲ «ἀπομίμησις» (Καμπάνης)¹² ἢ «διασκευὴ» (Δημαρᾶς)¹³.

Ἦδη τὸ θέμα τῆς ἀκριβοῦς σχέσεως τοῦ λατινικοῦ δράματος πρὸς τὴν Κρητικὴν τραγωδίαν, μετὰ τῶν συναφῶν αὐτῷ προβλημάτων, ἐξετάζεται διὰ τῆς ὡς ἔπεται γενομένης ἡμετέρας ἐρεῦνης.

ΤΑ ΠΕΡΙ ΤΟΝ ΠΟΙΗΤΗΝ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟΝ ΙΔΙΩΜΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Περὶ τοῦ ποιητοῦ τῆς τραγωδίας οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχομεν, δεδομένου ὅτι ἐν τῷ χειρογράφῳ τὸ κείμενον εἶναι ἀνεπίγραφον.

⁹) Κ. Σάθας «Κρητικὸν Θεάτρον», ἡ συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων. Ἐν Βενετίᾳ. 1879, σελ. 18', 18' - 181'.

¹⁰) D. C. Hesseling «Histoire de la litterature grecque moderne» (Traduite du Neerlandais par N. Pernot). Paris 1924, σελ. 24.

¹¹) Ἡλίας Βουτιερίδης «Σύντομη Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας». Ἀθῆναι 1934, σελ. 218.

¹²) Ἄρ. Καμπάνης «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας». Ἐκδ. Ε'. Ἀθῆναι 1948, σελ. 78.

¹³) Κ. Δημαρᾶς «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» Τόμ. Α' Ἀθῆναι 1949, σελ. 80 - 81.

Ὁ Στ. Ξανθουδίδης¹⁴ ἐν τούτοις στηριζόμενος εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ρεθυμνίου Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ συνθέσαντος τὸν «Κρητικὸν Πόλεμον», ἐνθα καταριθμῶν οὗτος τοὺς εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας διαπρέψαντας ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν Καλομάτη τὸ Φραγγιά, ὅστις *δίχως δασκάλου μάθησι ἔβγαλε τὴ Τῆνο*¹⁵ καὶ διορθῶν τὸ ἐν τῇ ἐνετικῇ ἐκδόσει «*τοιτῆνο*», εἰς «*τὸ Ζῆνο*», εἰκάζει, ὅτι ποιητῆς τῆς Κρητικῆς τραγωδίας εἶναι ὁ ρηθεις Ρεθύμιος Καλομάτης Φραγγιάς¹⁶.

Ὡς ὅμως παρετήρησε καὶ ὁ Μ. Μανούσακας¹⁷, ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ τοῦ Μπουνιαλῆ εὔρηται καὶ ὁ στίχος :

*ἄς κλάψουν ὄλα τὰ νησιὰ Τσιρίγο μὲ τὴ Τῆνο*¹⁸

ὅστις καλῶς παραδεδομένος ἐν τῇ ἐνετικῇ ἐκδόσει ἀναμφιβόλως ἐντυθῶ ἀναφέρεται εἰς τὴν νῆσον Τῆνον, ὥστε δὲν φαίνεται ἀναγκαῖα ἡ διόρθωσις τοῦ Ξανθουδίδου πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ζήνωνος, ἐφ' ὅσον ὁ Καλομάτης Φραγγιάς ἠδύνατο νὰ εἶχε συνθέσει ἔργον ἀναφερόμενον εἰς τὴν Τῆνον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον.

Ἄλλωστε, καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ Κρῆς ποιητῆς συνέταξε τὸ δραματικόν του ἔργον κατὰ τὸ λατινικὸν πρότυπον τῆς τραγωδίας τοῦ Simonis, εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρξεν ἄγευστος παιδείας—«*δίχως δασκάλου μάθησι*».

Ἀτυχῶς ἡ γλωσσικὴ μορφή τοῦ «Ζήνωνος» ἐμφανίζουσα ἱκανὰ στοιχεῖα τοῦ Δυτ. Κρητικοῦ ιδιώματος, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ προσδιορίσωμεν ἀσφαλῶς τὸν τόπον καταγωγῆς τοῦ συντάκτου αὐτοῦ. Εἰς τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ἀναφερόμενος ὁ Ξανθουδίδης¹⁹ παραδέχεται μὲν, ὅτι ὑπάρχουν τινὲς

¹⁴ Στ. Ξανθουδίδου «Διορθωτικὰ εἰς τὰ Κρητικὰ δράματα», περ. «Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher», τόμ. Β' (1921), σελ. 67.

¹⁵ «Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος», ἐκδ. Ἀγαθ. Ξηρουχάκη. Ἐν Τεργέστῃ 1908, σελ. 588, σιχ. 23 - 24.

Τὸν Καλομάτη τὸ Φραγγιά πάλι σοῦ λέγω κεῖνο

δίχως δασκάλου μάθησι πὼς ἔβγαλε τὴ Τῆνο.

¹⁶ Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Στ. Ξανθουδίδου φαίνεται ἀποκλίνων καὶ ὁ Στ. Ἀλεξίου, «Κρητικὴ Ἀνθολογία». Ἡράκλειον 1954, σελ. 134.

¹⁷ Μ. Manoussakas «État présent der Études sur le «Théâtre Crétois» au XVII siècle. Athènes 1952 (Extrait de l' «Hellenisme Contemporain»), p. 8.

¹⁸ «Κρητικὸς Πόλεμος», ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 566, σιχ. 7.

¹⁹ Στ. Ξανθουδίδου «Διορθωτικὰ εἰς τὰ Κρητικὰ δράματα», ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 67 - 68.

Ρεθύμνιοι ιδιωτισμοὶ—ἀπαντοῦν πάντως περισσότερα τῶν στοιχείων, ἅτινα οὗτος χαρακτηριστικῶς διαπιστώνει—ἅμα δ' ἐρμηνεύει τὸ φαινόμενον τῆς παρουσίας ἀνατολικῶν ιδιωτισμῶν ἐκ τοῦ λόγου «ὅτι ἢ ἐν Χάνδακι κυκλοφορία τοῦ ποιήματος καὶ αἱ ἀπὸ θεάτρου παραστάσεις ἐν αὐτῷ καὶ αἱ κατόπιν ἀντιγραφαὶ θὰ ἐξηφάνισαν καὶ πολλοὺς ἄλλους ιδιωτισμοὺς τῆς Δ. Κρήτης (εἰς ἣν γλωσσικῶς τάσσεται καὶ τὸ Ρέθυμνον), ὅπως συνέβη καὶ εἰς ἄλλα δράματα καὶ δὴ εἰς τὴν ἀναμφισβητήτως ρεθυμνίαν τραγωδίαν Ἐρωφίλην».

Ἐνταῦθα κρίνω σκόπιμον ὅπως σημειώσω τὰ παραλλήλως ἐν τῷ δράματι ἀπαντῶντα στοιχεία τοῦ τε Ἐνατολικοῦ καὶ τοῦ Δυτικοῦ Κρητικοῦ ιδιώματος.

Ὡς γνωστὸν ²⁰ κύρια γνωρίσματα τοῦ Ἐνατολικοῦ Κρητικοῦ ιδιώματος εἶναι τὰ ἐπόμενα:

α) Ἡ ἀποβολὴ τοῦ ἐκ συνιζήσεως προελθόντος *ι* (ε, ι) κατόπιν τοῦ *ρ*. Τοῦ φαινομένου περιωρισμένη ἔκτασις ἀπαντᾷ εἰς τὸ κείμενον: *μακρὰ* (Α. 5, Ε. 214, Ε. 336), *μερὰ* (Α. 250, 270, 312). Ἀντιθέτως πλείονα εἶναι τὰ παραδείγματα, καθ' ἃ τὸ φαινόμενον δὲν παρατηρεῖται (γνώρισμα Δυτικοῦ ιδιώματος): *θωριὰ* (Πρ. 169), *πικριᾶς* (Α. 2), *θεριὰ* (Α. 4, 43, 86, 380, Ε. 228, 234, 240), *θεριὸ* (Α. 102, Δ. 73, 120, Ε. 229), *θωριὰ* (Α. 150).

β) Ἡ ἀπουράνωσις τοῦ *σ*. Τοῦ φαινομένου ἀπαντᾷ εὐρεῖα ἔκτασις: *ἄξο* (Γ. 235, Ε. 84), *ἄξῶνεις* (Γ. 257), *ἄξῶση* (Β. 295), *ἄξωμένοι - ἄξωμένους* (Πρ. 177, Γ. 46), *ἀδέξα* (Α. 179), *δεξὸ* (Α. 251), *δεξὰ* (Α. 55), *δροσὰ* (Γ. 141), *δροσὲς* (Α. 77, 79, Γ. 224, Ε. 108, 206), *ἐξουσὰ* (Α. 305, 325, Δ. 222), *ἐξουσᾶς* (Πρ. 70, Β. 372), *ἐξὰ* (Πρ. 170), *ἴσο* (Γ. 33), *ἴσα - ἴσα* (Γ. 120), *περίσοο* (Α. 290, Γ. 345), *περίσσα* (Πρ. 108, Α. 228, Β. 178, 276, 320, 385, Γ. 119, Δ. 35, Ε. 3), *πλήσα* (Πρ. 75, Α. 161, Β. 56, 345, 375, 417, Γ. 355, Ε. 342), *πλούσους* (Γ. 21), *φορεσὰ* (Β. 245). Παραλλήλως ὅμως ἀπαντοῦν καὶ οἱ τύποι τοῦ Δυτ. ιδιώματος: *ἄξιον-ἄξιο* (Πρ. 61, 147, Γ. 135, 304, Ε. 269), *ἄξιος* (Γ. 354, 369), *ἄξιους* (Ε. 48), *ἄξια* (Α. 55), *ἄξια* (Γ. 2, Δ. 23, 155, Ε. 188), *ἄξιώταιε* (Β. 341), *ἴσιο* (Γ. 29), *πλήσιο* (Δ. 209), *πλούσιος* (Γ. 30, 379), *πλούσιον* (Γ. 29).

γ) Ἡ ἐπίδοσις τῆς χρονικῆς αὐξήσεως. Καὶ ἐνταῦθα ἐπικρατέστερα εἶναι τὰ στοιχεία τοῦ Ἐνατολικοῦ ιδιώματος. Οὕτως ἔχομεν τοὺς τύπους: *ἦλεγες* (Πρ. 52), *ἦκαμα* (Πρ. 92, Α. 88, 302, Δ. 213), *ἦκα-*

²⁰ Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου «Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ιδιώματος Ἐγ. Βαρβάρου καὶ περιχώρων», περ. «Ἀθηνα», τόμ. 38 (1926), σελ. 139 κέξ., (ἰδίως σελ. 148 - 149).

μες (E. 171, 245), *ἤκαμε* (B. 368, E. 68), *ἤξερε* (Πρ. 170, A. 129), *ἤξευρε* (Γ. 78), *ἤπινα* (Πρ. 194), *ἤμπαινες* (Πρ. 38), *ἤπεσα* (B. 234), *ἤπειρες* (Γ. 165), *ἤπεψε* (Πρ. 117), *ἤφηκα* (Γ. 152), *ἤμνογα* (B. 408), *ἤμνοξε* (Γ. 129), *ἤσφαξε* (Γ. 183), *ἤδεσε* (Δ. 152), *ἤσκυρτε* (Δ. 247), *ἤπροπε* (Γ. 319, E. 190), *ἤζε* (Δ. 385), *ἤφερε* (Πρ. 160, E. 67). Πα-
ραλλήλως ἀπαντοῦν οἱ Δυτικοὶ τύποι: *ἀνασα* (Πρ. 123), *ἀναψε* (Πρ. 129, Γ. 165, E. 328), *ἄφηκα* (B. 365), *ἄκουσες* (Δ. 370), *ἄνοιξε* (E. 351), *ἔδωκα* (Δ. 212), *ἔδωσες* (Δ. 211), *ἔκαμα* (Γ. 162, Δ. 280), *ἔμνοξες* (E. 100), *ἔπεσες* (Πρ. 54).

δ) Ὁ τύπος *τως* τῆς Γεν. Πληθ. τῆς τριτοπροσώπου ἀντωνυμίας (ἀντὶ τοῦ τύπου *τωνε* τῆς Δυτ. Κρήτης). Ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ «Ζήνωνος» ἔχομεν πλείστα παραδείγματα: *ἀκτῖνες τως* (A. 343), *ἀφτιά τως* (Δ. 323), *οἱ δυό τως* (Γ. 234, E. 38), *δοῦκα τως* (Πρ. 68), *γνώμην τως* (B. 107), *τὴν ζωὴν τως* (B. 308), *κεφάλια τως* (Δ. 395), *ὄλοι τως* (Δ. 261), *ὄχθρους τως* (Πρ. 87), *πόδια τως* (Πρ. 88, Γ. 264), *πλούτη τως* (Πρ. 16). Τοῦ Δυτικοῦ ἰδιώματος ἀπαντιᾷ ἀπαξ ὁ τύπος: *παιδιά τωνε* (Δ. 46), παραλλήλως πρὸς τὰ: *κάλη τους* (E. 8), *δόξα τους* (A. 363), *σιήθια τους* (B. 405), *οἱ δυό τους* (Δ. 194), *ὄλοι τους* (B. 102).

ε) Τὰ σύνθετα μετὰ τῆς προθέσεως *ἀνα-* ἀπαντοῦν ὑπὸ τὸν τύπον *ἀνε-* εἰς τὸ Ἐνατολικὸν Κρητικὸν ἰδίωμα. Παραδείγματα ὅμως δὲν ἔχομεν ἐν τῷ «Ζήνωνι». Ἀντιθέτως ὑπάρχουν οἱ τύποι τοῦ Δυτικοῦ ἰδιώματος: *ἀναγαλλιᾶζω - ζει* (Γ. 187, A. 357), *ἀναγαλλιᾶση* (A. 135), *ἀνατριχιῶ* (A. 140, Δ. 166), *ἀνασπάσω* (A. 146), *ἀναγελοῦσι* (Δ. 214), *ἀνακατόμαια* (B. 108), *ἀνακατωμένοι* (E. 153), *ξαναγιαγέρνει* (E. 152), *ξαναγιάγερνα* (Δ. 379), *ξαναρχίσου* (E. 143), *ξαναχορεύουσι* (Διδασκ., E. 143).

ς) Ἡ κατάληξις *-θηκα -θηκες...* τοῦ Παθητικοῦ Ἐοριστοῦ τῆς Ἐνατολικῆς Κρήτης εἶναι μᾶλλον περιορισμένη ἐν τῷ «Ζήνωνι», συγκριτικῶς πρὸς τοὺς τύπους τῶν καταλήξεων *-θην · θης...* τοῦ Δυτικοῦ ἰδιώματος. Οὕτως ἔχομεν: *ιφάνηκες* (A. 198), *ἐχάθηκε* (Γ. 134, 176, 181, 295, E. 175), *ἐχάθηκατε* (B. 194), *εἰσάθηκε* (B. 375), *ἐκατασιάθηκες* (B. 362), *ἐθυμώθηκε* (E. 238), *ἐγεννηθῆκα* (E. 59), *ἐθαμπώθηκε* (Δ. 295), *ἐτυφλώθηκες* (Δ. 308), *ἐσωθῆκα* (E. 159), *ἀναθραφῆκα* (E. 60), *ἐοβήστηκε* (Δ. 9), *ἀνέβηκε* (Δ. 294), *ἐδέκτηκες* (B. 197), Ἄλλὰ: *ἐχάθη* (B. 50, 204, 235, 356, Γ. 184, Δ. 9, 148), *ἐχάθης* (Δ. 130, E. 123), *ἐχάθησα* (E. 192), *εἰσάθη* (B. 236, 367), *ἠμαράθη* (B. 368), *ἠμαράθης* (E. 124), *ἐπαιέθης* (Γ. 113), *ἐδέθης* (Γ. 114), *ἐθυμώθη* (Γ. 129), *ἐφανερώθη* (E. 23), *ἐξερορίζωθη* (E. 24), *ἐλειώθη* (E. 87), *ἐοβήση* (Γ. 134, 183, 309).

ζ) Ἡ κατάληξις *-ουσι* τοῦ γ' πληθ. προσ. τῆς Ὀριστ. Ἐνεστ.

(γνώρισμα τοῦ Δυτικοῦ ἰδιώματος μᾶλλον) ἐπικρατεῖ τῆς καταλήξεως - ουν (τοῦ Ἀνατολικοῦ ἰδιώματος), κατ' ἀναλογίαν δύο τρίτων. Παρὰ τοὺς τύπους δηλαδή: *ὀνοματίζουσι* (Πρ. 9), *κράζουσι* (Α. 11), *σκοροποῦσι* (Πρ. 12), *λέγουσι* (Α. 207), *τρέμουσι* (Β. 138), *φέρουσι* (Διδασκ. Β. 211), *βγαίνουσι* (Διδασκ. Γ. 96), *γροικοῦσι* (Γ. 299), *δένουσι* (Δ. 55), *φυλάγουσι* (Δ. 211), *φυροῦσι* (Ε. 233), *σκοιτώνουσι* (Διδασκ. Ε. 292)²¹, ἀπαντοῦν οἱ τύποι: *ὀνομάζου* (Πρ. 5), *ξεσπαθώνουν* (Διδασκ. Α. 182), *λουλουδίζου* (Β. 37), *πιάνου* (Διδασκ. Γ. 96), *τρέμου* (Γ. 290), *παίρου* (Διδασκ. Δ. 188), *σβήνου* (Ε. 259), *καρτεροῦ* (Ε. 342)²².

η) Εἰς τὸ Δυτικὸν ἰδίωμα ὀφείλονται προσέτι οἱ τύποι: *χάμαι* (Α. 3, Διδασκ. Α. 178, Γ. 136), *δούδη* (Β. 28), παρὰ τοὺς τύπους: *δίδει* (Β. 310, Γ. 321, Δ. 43), *δίδεις* (Β. 217).

ΜΕΤΡΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ Κρητικὴ τραγωδία κατὰ τὰ διαλογικὰ αὐτῆς μέρη ἔχει γραφῆ εἰς 15σύλλαβον στίχον κατὰ διστίχους ὁμοιοκαταλήκτους στροφάς²³. Ὁ στίχος οὗτος ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα καὶ τῶν δημοδεστέρων κειμένων τῆς βυζαντινῆς γραμματείας τῶν τελευταίων αἰώνων, ἀλλὰ καὶ τῆς Κρητικῆς σχολῆς, ἔνθα μάλιστα διὰ τῆς προσθήκης τῆς ὁμοιοκαταληξίας²⁴ ἀπικτᾷ ἰδιαιτερον τόνον.

Ἐπὶ ἔποψιν τεχνικὴν κρινόμενοι οἱ 15σύλλαβοι ἱαμβικοὶ στίχοι

²¹) Τύποι ρημ. ληγόντων κατὰ τὸ γ' πληθ. πρόσ. ἐνεστ. εἰς - ο υ σ ι , ἀπαντοῦν εἰς τοὺς στίχους: Πρ. 15, 19, 73, 74, 109—Α. 33, 63, 64, 65, 73, 74, 119, 133, 157, 158, 165, 166, 200, 207, 230, 239, 265, 266, 277, 278, 286, 320, 359, 360—Β. 3, 4, 40, 102, 104, 136, 139, 140, 248, 251, 269, 297, 325, 351, 352, 361, 415, 419, 420—Γ. 96, 138, 180, 300, 315, 323, 384—Δ. 37, 52, 55, 56, 95, 177, 216, 260, 322, 323, 338, 339, 387, 394—Ε. 50, 158, 186, 198, 232, 234, 262, 305, 306, 373, 374.

²²) Τύποι ρημ. ληγόντων κατὰ τὸ γ' πληθ. πρόσ. ὀριστ. ἐνεστ. εἰς - ο υ ν ἀπαντοῦν εἰς τοὺς στίχους: Πρ. 5, 6, 80, 110, 115, 116—Α. 139, 140, 159, 160, 167, 176, 182, 223, 224, 266, 359—Β. 6, 140, 179, 270, 302, 395, 396, 440.—Γ. 96, 315, 316—Δ. 56, 188, 358, 359—Ε. 260, 340, 358.

²³) Ἡ λ. Β ο υ τ ι ε ρ ῖ δ η «Νεοελληνικὴ Στιχομετρικὴ». Ἐν Ἀθήναις 1929, σελ. 172.

²⁴) Περὶ ὁμοιοκαταληξίας ἰδ. Στ. Ξανθοῦ διδου «Βιτσέντζου Κορνάρου: Ἐρωτόκριτος» Ἐκδόσις κριτικὴ. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης [1916, σελ. CLXXX (μετὰ βιβλιογραφίας). Ἡ λ. Β ο υ τ ι ε ρ ῖ δ η «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας». Τόμ. Α'. Ἀθήναι 1924, σελ. 53-57.— Ν. Βέη «Παλαμικά», περ. «Νέα Ἐστία», τόμ. ΙΔ', τευχ. 397 (Χριστοῦγ. 1943), σελ. 46-48 (μετὰ τῆς αὐτόθι βιβλιογραφίας).

τοῦ «Ζήνωνος»—παρὰ τὰς ἐν αὐτοῖς χασμωδίας²⁵—ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Κρῆς ποιητὴς ἦτο περὶ τὴν στιχουργίαν ἀρχαῖοντως ἱκανός.

Σημειοῦνται βεβαίως ἐν τῷ δράματι τρεῖς ὑπέρμετροι καὶ δύο βραχύτεροι στίχοι :

Ἄλεξανδρος γῆ ὁ Ἡρακλῆς, ποιός εἶχε τὴ δύναμί σου ; (Πρ. 44).

ARM. Παιδί μου, Βασιλίσκο μου.

BAS. Ω κύρι!

ARM. Τρέμονσι μέσα τὰ σωθικά μου (B. 361).

ΑΣΚΙΑ. Στὴν ἄβυσσο.

ΛΟΓΓ. Ἄβυσσος, ἄνοιξε, δέξου τὸ δουλευτή σου (E. 285).

ΚΑΣΤ. Ἀρμάκιος.

ΟΥΡΒ. Τοῦ βασιλιοῦ ὁ φθόνος (Γ. 301).

ΠΕΛ. Ἰησοῦ Ἰησοῦ, Θεέ μου! (Δ. 145).

Οἱ πλείονες ὅμως τούτων εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκατασταθοῦν. Οὕτω ὁ στίχ. B. 361 ἀποβαίνει ὁμαλὸς ἂν παραλείπωμεν τὰς λέξεις «Βασιλίσκο μου» τοῦ πρώτου ἡμιστιχίου. Ἄλλωστε τοῦτο εἶναι πιστότερον πρὸς τὸ λατ. πρότυπον.

ARM. O! Nate.

BAS. O! Pater.

ARM. Tremuere viscera... (II 356 - 7)

Ἐο στίχ. Γ. 301 ἐθεραπεύθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐπαναλαβόντος ἐν τῷ α'. ἡμιστ. τὴν λέξιν «Ἀρμάκιος». Ἄλλὰ καὶ οἱ στίχοι Πρ. 44 καὶ E. 285 εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθοῦν μετρικῶς, ἂν ἐκ τοῦ πρώτου ἐξοβελίσωμεν τὴν λέξιν «ποιός», καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου ἀπαλείψωμεν τὸ ε τῆς λέξεως «ἄβυσσος».

Ὡς πρὸς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι γενικῶς ἐπιτυγχάνει ὁ Κρῆς ποιητὴς. Οὕτω, ἂν ἐξαίρεσωμεν τὰ σφάλματα στίχων τιῶν, ἅτινα εὐκόλως κατωτέρω θεραπεύονται, ὀφειλόμενα πιθανὸν εἰς τὸν ἀντιγραφέα τοῦ δράματος, ὀλίγοι ἀπομένουν ἀτελεῖς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν στίχοι²⁶.

²⁵) Ἰδ. Ἡ λ. Β ο υ τ ι ε ρ ῖ δ η «Νεοελληνικὴ Στιχουργικὴ», ἐνθ' ἂν., σελ. 141 κέξ.

²⁶) Πρ. 7 - 8, 55 - 56, 111 - 112, 165 - 166 — Α. 17 - 18, 19 - 20, 121 - 122, 135 - 136, 139 - 140, 217 - 218, 251 - 252, 253 - 254, 281 - 282, 337 - 338 — Β. 125 - 126—Γ. 5 - 6, 71 - 72, 189 - 190—Δ. 191 - 192—Ε. 91 - 92, 107 - 108, 241 - 242, 273 - 274, 291 - 292.

Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ὁμοιοκαταληξίας ἄς ληφθῶν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐπόμεναι διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ «Ζήνωνος»:

- Πρ. 103 cod.: κυριεύση—Γραπτ. κυριέψη²⁷.
 Πρ. 123 cod.: καρδιάν του—Γραπτ. καρδιά του²⁸.
 Α. 267 cod.: ἄνθη—Γραπτ. ἄθη²⁹.
 Β. 48 cod.: λογιάσης—Γραπτ. λογιάζης³⁰.
 Δ. 341 cod.: ἀρμάτων—Γραπτ. ἀρμάτω³¹.
 Δ. 396 cod.: πρόσταγμάν του—Γραπτ. πρόσταγμα του³².
 Ε. 146 cod.: ἀνδρειάν του—Γραπτ. ἀνδρεία του³³.
 Ε. 162 cod.: πίκρα—Γραπτ. πρίκα³⁴.
 Ε. 335 cod.: οἶνον—Γραπτ. οἶνο³⁵.
 Ε. 347 cod.: μπόρεσί μου—Γραπτ. μπόρεσί μου³⁶.

*Ιδιαιτέραν σημασίαν ὑπὸ ἔποψιν μειρικῆς ἔχει τὸ γεγονός, ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὸ κοινῶς λεγόμενον, ὅτι δηλαδὴ ἡ ποιητικὴ παραγωγὴ τῆς Κρήτης ἔχει γραφῆ εἰς 15σύλλαβον στίχον, ἑξαιρέσει τῆς «Βοσκοπούλλας» καὶ τῶν χορικῶν τῆς «Ἐρωφίλης», συντεθειμένων εἰς

²⁷⁾ Μ' ὄλον ἐποῖτο, ξέρουτε, ἄλλος θὰ κυριέψη
καὶ ἡ Πόλις ὅκ τες ταραχές, πῶχει, νὰ σιγανέψη (Πρ. 103 - 104).

²⁸⁾ Ἐγὼ ἀπὸ μικρὸ παιδί ἀναψα τὴν καρδιά του
ὡς σκληροκάροη καὶ ἄπονο καίγω τὰ σωθικά του (Πρ. 123 - 124)

²⁹⁾ Γι' αὐτός τῆς νύττης μου ἔχασα τὰ πλιὰ καλύτερα ἄθη
καὶ ἐγέρασα στῆς βασιλειᾶς τὰ βάσανα καὶ πάθη (Α. 267 - 268).

*Επίσης: Β. 39. cod.: ἄνθη — Γραπτ. ἄθη:
μὲ τὰ μυρισμένα τ' ἄθη
νὰ σοῦ βγάλου ἀυτὰ τὰ πάθη (Β. 39, 42).

³⁰⁾ Γιὰ νὰ κλαῖς ν' ἀναστενάξης
Πρίκα μπλιό του μὴ λογιάζης (Β. 45, 48).

³¹⁾ Χαῖρε, ἡγεμὼν ἀξιότατε, χαῖρε, Ἄρη τῶν ἀρμάτω
ὁπού 'σαι φόβος καὶ πληγὴ δ'χθρῶ σου εἰς τὸ φουσοῦτο (Β. 341 - 342).

³²⁾ Ἐπάρτε τους τὸ λοιπὸ καὶ ὡς εἶν' τὸ πρόσταγμα του
κόψετε τὰ κεφάλια τους, γιὰ νὰ χαρῆ ἡ καρδιά του (Δ. 396 - 397).

³³⁾ Πῶς τὸ κρασί τὸν ἄθρωπο βγάνει ὅκ τὰ λογικά του!
*Ο Καῖσαρ, βλέπω, ἐμέθυσε, κ' ἔχασε τὴν ἀνδρειά του (Ε. 145-146)

³⁴⁾ Ζήνων σκληρὴ, ἔσωθῆκα
τῶν ὄρφανῶ τὴν πρίκα (Ε. 159, 162).

³⁵⁾ Ξέρασε, ἃ δὲν ἐξέρασε, ξέρασε τόσον οἶνο,
γιατι μακρὰ ἀπὸ λόγου σου νὰ πάγω δὲ σ' ἀφίνω (Ε. 335 - 336)

³⁶⁾ Οἰμέ, καὶ ποῦ 'ναι οἱ δόξες μου καὶ ποῦ 'ναι ἡ μπόρεσί μου
οἱ φίλοι μου μ' ἀφήσασι, μ' ἐπιάσασι οἱ γιοχθροί μου (Ε. 347 - 348).

11συλλάβους στίχους, και ὁ ποιητὴς τοῦ «Ζήνωνος» ἐχρησιμοποίησε καὶ ἄλλους, πλὴν τοῦ 15συλλάβου, στίχους. Εἰδικώτερον μάλιστα παρατηροῦμεν, ὅτι, ἐν τῷ Κρητικῷ δράματι, ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς αὐτοῦ εἰσήγαγε τὸν 7σύλλαβον, τὸν 8σύλλαβον καὶ τὸν 11σύλλαβον (εἰς διαφόρους μορφὰς στροφῶν), οἵτινες καλύπτουν τὰ ἄσματα τοῦ Μουσικοῦ (B. 17 - 24, 37 - 54, 61 - 74, 77 - 78), τὸν χορὸν τῶν Παίδων (B. 155 - 160), τὸν χορὸν τῶν Ἀγγέλων (Δ. 75 - 102), καὶ τοὺς λόγους τοῦ Ἀγγέλου (E. 159 - 172).

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι τὰ ἐν λόγω χωρία ἀποτελοῦν τὰ σημεῖα, καθ' ἃ κυρίως ἀφίσταται τοῦ προτύπου του ὁ Κρῆς ποιητὴς. Οὕτω τὰ ἄσματα τοῦ Μουσικοῦ δὲν ἀπαντοῦν ἐν τῷ λατινικῷ προτύπῳ τοῦ Simonis, γράφοντος ἁπλῶς πρὸς ὑπόδειξιν τῆς διδασκαλίας: *canitur, musicus iter laeta canit*. Τὸ ἄσμα τοῦ χοροῦ τῶν Παίδων ἀποτελεῖ ἀνάπτυξιν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ τῆς ἐν τῷ λατινικῷ δράματι ἱκετευτικῆς ἐπικλήσεως: *Miserere, princeps*. Ὁ χορὸς τῶν Ἀγγέλων εἶναι ἐλευθεριωτάτη ἀνάπτυξις τοῦ ἀντιστοίχου κειμένου τοῦ Ἀγγου Ἰησοῦίτου, παρ' οὗ ὁ Ἕλλην συγγραφεὺς ἔλαβε μόνον τὴν κεντρικὴν τοῦ θέματος ἰδέαν. Οἱ λόγοι τοῦ Ἀγγέλου τέλος, ἐν τῇ E. πρᾶξει τοῦ «Ζήνωνος», ἀποτελοῦν προσθήκην εἰς τὸ δράμα τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν δὲν φαίνεται ἀπίθανον, ὅτι ὁ Κρῆς ποιητὴς συνέθεσε τὰ μέρη ταῦτα τῆς τραγωδίας του μιμούμενος ἀντίστοιχα Ἰταλικά ἄσματα τῆς ἐποχῆς του ἢ πάντως ἐπόμενος εἰς τὰ τότε διαδεδομένα Ἰταλικά στιχουργικὰ συστήματα, μάλιστα διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν 11συλλάβων καὶ 7συλλάβων στίχων.

Τροχαϊκοὺς ὀκτασύλλαβους⁸⁷ στίχους ἔχομεν μόνον⁸⁸ εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Μουσικοῦ (B. 37 - 54). Συντίθενται δ' εἰς ἐξαστίχους στροφὰς μὲ τὴν ἀκόλουθον ὁμοιοκαταληξίαν: - - αββα, - - γδδγ, - - εζζε.

Ἐνδεκασύλλαβοι⁸⁹ στίχοι ἀπαντοῦν κυρίως μὲν εἰς τὸν χορὸν τῶν Ἀγγέλων (Δ. 91 - 102), ἐνθ' ἀπαρτίζουσι τετραστίχους στροφὰς μὲ ὁμοιοκαταληκτικὴν μορφήν: αββα⁹⁰.

Ἀκριβῶς δὲ πρὸς ἀπικατάστασιν τοῦ στροφικοῦ τούτου εἴδους πρέπει καὶ ὁ στίχ. Δ. 98:

Τὸ χαῖρε οἱ Ἀγγέλοι νὰ σοῦ ποῦσι

⁸⁷) Ἰδ. Ἡ λ. Βουτιεριδὴ «Νεοελληνικὴ Στιχουργικὴ», ἐνθ' ἀν., σελ. 216 κέξ.

⁸⁸) Ὁ στίχος Δ. 83 («Θυμὸ πολὺ καὶ φοβέρα») φαίνεται μᾶλλον ὅτι εἶναι ὑπέρμετρος, ἐν τῇ θέσει 7συλλάβου.

⁸⁹) Ἰδ. Ἡ λ. Βουτιεριδὴ, ἐνθ' ἀν., σελ. 90 κέξ., 223 κέξ.

⁹⁰) Ἡ λ. Βουτιεριδὴ, ἐνθ' ἀν., σελ. 173.

ν' ἀνακθῆ εἰς τὸν «πρῶτον Ἄγγελον», διὰ τὴν συμπληρωθῆ τὸ τετράστιχον (στίχ. 95 - 98)⁴¹.

Οἱ ἑνδεκασύλλαβοι στίχοι τοῦ «Ζήνωνος», εἰς μέτρον ἰαμβικόν, τηροῦν κατὰ κανόνα τὸν τονισμὸν τῆς 6 συλλαβῆς (ἢ ἐν ἐναντία περιπτώσει τονίζονται ἐπὶ τῶν: 4 - 8 - 10 συλλαβῶν): σπανίως δ' ἐμφανίζουσι ἀτόνους συλλαβὰς πλείονας τῶν τριῶν :

Εἰς τὸ δικασιῆριον θὰ σὲ πάγη. (Δ. 86).

Τοῦ κόσμου τοῦ πολυτυραννισμένου (Δ. 100).

Οἱ ἑπτασύλλαβοι⁴² στίχοι ἀπαντοῦν πάντοτε ἐν συνδυασμῶ πρὸς τοὺς 11σύλλαβους, μὲ διαφόρους ὁμοιοκαταληκτικὰς μορφάς. Οὕτω εἰς τὸ ῥῆμα τοῦ Μουσικοῦ (B. 17 - 24) ἔχομεν τὴν ἐπομένην ὁμοιοκαταληξίαν: αββαγγδδ. Εἰς ἀνάλογον δὲ στροφικὸν σύστημα ἔχουν συντεθῆ καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἄγγελου (E. 159 - 172): αββαγγ - αββαγγδδ. Ἄλλοτε πάλιν οἱ στίχοι ἀπαρτίζουσι διστίχους ὁμοιοκαταληκτικὰς στροφάς: αα - ββ - γγ (B. 77 - 78, B. 157 - 160, Δ. 75 - 82): ἐνίοτε δὲ ἢ ὁμοιοκαταληξία αὐτῶν εἶναι ἔλευθέρω (B. 61 - 74).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ποιητὴν τῆς Κρητικῆς τραγωδίας, ὁ χρόνος συνθέσεως ταύτης δύναται ἀκριβέστερον καὶ ἀσφαλέστερον νὰ προσδιορισθῆ.

Τὸ λατινικὸν κείμενον τῆς τραγωδίας τοῦ Simonis, ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρότυπον τοῦ «Ζήνωνος», ἐξεδόθη ἐν Ρώμῃ τῷ 1648. Ἄρα τὸ ἔτος τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς terminus post quem εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος.

Διὰ τοῦ προλόγου τῆς πρώτης ἐκδόσεως⁴³ τοῦ λατινικοῦ ἔργου καθ-

⁴¹⁾ *Στὸν ἔμπυρον οὐρανὸν σὲ καρτεροῦσι
οἱ μάρτυρες, ἀπίεις μαρτυρήσης,
γὰρ τὸ Χριστὸ τὸ αἷμα σου νὰ χύσης.
Τὸ χαῖρεσ οἱ Ἄγγελοι νὰ σοῦ ποῦσι.* (Δ. 95 - 98).

⁴²⁾ Ἴδ. Ἡ λ. Βουτιεριδίδη, ἐνθ. ἀν., σελ. 214.

Οἱ στίχοι B. 61 - 63 τῆς ἐκδ. Σάθα :

*ὦ Τύχη ἀσβολωμένη
ὀποῦ σηκώνεις
τὸν ἄνθρωπο σὲ δόξες*

ἐν τῷ γγφ. φέρονται ὡς δύο — μὲ τὸν πρῶτον 11σύλλαβον, καὶ τὸν δεῦτερον 7σύλλαβον. Ὅπωςδήποτε ὁ ἐπόμενος εἰς αὐτοὺς στίχος (B. 64):

καὶ σὰ θεὸς πάλι

εἶναι 5σύλλαβος.

⁴³⁾ Ἴδ. κατωτέρω.

ίσταται γνωστόν, ὅτι ὁ «Zeno» ὑπῆρξε τραγωδία «Romae, Neapoli, Hispali, Audomari et alibi saepius cum plausu exhibita». Δὲν γνωρίζομεν λοιπὸν κατὰ πόσον τὸ ἐν λόγῳ ἔργον ἐδιδάχθη πρὸ τῆς ἐκδόσεώς του καὶ ἐν Κρήτῃ. Πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ὁ Κρῆς ποιητῆς ἐδραματούργησε τὸ ἰέλος τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν ἔντυπον ἔκδοσιν τοῦ λατινικοῦ κειμένου, τοῦλάχιστον ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν σημειώσεων «διδασκαλίας», αἵτινες πολλαχοῦ σχεδὸν κατὰ λέξιν μεταφράσθησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ⁴⁴. Π. χ. :

α) *Lugubre sonat tuba. Conversa scena omnia nigrescunt*

(I. 30, 32).

Τότες σημαίνουν τὰ ὄργανα θλιβερὰ καὶ μαυρίζει ἡ σένα (Α. 37).

β) *Redit ad magum* (I. 164).

Τότες γυρίζει πρὸς τὸ μάγο (Α. 147).

γ) *Exiit regis ornamentis Basiliscus et induitur veste clericali* (I. 284).

Τότες τοῦ βγάνουσι τὴν στολὴν καὶ τοῦ φέρουσι τὸ ράσο (Α. 287).

δ) *Pelagius manet in extasi* (IV. 132).

Τότες ἔμεινε ὁ Πελάγιος εἰς ἔκστασι... (Δ. 102).

Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ «Ζήνωνος», ὁ Ἄρης ἐπαιρόμενος ἐπὶ τῇ δυνάμει του μνημονεύει τοῦ ἡρωϊκῶς πεσόντος ὑπερασπιστοῦ τοῦ Χάνδακος Κατερῆ Κορνάρου, ὃν καὶ ἔξυμνεῖ διὰ τῶν στίχων (Πρ. στίχ. 35 κ. ἑξ.):

Ποῦ 'σαι τῆς Κρήτης καύχημα, ἄμαχε ἡγεμόνα,
 ποῦ στολισμένος βροίσκεσαι τῆς Κύπρος τὴν κορώνα;
 Ποῦ 'σαι, Κορνήλιε Κατερῆν, τῶν πολεμάρχῳ ἡ δόξα,
 ποῦ ἡμπαίνες ἀντήρητα εἰς τῶν Τουρκῶν τὰ τόξα
 καὶ ἐβάστας τὸ κονιάρι μου, κ' ἐπλήγωνες τς' ὀχθρούς σου
 καὶ τὴν πατριίδα τοῦ Διὸς πάντα ἔβανες 'ς τὸ νοῦ σου
 νὰ βγάλης ὄκ τς' Ἀγαρηνοῦς, τὸ αἷμα σου νὰ χύσης,
 τῶν Κορητικῶν τὴ λευτεριά νὰ δώσης, νὰ χαρίσης;

Ἐπόθανες, ἀθάνατε, καὶ πάλι ἀποθαμένος
 δὲν ἔπεσες, μόνο 'στεκες, ὡς ἦσου ἀρματομέμος.

Ἐπὶ τῆς Κατερῆς Κορνάρου ἐφρονεύθη τὴν 1 Μαΐου 1669, δηλαδὴ ὀλί-

⁴⁴) Περιπτώσεις ἀπλουστεύσεως σκηνικοῦ διακόσμου, πιθανώτατα διὰ λόγους τεχνικούς, ἴδ. κατωτέρω, ἐν ᾧ κεφ. ἐξετάζεται ἡ Ἑλλην. διασκευὴ ὑπὸ ἔποψιν λογοτεχνικήν.

γους μῆνας πρὸ τῆς παραδόσεως τοῦ Χάνδακος εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐπομένως ἡ ἡμερομηνία αὕτη ἠδύνατο νὰ τεθῆ ὡς *terminus post quem* εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ δράματος.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Συγγραφεὺς κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀγωνίας θὰ εἶχε τὴν ἄνεσιν καὶ διάθεσιν νὰ συνθέτῃ δράματα, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ μὲν δράμα εἶχε στιχογραφήθῃ πρότερον, ὁ δὲ πρόλογος διεσκευάσθη μᾶλλον ἢ κατ' ὄλοκληρίαν τότε τὸ πρῶτον συνετέθη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἡρωικοῦ στρατηγοῦ, ἅμα τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θλιβεροῦ συμβάντος, τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ καὶ ἡ θερμότης τῶν λόγων, δι' ὧν ἐξυμνεῖται ὁ γενναῖος πρόμαχος ⁴⁵.

Ἄλλωστε ἡ μετὰ τὴν παρέκβασιν τῶν εἰς τὸν Κατερῆν Κορνάρων ἀναφερομένων στίχων δῆλωσις τοῦ Ἄρεως περὶ ἐπανόδου εἰς τὴν Ἑξαρσιν τῆς δυνάμεώς του (Πρ. στιχ. 81 - 82):

*Μὰ ἄς γυρίσω ὡς ἄρχισα νὰ πῶ τῇ δυνάμει μου,
νὰ δῆτε, νὰ γροικήσετε πόσ' εἶναι ἡ μπόρεσί μου,*

ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οἱ εἰς τὸν ἡρωϊκῶς πεσόντα μαχητὴν ἀναφερόμενοι στίχοι εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη, «κατὰ τινα τῶν ἀπὸ θεάτρου τοῦ Χάνδακος παραστάσεων».

Συμφώνως πρὸς τ' ἀνωτέρω καὶ μὴ ἔχοντες ἄλλα στοιχεῖα, ἵνα προσδιορίσωμεν ἀκριβέστερον τὸ *terminus ante quem*, κατ' ἀνάγκην θέτομεν τοῦτο εἰς τὸν χρόνον τῆς ἀλώσεως τοῦ Χάνδακος, ἦτοι τῷ 1669.

Τὸ χρονικὸν ὅμως πεδῖον (1648 - 1669) συνθέσεως τοῦ ἔργου δύναται νὰ περιορισθῆ πως, ἂν δεχθῶμεν ὅτι μέχρις οὗτου ὁ «Ζενο», ἐκ τῆς ἐντύπου ἐκδόσεώς του, γενομένης τῷ 1648, δισδοθῆ ἐν Κρήτῃ παρῆλθε χρονικόν τι διάστημα, ὅπερ καὶ δι' ἄλλα ἔργα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας παρετηρήθη ⁴⁶.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Τὸ κείμενον τοῦ Κρητικοῦ δράματος σώζεται εἰς ἓν μόνον χειρόγραφον ἀνήκον εἰς τὴν Μαρκιανὴν βιβλιοθήκην. Ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ γνωστοῦ Νανιανοῦ κώδικος (Marc. gr. cl. XI cod. XIX <=collocazione 1394> φύλλ. 117 - 145) τοῦ περιέχοντος καὶ ἄλλα ἔργα τῆς

⁴⁵) Ἰδ. καὶ Στ. Ξανθοῦ διδου «Διορθωτικὰ εἰς τὰ Κρητικὰ δράματα», ἐνθ' ἀν., σελ. 67.

⁴⁶) Ἰδ. Γ. Θ. Ζῶρα «Περὶ τὰς πηγὰς τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ», ἐνθ' ἀν., σελ. 108.

Κρητικής λογοτεχνίας, περιγραφέντος δὲ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Mingarelli⁴⁷ καὶ προσφάτως ὑπὸ τοῦ Morgan⁴⁸.

Ἐκ τοῦ Νανιανοῦ κώδικος ἐξεδόθη ἡ τραγωδία ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐν Βενετία τὸ πρῶτον (1878)⁴⁹, περιελήφθη δ' εἶτα ἐν τῇ ὑπὸ τίτλον «Κρητικὸν Θέατρον»⁵⁰ συλλογῇ ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων.

Τὸ περιέχον ὅμως τὸν «Ζήνωνα» χειρόγραφον, ἀντίγραφον πιθανώτατα ἄλλου παλαιότερου, παρουσιάζει πολλὰ χωρία νοσοῦντα, ὧν τινων τὴν θεραπείαν ἐπεχείρησεν ἤδη ὁ Ἐκδότης εἰσαγωγῶν ἐπιτυχεῖς διορθώσεις, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, καίτοι παρέλιπε νὰ μνημονεύσῃ τὰς ἐκάστοτε παρατηρουμένας παραλλαγὰς τοῦ γαφ., μὴ ἀποβλέπων εἰς «κριτικὴν» ἔκδοσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς τραγωδίας.

Ἴδου χαρακτηριστικὰ παραδείγματα διορθώσεων τοῦ Σάθα:

A. 229 cod: *ὄντας σὲ δοῦσι*—Σάθ: *ὄντας ἐδοῦσι*⁵¹.

B 379 cod: *νοὺς ὁκ τὸ οὐρανοῦ τὸ χέρι*—Σάθ: *νοὺς τοῦ ραννοῦ τὸ χέρι*⁵².

Δ. 115 cod: *ὁ λύκος τς ἀναστεναγμοὺς δὲν παύει οὐδὲ μοῦ τάσσο*
Σάθ: *ὁ λύκος τς ἀναστεναγμοὺς δὲν παύει οὐδὲ μ' ἀυτάσσο*

E. 223 cod: *Γιατὶ τ' ἀστροπελέκια του δὲ ρίχνεις νὰ μὲ κάψῃ.*
(ὁ Λογγίνος μονολογῶν ἔννοεῖ τὸν οὐρανόν).

Σάθ: *Γιατὶ τ' ἀστροπελέκια του δὲ ρίχνει νὰ μὲ κάψῃ*

ὅπερ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸν ἐπόμενον στίχον:

Κι ἀπείτις στάκτη κάμη με τῇ μάνιτα νὰ πάψῃ;

Ἐν τούτοις ὑπάρχουν καὶ εὐάριθμα χωρία κακῶς ἐκδεδομένα, εἴτε

⁴⁷) A. Mingarelli «Graeci codices manuscripti apud Nanios Patricios Venetos asservati». Bononiae 1784, σελ. 176 - 177. Ἴδ. καὶ Κ. Σάθα «Κρητικὸν Θέατρον», ἔνθ' ἀν., σελ. ιβ' - ιδ'.

⁴⁸) G. Morgan «Three Cretan manuscripts», περ. «Κρητικὸ Χρονικόν», τόμ. Η' (1954), σελ. 61 κέξ.

⁴⁹) «Ὁ Ζήνων, παλαιὰ τραγωδία, νῦν πρῶτον ἐκδιδομένη ἐκ χειρογράφου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης» ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα. Ἐν Βενετία (τύπος Φοίνικος) 1878 [Σχ. 8ον, σελ. 102].

⁵⁰) Κ. Ν. Σάθα «Κρητικὸν Θέατρον», ἔνθ' ἀν., σελ. 1 - 102. Τὸ κείμενον τῆς πρώτης ἐκδόσεως εἶναι ἀπολύτως ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς δευτέρας.

⁵¹) Ὁ Στ. Ξανθοῦδίδης («Διορθωτικά...» ἔνθ' ἀν., σελ. 68) διορθώνει:
ὄντα σὲ δοῦσι . . . <ξ> τὸ πρόσωπό σου.

Τὸ ἀντικείμενον ὅμως ὑπάρχει: «Τὸ πρόσωπό σου». Ἐπομένως τὸ σὲ περιττόν, ὡς καὶ ἡ πρόθεσις ξ (ὁκ).

⁵²) Ἡ διόρθωσις αὕτη ἐνισχύεται περισσότερο καὶ ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου λατινικοῦ χωρίου τοῦ προτύπου τῆς τραγωδίας (II, 363): Dura Zenonis manus.

λόγῳ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τοῦ χγφ. ὑπὸ τοῦ Σάθα⁵³, εἴτε λόγῳ ἀνεπιτυχοῦς διορθώσεως αὐτοῦ. Ἡ αἰτία ἄλλωστε τῆς ἐνιαχοῦ παρατηρουμένης διαφορᾶς τοῦ κειμένου τῆς ἐκδόσεως Σάθα ἀπὸ τοῦ χγφ. τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρευθῆ, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκδοσις Σάθα στερεῖται κριτικοῦ ὑπομνήματος⁵⁴.

Καταχωρίζω χαρακτηριστικῶς κατωτέρω χωρία τοῦ χγφ. κακῶς ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐκδεδομένα, ἅτινα δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν οἱ κατὰ καιροῦς προτεινάντες διορθώσεις εἰς τὴν ἐκδοσιν Σάθα:

Πρ. 162. cod: *ποῦθε ὀδεύγει* — Σάθ: *ποῦ ὀδεύγει*.

B. 69. cod: *καὶ ὄντα* — Σάθ: *ἢ ὄντα*.

B. 233. cod: *καὶ αὐτόνο πρόπει σου* — Σάθ: *καὶ αὐτὸ ναι πρόπει σου*⁵⁵.

Γ. 33. cod: *τὸν ἴσο πάλι κ' ἐβλαβῆ* — Σάθ: *τὸν ἴσο πάλι κὶ ἄβλαβῆ*.

Γ. 100. cod: *τὲς πονηριὲς* — Σάθ: *τὲς πανουργιὲς*.

Δ. 365. cod: *πρίχου ἀπὸ μᾶς* — Σάθ: *πρίν ἀπὸ μᾶς*.

Δ. 388. cod: *ὃ πολλὰ κακορρίζικοι πολῖτες*. Σάθ: *ὃ πολλὰ καλορρίζικοι*.

Δ. 395. cod: *τὰ κεφάλια τως* — Σάθ: *τὰ κεφάλια τους*.

E. 171. cod: *ἦκαμες* — Σάθ: *ἔκαμες*.

Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐκδοσιν τοῦ Σάθα ἀναφέρονται ἱκανοὶ διορθώσεις δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τῶν Κρητῶν ἐπιστημόνων Στ. Ξανθουδίδου, Στ. Δεινάκη, Ἑμμ. Κριαρᾶ, Γ. Κουρμούλη⁵⁶, τελευταίως δὲ καὶ ὑπὸ

⁵³) Ὁ Ξανθουδίδης («Διορθωτικά...» ἐνθ' ἄν., σελ. 70) παρατηρεῖ, ὅτι «πολλαχοῦ τῶν δραμάτων ὁ Σάθας ὅπου δὲν ἐνόει τὸ κείμενον ἐθεράπευε τὸ χωρίον διὰ προσθήκης ἀποσιωπητικῶν...».

⁵⁴) Ἴδε κρίσιν δι' ἀνάλογον τρόπον ἐργασίας ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐκδόσεως τοῦ ποιμενικοῦ δράματος ὁ «Γύπσις», εἰς: Ἑμμ. Κριαρᾶ «Γύπσις». Athen 1940, (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, No 39), σελ. 134.

⁵⁵) Ὁ Στ. Ἀλεξίου («Κρητικὴ Ἀνθολογία». Ἡράκλειον 1954, σελ. 175) διορθώνει:

Καὶ αὐτὸ ναι πρόπει σου...

μὴ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ κείμενον τοῦ χγφ. Ἄλλωστε ὁ τύπος τῆς ἀντωνυμίας «αὐτόνο» ἀπαντᾷ πολλάκις ἐν τῷ «Ζήνωνι» (Πρ. 111, A. 37, B. 56, 88, 90, 217, Γ. 75, 97, Δ. 159, 184, E. 201 κ. ἄλλ.).

⁵⁶) Στ. Ξανθουδίδου «Διορθωτικά εἰς τὰ Κρητικὰ Δράματα», ἐνθ' ἄν., σελ. 66 κέξ.— Στ. Δεινάκη [Ἀνακοίνωσις εἰς Ἑταιρείαν συνεδρία 295 τῆς 17(12)1922]. Περ. «Ἀθηνα», τόμ. 35 (1923), σελ. 243-244.— Ἑμμ. Κριαρᾶ «Κριτικά καὶ Γραμματικά εἰς τὸ Κρητικὸν Θέατρον», περ.

τοῦ Στ. Ἀλεξίου⁸⁷. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι αἱ πλείονες εἶναι ἐπιτυχεῖς, συμφωνοῦσαι μάλιστα ἐνίοτε καὶ πρὸς τὰ κακῶς ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἀναγνωσθέντα χωρία τοῦ χγφ.

Τοιαῦτα εἶναι αἱ προταθεῖσαι διορθώσεις τοῦ Στ. Ξανθουδίδου εἰς τὸν στίχ. Ε. 126: «στέκει καὶ μ' ἀνιμένει»⁸⁸, τοῦ Ἐμμ. Κριαρᾶ εἰς τὸν στίχ. Ε. 76: «καίγεις τὰ σωθικά μου»⁸⁹, καὶ τοῦ Γ. Κουρμούλη εἰς τοὺς στίχ. Α. 57: «Μὰ δὶμέ, γροικῶ πῶς ἡ ψυχὴ μου»⁹⁰, Α. 85: «πάντα νὰ σοῦ βάνη»⁹¹ καὶ Γ. 131: «Τώρα ἄμε μνόγε»⁹².

Ἄλλα πάλιν νοσοῦντα χωρία τοῦ κειμένου, καὶ ὧν προϋτάθησαν ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἐρευνητῶν διορθώσεις, δυνάμεθα πλέον νὰ θεραπεύσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιστοίχων χωρίων τοῦ λατινικοῦ προτύπου:

A. 227. cod: Ἦλιε ξαθέ, πὸν μὲ χαρὲς ἀκτίνες στολισμένος.

Ὁ Στ. Ξανθουδίδης προτείνει: χαρᾶς ἀκτίνες ἢ χαρὲς ἀκτινοστολισμένος.

Ὁ Γ. Κουρμούλης διορθώνει: χρυσὲς ἀκτίνες. Ἡ πρώτη ὅμως τῶν διορθώσεων τοῦ Στ. Ξανθουδίδου ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων λατινικῶν στίχων (I. 215-216):

. *radiorum indue
foeliciores jubare.*

Ὁ Λογγῖνος ζητεῖ ἐνταῦθα νὰ περιβληθῆ διὰ τῶν εὐτυχῶν ἀκτίνων διασκορπιζομένης πάσης «σκοτεινῆς νεφέλης».

A. 293. cod: Ἔτσι ἡ τύχη τὰ φτερά τοῦ νοῦ μας πῶς σιμῶνει.

Ὁ Γ. Κουρμούλης διορθώνει: σηκώνει· καὶ ὀρθῶς. Διότι, παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Ἐμμ. Κριαρᾶ, θεωροῦντος τὸ ρῆμα ἐνταῦθα μεταβατικόν, ἡ διόρθωσις τοῦ Κουρμούλη συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀντιστοίχου λατινικοῦ χωρίου (I. 291-292): *Fortuna pennas
levarat.*

«Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher», τόμ. ΙΒ' (1936), σελ. 57-60.— Γ. Κουρμούλης «Διορθωτικά εἰς τὸ Κρητικὸν Θέατρον», περ. «Κρητικαὶ Μελέται», τόμ. Α' (1933), σελ. 225-226.

⁸⁷) Στ. Ἀλεξίου «Κρητικὴ Ἀνθολογία», ἐνθ' ἀν., σελ. 175.— Τοῦ αὐτοῦ «Φιλολογικαὶ Παρατηρήσεις εἰς Κρητικὰ κείμενα», περ. «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Η' (1954), σελ. 264-266.

⁸⁸) Σάθ: στέκει καὶ μανισμένη.

⁸⁹) Σάθ: Καίγεις τὰ σωθικά μου.

⁹⁰) Σάθ: Μὰ δὶμέ γροικῶ ἡ ψυχὴ μου.

⁹¹) Σάθ: Νὰ ποῦ βάνη.

⁹²) Σάθ: Τώρα ἄμμ' ἔμνογε (ὁ Ξανθουδίδης προτείνει: ἄμε ἄμνογε).

Δ. 268 - 269. cod :

*Ποῦ εἶναι τ' ἄξιο μέτωπο τοῦ Χάωνος καὶ ἡ γλῶσσα,
τὸ νέκταρ τοῦ Κιρκέρονος, ποῦ τόσο σ' ἐψηλῶσα.*

Ἄσπ. Ξανθοουδίδης προέτεινε νὰ διορθωθοῦν τὰ κύρια ὀνόματα :
Χείρωνος καὶ Κικέρωνος. Ἄσπ. Δεινάκης διώρθωσε τὸ πρῶτον τῶν
ὀνομάτων εἰς Κάτωνος. Ἡ διόρθωσις εἶναι ἐπιτυχεστάτη. Τὸ λατινι-
κὸν κείμενον ἀντιστοιχεῖ ἐνταῦθα ἀκριβῶς (V. 37 - 38) :

..... *Hoc morum rigor
plusquam Catonis?*

Ἄσπ. Ἀλεξίου⁶³ τὸ α' ἡμιστίχιον τοῦ στίχου Γ. 299 « Ἀρμά-
κιος . . . », θεωρεῖ ὡς Ἰταλισμὸν ἢ σφάλμα τοῦ γγφ., ἐφ' ὅσον τὸ
« Ἀρμάκιος » εἶναι ἀντικείμενον τοῦ « ἀφάνισε » (στίχ. 302). Κανονικῶς
λοιπὸν θὰ ἐτίθετο αἰτιατική, καὶ οἱ λόγοι τοῦ Οὐρβίκιου θὰ ἤρχιζον
διὰ τοῦ « Ἀρμάκιον ».

Νομίζω, ὅτι καλῶς ἔχει τὸ γγφ., κατὰ τὸ λατινικὸν πρότυπον. Πρό-
κειται περὶ τοῦ σημείου τοῦ δράματος, ἔνθα ὁ Οὐρβίκιος ἀναγγέλλει
εἰς τοὺς Κάστορας, ταρασσομένους ἐπὶ τῷ γεγονότι, τὸν θάνατον τοῦ
Ἀρμακίου. Ἄσπ. Κρήσ δὲ ποιητής, ἀφοῦ ἀπεμακρύνθη τοῦ λατινικοῦ
προτύπου κατὰ τοὺς στίχους 293 - 298, περιέχοντας καὶ γνωμολογικὸν
στοιχείον, ἐπανέρχεται διὰ τοῦ στίχ. 299 εἰς τὸ ξένον κείμενον :

III. 345. URB. *Harmatius.*

CAST. *Horret animus...*

346. URB. *Regum peremptus aere, deposuit caput.*

347. CAST. *Harmatius? Orbis terror.....*

Γ. 299. ΟΥΡΒ. Ἀρμάκιος.

ΚΑΣΤ. Ἀρμάκιος! Ὅϊμέ καὶ τί γροικοῦσι
τ' ἀφτιά μου!...

301. Ἀρμάκιος! < Ἀρμάκιος! >

ΟΥΡΒ. Τοῦ βασιλειοῦ ὁ φθόνος
ἀφάνισε... κλπ.

Ἄσπ. αὐτὸς Κρήσ ἐπιστήμων διορθώνει⁶⁴ τὸ χωρίον τοῦ στίχ. Ε.
115 : « ἡ βάρκα τοῦ Ἀκερόντε » εἰς : « βάρκα τοῦ Καρόντε », προφανῶς
κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀναφερομένου ἐν τῇ ἀμέσως ἐπομένῃ διδασκαλίᾳ
τοῦ δράματος : « Τότες περὶ ἡ βάρκα τοῦ Καρόντε ».

⁶³) Στ. Ἀλεξίου « Φιλολογικαὶ Παρατηρήσεις εἰς Κρητικὰ κείμενα », ἐνθ' ἄν., σελ. 264 - 265.

⁶⁴) Στ. Ἀλεξίου « Κρητικὴ Ἀνθολογία », ἐνθ' ἄν., σελ. 175.

Νομίζω, ότι η διορθώσεις δεν είναι αναγκαία. Ὁ ἑλληνικὸς στίχος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν τοῦ λατινικοῦ [προτύπου (V. 283) : I, pete Acherontis vada. Ἄλλ' ἐν τῷ «Ζήνωνι» ὑπάρχει προσέτι (A. 26) καὶ ἡ φράσις «στὴ βάρκα τοῦ Ἀχέροντος», καὶ μάλιστα ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τύπον τῆς λέξεως.

Ἐς σημειωθούν καὶ αἱ ἐπόμεναι διορθώσεις νοσοῦντων χωρίων τοῦ κειμένου, ἅτινα διέλαθον τοὺς μελετήσαντας τοῦτο :

Πρ. 50. cod: τὲς φωτιῆς — Γραπ: <'ς> τὲς φωτιῆς⁶⁶.

A. 222. cod: καὶ μετὰ μένα — Γραπ: καὶ μετὰ σένα⁶⁶.

A. 247. cod: πλιὰ μεγαλύτερη — Γραπ: ποιὰ μεγαλύτερη⁶⁷.

Γ. 273. cod: στοῦ λόγου μου — Γραπ: τοῦ λόγου μου⁶⁸.

Δ. 15. cod: τὸ δόλος ἐνικήσασι — Γραπ: τὰ δόλη ἐνικήσασι⁶⁹.

Πρβλ. καὶ τὸν στίχον Δ. 119 :

Καῖσαρ, τί στέκεις μοναχὸς τὰ δόλη νὰ ὀρδινιάσῃς;

Δ. 372. cod: *Ἀντιῆνοι οἱ* ψευδομάρτυρες — Γραπ: *αντιῆνοι* ψευδομάρτυρες⁷⁰.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

Ὁ Συγγραφεὺς τοῦ λατινικοῦ προτύπου τῆς Κρητικῆς τραγωδίας Ἰωσήφ Simonis ἢ Simeonis (ὑπὸ κοσμικὸν ὄνομα Emmanuel Lobb), ὑπῆρξε διακεκριμένη προσωπικότης τῶν χρόνων του. Γεννηθεὶς τῷ 1595 ἢ 1596 ἐν Portsmouth ἠκολούθησε φιλοσοφικὰς μὲν σπουδὰς ἐν Saint - Omer, θεολογικὰ δὲ μαθήματα ἐν Λιέγη. Τῷ 1619

⁶⁶⁾ Πὸν δὲν ἐψήφας <'ς> τὲς φωτιῆς καὶ μίνες νὰ προβοίηης.

⁶⁶⁾ Ἀδέρφι μου ἀκριβώτατο, χάρισμα σοῦ τυχαίνει
ὄχι ἢ ἀγκάλη μοναχά, μὰ κ' ἢ καρδιά μου ὀμάδι
καὶ μετὰ σένα εἰς τὴ γῆ νὰ στέκη κ' εἰς τὸν ἄδη.

⁶⁷⁾ Ποιὰ μεγαλύτερη χαρὰ ἄθροπος μπορεῖ νὰ ᾄχη;

Πιθανὸν τὸ χειρόγραφον νὰ εἶχε *πχιὰ*, ὅπερ ὁ ἀντιγραφεὺς μετέβαλεν εἰς *πλιὰ*.

⁶⁸⁾ Δίας εἶμαι τοῦ λόγου μου καὶ ὡς Δίας μοῦ βοσταινεῖ
τ' ἀστροπελέκια ὁ ἀετὸς ὀμπρός μου καὶ παγαίνει.

⁶⁹⁾ Τὰ δόλη ἐνικήσασι πᾶσα λογῆς λευκότη.

⁷⁰⁾ *Ἀντιῆνοι* [οἱ] ψευδομάρτυρες ἦσαν, καὶ αὐτόνο σώνει.

Τὸ ἄρθρον ἐνταῦθα εἶναι περιττόν.

εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν (Societas Jesu), ὑπὲρ τοῦ ὁποίου καθ' ὄλον τὸν βίον του μετ' ἐνθέρμου ζήλου εἰργάσθη, μάλιστα ὡς διευθυντῆς κολλεγίων ἐν Λιέγη, Ρώμῃ καὶ Λονδίῳ, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1671, ἐπιτυχὼν νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα Ἰάκωβον τὸν Β', ὅπως ἀσπασθῇ τὸ καθολικὸν δόγμα, γεγονός ὅπερ — ὡς γνωστὸν — κατέστησε τὸν ἐν λόγῳ ἑστεμμένον μισητὸν ἐν Ἀγγλίᾳ.

Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Simonis⁷¹ περιλαμβάνει πέντε τραγωδίας⁷² ἐπανειλημμένως ἐκδοθείσας⁷³, περιληφθείσας δὲ συνολικῶς εἰς τόμον ἐκδοθέντα τῷ 1697 ὑπὸ τίτλον: Josephi Simonis, Angli e Societate Jesu, Tragoediae quinque, quarum duae postremae nunc tertio lucem vident. Editio novissima. Cum permissu Superiorum et Privilegio S. C. M. Coloniae Agrippinae, Sumptibus et Typis Wilhelmi Metternich, Bibliop. 1697 (σχ. 12ον, σελ. 466).

Εἶναι δ' αἱ ἐν λόγῳ τραγωδίαί αἱ ἀκόλουθοι: α) *Zeno*, sive *ambitio infelix* Tragoedia Roma, Napoli, Bononiae, Hispali, Audomari, et alibi saepius cum plausu exhibita. — β) *Mercia*, seu *Pietas Coronata*. Tragoedia, acta feriis Bacchanalibus, anno 1648, in Collegio Anglorum de Urbe: sexies data, semper placuit. — γ) *Theoctistus*, sive *Constans in Aula Virtus*. Tragoedia Romae sub ferias Bacchanales, anni 1654. A Nobilissima Inventute Italica Seminarii Romani saepius cum plausu data. — δ) *Vitus*, sive *Christiana fortitudo*. Tragoedia. — ε) *Leo Armenius*, seu *Impietas Punita*. Tragoedia - Anno MDCXLV. Romae, in Collegio Anglorum per ferias Bacchanales semel, iterum, ac saepius exhibita, semperque approbata.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τραγωδιῶν πάντως ὁ «Zeno» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον, ζῶντος τοῦ Simonis, τῷ 1648 ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Zeno*», tragoedia Josephi Simonis, Angli, e Societate Jesu. Typis

⁷¹) Ἰδ. περὶ τοῦ Συγγραφέως καὶ τῶν ἔργων του: Carlos Sommervogel «Bibliothèque de la Compagnie de Jesus», τόμ. Ζ'. Bruxelles - Paris 1896, στήλ. 1214 - 1215. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ἐνθ. ἀν., στήλ. 107, μνημονεύει παραστάσεως τοῦ ἔργου «Zeno», ἐν τῷ Κολλεγίῳ τῶν Ἰησουϊτῶν τῆς Ρώμης, τῷ 1634.

⁷²) Ἀνάλυσις τῶν τραγωδιῶν τοῦ Simonis περιέχεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Jacob Zeidler «Studien und Beiträge zur Geschichte der Jesuiten - Komödie und des Kloster-Dramas». Τόμ. Α'. Hambourg 1891, σελ. 34 - 119.

⁷³) Ὁ Carlos Sommervogel, ἐνθ' ἀν., στήλ. 1214 - 1215, μνημονεύει τῶν ἐπομένων ἐκδόσεων: «Zeno» (1648, 1649), «Mercia» (1648), «Theoctistus» (1653;). Ἀπασῶν δὲ τῶν τραγωδιῶν μνημονεύονται αἱ ἑξῆς ἐκδόσεις: 1656, 1657, 1680, 1697.

Haeredum Francisci Corbelleti 1648 <Superiorum permissu> (σχ. 8ον, σελ. 104).

Περὶ τοῦ δράματος τούτου ὁ Σάθας ἀποφαίνεται γενικῶς¹⁴: «Ὁ γινώσκων τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἕλληνας δραματικός ἐφρόντισε νὰ ἐξεικονίσῃ ὅπως οὖν πιστῶς τὴν ὁμότητα τοῦ Ζήνωνος, τὴν κακοήθειαν τοῦ Λογγίνου, τὴν πονηρίαν τοῦ Ἀναστασίου, τὴν δολιότητα τῶν αὐλικῶν καὶ τὴν ἀπιστίαν τῶν ἀργυρωνήτων στρατηγῶν, οἱ δὲ χαρακτῆρες οὗτοι ἐλήφθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ὁ Σιμεῶνης καλῶς ἐμελέτησε καὶ κατενόησε, μὴ μιμηθεὶς τοὺς συγχρόνους δραματικούς, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰδιοτρόπως παραχαράττουσι τὴν ἀλήθειαν».

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ

Ἡ λατινικὴ τραγωδία τοῦ Simonis σύγκειται ἐκ πέντε πράξεων διηρημένων εἰς σκηνὰς συνολικοῦ ὀριθμοῦ 2039 στίχων. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ὅλου ἔργου ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΠΡΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ (Στίχ. 440)

Σ κ η ν ἢ Α' (Στίχ. 45)

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δράματος ἐμφανίζεται ἡ σκιά τοῦ Βασιλίσκου, ζητούντος νὰ παύσουν τὰ ἄσματα, νὰ σιγήσῃ ἡ σάλπιγξ, ν' ἀπομακρυνθοῦν τὰ κακῶς καθιερωμένα ἐμβλήματα τοῦ ἀνοσίου βασιλείου, πρὸς ὃ ἤχθη διὰ σωρείας ἐγκλημάτων, ὧν ἕνεκα καὶ ἐβυθίσθη εἰς τὸν ἔσχατον Ἄδην, ἔνθα φέρεται οἰσοδῆποτε φλέγεται διὰ τὸ κόσμημα τῆς αὐτοκρατορίας, ἔνθα ἄγεται καταπίπτων δι' ἀσυνήθους ἀτραποῦ καὶ ὁ Λογγίνος. Τὸ πνεῦμα ὅμως τῆς ἐδικήσεως θ' ἀποστείλῃ τὰς Εὐμενίδας. Αἱματηρὰ γεγονότα θὰ συμβοῦν καὶ ἀμέτρητα πτώματα θὰ ὀδεύσουν πρὸς τὸν Ἄδην.

Μεταλλαγείσης τῆς σκηνῆς, τὰ πάντα ἀμαυροῦνται καὶ τάφοι μετὰ πενθίμων συμβόλων ἐμφανίζονται, ἐνῶ διὰ λανθάνοντος βηματισμοῦ προχωρεῖ εἰς τὴν σκηνὴν ὁ Ζήνων. Πρὸς τοῦτον ἀπευθύνεται ἡδὴ ἡ σκιά προτρέπουσα νὰ ἴδῃ τοὺς κενοὺς τάφους, οὓς διὰ τῶν θυμάτων θὰ πληρώσῃ ἡ σκληρότης του, καὶ νὰ ζητήσῃ πληροφορίας περὶ τοῦ πεπρωμένου, ἐφ' ὅσον τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ θ' ἀποδοθῇ.

Σ κ η ν ἢ Β' (Στίχ. 132)

Ἐντρομος ὁ Ζήνων ἐνώπιον τοιαύτης ὀπτασίας σπεύδει νὰ κατα-

¹⁴) Κ. Σάθας «Κρητικὸν Θέατρον», ἐνθ' ἀν., σελ. 10'.

κίτησιν τὰ πνεύματα τοῦ Ἄδου διὰ τῆς μαγικῆς τέχνης καὶ μεταβαλὼν ἀμφίεσιν προσέρχεται εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ ὑψίστου κριτοῦ τῶν ἄστρον Εὐφημιανοῦ, πρὸς ὃν ἀπογεινόμενος ζητεῖ νὰ πληροφορηθῆ τὰ θέσφατα.

Ἐπιπροσέχων εὐρίσκει τολμηρὰν τὴν ἐρώτησιν καὶ προτείνει νὰ προείπῃ τρόπους ἐπιτυχίας βίου τρυφηλοῦ, ἀπορριπτομένους ὅμως ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἐπιμένοντος νὰ γνωρίσῃ ἐνδείξεις σαφεστεράς περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς.

Τὰ πνεύματα ἔχουν κλεισθῆ εἰς δακτυλίους, οὓς ὁ Μάγος ἐξαγαγὼν ἐκ τοῦ βάθους κυτίου προσφέρει εἰς τὸν Ζήωνα ἀνυπομονοῦντα νὰ μάθῃ περὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς τύχης· τέλος ὁ Εὐφημιανὸς ἐπὶ τῇ βάσει χάριτος ὠροσκοπικοῦ ἀποκαλύπτει εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι θὰ ταφῆ ζῶν ἐντὸς μηνῆματος.

Ἡ πρόρρησις αὕτη ἐξοργίζει τὸν Ζήωνα, ὅστις ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ Μάγου καταστρέφει τὸ ὠροσκοπίον καὶ, ἀφοῦ ἀπειλήσῃ ἀνατροπὴν τῶν πάντων, ὑποβάλλει ἐρωτήσεις περὶ τοῦ μέλλοντος δράστου τοιαύτης ἐγκληματικῆς πράξεως.

Ἐπιπροσέχων εὐρίσκει τὸν Ζήωνα νὰ δώσῃ σαφεῖς πληροφορίας, γεγονόςς ὅπερ προκαλεῖ τὸν ἤδη ἐξημμένον Ζήωνα, ὅστις φονεῦει τέλος ἐπὶ σκηνῆς τὸν Εὐφημιανόν.

Σ κ η ν ἡ Γ' (Στίχ. 36)

Ἀκολουθεῖ ὑπὸ τὸ ἡμίφως τῆς ἀπερχομένης νυκτὸς μονομαχία μεταξὺ τοῦ ἀποχωροῦντος Ζήωνος καὶ τοῦ Λογγίνου, καθ' ἣν σύντομοι διάλογοι, πλήρεις πάθους, ἄγουν εἰς ἀναγνώρισιν τῶν δύο ἀδελφῶν, ὑποσχομένων πλέον πρὸς ἀλλήλους εὐσεβῆ ἀγάπην καὶ βοήθειαν πρὸς ἐξόντωσιν τῶν ἐχθρῶν των. Ὁ Ζήων μετὰ ταῦτα ἀποσύρεται.

Σ κ η ν ἡ Δ' (Στίχ. 45)

Ἐπιπροσέχων εὐρίσκει τὸν Ζήωνα νὰ δώσῃ σαφεῖς πληροφορίας, γεγονόςς ὅπερ προκαλεῖ τὸν ἤδη ἐξημμένον Ζήωνα, ὅστις φονεῦει τέλος ἐπὶ σκηνῆς τὸν Εὐφημιανόν.

Ἐπιπροσέχων εὐρίσκει τὸν Ζήωνα νὰ δώσῃ σαφεῖς πληροφορίας, γεγονόςς ὅπερ προκαλεῖ τὸν ἤδη ἐξημμένον Ζήωνα, ὅστις φονεῦει τέλος ἐπὶ σκηνῆς τὸν Εὐφημιανόν.

Ἐπιπροσέχων εὐρίσκει τὸν Ζήωνα νὰ δώσῃ σαφεῖς πληροφορίας, γεγονόςς ὅπερ προκαλεῖ τὸν ἤδη ἐξημμένον Ζήωνα, ὅστις φονεῦει τέλος ἐπὶ σκηνῆς τὸν Εὐφημιανόν.

Ἐπιπροσέχων εὐρίσκει τὸν Ζήωνα νὰ δώσῃ σαφεῖς πληροφορίας, γεγονόςς ὅπερ προκαλεῖ τὸν ἤδη ἐξημμένον Ζήωνα, ὅστις φονεῦει τέλος ἐπὶ σκηνῆς τὸν Εὐφημιανόν.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ μονολόγου του ὁ Λογγίνος ἔχει φθάσει πλησίον τῆς αἰθούσης τοῦ συμβουλίου, κρυπτόμενος δ' ὀπισθεν τοῦ παραπε-

τάσματος παρακολουθεῖ ἐντεῦθεν τὰς διαπραγματεύσεις μεταξύ αὐτοκράτορος καὶ συγκλητικῶν, συνοδεύων ταύτας διὰ τῶν παρατηρησέων του.

Σ κ η ν ἢ Ε' (Στίχ. 116)

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς τύχης μέχρι τοῦ θρόνου ἀρθεῖς Βασιλικὸς καταπονεῖ τὴν Αἰθίω, ἀπαιτεῖ τὴν καθάρσειν καὶ ἀπομόνωσίν του καὶ ζητεῖ παρὰ τῶν ἡγεμόνων νὰ δώσουν τὸ στέμμα εἰς τὸν Λογγίνον.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Βασιλικὸς ἀναγκαστικῶς ἀποδεχόμενος τὸν μοναχικὸν βίον προλέγει, ὅτι ὁ διευθύνων τοὺς χαλινοὺς τῆς Οἰκουμένης Θεὸς θὰ τιμωρήσῃ τὸν Ζήνωνα διὰ τὰς ἀδίκους πράξεις του, ἐνῶ αἱ συζητήσεις μετὰ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου διεξάγονται εἰς τόνον ὀξύν. Οἱ Οὐρβίκιος, Σεβαστιανὸς καὶ Φίλαργος τίθενται ὑπὲρ τοῦ Λογγίνου, ὑποστηρίζοντες, ὅτι τὸ εὐγενὲς αἷμα ἐνισχύεται διὰ τῆς βασιλείας. Ἀντιθέτως ὁ πατριάρχης Εὐφῆμιος, παρατηρῶν ὅτι ὑπὸ τῆς ἐκτραγείσης καταιγίδος ἡ σχεδία τοῦ Χριστοῦ κλυδωνίζεται, ἰσχυρίζεται, ὅτι τὸ καταρρέον καθεστῶς τῆς αὐτοκρατορίας καλεῖ εἰς τὸ σκῆπτρον ἕνα μόνον, γενναίουψυχον ἄνδρα. Τελευταῖος ὁμιλεῖ ὁ Πελάγιος ἐναντιούμενος πρὸς τὸν Λογγίνον καὶ ὑποστηρίζων, ὅτι τοὺς βασιλεῖς ἀναδεικνύει οὐχὶ ἡ καταγωγή, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἀρετὴ καὶ ἀνδρεία.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Λογγίνος ἀσυγκράτητος πλέον ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ τελευταίου τούτου πατρικίου, ἀπειλῶν ἐκδίκησιν δι' ὅσα ἐναντίον του διετύπωσε, καὶ μετὰ σύντομον, ἀλλ' ἔντονον λογομαχίαν, ὠργισμένος ἀποχωρεῖ. Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Ζήνων ὑπερασπιζόμενος τὸν ἀδελφὸν δηλοῖ, ὅτι θὰ δώσῃ ὁπωσδήποτε εἰς τοῦτον τὴν διαδοχὴν, στηριζόμενος εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι τὸ δίκαιον ὁδηγεῖ τοὺς ἰδιώτας, ἐνῶ τοὺς βασιλεῖς διευθύνει ἡ ἐπιθυμία. Ἀπερχόμενος δὲ ρίπτει τὸ σκῆπτρον εἰς τοὺς πόδας τοῦ Πελαγίου, ὅστις καὶ ἀποθέτει τοῦτο μετὰ σεβασμοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου.

Σ κ η ν ἢ ΣΤ' (Στίχ. 66)

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Πελάγιος διεκτραγωθεῖ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀθλιότητα τῆς ὑπὸ τὸν Ζήωνα Αἰθίως, ἣν πρόκειται νὰ αὐξήσῃ ὁ ὑπ' ἐκείνου εἰς τὸν θρόνον καλούμενος Λογγίνος καὶ ζητεῖ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς κρατούσης τάξεως, κατὰ τρόπον ὅμως οὐχὶ ἐμφανῆ, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐνδέχεται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς θλιβρὰ ἀποτελέσματα. Εἰς ἐπιρροωσιν δὲ τῆς γνώμης του ταύτης, ἀγγελιαφόροι καθιστοῦν γνωστόν, ὅτι ὑπηρετῶν τοῦ Λογγίνου κατέκαυσαν τὰ κτήματα τοῦ Πελαγίου. Ἐπὶ πλέον ἔφηβοι, ἐπὶ σκηνῆς ἐμφανιζόμενοι, ζητοῦν παρὰ τοῦ βασιλέως σωτηρίαν καὶ βοήθειαν διὰ τὰ ἐπενεχθέντα κατ' αὐτῶν ἠθικὰ καὶ ὄλικα ἀδικήματα. Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ

τούτων θὰ προσευχηθῆ ἡ πρὸ τοῦ βωμοῦ ὁ Πατριάρχης. Ὁ οὐρανὸς εὖνοεὶ τοὺς ἡττημένους...

ΠΡΑΞΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Στίχ. 499)

Σ κ η ν ἠ Α' (Στίχ. 28)

Μεταλλαγείσης τῆς σκηνῆς, ἀνταποκρινομένης ἐνταῦθα ἀπολύτως πρὸς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ Λογγίνου, ἐμφανίζεται οὗτος μελανοφορῶν καὶ ἐπὶ μελαινῆς ἔδρας καθήμενος καὶ προσκαλεῖ τὸν μουσικόν, ἵνα διὰ τοῦ ἄσματος ψυχαγωγῆσῃ τὴν τεθλιμμένην καρδίαν του.

Ὁ Μουσικὸς ἄδει καὶ ἄρχαίς ἄσμα εὐθυμον, ὃπερ ὁμοῦς ἐρεθίζει τὸν Λογγίνον ἀπαιτοῦντα, ὅπως ψάλλῃ ἤχους πενθίμους, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὁποίων παρακολουθεῖ ἐκ χειρογράφου τοὺς στίχους τῶν ἄσμάτων, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ὁποίων πίπτει εἰς ὕπνον βαθύν.

Ἀκολουθεῖ βωβῆ σκηνή, καθ' ἣν χορογραφικῶς ἀπεικονίζεται τὸ μέλλον. Ὑπνώτιοντος τοῦ Λογγίνου προσέρχεται ἡ Τύχη, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκαλυμμένους, ἀνέχουσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς τροχὸν σκοτεινοῦ χρώματος διὰ χρυσῶν στιγμάτων διεσπαρμένον καὶ στηρίζοντα ἐκ τοῦ ἄξονος στέφανον χρυσοῦν. Συγχρόνως πρὸς αὐτὴν ὀρχουμένην ἐμφανίζεται νέος, ὁμοῖος πρὸς τὸν Λογγίνον, ὅστις ματαίως δι' ἄλμάτων, κατὰ τὸν χορὸν, προσπαθεῖ ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τοῦ τροχοῦ τὸν στέφανον. Οὗτος, μετ' ὀλίγον, θὰ δοθῆ ὑπ' αὐτῆς τῆς Τύχης εἰς ἕτερον νέον, ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν Ἀναστάσιον.

Σ κ η ν ἠ Β' (Στίχ. 73)

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐμφανίζεται ἐπὶ σκηνῆς ὁ Ἀναστάσιος, ὅστις ἐκθαμβος παρατηρεῖ τὸ καταπεσὸν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Λογγίνου βιβλίον, ὃπερ μετὰ τινὰς ἐνδοιασμοὺς λαμβάνει πρὸς ἀνάγνωσιν. Πρόκειται περὶ τῶν χρησμάτων τοῦ μάγου Εὐφημianoῦ, προειπόντος τὸ τέλος τοῦ Ζήνωνος καὶ ὑποδειξάντος ἐν συνεχείᾳ τὸν Ἀναστάσιον ὡς ἐπικίνδυνον διὰ τὴν διαδοχὴν. Οὕτως ἡ ἐξέλιξις τοῦ δράματος θὰ συνεχισθῆ διὰ τοῦ δόλου τοῦ τελευταίου τούτου, ὅστις ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ὑποκρισία μόνη δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὸν θρόνον. Εἰς τὴν ὄψιν πρέπει νὰ εἰκονίζεται ἡ εὐσέβεια τοῦ Κίτωνος, νὰ κρύπτηται δὲ εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας τοῦ Νέρωνος ἡ στυγνότης...

Σ κ η ν ἠ Γ' (Στίχ. 90)

Αἴφνης παρουσιάζεται ὁ ρήτωρ Γαζῆτιος ὑπὸ χοροῦ παίδων ἀκολουθούμενος, διεκτραγωθεῖ τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν, εἰς ἣν ὁ τόπος ἤχθη, καὶ ζητεῖ εὐσπλαγχνίαν ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν πρὸς τὰ ἀπορφανισθέντα τέκνα.

‘Ο Ἀναστάσιος προτιρέπει τοῦτον ν’ ἀπευθυνθῆ πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς ἔδρας ὑπνάττοντα Λογγῖνον, ἐνῶ συγχρόνως προσκαλεῖ εἰς θρηνώδεις κραυγὰς τὸν χορὸν τῶν παιδῶν, οὓς ὁ Λογγῖνος, μόλις ἀφυπνισθεῖς, θεωρεῖ ὡς φαντάσματα καὶ μαινόμενος ρίπτεται ἐναντίον ἀνυπερασπίστων.

Ἐπεμβαίνων ὁμοῦς ὁ Γαζαῖος, ἐξηγεῖ εἰς τὸν Λογγῖνον πῶς ἔχουν τὰ πράγματα, θεωρεῖ δὲ τοῦτον ὑπαίτιον τοῦ αἱματηροῦ φόνου, δι’ ὃν ζητεῖται ἡ ἐκδίκησις τοῦ Ὑψηλοῦ Τιμωροῦ. Ὁ Λογγῖνος εἰς ἀπάντησιν, εἰρωνικῶς ἰσχυρίζεται ὅτι ἀρμόζει εἰς τὰ χεῖλη τοῦ ἡδυεποῦς ῥήτορος ἡ ἀμβροσία καὶ ζητεῖ νὰ φέρουν οἶνον ἐντὸς τοῦ ὁποῦοι ρίπτει δηλητήριο καὶ δίδει εἰς τὸν Γαζαῖον, ἀναγκάζων διὰ λόγων σαρκαστικῶν τοῦτον νὰ πῆ. Οὕτω, μετὰ τὸν μάγον Εὐφημιανόν, καὶ δευτέρου θῦμα καταβαίνει εἰς τὸν τάφον...

Σ κ η ν ἠ Δ’ (Στίχ. 68)

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Λογγῖνος μονολογῶν ἀναμιμνήσκει τῶν λόγων τοῦ Πελαγίου καὶ ἐκφράζει μελαγχολικὰς σκέψεις περὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς τύχης, εἰς ἣν ἐν τούτοις θέλει νὰ ἐναντιωθῆ καὶ βεβαιοῖ, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐκδυθῆ τοῦ μέλανος χιτῶνος, ἂν μὴ λάβῃ ἐκδίκησιν διὰ τοῦ φόνου τοῦ Πελαγίου.

Ὁ Ζήνων ἐνισχύει ἠθικῶς τὸν ἀδελφόν, ἰσχυριζόμενος, ὅτι οὐδεμία φροντίς ἐπὶ μακρὸν ἐνοχλεῖ τοὺς βασιλεῖς, θὰ ζητήσῃ δὲ καὶ ὁ αἰώνιος δόλος τιμωροῦς ὀργᾶς. Ἐνθαυροῦνθεις δ’ ὑπὸ τούτων τῶν λόγων ὁ Λογγῖνος συμπληροῖ, ὅτι μία μόνη ἀρχὴ ὀφείλει νὰ διέπῃ τοὺς βασιλεῖς, ἡ ὑπεροψία καὶ περιφρόνησις πρὸς τὸν ὄχλον καὶ τὴν ἕξασιν τῶν ἡγεμόνων.

Σ κ η ν ἠ Ε’ (Στίχ. 33)

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀναγγέλλεται διὰ τοῦ ἥχου τῶν σαλπύγγων καὶ τῆς κλαγγῆς τῶν ὄπλων ἡ νικηφόρος ἐπιστροφὴ τοῦ Ἀρμακίου εἰς τὴν πόλιν, γεγονός ὅπερ ἀνησυχεῖ τοὺς δύο ἀδελφοὺς, οἵτινες ἤδη ἐν καταφανῇ ταραχῇ συσκέπτονται περὶ τοῦ καταλλήλου τρόπου ἀπωθήσεως τοῦ νικητοῦ ἀρχιστρατήγου, προσπιθοῦντες διὰ τοῦ Οὐρβικίου, πρὸς ὃν ὑπόσχονται συμβασιλείαν, νὰ κρατήσουν ἐκεῖνον μακρὰν τῶν τειχῶν.

Σ κ η ν ἠ Ϛ’ (Στίχ. 35)

Ὁ Οὐρβίκιος ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἀναστασίου, ἐλπίζοντας ἤδη εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὑπὸ τῆς μοίρας ἐξαγγελθέντων ἐνεργεῖ ἐναντίον τοῦ Ζήνωνος, σπεύδων πρὸς συνάντησιν τοῦ

στρατηγοῦ, πρὸς ὃν θεωρεῖται σκόπιμον νὰ προσαχθῇ ὁ ἔξωσμένος ἐκ τῆς Αὐλῆς καὶ περιβεβλημένος τὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ υἱὸς Βασιλίσκος, ἵνα δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ὀργισθῇ ἔτι μᾶλλον κατὰ τῶν βασιλευόντων ὁ Ἄρμακιος.

Σ κ η ν ἠ Ζ' (Στίχ. 24)

Ἡ συνάντησις πραγματοποιεῖται πρὸ τῶν πυλῶν, ἔνθα ὁ στρατηγὸς διὰ συγκινητικῶν λόγων ἐκφορίζει τὴν χαρὰν του ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ εἰς τὴν ποθητὴν πατρίδα, ἀναγγέλλων ἅμα, ὅτι παντοῦ ἐπικρατεῖ ἡ συχία. Εἰς τοὺς λόγους τούτους ὁ Οὐρβίκιος ἀνταποδίδει ἐνθουσιώδη χαιρετισμόν, ἵνα καταστρέφων τὸν λόγον ἀναγγείλῃ, ὅτι ὁ δόλος κατέχει τὸ βασίλειον.

Σ κ η ν ἠ Η' (Στίχ. 94)

Ἐν τῷ μεταξὺ προσέρχεται ὁ Ἀναστάσιος μετὰ τοῦ Βασιλίσκου, εἰς τὴν οἰκτρὰν θέαν τοῦ δποίου, ἐκπληκτος ὁ Ἄρμακιος, ζητεῖ νὰ πληροφορηθῇ τὰ διαδραματισθέντα. Ὁ Ἀναστάσιος δρᾷται τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐπιρρίψῃ τὴν εὐθύνην εἰς τὸν Ζήωνα, ἐνῶ ὁ υἱὸς περιγράφει διὰ μελανῶν χρωμάτων τὰ συμβάντα, προκαλῶν οὕτω κατὰ τῶν δύο ἀδελφῶν τὸ μῖσος τοῦ Ἄρμακίου, ὅστις ἀπειλεῖ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς παραβιάσαντας τὰς συνθήκας.

Ἐπεμβαίνει ὁμοῦς ὁ Οὐρβίκιος συνιστῶν νὰ ἐπικρατήσῃ πνεῦμα φρονήσεως, ὥστε δι' εὐσιόχων ἐλιγμῶν καὶ ἐφαρμογῆς τῶν ἀρμοδίων σχεδίων νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἐπιδιωκόμενον, χάριν τοῦ δποίου ἀνάγκη ὅπως χρησιμοποιηθῇ ὁ δόλος, πρὸς ὃν οὐδεὶς δύναται ν' ἀνταγωνισθῇ. Προτείνει δὲ νὰ εἰσέλθῃ ὁ Ἄρμακιος πρὸς ἑορτασμόν τῆς νίκης εἰς τ' ἀνάκτορα εἰρηνικῶς, προσποιούμενος, ὅτι ἀγνοεῖ τὰ διατρέξαντα, ἐνῶ δέκα ἔμπιστοι συνοδοί, καλῶς ὀπλισμένοι, θ' ἀκολουθοῦν πρὸς ὑπεράσπισίν του, ἅμα δὲ καὶ τιμωρίαν τῶν ἐπιβουλευομένων τοῦτον ἐν κρισίμῳ στιγμή. Ὁ Ἄρμακιος συμφωνεῖ κατὰ ταῦτα πρὸς τὸν Οὐρβίκιον.

Σ κ η ν ἠ Θ' (Στίχ. 54)

Τὴν ἐφαρμογὴν ὁμοῦς τῶν ἐπιχειρουμένων ἐν ὅλαις ταῖς λεπτομερείαις ἀναλαμβάνει ὁ Ἀναστάσιος, ὅστις προδιαθέτει καταλλήλως τὰ στρατεύματα, ἐξασφαλίζων τὴν πρόθυμον ἀρωγὴν των εἰς τὸ ἀναληφθὲν ἔργον διὰ τῆς διανομῆς μεγάλων χρηματικῶν ἀμοιβῶν.

ΠΡΑΞΙΣ ΤΡΙΤΗ (Στίχ. 403)

Σ κ η ν ἠ Α' (Στίχ. 21)

Ὁ Ζήνων ὑπερηφάνως ἐκδηλοῖ τὴν αὐτοπεποίθησίν του, ἐνισχυ-

μένην ἤδη ὑπὸ τῆς βεβαιότητος τῆς συμπαραστάσεως τοῦ ἀδελφοῦ, εἰς τὴν ἀρωγὴν τοῦ ὁποίου στηρίζεται πρὸς ἀποτροπὴν τῶν αἰωνίων ἐχθρῶν τοῦ βασιλείου—ἦτοι τοῦ πλούτου, τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀρετῆς— ἐνῶ ὁ Οὐρβίκιος ἔξαίρει τὰ προσόντα τοῦ βασιλέως.

Σ κ η ν ἢ Β' (Στίχ. 242)

Ἐπισημασθέντος ὡς ἀναγγέλλει τὴν ἀφίξιν τοῦ Ἀρμακίου, ἐπιθυμοῦντος νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν βασιλέα, ὅστις, κατόπιν συντόμου συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Λογγίνου, καὶ τῶν φρουρῶν του, πρὸς παρασκευὴν τῆς ἐνέδρας, φιλοφρόνως δέχεται τὸν νικητὴν στρατηγόν. Εἰς τοὺς κολακευτικούς λόγους τοῦ Ζήνωνος ὁ Ἀρμάκιος ἀποκρίνεται δι' ἀναλόγων ἐκφράσεων, ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζων τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν πίστιν του πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως.

Ἀκολουθεῖ ἐνοπλος ὄρχησις τῶν αὐλικῶν, πρὸς φαινομενικὸν ἑορτασμόν τῆς νίκης καὶ μετὰ ἐπιδεικτικὴν εἴσοδον ἄρματος, ἐφ' οὗ, συρομένου ὑπὸ τεσσάρων τίγρεων, μεγαλοπρεπῆς κάθηται ὁ Ἄρης, αἴφνης, σημείου δοθέντος, ἄνδρες ἔμπιστοι τοῦ Λογγίνου συλλαμβάνουν ὡς προδότην τὸν στρατηγόν· παρὰ τούτου ζητεῖται ν' ἀπολογηθῇ εἰς τὴν ἀπαγγελλομένην ὑπὸ τοῦ Λογγίνου ἐπὶ ἀνατρεπτικῇ τοῦ καθεστῶτος διαθέσει κατηγορίαν. Ματαίως ὁ Ἀρμάκιος διαμαρτυρόμενος ἐπικαλεῖται τὴν ἀθωότητά του καὶ τὴν διὰ τῶν πολεμικῶν τραυμάτων ἀπόδειξιν τῆς πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸν βασιλέα ἀφοσιώσεως. Πρόθυμοι μάρτυρες προσέρχονται πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ἀληθοῦς τῆς καταγγελίας. Ὁ Οὐρβίκιος καταθέτει, ὅτι ὁ στρατηγὸς πληροφορηθεὶς τὴν κατὰ τοῦ υἱοῦ του ἵβριν ὠρκίσθη ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ Ζήνων προσθέτει, ὅτι ὁ Ἀρμάκιος οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀγαθός, ἐπιβουλεύεται δὲ νῦν καὶ τὴν βασιλείαν. Ὁ τελευταῖος οὗτος καίτοι ἀναγνωρίζων, ὅτι οὐδεμίαν ὑπολείπεται σωτηρίαν, καταβάλλει ἐν τούτοις ὑστάτην προσπάθειαν, ὅπως, διὰ λογικῶν επιχειρημάτων, πείσῃ περὶ τῆς ἀθωότητός του, προλέγων ἐν τέλει τὴν μετὰ θάνατόν του τιμωρίαν τῶν φονέων.

Ὁ Λογγίνος ἀποφασίζει ὡς ποινὴν τὸν ἀποκεφαλισμὸν τοῦ Ἀρμακίου καὶ ἱκανοποιημένος, ὅτι ἀπηλλάγη ἐνὸς ἐχθροῦ, ὑπολογίζει, ὅτι μόνος πλέον ἀπομένει ὁ Πελάγιος, ὃν δὲν διστάζει νὰ συκοφαντήσῃ ὡς εἰδωλολάτρη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐξοντώσεως.

Κατόπιν τούτων ὁ Ζήνων ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Λογγίνου εἰς τὰς σκευωρίας, ζητεῖ παρὰ τῶν Σεβαστιανοῦ καὶ Οὐρβικίου νὰ ἡρεμήσουν τὸν ἐνδεχομένως μέλλοντα νὰ ἐπαναστατήσῃ στρατὸν διὰ δωροδοκίας, καίτοι δὲ ἀμφιβάλλων διὰ τὸ εὐστόχον τῆς κατὰ τοῦ Πελαγίου συκοφαντίας, ὑπόσχεται ἐν τούτοις τὴν εἰς θάνατον κατα-

δίκην αὐτοῦ.

Σ κ η ν ἠ Γ' (Στίχ. 28)

Ὁ Οὐρβίκιος σπεύδων εἰς τὸ στρατόπεδον πρὸς διανομὴν φιλοδωρημάτων ἀναγγέλλει τὴν ἀπόφασιν ταύτην εἰς τὸν Ἀναστάσιον, ὅστις, αἰφνης, αἰσιόδοξος ἐκ τῆς μεταλλαγῆς τῶν πραγμάτων, προτρέπει νὰ συνεχισθῇ ἐπιμελῶς ἢ προσπάθεια πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σχεδίου.

Σ κ η ν ἠ Δ' (Στίχ. 26)

Ἀκολουθεῖ μονόλογος τοῦ Ἀναστασίου, ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ μεταβλητοῦ τῆς ἀνθρωπίνης τύχης, ὡς τροχοῦ στρεφομένης καὶ ἄλλους μὲν καταλειπούσης, πρὸς ἄλλους δὲ συναπτομένης, δραματίζειται τὴν ἡμέραν τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον.

Σ κ η ν ἠ Ε' (Στίχ. 86)

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Οὐρβίκιος ἀναγγέλλει τὴν τραγικὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀρμακίου πρὸς τοὺς στρατηγούς, οἵτινες ἐξοργίζονται διὰ τὸ γεγονός καὶ προτείνουν, ὅπως διὰ τοῦ τρομάδου ἤχου τῆς σάλπιγγος διαδοθῶν τὰ συμβάντα πανταχοῦ καὶ τιμωρηθῶν οἱ ἐγκληματῆται.

Ὁ Οὐρβίκιος ὅμως ζητεῖ παρ' αὐτῶν φρόνησιν, καθ' ὅσον ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις φρουρεῖ τὴν Αὐλήν, ὥστε νὰ μὴν εἶναι εὐχερῆς πᾶσα ἀπόπειρα ἐκπορθήσεως, συμβουλεύει δὲ ὡς μόνην λύσιν πρὸς κατάπausιν τῶν ἀδικημάτων, νὰ παραδώσῃ ὁ στρατὸς τὸ σκῆπτρον εἰς τὸν Ἀναστάσιον, ἄνδρα διακεκριμένον ἐπὶ ἀρετῇ, ὑποσχόμενον δὲ ἀπὸ τοῦδε διανομὴν μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν.

Ἀσμένως πάντες δέχονται τὴν πρότασιν, ἐπευφημοῦν τὸν μέλλοντα νὰ ἄρξῃ ἡγεμόνα καί, ἀναμνησθέντες πρὸς στιγμὴν τοῦ ἀτυχοῦς Ἀρμακίου, ἀποσύρονται τῆς σκηνῆς.

ΠΡΑΞΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ (Στίχ. 244)

Σ κ η ν ἠ Α' (Στίχ. 56)

Ὁ Πελάγιος ἀπερχόμενος εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου τὸν καλεῖ τὸ καθῆκον, δίδει συμβουλὰς πρὸς τὸν υἱὸν του Ἐρασμον, εἰς τὴν κρίσιμον ἐφηβικὴν ἡλικίαν εὐρισκόμενον, ὅπως συνετῶς ἀντιμετώπισῃ τὰ ἐμφανιζόμενα ἐνώπιόν του προβλήματα τῆς ζωῆς, ἀποφύγῃ τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν νεότητά του κινδύνους καὶ περιφρονήσῃ τὰς ψευδεῖς μορφάς, αἵτινες προκαλοῦν πάντοτε καταστροφὴν.

Σ κ η ν ή Β' (Στίχ. 33)

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ὠτακουσίων μέχρι τοῦδε Ἀναστάσιος, ἐμφανιζόμενος ἐπὶ σκηνῆς παρακαλεῖ τὸν Πελάγιον νὰ τείνη χεῖρα βοηθείας πρὸς σωτηρίαν τοῦ κατολισθαίνοντος βασιλείου, ἐν ᾧ οὔτε δίκαιον ὑπάρχει πλέον, οὔτε πίστις τηρεῖται, ἀλλ' ἡ βασιλεύουσα ἔρις ἐπήνεγκε τὸν ὄλεθρον τῶν ἡγεμόνων.

Ὁ Πελάγιος πληροφορηθεὶς τὴν ἀστάθειαν τῶν ἐν τῇ Αὐλῇ πραγμάτων, μάλιστα δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἐναρέτου ἀνδρός, ἐκφράζει τὴν κατάπληξίν του, ἀξηθεῖσαν διὰ τῆς καταλλήλως διατυπωθείσης ἀνακοινώσεως ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἄλλων τρομερῶν συμβάντων, τῆς ἐκθρονήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρμακίου καὶ τοῦ τραγικοῦ θανάτου τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ. Ἡ χώρα ἔχει ἤδη βυθισθῆ εἰς τὴν ἀσέβειαν ἕνεκα τοῦ Ζήνωνος, πρὸς ὃν κρίνεται ὀρθὸν νὰ μεταβῆ ὁ Πελάγιος, ἵνα διὰ λόγων ἐπιτύχῃ τὴν μεταλλαγὴν τῆς στάσεώς του ἔναντι τῶν ὑπηκόων. Ὁ Πελάγιος δέχεται ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦτο.

Σ κ η ν ή Γ' (Στίχ. 23)

Ἴσταται ὁμοῦ πρὸς στιγμὴν ὁ Πελάγιος, ἵνα προσευχόμενος ζητήσῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐδόωσιν τῶν ἐπιχειρουμένων. Κακὰ προαισθήματα προκαλοῦν εἰς αὐτὸν φόβον· προσπαθεῖ ὁμοῦ νὰ διασκεδάσῃ ταῦτα διὰ λογικῶν σκέψεων ἐνισχυουσῶν τὴν ἀπόφασίν του, ὅπως ἐνεργήσῃ πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος.

Ἄνοίγει τότε ἡ σκηνὴ ἐν τῷ μέσῳ, δίκην οὐρανοῦ. ἐν ᾧ ἐμφανίζεται ὁ Ἐσταυρωμένος, πρὸς ὃν ὁ Πελάγιος ἀπευθύνει εὐλαβεστάτην παράκλησιν, ὅπως εὐνοηθῶν τὰ σχέδιά του, πρὸς ἡμέρωσιν τοῦ ἀπηνοῦς ἡγεμόνος.

Σ κ η ν ή Δ' (Στίχ. 20)

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προσευχῆς τοῦ πατρικίου, ἄγγελοι ἑκατέρωθεν τῆς σκηνῆς ἐμφανιζόμενοι ἐνθαρρύνουν τὸν Πελάγιον, καίτοι ἐπιχειροῦντα ἔργον δυσχερές, πρὸς μετάβασιν παρὰ τῷ Ζήνωνι καὶ προλέγουν τὸν θάνατόν του, ὃν ὁμοῦ πρόκειται μετὰ μεγάλου ψυχικοῦ σθένους ν' ἀντιμετωπίσῃ, ἐφ' ὅσον ὁ αἰτίδιος χρόνος ἀποκαθιστᾷ εἰς τοὺς οὐρανούς τὴν δόξαν τῶν μαρτύρων.

Ὁ Πελάγιος μένει ἐν ἐκστάσει, τοῦ χοροῦ ψάλλοντος ὀπισθεν τῆς σκηνῆς ἄσματα θρησκευτικά.

Σ κ η ν ή Ε' (Στίχ. 63)

Τότε παρουσιάζεται ὁ Λογγίνος, ὅστις, ἐκδιώξας τὸν ἑκθαμβὸν ἐπὶ τῇ εὐσεβείᾳ τοῦ Πελαγίου Ἀναστάσιον, φέρεται διὰ λόγων εἰρωνικῶν

πρὸς τὸν Πελάγιον, ὃν ἐπιθυμεῖ νὰ διαμελίση, ὡς ὁ μυθικός κύων κατεσπάραξε τὸν Ἄκταίωνα διὰ λυσσωδῶν δηγμάτων. Τὸ μῖσος καὶ ὁ κίνδυνος ἀποκλείουν τὰς βραδύτητας, ὁ κοῦφος δὲ φόβος ὀφείλει ν' ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τῆς τόλμης.

Αἴφνης ὤμως ὁ ὡς νεκρὸς θεωρηθεὶς Πελάγιος, ἀκούεται ἐπικαλούμενος τὸν Ἰησοῦν, γεγονός ὅπερ ὤθει τὸν Λογγῖνον εἰς ἐπίσπευσιν ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων του διὰ τῆς τοποθετήσεως πρὸ τοῦ πατρικίου εἰδώλου τοῦ Διός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κρύπτει πλαστὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἄρμακίου.

Σ κ η ν ἠ Γ' (Στίχ. 49)

Ὁ Λογγῖνος καλεῖ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς αὐλικούς ἐνώπιον τῶν ὁποίων καταγγέλλει, ὅτι ὁ Πελάγιος λατρεύει τοὺς Θεοὺς τῆς εἰδωλολατρικῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ Ζήνων πρῶτος, οἱ Ἀναστάσιος καὶ Σεβαστιανὸς κατόπιν, μένουν κατάπληκτοι πρὸ τοῦ θεάματος, ἐνῶ ὁ ἐν ἐκστάσει εὐρισκόμενος Πελάγιος ζητεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Συνέρχεται ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἔντρομος ἀντικρῶζει τὸ πρὸ αὐτοῦ τεθὲν εἶδωλον.

Ὁ Ζήνων διατάσσει τοὺς στρατιώτας νὰ συλλάβουν καὶ ρίψουν εἰς δεσμὰ τὸν Πελάγιον, ὅστις παρακαλεῖ νὰ προσαχθῇ εἰς δίκην, ἵνα ἀνασκευάσῃ τὴν ψευδῆ καταγγελίαν· ὁ Λογγῖνος ἀνασύρει τυχαίως δῆθεν ἐκ τοῦ εἰδώλου τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἄρμακίου πρὸς τὸν πατρίκιον, γεγονός ὅπερ ἐξεγείρει τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις καλεῖ εἰς ἐπιφυλακὴν τὴν φρουρὰν τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀγγέλλει, ὅτι τὸ σκῆπτρον λαμβάνει ὁ Λογγῖνος. Οὗτος ὅμως ἐπισημαίνων τὸν κίνδυνον ἐξ ἐνδεχομένης ἐξεγέρσεως τοῦ θορυβώδους ὄχλου διὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Πελαγίου, ζητεῖ τὴν ἄμεσον θανάτωσίν του. Συγκαλεῖται λοιπὸν ἄμέσως δικαστήριον, ἐνῶ ὁ Οὐρβίκιος ἀγγέλλει, ὅτι ὁ στρατὸς καταθέσας διὰ τῆς δωροδοκίας τὰ ὄπλα, ἐπευφημεῖ τὸν βασιλέα καὶ φυλάσσει τὰ τεῖχη ἀσφαλῆ.

ΠΡΑΞΙΣ ΠΕΜΠΤΗ (Στίχ. 502)

Σ κ η ν ἠ Α' (Στίχ. 130)

Ὁ Ζήνων ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς δικαστὰς παρακαλεῖ νὰ κρίνουν ἄνδρα ἀρνηθέντα τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, λατρεύοντα τὰ εἶδωλα καὶ ἐπιβουλευθέντα τὴν ἀνωτάτην τοῦ κράτους ἀρχήν, καὶ ζητεῖ νὰ προσαχθῇ ὁ ὑπόδικος.

Ὁ Σεβαστιανὸς ὀδηγῶν τὸν Πελάγιον ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ἀπαιτητοῦ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀνθρώπων, παρ' οἷς συχνὰ ἡ αἰδη-

μοσύνη καλύπτει τὴν αἰσχρότητα, ἡ ψευδὴς μεγαλοπρέπεια τὴν κουφότητα τοῦ νοός, ἡ κατ' ἐπίφασιν πίστις τὸν δόλον, καὶ καλεῖ μάρτυρας πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς προσαφθείσης κατὰ τοῦ πατρικίου κατηγορίας.

Χορὸς ἐφήβων ψευδῶς καταγγέλλει, ὅτι πράγματι ὁ Πελάγιος ἐλάτρευσε τὸ ὁμοίωμα τοῦ Διός, ἐπιβεβαιοῦν δὲ τοῦτο οἱ Φίλαργος καὶ Οὐρβίκιος, ἐνῶ ὁ Πρόκλος ἀναγινώσκει τὴν πλαστὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀρμακίου πρὸς τὸν πατρίκιον, δι' ἧς οὗτος ἐμφανίζεται συνωμοτῶν κατὰ τῆς κρατούσης πολιτικῆς καταστάσεως.

Ἐξαλλος ὁ Λογγίνος καταφέρεται κατὰ τοῦ Πελαγίου. Οὗτος ὁμως, διαμαρτύρεται διὰ τὴν ἐξυφανθεῖσαν κατηγορίαν καὶ ἐπικαλούμενος τὸν Ἰησοῦν ὡς κριτὴν τῆς ἀθωότητός του, παρακαλεῖ τὸν Πρόκλον νὰ παρατηρήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ εἰδώλου ἐπιγραφὴν, ἣτις σαφῶς ἀποδεικνύει, ὅτι ἐγένετο τοῦτο χάριν τοῦ Λογγίνου. Ἀκολουθεῖ λογομαχία μεταξὺ τοῦ τελευταίου καὶ τοῦ Πρόκλου, ἀναγκαζομένου νὰ καταλίπῃ τέλος τὸ ἄδικον δικαστήριον, ὅπερ ἐν τούτοις ἀποφίνεται ὑπὲρ τῆς ἐνοχῆς τοῦ Πελαγίου, καταδικάζον τοῦτον εἰς τὸν διὰ διστόμου πελέκως θάνατον.

Ὁ ἀθῶος πατρίκιος οἰκτεῖρει τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν κατέπεσε τὸ βασίλειον, ἀφ' οὔτου ἡ ἀρετὴ ὑπέκυψεν εἰς τὴν βίαν, ἡ διαφθορὰ ὑπεσκέλισε τὸν νόμον καὶ ἐξηπλώθη πανταχοῦ τὸ ἀπέραντον τῆς ἀδικίας χάος. Προλέγει δὲ εἰς τὸν περιφρονητικῶς ἀπερχόμενον Λογγίνον τὸ ἐγγίζον τέλος του. Ἐνῶ δὲ στρατιῶται συλλαμβάνουν πρὸς ἐκτέλεσιν τὸν Πελάγιον, ἐμφανίζεται ἐπὶ σκηνῆς ὁ υἱὸς του, καὶ ἐκδηλῶν συγκινητικὴν πρὸς τὸν πατέρα στοργήν, δι' ἱκετευτικῶν λόγων ἐκλιπαρεῖ τοὺς ἰσχυροὺς εἰς ἀναστολὴν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως.

Ὁ Ζήνων ἀποκρινόμενος ζητεῖ νὰ ὀδηγηθῇ ὁ υἱὸς εἰς τ' ἀνάκτορα, ἵν' ἀνατραφῇ ἐν τῷ περιβάλλοντι τῶν Αὐλικῶν, προκαλῶν οὕτω τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Πελαγίου, ὅστις ἐπιγραμματικῶς ἐκφράζει τὴν παρατηρουμένην ἀντίθεσιν μεταξὺ φαινομένων καὶ γεγονότων εἰς τοὺς βασιλεῖς, κατὰ κανόνα ἐπὶ ὑποκρισίᾳ διακρινομένους.

Σ κ η ν ἢ Β' (Στίχ. 21)

Ὁ Πελάγιος μονολογῶν, οἰκτεῖρει ἑαυτὸν διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν τῆς τύχης καὶ ἐπικαλεῖται τὸν Χριστὸν εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς πρὸς τὴν θρησκείαν πίστεώς του καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα, ἣτις τώρα κατεδίκασε τὸν πατρίκιον εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν.

Σ κ η ν ἢ Γ' (Στίχ. 36)

Ὁ Σεβαστιανὸς ζητεῖ παρὰ τῶν στρατιωτῶν νὰ προσαγάγουν πρὸς

ἐκτέλεσιν τὸν Πελάγιον, ἀπειλῶν διὰ θανάτου πάντα, ὅσους θὰ ἐτόλμα νὰ παράσχη εἰς τοῦτον βοήθειαν.

Ὁ Πελάγιος προσέρχεται εἰς τὸ «μοιραῖον θέατρον», πλήρης χριστιανικῆς καρτερίας.

Σ κ η ν ἠ Δ' (Στίχ. 24)

Ἐν τῷ μεταξὺ σπεύδει ἐπὶ σκηνῆς ὁ Πρόκλος ματαίως προσπαθῶν νὰ ἐμποδίση τὸ ἔγκλημα καὶ κινεῖ εἰς ἐπανάστασιν τὸν ἀκολουθοῦντα λαόν, ὃν ὅμως οἱ στρατιῶται τοῦ Σεβαστιανοῦ, μετὰ συναφθεῖσαν φονικὴν μάχην, διασκορπίζουν, τραυματίσαντες καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχηγόν, ὅστις ἐν πλήρει ἀγανακτήσει ἐπικαλεῖται τὸ διακεχυμένον αἷμα ὡς μάρτυρα τοῦ ἐπικειμένου ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὀλέθρου.

Σ κ η ν ἠ Ε' (Στίχ. 28)

Ἐνῶ μένουں προσηλωμένοι ἐπὶ τῶν τειχῶν αἱ κεφαλαὶ τῶν ἀδίκως φονευθέντων καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐπαίρονται θεωροῦντες, ὅτι ἐγένοντο κύριοι τῆς μοίρας των, ὁ Λογγῖνος σαρκαστικῶς εἰρωνεύεται τὴν τύχην τοῦ Πελαγίου καὶ ὁ Ζήνων καλεῖ τοὺς ἡγεμόνας εἰς μεγαλοπρεπῆς συμπόσιον.

Σ κ η ν ἠ Σ' (Στίχ. 7)

Ἐκ παραλλήλου ὁ Ἀναστάσιος προτρέπει τὸν Οὐρβίκιον, ὅπως τηρῆ ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Αὐλῆς ἐν ἐπιφυλακῇ τὸν στρατόν, ἐνῶ οὗτος θὰ προσπαθῆ, ὅπως μεθύσῃ τὸν βασιλέα.

Σ κ η ν ἠ Ζ' (Στίχ. 9)

Δίδονται ἀμέσως αἱ δέουσαι πρὸς τὸν στρατόν συστάσεις.

Σ κ η ν ἠ Η' (Στίχ. 49)

Οἱ δύο ἀδελφοὶ θριαμβευτικῶς πανηγυρίζουں ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ τῇ πιστευθείσῃ νίκῃ, ἐνῶ ἡ τύχη των προμηνύεται αἱματηρὰ καὶ φρικώδης.

Εἰς ἀκολουθοῦσαν βωβὴν σκηνήν, ἐφ' ἄρματος παρελαύνει ὁ Βάχχος προκαλῶν τὴν εὐθυμίαν, ἣν διασπᾷ θρηῖνος ἐκ τῶν τειχῶν προερχόμενος ὑπὸ τῶν ἀπορφανισθέντων τέκνων καὶ μάλιστα τοῦ Βασιλίσκου. Συγχρόνως ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ Ζήνωνος ἀπαισία τὴν ὄψιν ἡ σκιά τοῦ ἀπειλοῦντος νὰ σπεῖρῃ τὸν ὄλεθρον Ἀρμακίου, ἐνῶ ὁ Ἀναστάσιος, ἐκμεταλλεόμενος τὴν ἐπικρατοῦσαν, ἔνεκα τῆς μέθης τοῦ βασιλέως, σύγχυσιν, κατελθὼν κρυφίως πρὸς τὰ τείχη παροτρύνει τὸν στρατόν εἰς ἐπίθεσιν. Ἐφηβοὶ ἀναγγέλλουں ἤδη τὴν ἀφίξιν τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Ζήνων ἐν κραιπάλῃ μέθης πίπτει ἐν τῷ μέσῳ τῆς σκηνῆς καὶ ὁ Λογγίνος σπεύδει πρὸς φυγὴν.

Σ κ η ν ἢ Θ' (Στίχ. 45)

Δίδεται ἀμέσως ἐντολὴ εἰς τὸν Πρόκλον νὰ συλλάβῃ καὶ θανατώσῃ τὸν ἀποδιδράσκοντα, ἐνῶ ὁ Οὐρβίκιος προσφέρει τὸ στέμμα εἰς τὸν Ἀναστάσιον, ὅστις ἀνακηρύσσεται ὑπὸ τοῦ στρατοῦ βασιλεὺς καὶ ὑπόσχεται ἐκδίκησιν τῶν ἐγκλημάτων καὶ εἰρηνικὴν διακυβέρνησιν. Ἐν τῷ μεταξὺ στρατιωτικῶν τοποθετοῦν τὸν Ζήνονα ζῶντα ἐντὸς λάρακος.

Σ κ η ν ἢ Γ' (Στίχ. 84)

Ὁ Λογγίνος ἄοπλος, ὑπὸ πάντων ἐγκαταλειμμένος, εἰς ἐκτενῆ μονόλογον, διεκτραγωδεῖ τὴν ἀθλιότητα τῆς καταστάσεώς του, οἰκτεῖρει τὸ εὐμετάβλητον τῆς τύχης καὶ ἀναμιμνησκόμενος τῆς προορρήσεως τοῦ μελλοθανάτου Πελαγίου ἀναγνωρίζει, ἡττημένος ἤδη, τὸν ὄλεθρόν του.

Ἐμφανίζονται ἐν συνεχείᾳ αἱ σκιαὶ τῶν ἀγρίως δολοφονηθέντων Πελαγίου, Γαζαίου, Εὐφημιανοῦ καὶ Βασιλίσκου, ἀπειλητικαὶ τὴν ὄψιν, προκαλοῦσαι φρίκην καὶ σύγχυσιν, ἐνῶ ὁ Λογγίνος συλλαμβάνεται τέλος ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων καὶ θανατοῦται ἐπὶ σκηνῆς.

Σ κ η ν ἢ ΙΑ' (Στίχ. 69)

Μεταλλαγείσης τῆς σκηνῆς, ἐμφανίζεται ἐντὸς μνήματος ὁ Ζήνων, ὅστις συνελθὼν ἐκ τῆς μέθης καὶ ἀντιληφθεὶς, ὅτι κατάκειται δέσμιος, καλεῖ ματαιῶς εἰς τὰ ὄπλα τὸν στρατὸν καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἀρωγὴν τοῦ ἀδελφοῦ, οὕτινος ἡ σκιά ἐμφανιζομένη ἐκθέτει τὰ διατρέξαιτα καὶ δικαιολογεῖται διὰ τὴν ἀδυναμίαν παροχῆς βοήθειας.

Ὁ Ζήνων θρηνολογεῖ τὴν κατάστασίν του καὶ ἐπιτεθεὶς διὰ λόγων κατὰ τῆς ἐμφανισθείσης σκιᾶς τοῦ Πελαγίου παρακαλεῖ τὰς Εὐμενίδας, ὅπως δώσουν τέλος εἰς τὰ βάσανά του.

Ἡ σκιά τοῦ Πελαγίου φαίνεται ἱκανοποιημένη ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ θανάτου τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ παρέρχεται ἐν βωβῇ σκηνῇ ἡ νεκρικὴ πομπὴ τοῦ Λογγίνου, συνοδευομένη ὑπὸ στρατιωτῶν, οἵτινες ἐν τέλει τοῦ δράματος οἰκτεῖρουν τὴν μοίραν τῶν βασιλέων, αἰρομένων μέχρι τῶν ἄστρον ὑπὸ τῆς τύχης καὶ κατολισθαιόντων εἴτα εἰς τὸν ἔσχατον πυθμένα τῆς Στυγός.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΥΠΟ ΕΠΟΨΙΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ἡ παραβολὴ τῶν ἀντιστοιχούντων χωρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ κειμένου πρὸς τὸ ξένον πρότυπον ἀποδεικνύει κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον τὴν προέλευσιν τῆς Κρητικῆς τραγωδίας ἐκ τοῦ λατινικοῦ δράματος.

Ἐπὶ ἐποψιν ἐκτάσεως κατὰ πρῶτον τὰ δύο ἔργα ἐμφανίζονται αἰσθητὴν ἀναλογίαν :

Ζ Η Ν Ω Ν	Ζ Ε Ν Ο
Πρᾶξις Α' Στιχ. 384	Πρᾶξις Α' Στιχ. 440
» Β' » 444	» Β' » 499
» Γ' » 384	» Γ' » 403
» Δ' » 397	» Δ' » 244
» Ε' » 384	» Ε' » 502
Σύνολον . . 1993	2088

Ἡ διαφορὰ τῶν στίχων μεταξὺ τῶν πράξεων Δ' καὶ Ε' εἰς ἀμφοτέρωθεν τὰ ἔργα εἶναι φαινομενικὴ μόνον, ὀφειλομένη εἰς τὴν διαφορὰν κατανομῆς τῶν σκηνῶν.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον, ὑπὸ ἐποψιν περιεχομένου, ὁ Κρητὴς ποιητὴς φαίνεται, ὅτι ἠκολούθησε τὸ ξένον πρότυπον πιστῶς.

Εἰς τοῦτο δ' ὀφείλεται καὶ ἡ ἔλλειψις χορικῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ, ἐπομένη κατὰ τοῦτο εἰς τὸ λατινικὸν δράμα τοῦ Simonis.

Τὸ γεγονός τοῦναντίον, ὅτι ἐν τῇ Κρητικῇ δράματι δὲν ἀπαντοῦν Ἰντερμέδια, καίτοι τούτων γίνεται μνεία εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ ἔργου, πρέπει ν' ἀποδοθῇ πιθανὸν μὲν εἰς αὐτὸν τούτον τὸν Κρητὰ ποιητὴν, ὅστις ἴσως ἐσκέπτετο κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου του, νὰ γράψῃ καὶ Ἰντερμέδια, δὲν ἐπραγματοποίησεν ὅμως τὴν ἐπιθυμίαν του δι' ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς λόγους· δὲν ἀποκλείεται πάντως καὶ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἐμνημόνευσε τούτων κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν πράξεων τοῦ λατινικοῦ δράματος ἐπαναλαμβανομένην φράσιν: *Chorus musicorum, vel interludium*. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν ἀντιγραφέα τοῦ χειρογράφου τοῦ Νανιανοῦ κώδικος δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τὴν παράλειψιν τῶν Ἰντερμεδίων. Ἀνάλογος ἄλλωστε περίπτωσις ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸ περιέχον τὸν «Γύπαριν» χειρόγραφον τοῦ αὐτοῦ κώδικος, παρ' ᾧ δὲν ὑπάρχουν Ἰντερμέδια⁷⁵.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα εἰς τὰ σημεῖα τῆς μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ

⁷⁵) Ἰδ. Μ. Ι. Μ α ν ο ῦ σ α κ α «Ἀνέκδοτα Ἰντερμέδια τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου», περ. «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Α' (1947), σελ. 527.

τοῦ Λατινικοῦ δράματος, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων, παρατηρουμένης διαφορᾶς, πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι αὕτη εἶναι μικρᾶς μᾶλλον σημασίας.

Ταυτότης παρατηρεῖται γενικῶς ὡς πρὸς τὰ δρῶντα πρόσωπα τῶν δύο τραγωδιῶν, ἐξαιρέσει τοῦ ἐν τῷ λατινικῷ προτύπῳ πατριάρχου Εὐφημίου (Euphemius), ὅστις, ἴσως καὶ διὰ τὴν συγγένειαν τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸν μάγον Εὐφημιανὸν (Euphemianus), ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ πατρικίου Πελαγίου ὑπὸ τοῦ Κρητῆς ποιητοῦ, περὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Σάθας παρατηρεῖ¹⁰, ὅτι «μετέβαλε τὸν πατρικίον Πελάγιον εἰς τὸν ἀνύπαρκτον πατριάρχην Πελάγιον, μὲ σκοπὸν βεβαίως δραματικώτερας συγκινήσεως, πιθανὸν ὅμως καὶ ἀπλῶς ἐκλαβὼν τὸ λατινικὸν patricius ὡς πατριάρχης».

Καίτοι ἢ ἐν γένει παρακολούθησις τοῦ Λατινικοῦ προτύπου ὑπὸ τοῦ Κρητῆς ποιητοῦ δὲν δικαιολογεῖ τοιαύτην ὑπόνοιαν, ἐν τούτοις οἱ λόγοι τοῦ Πελαγίου—εἰς τὴν παραλειπομένην ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ Ἀ΄ σκηνῇ τῆς Δ΄ πράξεως—πρὸς τὸν υἱὸν Ἑρασμον, ὃν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁ πατριάρχης, πείθουν, ὅτι πράγματι πρόκειται περὶ πατρικίου. Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Πελαγίου ἐν τῇ Κρητικῇ τραγωδίᾳ ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ἕλλην συγγραφεὺς ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἐργασίας του δὲν ἔδωκε τὴν δέουσαν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου.

¹⁰ Ἀνάλογον ἄλλωστε παράδειγμα—ἀνευ σημασίας ὅμως ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος—παρουσιάζεται καὶ ἐν τῇ ἀποδόσει τοῦ Λατινικοῦ Philarchus (φύλαρχος, φυλάρχης), παρὰ τῷ Centurio, Castor, Tribunus militum, διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φίλαργος (κύριον ὄνομα), ὅπερ ἀνῆκε μᾶλλον εἰς τὸν Philargum (procerem), ὃν ὡς Φιλάργετον (ἔρχοντα) ἐμφανίζει ὁ Κρητῆς ποιητῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ.

Καθαρῶς δημιουργικὴν σύνθεσιν τοῦ Ἑλλήνος λογίου ἀποτελεῖ ὁ Πρόλογος, ἐνθα κατ' ἀρχὰς μὲν μονολογεῖ ὁ Ἄρης, κατόπιν δὲ διεξάγεται διάλογος μεταξὺ τῶν τριῶν Εὐμενίδων καὶ τοῦ Διονύσου.

¹¹ Ὁ Κρητῆς ποιητῆς εἰσήγαγε βεβαίως τὸν Πρόλογον κατ' ἀπομίμησιν ἀναλόγων συνθέσεων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας («Ἐρωφίλη», «Στάθης», «Γύπαρις»), ἀνέπτυξε δὲ τὰ ἐν αὐτῷ ἐκτιθέμενα μετὰ ποιητικῆς τῷ ὄντι διαθέσεως. Σχετικῶς ὁ Σάθας παρατηρεῖ¹¹: «Ὁ ἀναγινώσκων τὸν Πρόλογον τοῦτον δύναται νὰ νομίση ὅτι ἐν τῷ ποιητῇ τοῦ Ζήνωνος ἀνεῦρεν ἐφάμιλλόν τινα πρὸς τὸν Χορτάκη καὶ τὸν Κορνᾶρον, ἃν δ' ἐξ ὄνου κρίνη καὶ τὸν λέοντα πιθανὸν νὰ φαντα-

¹⁰) Κ. Ν. Σάθας «Κρητικὸν Θέατρον» ἐνθ' ἀν., σελ. κ'.

¹¹) Κ. Ν. Σάθας «Κρητικὸν Θέατρον», ἐνθ' ἀν., σελ. ιε'.

σθῆ ὅτι ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν γνήσιόν τι προῖον τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν δραματοποιίας, ἀφοῦ μάλιστα καὶ αὐτὴ ἢ τοῦ δράματος ὑπόθεσις ἐλήφθη ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν τοσοῦτον ἐνωρὶς ἐλήσμονησαν οἱ ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν καὶ Ἑνετικὸν ζυγὸν στενάζοντες Ἑλληνες, ἀλλ' ἢ εἰκασία αὕτη μεταβάλλεται εἰς ἀληθὲς πρόβλημα διὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ κυρίου δράματος· ἐν τούτῳ ἢ ρέουσα τοῦ προλόγου γλῶσσα ἐξαφανίζεται, τὴν δὲ ποιητικὴν φαντασίαν διαδέχεται ψυχρὰ πεζολογία...».

Αἱ ἐν λόγῳ κρίσεις τοῦ πρώτου ἐκδότου τῆς τραγωδίας, τόσον ὡς πρὸς τὴν ἔξαρκιν τῆς ἀξίας τοῦ Προλόγου, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν μετριότητα τοῦ ποιητικοῦ λόγου εἰς τὸ κυρίως δράμα εἶναι ὑπερβολικαί, ὁπωσδήποτε δὲ ἀποκλείουν τὴν ὑπόνοιαν, ἣν αὐτὸς ὁ Σάθας διευτύωσε¹⁹ «μὴ ἄλλος ποιητὴς ἔγραψε τὸν Πρόλογον, ἕτερος δὲ συνέθεσεν αὐτὸ τὸ δράμα», καθ' ὅσον προσέτι θὰ ἔπρεπεν ὁ συντάκτης τοῦ Προλόγου νὰ γνωρίζῃ καὶ τὸ Λατινικὸν πρότυπον ἐπακριβῶς, δεδομένου ὅτι, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ αὐτοῦ μελετητοῦ, «ἢ περὶ τὸ τέλος τοῦ Προλόγου ἐμφάνισις τοῦ Διονύσου ἐλήφθη ὡς ἀπλῆ εἰκὼν ἐκ τῆς μετὰ τὴν ὀγδόην σκηνῆν τῆς τελευταίας πράξεως παρεντιθεμένης scena muta, διότι ὁ μὲν Βάχχος τοῦ Σίμωνος εἶναι ἐντελῶς βωβὸν πρόσωπον, ὁ δὲ τῆς Κρητικῆς τραγωδίας Διόνυσος ἀποτελεῖ ἐκ τῶν κυριωτέρων προσώπων τοῦ διαλόγου»²⁰.

Ἐἰς τὴν ἰδιαιτέρως ποιητικὸν τόνον τοῦ Προλόγου δέον μᾶλλον ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συγγραφέως, ὅστις εἰς μὲν τὸ κυρίως δράμα παρέμεινε πιστὸς εἰς τὸ ξένον πρότυπον, ἐνῶ εἰς τὸν Πρόλογον, εἶχε τὴν εὐχέρειαν πρὸς ἀνάπτυξιν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων κατὰ τρόπον ἀνεξάρτητον.

Ὀπωσδήποτε ἢ ὑπὸ ἔποψιν περιεχομένου ὁμοιότης τῶν δύο δραμάτων, ἀναφερομένη εἰς τὴν ὅλην θεατρικὴν οἰκονομίαν καὶ τὸν τρόπον ἀνεξίξεως τῶν γεγονότων, θ' ἀποδειχθῆ καλύτερον ἐκ τῆς κατωτέρω ἐπιχειρουμένης ἀναλυτικῆς συγκρίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κειμένου πρὸς τὸ λατινικὸν πρότυπον.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εἰς τὸν Πρόλογον (Στίχ. 202) ἐμφανίζεται κατ' ἀρχὰς ὁ Ἄρης ἐφ' ἀμάξης καθήμενος καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς θεατὰς ἐξαίρει τὴν ἀξίαν τῆς δυνάμεώς του, δι' ἧς τόσοι ἐνθουσιασμοὶ ἐξάπτονται, τόσαι μάχαι συνάπτονται, τοσαύτη ἀνδρεία ἐμφανίζεται καὶ μεταβολαί

¹⁹) Κ. Ν. Σάθας «Κρητικὸν Θέατρον», ἐνθ' ἀν., σελ. ιε'.

²⁰) Κ. Ν. Σάθας «Κρητικὸν Θέατρον», ἐνθ' ἀν., σελ. ις'.

εις τάνθρωπινα παρατηροῦνται. Διὰ τοῦτον οὐδεὶς ὑπολογίζει τὴν ζωὴν, οὐδεὶς πρὸ τοῦ θανάτου δειλιᾷ, ἀλλὰ πάντες ἀκάθεκτοι φέρονται πρὸς τὸν ἀγῶνα εἰς τὴν δόξαν ἀποβλέποντες. Παράδειγμα ὁ Κορνήλιος Κατερήν, ὁ ἔνδοξος Ἐνετὸς στρατηγός, πρὸς ὃν οὔτε ὁ Ἡρακλῆς, οὔτε ὁ Ἀλέξανδρος, οὔτε ἄλλος τις τῶν ἡγεμόνων δύναται νὰ συγκριθῆ καὶ ὃν ἀποθανόντα, ἀλλὰ μὴ ἠττηθέντα, πάντες μετὰ σεβασμοῦ ἀναλογίζονται.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ θεὸς ὁ ἀνυψῶν τοὺς στρατιώτας εἰς στρατηγοὺς, ὁ δωρούμενος σκῆπτρα καὶ κρημνίζων θρόνους, ἀνεβίβασεν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τὸν Ζήνωνα, παρέσχεν ὑψηλὰ ἀξιώματα εἰς τὸν Ἀρμάκιον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βασιλίσκον, προειδοποιεῖ δὲ ἰώρα περὶ τοῦ τέλους τοῦ δράματος διὰ τοῦ φόνου τῶν ἡγεμόνων καὶ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἀναστασίου, μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ζήωνος, ὅστις ζῶν θά ριφθῆ εἰς τὸν τάφον.

Τότε ἐμφανίζονται ἐπὶ σκηνῆς ἡ Τισιφόνη, ἡ Ἀληκτῶ καὶ ἡ Μέγαιρα, θεότητες τοῦ Ἄδου, τιμωροῦσαι πᾶσαν παράβασιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος ἀποσταλεῖσαι πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἄρεως, καὶ ἱκανομαζοῦν τὰς περιπετείας τῶν μελλόντων θυμάτων Ζήωνος, Λογγίνου καὶ Οὐρβικίου. Φθάνει δὲ καὶ ὁ Διόνυσος ζητῶν νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν τῆς συγκεντρώσεως τῶν θεῶν καὶ ἐπαιρόμενος ἐπὶ τῇ ἀπολέμῳ δυνάμει του, περιφρονεῖ ὡς ἀνικάνους πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἐπιχειρηθέντος σχεδίου τόσον τὸν Ἄρην ὅσον καὶ τὰς Ἐρινύας καὶ ἰσχυρίζεται, ὅτι μόνος αὐτὸς διὰ τῆς ἰσχύος τοῦ οἴνου δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ποθουμένην μεταλλαγὴν τῶν πραγμάτων.

ΠΡΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἡ πρώτη πράξις, διηρημένη εἰς πέντε σκηνάς, συνολικοῦ ἀριθμοῦ 384 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς πέντε πρώτας σκηνάς τῆς αὐτῆς πράξεως τοῦ Λατινικοῦ προτύπου, συγκειμένης ἐκ 440 στίχων. Παραλείπεται ὅμως ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ἡ ἕκτη σκηνὴ τοῦ ξένου κειμένου (Στίχ. 66).

Ἐν τῇ Α' Σκηνῇ (Στίχ. 50) ἐμφανίζεται ἡ σκιά τοῦ δολοφονηθέντος Βασιλίσκου, ζητοῦντος νὰ παύσουν τῆσρα καὶ διασκορπισθοῦν τὰ βασιλικά σύμβολα, πρὸς ἃ συνήθως ἄγονται δι' ἀπατηλῶν τεχνασμάτων οἱ ἄφρονες, κατακρημνιζόμενοι ἀπὸ βιασθέντος εἰς βάραθρον, πρὸς ὃ φέρεται ἤδη καὶ ὁ Λογγίνος. Προαγγέλλει ἐν συνεχείᾳ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐπέλθῃ ἐν τῷ οἴκῳ καταστροφὴν, δι' ἣν ἡ λέμβος τοῦ Ἀχέροντος θά πληρωθῆ ψυχῶν καὶ καλεῖ τὰς θεότητας τοῦ Ἄδου νὰ λάβουν ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ ἐγκληματίου Ζήωνος, μακρόθεν

ἤδη ἐμφανιζομένου. Παραλείπει ὅμως ὁ Κρηῆς ποιητῆς τὴν συμβουλήν τῆς ἀπειλούσης τὰ πάντα σκιᾶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ζητήσῃ πληροφορίας περὶ τῆς μελλούσης τύχης.

Οὕτω ἐν τῇ Β' Σκηνῇ (Στίχ. 132) ὁ Ζήνων ἀδικαιολογῆτως ὑπὸ κακῶν προαισθημάτων κατεχόμενος ἀνησυχεῖ καὶ σπεύδει πρὸς τὸν μάγον Εὐφημιανὸν ἵνα μάθῃ τι περὶ τοῦ μέλλοντος. Οὗτος εἶναι πρόθυμος νὰ βοηθήσῃ τὸν βασιλέα, ὅστις ὅμως δὲν ἀποδέχεται ὑποδείξεις τρόπων βίου τρυφηλοῦ, ἢ ὑπεροχῆς καὶ ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν συγχρόνων του καὶ ἐπιμένει νὰ γνωρίσῃ σαφέστερον τὸ πεπρωμένον. Ὁ ἀστρολόγος προσφέρει τότε μαγικὸν δακτύλιον καί, μετὰ τινας ἔνδοιασμούς, πληροφορεῖ τὸν ἐκκληκτον βασιλέα ὅτι πρόκειται νὰ κλεισθῇ ζῶν ἐντὸς τάφου. Πλήρης ὀργῆς ὁ Ζήνων ἐπιτίθεται μαινόμενος κατὰ τοῦ μάγου, παρὰ τοῦ ὁποίου μανθάνει συμπληρωματικῶς, ὅτι ὁ μέλλων δράστης τοῦ ἐγκλήματος ἀνήκει εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορος, χωρὶς ὅμως σαφεῖς περὶ τοῦ προσώπου ἐνδείξεις. Ἐντρομος ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ ὡς ἀληθεῖς τοὺς λόγους τοῦ Εὐφημιανοῦ, ὃν καὶ διὰ ξίφους ἐπὶ σκηνῆς φονεύει.

Ἐν τῇ Γ' Σκηνῇ (Στίχ. 44) ὁ ἐμφανισθεὶς Λογγῖνος, μὴ διακρίνας ὑπὸ τὸ σκοτὸς τῆς νυκτὸς τὸν Ζήωνα, ἐπιχειρεῖ νὰ συλλάβῃ τοῦτον. Ἀκολουθεῖ μονομαχία τῶν δύο ἀδελφῶν, καθ' ἣν οὔτοι ἀναγνωρίζονται, καὶ ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ ἐξαγγελθέντος καθ' ἑαυτοῦ πεπρωμένου, ἀνταλλάσσουν λόγους στοργικούς, ὑποσχόμενοι ἀλληλεγγύην πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν κοινῶν ἐχθρῶν.

Ἐν τῇ Δ' Σκηνῇ (Στίχ. 24) ὁ Λογγῖνος μονολογῶν, ἀπευθύνει ὕμνον ἐνθουσιώδη πρὸς τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, τὸν ἥλιον, ὃν καὶ παρακαλεῖ νὰ φωτίσῃ διὰ τῶν ἀκτίνων του τὴν πορείαν τῶν ἐπιχειρουμένων πρὸς ἀνάληψιν τῆς ἐξουσίας σχεδίων. Εἰς τὸ τέλος — καθ' ἀπομίμησιν τοῦ προτύπου — ἐμφανίζεται ὁ Λογγῖνος ὑποχωρῶν καὶ κρυπτόμενος ὅπως παρακολουθήσῃ τὰς σκέψεις τοῦ Ζήνωνος, ὅστις πρόκειται νὰ συνεδριάσῃ μετὰ τῶν συγκλητικῶν.

Ἐν τούτοις ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς Ε' σκηνῆς διδασκαλία παρουσιάζει τοῦτον ἀμέσως παρακαθήμενον εἰς τὸ συμβούλιον, ἐνῶ κατὰ τὸ ξένον κείμενον ὁ Λογγῖνος, «ἰδιαιτέρως» παραμένων, ἐμφανίζεται μετὰ τὴν καθάρσεις τοῦ Βασιλίσκου, ἵνα λάβῃ ἐνεργὸν δράσιν ἅμα τῇ διατυπώσει τῶν περὶ αὐτοῦ γνωμῶν τῶν συγκλητικῶν.

Ἐν τῇ Ε' Σκηνῇ (Στίχ. 134) ὁ Ζήνων ζητεῖ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλίσκου ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς τυραννικῆς πρὸς τοὺς ὑπηκόους διαθέσεως τούτου καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι διὰ τὴν συμπεριφορὰν του κινδυνεύουν πάντες οἱ ἡγεμόνες· προτείνει δὲ ὅπως καρῆ οὗτος πρὸς τιμωρίαν μοναχός.

Ἄσ Βασιλίσκος, καίτοι οἰκτεῖρων ἑαυτὸν ἐπὶ τῇ γενομένη μεταβολῇ τῆς τύχης, ἔμφανίζεται ἐν τοῦτοις καρτερικῶς ἀποδεχόμενος τὴν νέαν κατάστασιν, ἀλλὰ καὶ ἀπειλῶν δι' αὐστηρᾶς ἐκδικήσεως τὸν Ζήνωνα. Οὗτος ὁμως περιφρονεῖ τὸν ἐκπεπωκότα ἄρχοντα καὶ ζητεῖ τὴν γνώμην τῶν παρισταμένων περὶ τοῦ μέλλοντος νὰ ἄρξῃ Λογγίνου.

Ἄσ Κρῆς ποιητῆς ἐπιφέρει ἐνταῦθα μετατροπὴν τινα ἐν τῇ διατυπώσει τῆς γνώμης τῶν συμβούλων τοῦ βασιλέως, κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ Λατινικοῦ κειμένου. Ἐνῶ δηλαδὴ ἐν τῷ ξένῳ προτύπῳ τίθενται ὑπὲρ τοῦ Λογγίνου οἱ Οὐρβίκιος, Σεβαστιανὸς καὶ Φίλαργος, κατ' αὐτοῦ δὲ οἱ πατριάρχης Εὐφῆμιος καὶ Πελάγιος, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ὑποστηρίζουν τὸν Λογγίνον οἱ Οὐρβίκιος καὶ Σεβαστιανός, ἐξαιρουντες τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν καὶ τὰς ἀρετὰς του, ἀντιτίθενται δὲ οἱ Πελάγιος καὶ Φίλαργος. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐκφράζει τοὺς ἐν τῷ Λατινικῷ κειμένῳ λόγους τοῦ πατριάρχου, ὑποστηρίζων ὅτι ἡ χριστιανὸσὺνῃ διέρχεται κρίσιν, δι' ὃ ἀπαιτεῖται νὰ ἄρξῃ διακεκριμένος ἐπ' ἀρετῇ ἀνῆρ, ἐνῶ ὁ Φίλαργος ἰσχυρίζεται, κατὰ τοὺς ἐν τῷ ξένῳ προτύπῳ λόγους τοῦ Πελαγίου, ὅτι εἶναι ἀκατάλληλος πρὸς διακυβέρνησιν τῆς χώρας ὁ Λογγίνος, ὅστις ἔνεκα τούτου ἐξοργίζεται καὶ ἀπειλεῖ διὰ θανάτου τὸν βασιλικὸν σύμβουλον. Ἄσ Ζήνων τέλος πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἀδελφοῦ, αὐταρχικῶς φερόμενος, διατάσσει νὰ σεβασθοῦν πάντες τὴν ἀπόφασίν του περὶ συμβασιλείας.

Ἐνταῦθα περατοῦται ἡ πρώτη πράξις, παραλειπομένης τῆς ς' σκηνῆς τοῦ Λατινικοῦ ἔργου, ἐν ἣ ὁ ἀντικατασταθεὶς ἐν τῇ Κρητικῇ τραγωδίᾳ ὑπὸ τοῦ Φιλάρχου Πελάγιος συμβουλευεὶ μετριοπάθειαν καὶ συνετην ἀντιμετώπισιν τῆς κρατούσης ἀθλιότητος, ἣν ζωηρῶς εἰκονίζει χορὸς ἀπορφανισθέντων παίδων, ζητούντων παρὰ τοῦ βασιλέως βοήθειαν.

ΠΡΑΞΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ἄσ δευτέρα πράξις, διηρημένη εἰς ὀκτὼ σκηνὰς συνολικοῦ ἀριθμοῦ 444 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς ὀκτὼ πρώτας σκηνὰς τῆς αὐτῆς πράξεως τοῦ Λατινικοῦ δράματος, συγκειμένης ἐκ 499 στίχων. Ἄσ ἐνάτη ὁμως σκηνὴ τοῦ ξένου προτύπου (Στίχ. 54) μετνήχθη ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ εἰς τὴν Γ' πράξιν, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν Α' σκηνὴν αὐτῆς. Παραλείπεται ἀκόμη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ἡ μεταξὺ τῶν δύο πρώτων σκηνῶν παρεντιθεμένη χορογραφικὴ ἀπεικόνισις τοῦ μέλλοντος.

Ἐν τῇ Α' Σκηνῇ (Στίχ. 78) ἔμφανίζεται μελανοφορῶν ὁ Λογγίνος, πλήρης προαισθημάτων διὰ τὴν ἀναμένουσαν αὐτὸν μοῖραν καὶ καλεῖ μουσικόν, ὅπως διὰ τοῦ ἄσματος μαλᾶξῃ τὴν τεθλιμμένην καρ-

δίαν του. Ὁ Μουσικὸς ψάλλει κατ' ἀρχὴν ἄσμα τετυπνόν, ὅπερ ἐρεθίζει ἐναντίον του τὸν Λογγίνον, ἀπαιτοῦντα ἄμεσον ἀλλαγὴν τοῦ τόνου καὶ προστάσσοντα τὸν ἐν ἀμηχανίᾳ εὐρισκόμενον Μουσικόν, ὅπως ἐκτελέσῃ ἄσμα δυνάμενον καὶ θηρία νὰ ἡμερώνῃ, ὡς ἀκριβῶς τοῦ Ὁρφέως ἡ λύρα. Ὁ Μουσικὸς, καίτοι ἀμφιβάλλων περὶ τῆς τοιαύτης ἱκανότητος τῆς τέχνης του, ἐν τούτοις ψάλλει τὴν κρατοῦσαν μεταξὺ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ Λογγίνου καὶ τοῦ κάλλους τῆς φύσεως διαφορὰν, ἵνα τέλος συνάψῃ, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἡγεμόνος, πρὸς τοὺς ἤχους τοῦ ὄργάνου του στίχους πλήρεις ἀπαισιοδοξίας διὰ τὸ εὐμετάβλητον τῆς ἀνθρωπίνης τύχης, ἐνῶ ὁ Λογγίνος βυθίζεται εἰς ὕπνον.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἐνῶ ἐν τῷ ξέῳ προτύπῳ οἱ στίχοι τοῦ ἄσματος δὲν καταγράφονται, σημειουμένου ἀπλῶς περὶ τοῦ Μουσικοῦ «canitur», ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ὁ Κρῆς ποιητὴς παρεμβάλλει ἀναλόγους πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λατινικοῦ δράματος στίχους. Οὕτω δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ διαφορὰ ἐκτάσεως τῆς αὐτῆς σκηνῆς μεταξὺ τῶν δύο ἔργων, ἥτις εἶναι μόνον φαινομενικὴ, ὀφειλομένη εἰς τὴν καταχώρισιν ἐν τῷ Κρητικῷ δράματι τῶν στίχων τοῦ ἄσματος τοῦ Μουσικοῦ.

Ἐν τῇ Β' Σκηνῇ (Στίχ. 50) ἐμφανίζεται ὁ Ἀναστάσιος, ὅστις παρατηρεῖ εὐθὺς ἀμέσως τὸ καταπεσὸν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἀποκοιμηθέντος Λογγίνου βιβλίον, ὅπερ καὶ μετὰ πολλοὺς ἐνδοιασμοὺς ἀναλαβὼν ἀναγινώσκει. Πρόκειται περὶ τῶν χρησμῶν τοῦ μάγου Εὐφημianoῦ, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Ζήνων ἔμελλε νὰ ταφῇ ζῶν ἐντὸς μνήματος, ν' ἀνέλθῃ δὲ τέλος ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Ἀναστάσιος. Οὗτος, ἐνθαρρυνόμενος διὰ τῶν προφητικῶν τούτων λόγων, σκέπτεται ἤδη πῶς θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ποθούμενον, δεδομένου ὅτι ἡ τύχη διὰ τῆς ἀεαίου μεταβολῆς τὸν εὐδαίμονα καθιστᾷ δυστυχῆ, διασφῆζει δὲ τὸν εἰς βάραιθρον καταπίπτοντα.

Ἐν τῇ Γ' Σκηνῇ (Στίχ. 106) ἐμφανίζεται ὁ Γατζέος, ὅστις δικαιολογῶν τὴν ἄφιξίν του περιγράφει διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ χώρᾳ ἀθλιότητα. Εἰς ἀπάντησιν ὁ Ἀναστάσιος ἐπικαλεῖται τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Διὸς μὲν, ἵνα ρίψῃ τὸν κεραυνὸν του κατὰ τῶν ἀδίκων, τοῦ Ἄρεως δέ, ἵνα καταπολεμήσῃ τὸν τύραννον, καὶ συνιστᾷ εἰς τὸν Γατζέον, ὅπως ἀλευθυνθῇ πρὸς τὸν ὑπώπτοντα Λογγίνον, μήπως ἐπιτύχῃ τὴν ἡμέρωσιν τοῦ χαρακτηῖρός του. Ἀπερχομένου δὲ τοῦ Ἀναστασίου, ὁ Γατζέος προτρέπει τὸν ἀκολουθοῦντα εἰς τοῦτον ὄμιλον ἀπορφανισθέντων παιδῶν, ὅπως ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἐλεημοσύνην. Ὑπὸ τοῦ θρηνώδους ἄσματος τῶν παιδῶν ὁ Λογγίνος ἀφυπνισθεὶς, ἐκλαμβάνει τούτους ὡς τέρατα τοῦ Ἄδου καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ τὰ ἐκδιώξῃ. Ἐπεμβαίνει ὅμως ὁ Γατζέος, ὅστις

ἔξηγεῖ εἰς τὸν Λογγίνον, ὅτι πρόκειται περὶ ἀξίων οἴκτου παίδων καὶ ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνην τῆς δυστυχίας εἰς αὐτόν, ὅστις ἔξαγριοῦται ἤδη ἐπὶ τούτῳ καὶ ἐκδιώκει μανιωδῶς ἐκ τῆς σκηνῆς τὸν χορόν. Ματαίως ὁ Γατζῆος προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν Λογγίνον, ὅπως ἴδῃ τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄψιν, ἠρεμήσῃ ψυχικῶς καὶ κρίνῃ ἀντικειμενικῶς τὴν κατάστασιν. Οὗτος ἀντὶ ἄλλης ἀπαντήσεως προσφέρει ποτήριον οἴνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει ριφθῆ δηλητήριον καὶ βιάζει τὸν Γατζῆον νὰ πῆ. Ἡ σκηνὴ περατοῦται διὰ τοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου τούτου, προειπόντος ὅμως τὸν ἄμεσον θάνατον τοῦ σκληροῦ ἡγεμόνος.

Ἐν τῇ Δ' Σκηνῇ (Στίχ. 34) ὁ Λογγίνος ἐκφράζεται περιφρονητικῶς περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐλπίδος, ἣτις κενὴ ἐνέπαιξε καὶ αὐτὸν ὑπολογίσαντα εἰς τὴν νίκην, ἀλλὰ μὴ ἐπιτυχόντα διὰ τὴν παρεμβολὴν τοῦ Πελαγίου, οὐτινος ζητεῖ τὸν θάνατον. Ὁ Ζήνων ἐνθαρρύνει τὸν ἀδελφόν του ὑποσχόμενος νὰ τιμωρήσῃ τὸν Πελάγιον καὶ ἀναβιάσῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτόν, ὅστις σαφῶς ὑποδεικνύει τὸν ἀπειλοῦντα τοὺς δύο ἀδελφοὺς κίνδυνον, ἂν μὴ περιφρονηθοῦν καὶ ἐξαφανισθοῦν οἱ ἀντίπαλοι.

Ἡ διαφορὰ τῶν στίχων τῆς ἐν λόγῳ σκηνῆς μεταξὺ τῶν δύο ἔργων ὀφείλεται εἰς τὸν ἐκτενέστερον διάλογον τῶν δύο ἀδελφῶν, ἀναπτυσσόντων τὰς αὐτὰς ἐννοίας διὰ περισσοτέρων ἐπιχειρημάτων ἐν τῷ Λατινικῷ προτύπῳ.

Ἐν τῇ Ε' Σκηνῇ (Στίχ. 28) ἀνακοινοῦται ὑπὸ τῶν Σεβαστιανοῦ καὶ Οὐρβικίου, ὅτι ὁ ἦχος τῶν σαλπύγγων σημαίνει θριαμβευτικὴν ἐπ' ἀνάμωτον τοῦ Ἀρμακίου ἐν τῇ πόλει. Ὁ Ζήνων τεθορυβημένος συσκέπτεται ἀμέσως μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ περὶ τοῦ τρόπου ἀπωθήσεως τοῦ νικητοῦ στρατηγοῦ. Ὁ Ἀναστάσιος ἀγγέλλει τὴν πρὸ τῶν ἀνακτόρων ἄφιξιν τούτου, ἐνῶ ὁ Οὐρβίκιος αὐθορμήτως ἀναλαμβάνει νὰ ὀδηγήσῃ διὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν καταστροφὴν τὸν Ἀρμάκιον, λαμβάνων ὑπόσχεσιν συμβασιλείας παρὰ τοῦ Ζήνωνος, ἐὰν ἤθελεν ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ.

Ἐν τῇ ΣΤ' Σκηνῇ (Στίχ. 34) ὁ Ἀναστάσιος συνεννοεῖται μετὰ τοῦ Οὐρβικίου περὶ τοῦ καλυτέρου τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῆς ἐχθρικής διαθέσεως τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ ἀποφασίζεται ὅπως προσαχθῆ εἰς τὸν νικητὴν στρατηγὸν ὁ ρασοφορῶν υἱὸς Βασιλίσκος, ἐκπεπτωκὸς τῆς ἐξουσίας, ὥστε νὰ προκαταληφθῆ ὁ Ἀρμάκιος καὶ ὀργισθῆ κατὰ τῶν βασιλευόντων.

Ἐν τῇ Ζ' Σκηνῇ (Στίχ. 26) ὁ στρατηγός, συγκεκινημένος ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ, ἀπευθύνει στοργικὸν χαιρετισμὸν πρὸς τὴν πατρικὴν γῆν, ἐνῶ ὁ Οὐρβίκιος ἐνθουσιωδῶς ὑποδέχεται τὸν Ἀρμάκιον, πληροφωρεῖ δὲ τοῦτον περὶ τῆς ἐν τῇ χώρῳ κρατούσης καταστάσεως.

Ἐν τῇ Η' Σκηνῇ (Στίχ. 88) ὁ Ἀρμάκιος ἐκκληκτός πρὸ τῆς θεάς τοῦ ἐμφανιζομένου ἤδη υἱοῦ του Βασιλίσκου, ὅστις διεκτραγωδεῖ εἰς αὐτὸν τὰ συμβάντα, ὀρκίζεται ἐκδίκησιν καὶ καλεῖ τὸν στρατὸν εἰς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἀνακτόρων, ὑποσχόμενος ἅμα τὸ σκῆπτρον εἰς τὸν παρευρισκόμενον Ἀναστάσιον. Ὁ Οὐρβίκιος συμβουλεύει σύνεσιν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐπιδικωμένων, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων ἀνάγκη, ὅπως δέκα ἔμπιστοι φύλακες, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν ἐπινικίων ἐπιτεθοῦν πρὸς σύλληψιν καὶ φόνον τοῦ βασιλέως, ὥστε ὁ υἱὸς Βασιλίσκος ν' ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ὁ Ἀρμάκιος ἀποδέχεται τὸ σχέδιον τοῦ Οὐρβίκιου καὶ ἀπέρχεται μετὰ τοῦ υἱοῦ πεπορθῶς εἰς τὴν θείαν ἐπέμβασιν.

ΠΡΑΞΙΣ ΤΡΙΤΗ

Ἡ τρίτη πράξις διηρημένη εἰς ἕξ σκηνὰς συνολικοῦ ἀριθμοῦ 384 στίχων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐνάτην σκηνὴν (Στίχ. 55) τῆς Β' πράξεως τοῦ λατινικοῦ δράματος καὶ τὰς πέντε σκηνὰς τῆς Γ' πράξεως τοῦ αὐτοῦ ἔργου, συγκειμένης ἐκ 403 στίχων.

Ἐν τῇ Α' Σκηνῇ (Στίχ. 14), ἀντιστοιχούση πρὸς τὴν ἐνάτην τῆς Β' πράξεως τοῦ ξένου προτύπου, ὁ Ἀναστάσιος ἀπενθύνεται διὰ λόγων κολακευτικῶν πρὸς τοὺς στρατηγούς καὶ διανέμει χρηματικά ποσά, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐνοίαν τούτων, ὑποσχομένων ἤδη ἀρωγὴν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιχειρουμένου σχεδίου.

Ἡ διαφορὰ τῶν στίχων τῆς αὐτῆς σκηνῆς μεταξὺ τῶν δύο ἔργων ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐκτενοῦς λόγου ἐκ μέρους τοῦ Centurio-pis ἐν τῷ λατινικῷ προτύπῳ, ὅστις παραλείπεται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ.

Ἐν τῇ Β' Σκηνῇ (Στίχ. 22), ὡς καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Simonis, ὁ Ζήνων μονολογῶν ἐκφράζει τὴν αὐτοπεποίθησίν του, ἣτις στηρίζεται μὲν ἐπὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἑξουσίας, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐνισχύεται διὰ τῆς συμπαραστάσεως τοῦ ἀδελφοῦ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν του. Τοῦτο ὅμως δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ καταλλήλου χειρισμοῦ τῶν πραγμάτων, καὶ μεγάλης συνέσεως, ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ καὶ διακρίνεται ὁ βασιλεὺς, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ ἐμφανιζόμενος ἐπὶ σκηνῆς Οὐρβίκιος.

Ἐν τῇ Γ' Σκηνῇ (Στίχ. 182) ἀγγέλλεται ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ Σεβαστιανοῦ ἡ ἄφιξις τοῦ Ἀρμακίου, ὅστις ζητεῖ νὰ γίνῃ δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος. Ὁ βασιλεὺς ὑποδέχεται τοῦτον, — μετὰ συνεννόησιν πρὸς τὸν Λογγίνον περὶ τῆς παρασκευαζομένης ἐνέδρας, — διὰ λόγων ἐπαινετικῶν, εἰς οὓς ὁ στρατηγὸς ἀπαντᾷ διὰ κολακευτικῶν ἐπίσης ἐφράσεων. Τότε ἐμφανίζονται οἱ δέκα πιστοὶ ἄνδρες τοῦ Ἀρμακίου, ἐνῶ ὁ

Λογγίνος καλεῖ τὴν φρουρὰν εἰς βοήθειαν. Μετὰ σχετικὸν ἀγῶνα— ὅστις ἐν μὲν τῷ ξένῳ προτύπῳ ἐκτενῶς καὶ διὰ στιχομυθίας μεταξὺ τῶν ἀγωνιζομένων στρατιωτῶν ἀναπτύσσεται, ἐνῶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ἀπλῶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ δράματος ἀναφέρεται—ὁ Ἄρμακιος συλλαμβίνεται.

Ἄς σημειωθῆ ἄκόμη ὅτι ὁ Κρῆς ποιητὴς παρέλιπε τὴν βωβὴν σκηνὴν τῆς ἐνοπλίου ὀργήσεως τῶν αὐλικῶν καὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐμφανίσεως τοῦ Ἄρεως, συντέμνων κατὰ πολλοὺς στίχους τὴν ἔκτασιν τῆς σκηνῆς.

Ὁ στρατηγὸς διαμαρτίζεται διὰ τὴν σύλληψιν ἐπικαλούμενος τὴν ἀθωότητά του, ἐνῶ ὁ κατηγορῶν τὸν Ἄρμακιον ἐπὶ προθέσει ἀνατροπῆς τῆς βασιλείας Λογγίνος προσκαλεῖ ὡς μάρτυρα τὸν Οὐρβίκιον. Οὗτος ἐπιβεβαιοῖ, ὅτι σκοπὸς τοῦ συλληφθέντος ἦτο νὰ ἐδικηθῆ τὸν βασιλέα διὰ τὴν πρὸς τὸν υἱὸν Βασιλίσκον ἕβριν. Ματαίως ὁ Ἄρμακιος προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ διὰ συγκεκριμένων στοιχείων τὴν πρὸς τὸν βασιλέα ἀφοσίωσίν του. Ὁ Λογγίνος διαιάσσει τὸν ἀποκεφαλισμὸν τοῦ στρατηγοῦ, εὐτυχῆς πλέον διότι ὁ μόνος ἀπομείνας ἐχθρὸς Πελάγιος, θὰ λάβῃ ὁμοίαν ποινὴν διὰ τῆς κατηγορίας, ὅτι ἠσπάσθη τὴν εἰδωλολατρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ζήνων προτρέπει τοὺς Σεβαστιανὸν καὶ Οὐρβίκιον νὰ διανεῖμουν χρηματικὰ ποσὰ εἰς τὸν στρατὸν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς πειθαρχίας, καίτοι δὲ διστάζων ν' ἀποδεχθῆ τὸ εὖστοχον τῆς συκοφαντικῆς καταγγελίας τοῦ ἀδελφοῦ κατὰ τοῦ Πελαγίου, ὑπόσχεται νὰ διατάξῃ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ τελευταίου.

Ἐν τῇ Δ' Σκηνῇ (Στίχ. 34) ὁ Οὐρβίκιος ἀγγέλλει τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Ἀναστάσιον, ὅστις συμβουλεῖ ἐκεῖνον περὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου ἀνακοινώσεως τῶν διαδραματισθέντων πρὸς δημιουργίαν ἐπαναστατικοῦ πνεύματος εἰς τὸν στρατὸν, καθ' ὅσον θεωρεῖται σκόπιμον νὰ πιστευθῆ ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι τὰ χρήματα ἀποστέλλει ὁ Ἀναστάσιος ὡς φιλοδώρημα.

Ἐν τῇ Ε' Σκηνῇ (Στίχ. 22) ὁ Ἀναστάσιος, μονολογῶν ἐπὶ τοῦ εὐμεταβλήτου τῆς Τύχης, ἰσχυρίζεται, ὅτι ἐνίοτε οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν μόνον τὴν τύχην των, ὡς αὐτός, ὅστις λογίζεται ἤδη εὐδαίμων καὶ κραταίος, ἐφ' ὅσον πρόκειται ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ βασιλείου.

Ἐν τῇ Σ' Σκηνῇ (Στίχ. 110) ὁ Οὐρβίκιος συμφώνως πρὸς τὴν ἀνέλιξιν τοῦ καταστρωθέντος σχεδίου ἀνακοινοῖ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τὴν οἰκτρὸν δολοφονίαν τοῦ Ἄρμακίου, πρὸς ἕξασιν τοῦ φρονήματος τῶν στρατιωτῶν κατὰ τῶν βασιλευόντων· συνιστᾷ φρόνησιν πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ἐπιχειρουμένων, καθ' ὅσον ἄμεσος ἐπίθεις θὰ ἀπέβαινε

ὑπὲρ τῶν κρατούντων, οἵτινες προστατεύονται δι' ἰσχυρᾶς φρουρᾶς· προτείνει δὲ ὡς λύτρωσιν ἀπὸ τῶν δεινῶν τὴν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἀνακλήρυσιν τοῦ Ἀναστασίου, ἐπ' ἀρετῇ διακρινομένου, ὡς βασιλέως. Ἡ πρότασις γίνεται ἐνθουσιωδῶς δεκτὴ, πάντες ἐπευφημοῦν τὸν διανείμενα μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ Ἀναστάσιον, ἐνῶ ὁ Οὐθβίκιος ἀπέρχεται, ἵνα ἀναγγείλῃ τὰ γεγονότα εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἄρξῃ τοῦ βασιλείου.

ΠΡΑΞΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

Ἡ τετάρτη πράξις διηρημένη εἰς ὀκτὼ σκηνὰς συνολικοῦ ἀριθμοῦ 397 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς σκηνὰς Β' - Γ' τῆς αὐτῆς πράξεως τοῦ λατινικοῦ προτύπου, συνολικοῦ ἀριθμοῦ 188 στίχων καὶ πρὸς τὰς σκηνὰς Α', Γ' - Δ' τῆς Ε' πράξεως τοῦ ξένου ἔργου, στίχων συνολικῶς 190. Παρελείφθησαν ὁμοίως ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ἡ Α' σκηνὴ τῆς Δ' πράξεως τοῦ κειμένου τοῦ Simonis (Στίχ. 56), καθ' ἣν ὁ Πελάγιος μέλλων ν' ἀπέλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα παρέχει ἠθικὰς συμβουλὰς περὶ τοῦ βίου εἰς τὸν υἱόν του Ἐρασμον, καὶ ἡ Β' σκηνὴ τῆς Ε' πράξεως τοῦ λατινικοῦ δράματος (Στίχ. 21), καθ' ἣν ὁ αὐτὸς Πελάγιος οἰκτείρων ἑαυτὸν ἐπὶ τῇ γενομένῃ μεταβολῇ, ἐπικαλεῖται τὸν Χριστὸν εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ πατρίδα ἀφοσιώσεως.

Ἐν τῇ Α' Σκηνῇ (Στίχ. 50), ἀντιστοιχούσῃ πρὸς τὴν Β' τῆς λατινικοῦ κειμένου, ὁ Ἀναστάσιος ἀγγέλλει εἰς τὸν Πελάγιον τὰ διατρέξαντα, παρακαλῶν ὅπως, διὰ τῆς διακρινούσης τοῦτον φρονήσεως, παράσχῃ τὴν βοήθειάν του πρὸς ἀποτροπὴν ἀνεπανορθώτου κακοῦ ἐν τῇ χώρᾳ, ἔνθα πλέον οὔτε δίκαιον ὑφίσταται, οὔτε ἀρετὴ ὑπάρχει. Περιγράφει ἐν συνεχείᾳ τὴν καθαίρεσιν ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος τοῦ παιδὸς Βασιλίσκου καὶ τοὺς φόνους τοῦ Ἀρμακίου καὶ Γαιζέου, ἐπιτυχῶν διὰ τούτων νὰ πείσῃ τὸν Πελάγιον, ὅπως ἐπιχειρήσῃ μεταλλαγὴν τῆς στάσεως τοῦ βασιλέως.

Ἐν τῇ Β' Σκηνῇ (Στίχ. 24) ὁ Πελάγιος αἰσθανόμενος ἀδικαιολόγητον φόβον προσπαθεῖ μονολογῶν νὰ ἀπαλλαγῇ τούτου, παραδεχόμενος ὅτι οὐδένα κίνδυνον διατρέχει ὁ ἐκτελῶν τὰς θείας ἐντολὰς. Μεταλλαγείσης δ' αἴφνης τῆς σκηνῆς δίκην οὐρανοῦ, ὁ Πελάγιος ἱκετεύει τὸν θεὸν ὅπως βοηθήσῃ πρὸς ἡμέρωσιν τοῦ ἐξηγρωμένου ἤδη βασιλέως.

Ἐν τῇ Γ' Σκηνῇ (Στίχ. 28) ἄγγελοι Κυρίου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προσευχῆς τοῦ Πελαγίου ἐμφανισθέντες, προλέγουσιν τὸ μοιραῖον τέλος του, ἐνθαρρύνοντες ἅμα τὸν πατριάρχην εἰς ἐπιτελεσθῆναι τοῦ ἀναληφθέντος ἔργου. Ὁ Πελάγιος μένει ἐν ἐπιστάσει ἐπὶ σκηνῆς.

Ἐν τῇ Δ' Σκηνηῇ (Στίχ. 58) ὁ Λογγίνος, ἀπομακρύνων τὸν ἔκθαμβον διὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τοῦ Πελαγίου Ἀναστάσιον, εὐρίσκει κατάλληλον εὐκαιρίαν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ δολίου σχεδίου του. Εἰς ἐκτενῆ μονόλογον ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του, ἀντιληφθεῖς δ' ὅτι ὁ Πελάγιος, ὃν ἐθεώρησε πρὸς στιγμὴν ἀποθανόντα, ζῆ, ἐπισπεύδει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ληφθείσης ἀποφάσεώς του καὶ τοποθετεῖ πρὸ αὐτοῦ εἰδῶλον τοῦ Διὸς μετὰ πλαστῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρμακίου, ὥστε ἡ ἔνοχοποίησις τοῦ πατριάρχου νὰ εἶναι ἀναμφισβήτητος.

Ἐν τῇ Ε' Σκηνηῇ (Στίχ. 5ῶ) ὁ Λογγίνος καλεῖ τοὺς πατρικίους, ἵνα βεβαιωθοῦν ἰδίους ὄμμασι περὶ τῆς ἀθεΐας τοῦ Πελαγίου, ὅστις ἐν ἐκστάσει διατελῶν ἐξακολουθεῖ νὰ προσεύχεται πρὸ τοῦ εἰδώλου ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῆς χώρας, προκαλῶν οὕτω τὴν κατάληξιν τοῦ Ἀναστασίου. Συνελθὼν ὁμοῦς τέλος ὁ πατριάρχης καὶ ἀντιληφθεῖς τὴν δολοπλοκίαν διαμαρτύρεται διακηρύσσων τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν πίστιν του. Ὁ Λογγίνος, διατυπώσας σαφῆ ἐπὶ εἰδωλολατρεία κατ' αὐτοῦ καταγγελίαν, σπεύδει πρὸς εὑρεσιν μαρτύρων κατηγορίας, ἐνῶ ὑπὸ τοῦ Οὐρβικίου ἀνακοινοῦται, ὅτι δωροδοκηθεῖς ἤδη ὁ στρατὸς εὐρίσκειται παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ βασιλέως.

Ἐν τῇ Σ' Σκηνηῇ (Στίχ. 138), ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν Α' τῆς Ε' πράξεως τοῦ ξένου προτύπου, ὁ Ζήνων παραδίδων τὴν προεδρίαν τοῦ δικαστηρίου εἰς τὸν Σεβαστιανὸν προσκαλεῖ τοὺς ἄρχοντας νὰ κρίνουν ἄνδρα ἐπιβουλευθέντα τὴν βασιλείαν. Οὗτος δὲ προσάγων τὸν Πελάγιον, συνιστᾷ ὅπως ἡ κρίσις στηριχθῆ ἐπὶ τῶν γεγονότων καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ὑποκριτικῶς μελιχίου μορφῆς τοῦ κατηγορουμένου. Ματαίως ὁ πατριάρχης διαμαρτύρεται τρεῖς ἔφηβοι καταθέτουν, ὅτι πράγματι ὁ Πελάγιος ἐλάτρευσε τὰ εἰδῶλα. Καὶ τὴν μαρτυρίαν ταύτην προσεπιβεβαιοῦν οἱ Πρόκλος, Φιλάρετος καὶ Οὐρβίκιος, ἐνῶ ὁ Λογγίνος ἀναγινώσκει τὴν πλαστὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀρμακίου. Παρὰ τὴν συγκινητικὴν δὲ ἀπολογίαν τοῦ Πελαγίου, οὗτος καταδικάζεται εἰς θάνατον.

Ὁ Κρῆς ποιητὴς παραλείπει ἐνταῦθα τὴν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ εἰδώλου ἐπιγραφῆς ἀπόδειξιν τῆς ἀθωότητος τοῦ πατριάρχου καὶ τὴν ἀκολουθήσασαν εἰς ταύτην λογομαχίαν μετὰξὺ Λογγίνου καὶ τοῦ ἀναγνώσαντος καὶ τὴν πλαστὴν ἐπιστολὴν Πρόκλου, ὅστις καὶ ἀποσύρεται ἀντιληφθεῖς τὸν ἔξυφανθέντα δόλον.

Ὁ Πελάγιος ἐν συνεχείᾳ οἰκτεῖρων τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀθλιότητα προλέγει τὸ τέλος τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἐν τῷ μετὰξὺ παρουσιάζεται ἐπὶ σκηνης ὁ υἱὸς Ἐρασμος ὀδυρόμενος καὶ ἱκετεύων εἰς εὐσπλαγγνίαν τὸν βασιλέα. Ὁ Ζήνων ὁμοῦς ἀντὶ ἄλλης ἀπαντήσεως ὑπόσχεται ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ Ἐράσμου εἰς τὰ ἀνάκτορα, γεγονὸς ὅπερ θλί-

βει τὸν Πελάγιον, συνιστῶντα εἰς τὸν υἱὸν ν' ἀποφεύγη διὰ παντὸς τρόπῳ τὴν πρὸς τοὺς αὐλικοὺς ἀναστροφὴν.

Ἐν τῇ Ζ' Σ κ η ν ῆ (Στίχ. 28), ἀντιστοιχούση πρὸς τὴν Γ' τῆς Ε' πράξεως τοῦ λατινικοῦ προτύπου, ὁ Σεβαστιανὸς συνιστᾷ ἰδιαιτέρως προσοχὴν εἰς τοὺς μεταφέροντας τὸν Πελάγιον στρατιώτας πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένης ἀποδράσεως ἢ ὑπὸ τρίτων ἀπολυτρώσεως, συμβουλεύει δὲ τὸν πατριάρχην νὰ ὁμολογήσῃ, κατὰ τὴν ὑστάτην στιγμήν τοῦ βίου, τὴν ἐνοχὴν του. Ἀτάραχος ὁμοῦ καὶ γαλήνιος ὁ Πελάγιος προσέρχεται εἰς τὸ «ὀλέθριον θέατρον», ἐνθα πρόκειται ν' ἀποδώσῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὸν δημιουργόν της.

Ἐν τῇ Η' Σ κ η ν ῆ (Στίχ. 16), ἀντιστοιχούση πρὸς τὴν Δ' τῆς Ε' πράξεως τοῦ ξένου κειμένου, ὁ Φιλάρετος ἠγούμενος ὁμάδος πολιτῶν, ἐκπροσωποῦντων τὸν λαόν, σπεύδει πρὸς διάσωσιν τοῦ Πελαγίου, ὅστις ὁμοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἀποκεφαλίζεται. Ἀκολουθεῖ φονικὴ συμπλοκή, καθ' ἣν ἠτῶνται οἱ πολῖται φονευομένου καὶ αὐτοῦ τοῦ Φιλαρέτου, ὅστις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ἀντικαθιστᾷ τὸν ἐν τῷ λατινικῷ ἔργῳ ἐμφανιζόμενον Πρόκλον.

Εἶναι δ' ἄτεχνος βεβαίως ἡ τοιαύτη ἐναλλαγὴ τῶν προσώπων ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ, καθ' ὅσον δικαιολογεῖται μὲν ὁ ἀναγνωρῖσας δόλον ἐν τῇ καταγγελίᾳ τοῦ Πελαγίου Πρόκλος νὰ ἠγηθῆ τῶν πολιτῶν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐγκλήματος, οὐχὶ δὲ καὶ ὁ παρουσιασθεὶς ὡς μάρτυς κατηγορίας Φιλάρετος, ψευδῶς ἐπιβεβαιώσας τὴν ὑπὸ τοῦ Λογγίνου ἐπὶ ἀθεΐᾳ συκοφαντικὴν κατὰ τοῦ Πελαγίου καταγγελίαν.

ΠΡΑΞΙΣ ΠΕΜΠΤΗ

Ἡ πέμπτη πράξις διηρημένη εἰς ὀκτὼ σκηνὰς συνολικοῦ ἀριθμοῦ 384 στίχων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς σκηνὰς Ε' - ΙΑ' τοῦ λατινικοῦ προτύπου, συγκειμένης ἐκ στίχων συνολικῶς 291. Ἡ Ε' ὁμοῦ σκηνὴ τῆς ἐν λόγῳ πράξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ δράματος (Στίχ. 14) ἀποτελεῖ προσθήκην τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ, μὴ παρατηρουμένης ἀντιστοιχίας τινος πρὸς τὸ ξένον κείμενον.

Ἐν τῇ Α' Σ κ η ν ῆ (Στίχ. 40), ἀντιστοιχούση πρὸς τὴν Ε' τῆς αὐτῆς πράξεως τοῦ ἔργου τοῦ Simonis, ὁ Σεβαστιανὸς ἐπιδεικνύει τὰς κεφαλὰς τῶν φονευθέντων ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως, ἐκφράζοντος τὴν ἐπὶ τούτῳ ἱκανοποίησιν, ἐπαιρομένου διὰ τὴν παντοδυναμίαν του καὶ πρὸς ἔορτασμόν τῶν ἐπινικίων προσκαλοῦντος τοὺς αὐλικοὺς εἰς συμπόσιον, ἐνῶ ὁ Λογγίνος εἰρωνεύεται τὴν τύχην τοῦ Πελαγίου.

Ἐν τῇ Β' Σ κ η ν ῆ (Στίχ. 16) ὁ Ἀναστάσιος συμβουλεύει τὸν Οὐρβίκιον ὅπως τηρήσῃ ἐν ἐπιφυλακῇ παρὰ τὰ τεῖχη τὸν στρατόν,

καθ' ὃν χρόνον οὗτος θὰ προσπαθῆ νὰ μεθύση τὸν βασιλέα.

Ἐν τῇ Γ' Σκηνῇ (Στίχ. 22) ὁ Οὐρβίκιος οἰκτείρει τὴν τύχην τῆς βασιλείας ἀπὸ ἀλλαγῆς εἰς ἀλλαγὴν συνεχῶς μεταπιπτούσης, ἅμα δὲ καὶ συνιστᾷ εἰς τὸν στρατόν, ὅπως εὐρίσκειται ἕτοιμος εἰς πᾶσαν πρόσκλησιν τοῦ Ἀναστασίου.

Ἐν ἀρχῇ τῆς Δ' Σκηνῆς (Στίχ. 80) οἱ δύο ἀδελφοὶ εὐωχούμενοι πανηγυρίζουν διὰ τὴν ὑποτιθεμένην νίκην.

Ἐνταῦθα, ἐν τῷ λατινικῷ προτύπῳ, παρεντίθεται ἡ παραλειπομένη ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ βωβὴ σκηνὴ τῆς ἐφ' ἀμάξης παρελάσεως τοῦ Βάκχου, ἐνῶ ὁ Ἰβραστός ὁδύρεται ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ πατρὸς ἐξοργίζων οὕτω τὸν βασιλέα, ὅστις καλεῖ πρὸς διασκέδασιν χορὸν παιδῶν.

Εἰς ἀμφοτέρω τὰ ἔργα τὴν εὐθυμίαν διακόπτει ὁ θρηνὸς τοῦ Βασιλίσκου οἰκτείροντος ἑαυτὸν διὰ τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ἡ σκιά τοῦ ὁποίου ἐμφανιζομένη ἀπειλεῖ δι' ἀμέσου κινδύνου τὸν ἐν μέθῃ διατελοῦντα Ζήνωνα. Ὁ Λογγίνος προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα, ὅτι πρόκειται περὶ παραισθήσεως, ἣν μάλιστα ὁ Σεβαστιανὸς ἀποδίδει εἰς τὴν μέθην. Παραλλήλως δ' ὁ Ἀναστάσιος δρατιόμενος τῆς εὐκαιρίας καλεῖ εἰς τὰ ἀνάκτορα τὸν στρατόν. Ἡ ἀγγελία τῆς ἀφίξεως τούτου ἀναγκάζει τὸν Λογγίνον νὰ σπεύσῃ εἰς φυγὴν, ἐνῶ ὁ Ζήνων λόγῳ τῆς μέθης κατάκειται ἐν τῷ μέσῳ τῆς σκηνῆς.

Ἡ διαφορὰ τῶν στίχων τῆς ἐν λόγῳ σκηνῆς μεταξὺ τῶν δύο ἔργων ὀφείλεται εἰς εὐρύτεραν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ, ἐκφραζομένου διὰ διστίχων, μάλιστα γνωμικοῦ χαρακτήρος.

Ἐν τῇ Ε' Σκηνῇ (Στίχ. 14), ἥτις, ὡς ἐλέχθη, ἀποτελεῖ προσθήκην τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ εἰς τὸ δράμα, ἄγγελοι ἐξ οὐρανοῦ ὑπομιμνήσκουν εἰς τὸν βασιλέα τὰ ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθέντα ἐγκλήματα, προλέγοντες ἅμα καὶ τὸ μοιραῖον τέλος του.

Ἐν τῇ Σ' Σκηνῇ (Στίχ. 38) ὁ Ἀναστάσιος δίδει ἐντολὴν εἰς τὸν Φίλαργον, ἀντικαθιστῶντα τὸν ἐν τῷ ξένῳ προτύπῳ Πρόκλον, ὅπως συλλάβῃ ζῶντα τὸν ἀποδράσαντα Λογγίνον, ἐνῶ ὁ Οὐρβίκιος ἐξαίρων τὸς ἀρετὰς τοῦ Ἀναστασίου προσφέρει τὸ στέμμα εἰς τοῦτον. Ὁ νεωστὶ ἀνακηρυχθεὶς βασιλεὺς, εὐτυχὴς ἤδη ἐπὶ τῇ εὐνοίᾳ τῆς τύχης, διατάσσει νὰ τεθῆ ἐντὸς μνήματος ὁ Ζήνων, πρὸς ὃν ἀπευθύνει καὶ εἰρωνικούς λόγους, ὑποσχόμενος ν' ἀποστείλῃ συντόμως εἰς τὸ μνημα καὶ τὸν Λογγίνον.

Ἐν τῇ Ζ' Σκηνῇ (Στίχ. 88) παρουσιάζεται ὁ Λογγίνος θρηνολογῶν εἰς ἐκτενῆ μονόλογον ἐπὶ τῇ ἀθλιότητι τῆς καταστάσεώς του, καὶ ἠττημένος ἀναγνωρίζει, ὅτι ὑπὸ πάντων ἐγκαταλειφθεὶς, ἀπέβη ἔρμαιον τῆς τύχης του. Αἴφνης μεταλλαγείσης τῆς σκηνῆς, ἐμφανίζονται

μόλις ἐκ τοῦ Ἄδου ἐξελθοῦσαι σκιαὶ — τοῦ Πελαγίου, τοῦ Εὐφημιανοῦ, τοῦ Ἀρμακίου καὶ τέλος τοῦ Βασιλίσκου—ἐκφράζουσαι τὸ μίσος των πρὸς τὸν σκληρὸν ἡγεμόνα καὶ τὴν ἱκανοποίησίν των ἐπὶ τῷ ἀναμένοντι τοῦτον ὀλέθρῳ καὶ προκαλοῦσαι εἰς τὸν νοῦν τοῦ Λογγίνου ἔτι περισσοτέραν σύγχυσιν καὶ ταραχὴν, δι' ἣν καὶ συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Φιλάργου καὶ ἐπὶ σκηνῆς θανατοῦται.

Ἐν τῇ Η' Σκηνη (Στίχ. 86) τέλος ὁ Ζήνων ἐντὸς μνήματος κατακείμενος, μόλις συνελθὼν ἐκ τῆς μέθης καὶ ἀντιληφθεὶς ὅτι δέσμιος κρατεῖται, καλεῖ εἰς βοήθειαν τοὺς ἡγεμόνας Πρόκλον, Ἀναστάσιον καὶ Οὐρβίκιον, ζητεῖ δὲ καὶ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Λογγίνου. Ἡ σκιά τοῦ τελευταίου τούτου ἐμφανιζομένη διεκτραγωθεῖ τὰ συμβάντα εἰς τὸν Ζήωνα, ὅστις οἰκτερεῖ ἑαυτὸν διὰ τὴν τύχην του. Ἀπελπισ πλέον ὁ βασιλεὺς παρακαλεῖ τὰς Εὐμενίδας, ὅπως λυτρώσουν αὐτὸν ἐκ τῶν δεινῶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ζήωνος παρουσιάζεται ἡ σκιά τοῦ Πελαγίου, ἥτις καὶ ἐκφράζει τὴν ἱκανοποίησίν της ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῶν δύο ἀδελφῶν. Τὴν σκηνὴν κλείει πομπὴ στρατηγῶν διερχομένη πρὸς ταφὴν τοῦ Λογγίνου, ἥτις καὶ στοχαστικῶς ἐκφράζεται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας, πρὸς δένδρον προσομοιωζούσης, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου πρὸς καιρὸν ἀνέρχονται οἱ βασιλεῖς, ἵνα καταπέσουν ὅμως ἀποτόμως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ συντριβοῦν.

Π Ι Ν Α Ξ

ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΣΚΗΝΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΕΡΓΩΝ

ΖΗΝΩΝ		ΖΕΝΟ	
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	Στίχ. 202		
ΠΡΑΞΙΣ Α'	» 384	ΠΡΑΞΙΣ Α'	Στίχ. 440
Σκηνή Α' Στίχ. 50		Σκηνή Α' Στίχ. 45	
» Β' » 132		» Β' » 132	
» Γ' » 44		» Γ' » 36	
» Δ' » 24		» Δ' » 45	
» Ε' » 134		» Ε' » 116	
		» Ϛ' » 66	
ΠΡΑΞΙΣ Β'	» 444	ΠΡΑΞΙΣ Β'	Στίχ. 499
Σκηνή Α' Στίχ. 78		Σκηνή Α' Στίχ. 28	
» Β' » 50		» Β' » 73	
» Γ' » 106		» Γ' » 90	
» Δ' » 34		» Δ' » 68	
» Ε' » 28		» Ε' » 33	
» Ϛ' » 34		» Ϛ' » 35	

Σκηνή Ζ' Στίχ.	26	Σκηνή Ζ' Στίχ.	24
» Η' »	88	» Η' »	94
ΠΡΑΞΙΣ Γ'	Στίχ. 384		
Σκηνή Α' Στίχ.	14	Σκηνή Θ' »	54
» Β' »	22	ΠΡΑΞΙΣ Γ'	Στίχ. 403
» Γ' »	182	Σκηνή Α' Στίχ.	21
» Δ' »	34	» Β' »	242
» Ε' »	22	» Γ' »	28
» Ϛ' »	110	» Δ' »	26
		» Ε' »	86
ΠΡΑΞΙΣ Δ'	Στίχ. 397	ΠΡΑΞΙΣ Δ'	Στίχ. 244
Σκηνή Α' Στίχ.	50	Σκηνή Α' Στίχ.	56
» Β' »	24	» Β' »	33
» Γ' »	28	» Γ' »	23
» Δ' »	58	» Δ' »	20
» Ε' »	55	» Ε' »	63
		» Ϛ' »	49
Σκηνή Ϛ' »	138	ΠΡΑΞΙΣ Ε'	» 502
» Ζ' »	28	Σκηνή Α' Στίχ.	130
» Η' »	16	» Β' »	21
		» Γ' »	36
ΠΡΑΞΙΣ Ε'	Στίχ. 384	» Δ' »	24
Σκηνή Α' Στίχ.	40	Σκηνή Ε' Στίχ.	28
» Β' »	16	» Ϛ' »	7
» Γ' »	22	» Ζ' »	9
» Δ' »	80	» Η' »	49
» Ε' »	14		
» Ϛ' »	38	» Θ' »	45
» Ζ' »	88	» Ι' »	84
» Η' »	86	» ΙΑ' »	69

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΥΠΟ ΕΠΟΨΙΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΝ

Ἡ συγκριτικὴ ἐργασία ἐπὶ τοῦ κειμένου τοῦ «Ζήνωνος» πρὸς τὸ λατινικὸν πρότυπον πείθει, ὅτι ὁ Κρήσις ποιητὴς εἰργάσθη, κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς τραγωδίας του, ἐπόμενος εἰς τὸ δμώνυμον δράμα τοῦ Simonis, τόσον κατὰ τὸ γενικὸν τῆς ὑποθέσεως διάγραμμα, ὅσον καὶ

κατὰ τὰς λεπτομερείας, τὴν ἀπεικόνισιν τῶν χαρακτήρων τῶν ἡρώων, τὴν φραστικὴν ὁμοιότητα τῶν στίχων κλπ.

Ἀνωτέρω διεπιστώθη, ὅτι ὁ Ἕλλην ποιητὴς ἠκολούθησε κατὰ γενικὸν κανόνα τὸν Ἄγγλον συγγραφέα πιστῶς εἰς τε τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων καὶ τὴν ἔκφρασιν τῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων, αἵτινες ἀποδίδονται εἰς τὰ πρόσωπα τῆς τραγωδίας, χωρὶς νὰ παρουσιάσῃ ἀξιόλογα στοιχεῖα πρωτοτυπίας κατὰ τὴν δραματικὴν πλοκὴν ἢ τὴν σκηρικὴν δρᾶσιν.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι ἐξ ἄλλου κοινὸν καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τῆς Κρητικῆς σχολῆς, ἔστω καὶ ἂν εἴς τινα ἐξ αὐτῶν («Ἐρωτόκριτος», «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», «Ἐρωφίλη»), οἱ συγγραφεῖς κατώρθωσαν ἔν τι μίτρῳ νὰ πρωτοτυπήσουν χρησιμοποιοῦντες τὸ πλούσιον λαογραφικὸν ὕλικόν τῆς Νήσου, προσδίδοντες οὕτω ἔθνικόν χαρακτήρα εἰς τὰ δημιουργήματά των καὶ μάλιστα μέχρι σημείου ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ταῦτα γνήσια προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς μουσῆς.

Ὁ ποιητὴς τοῦ «Ζήνωνος» δὲν ἔχει ἀσφαλῶς τὴν δύναμιν ἑνὸς Κορνάρου ἢ ἑνὸς Χορτάτζη· γνωρίζων ὅμως καὶ τὸ κοινὸν ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο νὰ διδάξῃ τὸ δρᾶμά του, ἠθέλησε νὰ προσαρμοσθῇ καὶ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς πνευματικὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰς δεκτικὰς τοῦ ἱκανότητος, πρὸς τοῦτο δ' ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ θυσιάσῃ λογιώτερα στοιχεῖα τοῦ ξένου προτύπου, νὰ παραλίπη μυθολογικὰ τοιαῦτα, μὴ εὐχερῶς ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἐννοούμενα καὶ νὰ ποικίλῃ τὴν σύνθεσίν του διὰ χαρακτηριστικῶν τύπων λαϊκῆς γλώσσης καὶ διανοήσεως.

I. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Κρῆς ποιητὴς ἐχρησιμοποίησε τὴν πρόχειρον εἰς αὐτὸν ὕλην, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν πρῶτον, ὅτι ἐνίστε μεταφέρει πιστῶς τὰ παράλληλα χωρία τοῦ ξένου κειμένου.

Ἴδου παραδείγματά τινα :

- α)*Grande et excelsum petis
solitumque ducibus munus Augustis dari.* (I. 76 - 77)
*Μεγάλο χάρισμα ζητᾷς, χάρισμα ὁπὸν ζητοῦσι
οἱ βασιλεῖς νὰ ἔχουσι, νὰ κάνου ὅ, τι μποροῦσι.* (A. 73 - 74)
- β) *Sed cur latenti condis ornatu jubar ?
Cur solus ? Unde sanguine immersus suo
Euphemianus ?* (I. 196 - 198)
*Μὰ γιάντα ἔτσι μοναχὸς καὶ ἔτοιαις λογῆς ντυμένος ;
Γιὰ ποιά ἀφορμὴ ὁ Ἐουφημιανὸς κείτεται ἀποθαμένος ;*
(A. 203 - 204)

- γ) *Secura vulpes prodit, ubi dormit leo.* (II. 25)
 ὄντας θωροῦ τ' ἄγριο θεριὸ λιοντάρι νὰ κοιμᾶται
 ἢ γιαιλουποῦ ἢ πολύξερον βγαίνει καὶ δὲ φοβᾶται (B. 79 - 80)
- δ) *Dictum est abunde. Tempus excludit moram* (III. 38)
 Καῖσορ, φτάνει ὁ, τ' εἶπαμε, ἔδε τὸν καιρὸ πὼς φεύγει (Γ. 51)
- ε) *Lugubre mugiat aere sub rauco tuba*
maestosque frangant tympana e corio sonos (III. 401 - 402)
 Παίξετε θλιβερώτατα, σάλπιγγες, τοὺς καημοὺς μας,
 κτυπήσατε, ὦ τύμπανα, τοὺς ἀναστεναγμοὺς μας (Γ. 383 - 4)
- ς) *Tandem volutam cerno fortunae rotam* (V. 315)
 Τὸν κύκλο βλέπω ἐγύρισε ἢ Τύχη ὡς ἐπεθύμου (E. 191)

Χαρακτηριστικὸς ἐπίσης εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀποδόσεως «κοσμητικῶν» ἐπιθέτων, ἢ ἀναλόγων ἐκφράσεων τοῦ λατινικοῦ προτύπου:

Trifaux canis (I. 167) — Τρίμουρε σκύλλε (A. 152)

Coedis patrator (I. 180) — Πίβουλε φονιά τῶν καλαθρόπω
 (A. 183)

Gemina Acherontis capita (II. 50) — Διαβόλου τὸ ζευγάρι
 (B. 99)

O machinator fraudis (IV. 211) — Ὁ τοῦ δαιμόνου κεφαλή
 (Δ. 183)

II. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ, ὅτι παρὰ τὴν κατὰ κανόνα πιστὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀντιστοιχῶν χωρίων τοῦ λατινικοῦ δράματος ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ Κρηῖς ποιητὴς ἀναπτύσσει καὶ διαγράφει ἐλευθέρως πῶς τὰς ἰδέας καὶ συναισθήματα τῶν ἡρώων—μάλιστα εἰς τοὺς μονολόγους—ἔστω καὶ ἂν ὑπὸ ἔποψιν ὕφους ὡς πρὸς τὰ σημεῖα ταῦτα ὑπολείπεται ἐνίοτε τοῦ ξένου κειμένου.

Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα εἶναι ὁ μονόλογος τοῦ Λογγίνου, καλύπτων τὴν Γ' σκηνὴν τῆς Α' πράξεως, ἣτις καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν διαφέρει τῆς ἀντιστοίχου τοῦ προτύπου, ὑπολειπομένη κατὰ εἴκοσιν καὶ ἓνα στίχους, καὶ τὰ ἔξομα τῶν Ἀγγέλων ἐν τῇ Γ' σκηνῇ τῆς Δ' πράξεως, δι' ὧν μάλιστα ὁ Ποιητὴς εἰσέρχεται ἐντὸς ἀτμοσφαιρας καθαρῶς χριστιανικῆς θρησκευτικότητος:

*Σ τὸν ἔμπυρο οὐρανὸ σὲ καρτεροῦσι
 οἱ μάρτυρες, ἀπέτις μαρτυρήσης,

γὰ τὸ Χριστὸ τὸ αἷμα σου νὰ χύσῃς
τὸ χαῖρε οἱ Ἀγγέλοι νὰ σοῦ ποῦσι. (Λ. 95 - 98)

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ὁ Κρῆς ποιητῆς ἀντικαθι-
στᾶ ἐνίστε «πραγματιστικωτέρας» σκηναῖς τοῦ βίου δι' εἰδυλλιακῶν :

*Vin'te libido vastet et Veneris puer?
En Asmodaeus. Stupra et illicitos toros
luxurique et ignes et chomorraeum scelus
docebit iste* (I. 80 - 83)

Ἄ θές τς ἀγάπης τές θροσές, τοῦ πόθου ἃ θές βοτάνι
τὸν Ἀσμοδαῖο δίνω σου, ὅποιοις μπορεῖ και κάνει
νὰ ἕχῃς μεγάλες τές θροσές, ὄντας κρατῆς ἔς τσ ἀγκάλες
τὴν Ἀφροδίτη και μ' αὐτὴ νὰ ἕχῃς χαρὲς μεγάλες (Α. 77 - 80)

Ἐπίσης ἐκφράσεις δηλοῦσαι σκληρότητα εἰς τὸ λατινικὸν κείμενον
ἀντικαθίστανται μὲ ἄλλας διακρινομένας διὰ τὸν συναισθηματικὸν αὐ-
τῶν τόνον. Οὕτως ἐν τέλει τῆς Γ' σκηναῖς τῆς Α' πράξεως, μετὰ τὴν κα-
τὰ τὴν διάρκειαν τῆς μονομαχίας ἀναγνώρισιν τῶν ἀδελφῶν Ζήνωνος
καὶ Λογγίνου, ἀκολουθοῦν λόγοι τρυφεροί, τοὺς ὁποίους εἰς μὲν τὸ
λατινικὸν πρότυπον διακόπτει ἀποτόμως τὸ πρακτικὸν πνεῦμα τοῦ
Ζήνωνος, θεωροῦντος ἱκανὰ ὅσα στοργικῶς φερόμενος εἶπεν ὁ Λογ-
γῖνος :

Dictum est abunde. Phoebus attollit comam (I. 214)

ἐνῶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ ὁ Ζήνων ἐκφράζεται διὰ τόνου τρυφε-
ροῦ ἀδελφικῆς ἀγάπης :

Ἄς δείχνουν ποῦρι τὰ κακὰ ἄστρα ὅ,τι και ἃ θέλου,
μεγάλες καλορριζικὲς και δόξες μᾶσε μέλλου·
ἐσένα νὰ ἕχω σύντροφο και ὅ,τι ἢ Τύχη κάμη
δὲν τὴ φοβοῦμαι, κάτεχε, μόνο νὰ ἔμεστα ἀντάμι· (Α. 223-226)

III. Ἄλλοτε ὁ ποιητῆς τοῦ «Ζήνωνος» παραφράζει τὰ ἀντίστοιχα
χωρία τοῦ λατινικοῦ κειμένου ἀποδίδων τὰς ἰδέας τοῦ προτύπου διὰ
τῆς προσθήκης περιγραφῶν ἢ ἀναπτύξεως ἐπεισοδίων, ἐνίστε δὲ και
διὰ συμπτύξεως χωρίων τοῦ λατινικοῦ κειμένου ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ
προσδώσῃ ζωηρότητα και λυρισμὸν εἰς τὸ δράμα.

Ἴδου παραδείγματα τινά :

α) *Diripite, famuli, regiae sortis notas;
spoliatus, atram, more mystarum, togam
gestet sacrandus* (I. 283 - 285)

Τὸ σκῆπτρο ἄς ρίξῃ ἢ χέρα σου, σύρειτε, τῆ χλαμύδα
ἐβγάλετέ τη, δοῦλοι μου, γιὰ νὰ μὴν ἔχῃ ἐλπίδα
ποτέ σὲ θρόνο βασιλειᾶς νὰ κάτση, κ' ἔνα ρᾶσο
τοῦ βάλετε καὶ νὰ γενῆ καλόγερος σᾶς τάσσω. (A. 283 - 6)

β) *Digne, qui mundum regas* (II. 462)
"Ὅποιος τὸ χέρι ἔχει ἀνοιχτό, ἐκεῖνο μόνο πρέπει
γιὰ βασιλιὸ ὁ κόσμος μας καθημερὸν νὰ βλέπῃ (Γ. 13 - 14)

γ) . . . *Ternus imperium obsidet*
hostis; dolosus, opibus excellens, probus.
Dolus dolosum, miles opulentum, probum
simulata virtus cohibet. (III. 16 - 19)

Τρεῖς ἔχει πάντα ὁ βασιλιάς ὀχθροὺς πὸν τοὺς τρομάσσει,
πὸν ἀνατριχιάζει ἢ κεφαλή καὶ ὁ νοῦς νὰ τοὺς λογιᾶσῃ,
τὸν πλούσιον καὶ τὸν δολερό, τὸ ἴσιο πλιὰ φοβᾶται·
ὁ πλούσιος εἰς τὰ πλοῦτη του πέτεται καὶ καυχᾶται,
ὁ δολερός μὲ τὸ πολὺν δόλος ἀνακατῶνει
τῆ βασιλείᾳ, κ' ὄπου βαλθῆ φνιτρῶνει καὶ ριζῶνει,
τὸν ἴσο πάλι κ' εὐλιβῆ πλιὰ τρέμει ἀπὸ τοὺς ἄλλους,
γιατὶ ὄπου θέλει τοὺς μικροὺς σύρει καὶ τοὺς μεγάλους
(Γ. 27 - 34)

δ) *Salvete coelo proximae herouum domus,*
regum penates, patria optati lares,
regina sedes, artis annosae labor,
o chara salve terra (II. 333 - 336)

Χαίρετε τόποι τοῦ εὐγενειᾶς, θρονὶ τῶ βασιλέω,
σήμερο πῶς σᾶς χαίρομαι καὶ ὄκ τῆ χαρὰ μου κλαίω.
(B, 337 - 8)

IV. Κατὰ κανόνα ὁμοῦς ὁ Κρῆς ποιητὴς ἀφίσταται τοῦ προτύπου,
εἰς ἃ χωρία τοῦτο ἐμφανίζει κλασσικὰ στοιχεῖα λογίας παραδόσεως.
Τοῦτο δὲ πράττει εἴτε διὰ συμπτύξεως τῶν ἀντιστοιχούντων στίχων
τοῦ λατινικοῦ κειμένου, εἴτε δι' ἀντικαταστάσεως τῶν μεταφορικῶν
εἰκόνων, χωρὶς βεβαίως μεταβολὴν τῆς ἐννοίας :

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀνήκουν τὰ παραδείγματα :

α) *Potesne silicum frigus aeternum et gelu*
inhospitalis Caucasi et saxa horrida
in has ciere, voce vel plectro fibras?
Potesne rabidas Tugres et dirum gregem

*trahere leonum? Num tenebrosi lacus
revocare torvum vulgus et stygias nurus
agmen tremendum, quas in hostiles agam
dux ipse vultus. Orpheus haec olim pater
traxisse fertur* (II. 9-17)

Μπορεῖς ἐσὺ μ' αὐτήνη σου τὴ λύρα τὰ μερώσης
σὰν τὸν Ὅρφεο τὰ θεριά; (B. 29-30)

β) *Proceres, Eoi decora, Zenonis favor,
quos insolentis arbitros causae lego.
Favete coelo, cujus haud unquam fides
sic fluctuanti dubia nutavit gradu.
Regnator orbis, regna fundavit deus,
regnisque reges, regibus sceptri decus;
sceptro timorem junxit ac fidem sui.
His stare regno columen aeternum reor.
Quae qui revellit, culmen imperii pari
trahit ruina. Veniat in forum reus* (V. 1-10)

Ἄνθρωπο εἰς δικαστήριον, ἄρχοντες, σᾶς καθίζω
καὶ ἀπόφασιν, ὡς βούλεσθε, κάμειτε σᾶς ὀρίζω
τὸ νόμο ἔκαταπάτησε, τὴ βασιλείαν τὰ δώσῃ
εἰς τῶν ὀχθρῶ τὴν μπόρσει, τὸν Καῖσαρ τὰ προδώσῃ
ἐνόησε μὲ πανουργία ποιά εἰμωρία τοῦ μπαίνει,
ποῖος θάνατος, λογιᾶσθε . . . (Δ. 216-221)

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἀνήκουν τὰ παραδείγματα :

α) *Horresce, nate. Vanus imperii favor;
peius merenti melior, infidus bonis.
Affulget aula? Fulgor occaecat, vide.
Arridet aula? Casus impendet, time.
Alludit aula? Lusus illudit, cave.
Haec moneo, genitor. Ne levi captus bono
anhelus aulae decora fallacis cole.
His te paternae mentis haeredem creo.
Fuge foeda regum culmina. Tyrannos fuge.* (V. 118-126)

Φεῦγε, παιδί καὶ ἀγάπη μου, μὴν πλανεθῆς ποτέ σου,
γιατὶ μὲ τοῦτες τὲς ἄλυσες καὶ σέβαν θὰ σὲ δέσουν
ἢ τύχη ἢ βασιλικὴ τὸν ἄνθρωπο σηκώνει
σὲ δόξες κ' εἰς ἕναν καιρὸ κιόλας τὸν ταπεινώνει.
Οἱ δόξες εἶναι ἀστραπές, πὸν φέγγου, μὰ πετοῦσιν,

κ' εἰς ἓνα ἀνοιγοσφάλισμα τῶν ἀμματιῶ σκοροποῦσι.
Γυαλί εἶν' ἡ τύχη καὶ ὄντας δῆς καὶ φέγγει, τότε ἀρχίζει
να τοῖζῃ καὶ τῇ γυάλινῃ δόξῃ να διασκοροπίζῃ. (Δ. 334 - 341)

β) *Haec fata regum. Tollit ambitio gradum,
quem sors ruina sternat. Imperio impotens
exurgit animus, inque sidereas volat
superbus arces, unde sub stygis vada
ultima relapsus, solvat aeternum nefas.* (V. 490 - 494)

Οἱ δόξες πᾶσα βασιλιοῦ σκληροῦ ἔται περονοῦσι,
ὡσάν οἱ ἀνέμοι στοῦ γυαλοῦ τὸν ἄμμο ὄντας σκοροποῦσι·
ς² τοῦτο τὸν κόσμο ἢ μοναρχιὰ οὐ δένδρο ξεφυτρώνει
κι' ἀγάλια - ἀγάλια θρέφεται, ριζώνει καὶ ψηλώνει·
ἀγάλια - ἀγάλια ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ δένδρο ἀναβαίνει,
κ' εἰς τὸ ψηλότερο κλαδί στέκεται καὶ προβαίνει,
καὶ μέσα ὀπὸν χაίρεται, ἄνεμος τὸ τινάσσει
καὶ ἀπὸ ψηλότερο κλαδί πέφτει ἔς τῇ γῆ, ταράσσει (Ε. 373-380)

Γενικῶς εἶλεῖν ἢ λογιότης τοῦ λατινικοῦ κειμένου ὑποχωρεῖ εἰς
τὴν δημοτικότητα τοῦ ὕφους τῆς Κρητικῆς τραγωδίας.

V. Εἰς τὴν προεκτεθειῶσαν ἀρχὴν ἀσφαλῶς πρέπει ν' ἀποδώσωμεν
καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Κρῆς ποιητῆς παραλείπει ὅσα χωρία τοῦ ξένου
προτύπου περιέχουν μυθολογικά στοιχεῖα⁸⁰. ἐνίστε πάλιν ἀντικαθιστᾷ
ταῦτα δι' ἀναλόγων ἐκφράσεων μὲ ἐνδιαφέρον συχνά λαογραφικὸν πε-
ριεχόμενον :

⁸⁰) Εἰς λόγους προσαρμογῆς τοῦ Συγγραφέως εἰς τὰς συνθήκας διδασκα-
λίας δραμάτων, κατὰ τὴν ἐποχὴν του, πρὸς ἀποφυγὴν σκηνογραφικῶν δυσχε-
ρειῶν, ὀφείλεται πιθανώτατα καὶ ἡ ἀπλούστευσις τοῦ σκηνοῦ διακόσμου, εἰς
τὸ Ἑλληνικὸν ἔργον, παρὰ τὰς ἀντιθέτους ὁδηγίας τοῦ συντάκτου τῆς λατινι-
κῆς τραγωδίας. Ἐς σημειωθῆ χαρακτηριστικῶς ἡ περιγραφή τοῦ ἐργαστηρίου
τοῦ Μάγου εἰς τὸ ἔργον τοῦ Simonis :

(F. 10, V. 71, N. 1) : «*Reducto sipario apparet Magi officina nigris
convestita. Mensa nigra. Super mensa scrinium nigrum et sphaera caele-
stis. Candela nigra accensa, canis hircutus ad pedem mensae vinculus cate-
na. Euphemianus (= Magus) in sede nigra. Puer nigellus ad ejus pedes se-
dens in terra*»

ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον περιγραφὴν τοῦ διακόσμου τῆς αὐτῆς σκη-
νῆς, ἐν τῇ Κρητικῇ τραγωδίᾳ :

(Μετὰ τὸν στίχον Α. 68) : «*Τότες ἀνοίγει ἡ προσπειθῆ τῆς σένας καὶ φαί-
νεται ὁ Μάγος καὶ ἔχει ἓνα ταβλί ὀμπροστίας του, μὲ πολλὰ λίμπρα ἀπάνω σὲ δαῦτο
καὶ κάθεται εἰσὲ μία καδέκλα καὶ διαβάζει . . .*».

- α) . . . *Nondum claustra nocturni Jovis*
Megaera rurit, agmen Eumenidum trahens (I. 20 - 21)
 Μεγαίρα, ἀκμήν δὲν ἔσπασες τοῦ Πλούτωνος τὲς πόρτες; (Α. 19)
- β) *Vis Tygre et Urso et Hydra et inferno cane*
immanius saevire? . . . (I. 88 - 89)
 γὰρ σὲ τρομάσσουν ὄλοι
 καὶ τὰ θεριά, πᾶσα ἄνθρωπος καὶ ἀκόμη κ' οἱ διαόλοι.
 (Α. 85 - 86)
- γ) *I, veriora disce Rhadamantho loqui* (I. 177)
 Πήγαινε ποῦρι μετ' αὐτὸ κ' ἐκεῖ γιὰ μάττε ἀλήθεια
 γὰρ λέγῃς ἐνοῦ Καίσαρος (Α. 181 - 182)
- δ) *Laceretur undique; qualis Actaeona canis*
in mille rictu frusta rabioso dedit,
talis, age, rapta, velle, praemorde, seca. (IV. 154 - 156)
- (Οἱ στίχοι παραλείπονται ἐν τῇ ἑλληνικῇ διασκευῇ)
- ε) *Tu funde vinum, Anaste, Ganymedes minor*
tu militares, Urbiti, ludos para. (V. 237 - 238)
 Τὸ νέκταρ Ἀναστάσιος κὶ Οὐρβίτιος ἄς κρατοῦσι. (Ε. 37)

VI. Ὁ Κρῆς ποιητὴς ἐμφανίζει ἰσχυρὰν τὴν τάσιν ὅπως ἀποδώσῃ τὰς περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων κρίσεις τῶν προσώπων τοῦ λατινικοῦ δράματος εἰς τόνον ἐπιγραμματικὸν ἢ παροιμιακόν, ἐπηρεασμένος βεβαίως ἐκ τῆς ὅλης ἀτμοσφαιρῆς καὶ τοῦ γενικωτέρου πνεύματος τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, διακρινομένου διὰ τὴν ποιητικὴν πνοήν, τὴν συνθετικὴν δύναμιν καὶ τὴν στοχαστικὴν διάθεσιν.

Καὶ ἄλλοτε μὲν μεταφράζει πιστῶς τὸ κείμενον τοῦ προτύπου του:

- α) *Posuit haec simul deus*
regnum ac timorem (I. 56 - 57)
 Ὁ κτίστης ὅπου ἔκαμε τὸν κόσμον ὄλον μόνος,
 ἔκαμε γὰρ ἔχον συντροφιὰ ἢ βουσιεῖα καὶ ὁ πόνος (Α. 61 - 62)
- β) *Aurumque terra trahitur, effulget tamen*
et scabra gemmam concha pretiosam tegit (I. 113, 115)
 Ἀπὸ τὴν γῆν βγαίνει ὁ χρυσός, μὰ ἔχει μεγάλη χάρι,
 κ' ἡ πεταλίδα ἢ ἄσκημη κάνει μαργαριτάρη (Α. 103 - 104)

Ἄλλοτε δ' ἀναπτύσσει, ὅσα θεωρεῖ ὅτι συντόμως ἐκτίθενται ἐν τῷ προτύπῳ, ὥστε ν' ἀποδώσῃ τὰς ξένας ἐννοίας διὰ γνωμικῶν διστίχων :

- α) *Tempus alloquium vetat.*
clarescit aether (I. 198 - 199)
 Δὲν εἶν' καιρὸς γὰ σοῦ τὸ πῶ· θωρῶ πῶς ξημερώνει
 καὶ οὐ εἰς σκοτάδι γίνονται τὸ φῶς ξεφανερώνει (A. 205 - 206)
- β) *O spem caducam ! . . .* (II. 192)
 Ἡ ἐλπίδα εἶναι ὡς ἀστραπή, ποῦ ὡσὰν τῆ δῆς ἐχάθη·
 τὸ πόδι της, ὅπου ἔβαλε, ποτέ της δὲν ἐστάθη. (B. 235 - 236)
- γ) *Falsa mendaces ferunt.* (V. 23)
 Γλῶσσα κακόλογος ποτέ ἀλήθεια γὰ μιλῆση
 δὲν ἤμπορεῖ, σ' τὸν κόσμον μας ὅσο καιρὸ καὶ ἂ ζήση
 (Δ. 232 - 233)

Ἄλλοτε πάλιν παραφράζει τοὺς στίχους τοῦ λατινικοῦ κειμένου, διατηρῶν ὅμως ἐν τῇ ἀποδόσει τῆς ἐννοίας τούτων τὸν παροιμιακὸν τόνον τῶν λαϊκῶν διστίχων :

- α) *Quantus superbos turbo fortunae lares*
hinc inde verset (I 266 - 267)
 Ὡ κακορριζικώτατη Τύχη καὶ πῶς ψηλώνεις
 καὶ μὲ τί τρόπο καὶ σκληρὸ κιόλας μᾶς ταπεινῶνεις !
 (A. 261 - 262)
- β) *Saepe mendaci gradus*
patuit honoris, vera dum pietas stelit
procul repulsa (II. 67 - 69)
 Σηκώνει ἡ Τύχη τς ἄμαθους, τς ἄγνωστους, πᾶσα ψεύτη
 καὶ ὡσὰν τὴν μπάλα ὁ φρόνιμος σηκώνεται καὶ πέφτει
 (B. 127 - 128)
- γ) *Jus perit*
 Fidem perfellit Caesar
Obruimur omnes (IV. 61, 62, 64)
 Ἡ δικαιοσύνη ἐσβήσθη κα' ἡ γαριετὴ ἐχάθη
 καὶ ὅπου γυρίσῃς δὲ θωρεῖς παρὰ μαλιεὶς καὶ πάθη (Δ. 9 - 10)
- Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς διασκευῆς τοῦ ξένου προτύπου ἐπὶ τὸ λαϊκώτερον εἶναι ἡ ἀπόδοσις τῆς λατινικῆς φράσεως :
- Sic nos triumpho Bacchus ad currum trahat.*
Evome bibamus (V. 260 - 261)

διὰ τοῦ διστίχου :

*Τῆς Χιός, τῆς Κρήτης, τῶ Χανιώ ἢ ἀμβροσία ἐτούτη
καὶ ἀπὸ τὴν τόση μου χαρὰ ἀκράτη πίνω σου τη.* (Ε. 81 - 82)

IV. Ὡς ἐκ πολλῶν μνημονευθέντων ἤδη χωρίων καταφαίνεται, τὸ γνωμολογικὸν στοιχεῖον εἶναι λίαν διαδεδομένον, δυνάμενον νὰ κατανεμηθῇ εἰς κυρίως παροιμίας, παροιμιώδεις φράσεις καὶ γνώμας. Ἰδοὺ χαρακτηριστικὰ τινὰ παραδείγματα :

- α) *Ἔτσι ἢ Τύχη τὰ φτερά τοῦ τοῦ μας πῶς σηκώνει
ἀπάνω εἰς τ' ἄστρα καὶ ἄξαφνα κιάλας μᾶς ταπεινώνει !*
(Α. 293 - 294)
- β) *Εἰς ἓνα ὄμορφο κορμὶ στέκει ἡ ψυχὴ μεγάλη
καὶ κατοικᾷ πᾶσ' ἀρετῇ εἰς γνωστικὸ κεφάλι.* (Α. 313 - 314)
- γ) *Εὐσέβεια καὶ εὐλάβεια τυχαίνει μὲ τς ὀχθρούς του
νὰ δείχνῃ ὅποιος βούλει, 'ς ὅ,τι καὶ ἂ βάνῃ ὁ νοῦς του
νὰ θῆ τὰ λάβῃ, καὶ ἡ πολλὴ ταπεινώσι ψηλώνει
πᾶσα ἓνα κ' ἢ περηφανεῖα πάλι μᾶς χαμηλώνει.* (Β. 115 - 118)
- δ) *Στὴ ρόδα στέκει κι ἄνεμος τὴ ρόδα σου φυσάει
καὶ στανικῶ σου, ὅπου δὲ θές, ἐσένα ἐκεῖ πάει.* (Γ. 261 - 262)
- ε) *Ὅποιος τὸ φῶς του ἔχασε, ὅσον καιρὸ καὶ ἂ ζήσῃ
ἄθροπος δὲν εὐρίσκεται νὰ τὸν παρηγορήσῃ.* (Γ. 293 - 294)
- ς) *Ὁ φταίσις πάντα τῆς ὄψης του χαρίζει τὴν εἰρήνην,
μὰ τὴν καρδίαν του εἰς τοὺς καημοὺς τοῦ φόβου τὴν ἀφίνει.*
(Δ. 228 - 229)
- ζ) *Μεγάλον πόνο ἔχει τις, 'ς τὸ θάνατον ὄντας τρέχῃ,
κι ὅσο ὅπου σύρῃ τὸν καιρό, τὸ γλυτωμὸ ἀπαντέχει.*
(Δ. 302 - 303)
- η) *Πῶς τὸ κρασι τὸν ἄθροπο βγάνει ὄκ τὰ λογικά του!* (Ε. 145)
- θ) *Ἔτσι εἶναι τοὺς φιλόδοξους ἢ Τύχη τοὺς σηκώνει
καὶ ὡσὰν τὸ ἄκαρπον δένδρον κιάλας τοὺς ξεροζιζώνει.*
(Ε. 381 - 382)

V. Ἄξιον ἰδιαίτερας παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι πολλὰ παροιμιακὰ διστίχα ἢ ἄλλαι ἐκφράσεις, μὴ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς χωρία τοῦ λατινικοῦ κειμένου, ἢ ἐλεύθερα διασκευαί⁸¹ ἀναλόγων φράσεων τοῦ προτύπου,

⁸¹) Περαιτέρω ἐν ὑποσημειώσει θὰ μνημονεύηται ἐκάστοτε τὸ χωρίον τῆς λατινικῆς τραγωδίας, ὅπερ διασκευάζει ὁ Κρητικὸς ποιητής.

ἀπαντοῦν καὶ εἰς ἄλλα κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας («Ἐρωφί-
λην», «Ἐρωτόκριτον», «Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ», «Γύπαριν», «Ρίμαν
Θρηνητικὴν» τοῦ Πικατόρου κλπ.), ἢ εἰς δημώδη ἄσματα, κατὰ τρό-
πον ὁμοιον ἢ συγγενῆ :

- ZHN. Τὰ γέλια μὲ τὰ κλάματα δμάδι ἐγεννηθῆκα,
καὶ πάλι ἢ ποίκα κ' ἢ χαρὰ ἀντίμα ἀναθραφῆκα (E. 59 - 60)
- EPΩΦ. Τὰ γέλια μὲ τὰ κλάματα, μὲ τὴ χαρὰν ἢ ποίκα
μιὰν ὥραν ἐσπαρθῆκασι κι δμάδι ἐγεννηθῆκα. (Γ. 1 - 2)
- EPΩΤ. Μά ἴλαχε τοῦτο γιαιτρικό, μὲ τὴ χαρὰν ἢ ποίκα
τὶ δυὸ συγκεραστήκασιν δμάδι κι ἔσμικτηκα. (E. 755 - 6)
- ZHN. Ὅϊμὲ φρωτιὰ δπού ἴκαψε μέσα τὰ σωθικά μου. (Δ. 147)
- EPΩΦ. Ὄφου μὲ ποιὰ φρωτιὰ ἴκαψες μέσα τὰ σωθικά μου. (E. 409)
- ΘΥΣ. Ὄφου φρωτιὰ τοῦ μ' ἔκαψε, ὦφου κορμιοῦ τρομάρα. (172)
- ZHN. Παιδί μου, πᾶψε τὸν κλαθιόν, καὶ αὐτὰ δὲ σὲ φελοῦσι⁸² (Δ. 322)
- ΘΥΣ. Μὲ κλάματα καὶ μὲ δαρυμούς, καημένη, δὲ φεῶσαι (332)
- ΓΥΠ. Βοσκοί, τὰ δάκρυα τὰ πολλὰ ποσῶς δὲ σᾶς φελοῦσι (Δ. 129)
- ZHN. Ἄ θές το' ἀγάλης τὲς δροσές, τοῦ πόθου ἄ θές βοτάνι⁸³ (A. 77)
- EPΩΦ. Ὅποιος ποθεῖ, τοῦ πόθου του σὰν πιᾶση τὸ βοτάνι (A. 13)
- ZHN. Ὄφου μὲ ποιὰ σκληρότητα σίδερο ἀκονισμένο
τέτοιο κεράλι ἐθέρισε, ἄξιο, χαριτωμένο! (Γ. 303 - 4)
- ΘΥΣ. Ὄφου! μὲ ποιὰν ἀποκοιὰ νὰ δυνηθῆς νὰ σφάξῃς
τέτοιο κορμὶ ἀκοιμάτιστο καὶ νὰ μηδὲν τρουιάξῃς; (341 - 2)
- ZHN. Νὰ δῆ τὸ πρόσωπο χλομὸ τὰ μάτια του κλημένα· (B. 317)
- Νὰ ἴχῃ κλιτὸ τὸ πρόσωπο, περισσὰ πικραμένος⁸⁴ (B. 320)
- ΘΥΣ. Τὸ πῶς ἐδὰ πικρὰ ποτὲ εἶν' ἀποχλομιασμένο. (414)
- Γιὰ κείνο κείτσασι κλιτὸ καὶ παραπονεμένο; (418)
- EPΩΤ. Κλιτὸς πολλὰ καὶ ταπεινός, χλομὸς καὶ μαρμαμένος. (A. 1106)
- ZHN. Ἄτ' τὸ κεφάλι δὲ μπορεῖ τρίχα ποτὲ νὰ πέση
δίχως τὴν θεϊκὴν βουλήν . . . (A. 156 - 7)
- PIM. ΘΡΗΝ. Δὲν πέφτει φύλλον εἰς τὴν γῆν, ἐκ τὸ δενδρὸν ἀπάνω
ἀνόριστα τοῦ ἀφεντιός, καθῶς καταλιμβάνω. (362)
- ΘΥΣ. Φύλλο δὲν πέφτει ὄκ τὸ δεντρὸ χωρὶς τὸ θέλημά σου (986)
- ZHN. Καὶ ἔχε κλιτὰ τὰ μάτια σου κάτω ἔς τοῦ γῆς τὸν πάτο (A. 260)
- ΘΥΣ. Μὰ νὰ θωροῦν τὰ μάτια μου χάμμι ἔς τοῦ γῆς τὸν πάτο (359)

⁸²⁾ Absiste nate; fundis incassum preces. (V. 110)

⁸³⁾ Vin' te libido vastet et Veneris puer? (I. 80)

⁸⁴⁾ Horrор capillos obruet, vultum, dolor
teget ora fletus, latera singultu gement. (II. 315 - 6)

ZHN. Τῆς τύχης τὸν παντοτινὸ κύκλον τότε καρφώνω. (B. 98)

Τὸν κύκλον βλέπω ἐγύρισε ἢ Τύχη ὡς ἐπεθύμου. ⁸⁵ (E. 191)

EPΩΦ. Ἄνεν κ' οἱ κακοροζίζικοι τὸν κύκλον ἐμποροῦσα
τοῦ ριζικοῦ, μὲ τὰ σκοινιά δεμένο νὰ κρατοῦσα
γὴ ἄνεν κ' ἢ τύχη σὰν τροχὸς δὲν ἤθελε γυρίζει (A. 559 - 61)

EPΩΤ. Τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα, π' ἀνεβοκατεβαίνουν
καὶ τοῦ τροχοῦ, π' ὄρες ψηλά κι ὄρες στὰ βάθη πηαίνου
(A. 1 - 2)

ZHN. Ὡ Τύχη κακοροζίζικη, Τύχη ἀσβολωμένη ⁸⁶ (E. 287)

MANTIN. Τύχη κακὴ, τύχη στραβή, τύχη μου ἀσβολωμένη ⁸⁷

ZHN. Τὸ σίδερο μὲ τὴ φωτιά μερώνει κι' ἀπαλαίνει
μὰ ἢ καρδιά του αὐτουνοῦ ἀγριεύει καὶ σκληραίνει (Δ. 25 - 26)

MANT. Τὸ σίδερο λυγίζεται ἔς τοῦ σιδεροῦ τ' ἀμόνι
μὰ ἢ γνώμη του ἐκεῖα βαστᾷ καὶ δὲν ἀνελιγώνει ⁸⁸

Εἶναι πιθανὸν ἡ ὁμοιότης τῶν στίχων νὰ μὴ ὀφείληται εἰς ἄμειον
μίμησιν συγχρόνων ἔργων ἄντινα, — πάντως ὡς προγενέστερα πρέπει νὰ
ἐγνώριζεν ὁ ποιητὴς τοῦ «Ζήνωνος», — δεδομένου ὅτι τινὲς τῶν ἐν λόγῳ
στίχων ἀποτελοῦν ἴσως κοινοὺς τόπους καὶ ἔχουν λαϊκὴν τὴν προέλευσιν ⁸⁹.

⁸⁵) Tandem volutam cerno fortunae rotam. (V. 315)

⁸⁶) Heu! Fata improba! (V. 4:2)

⁸⁷) Μαρία Λιουδάκη: Λαογραφικὰ Κρήτης. Τόμος Α' «Μαντινάδες» ἐν Ἀθήναις [1936] σελ. 177.

⁸⁸) Μαρία Λιουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 216.

⁸⁹) Εἰς τὰ λαϊκὰ ἐπίσης στοιχεῖα πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ στίχους μὲ παρομοιώσεις ὡς αἱ ἐπόμενοι :

Καὶ ὡσὰν τὸ ψάρι ἔς τὸ γιὰλὸ ποῦ πιάνοσι σφαράσσεις (Δ. 52)

Σὰν κρῦθ νερὸ δροσίζει με σήμερον ἢ ἐμιλιά σου (Γ. 44)

Ὡσὰ ξυράφι ἢ γλῶσσα του ἤσφαξε τὴν καρδιά μου (Γ. 183)

Τ' ἄγρια θεριά θωρῶντας με τρέμονοι ὡσὰν καλάμια (E. 234)

Ἄκόμη τὴν χρῆσιν τῶν «ἀδυνάτων» :

α) Πῶς εἶναι μορεζάμενο τ' ἄχολο περιστέρι
νὰ θέλῃ νὰ ᾄγῃ ὁ κόρακας ὀγιὰ δικόν του ταῖρι ; (B. 411 - 412)

Πρὸβλ. καὶ τοὺς στίχ. 81 - 83 τοῦ Β' Ἰντερμεδίου τῶν ἐκδ. ὑπὸ Μανούσα κα «Ἀνεκδότων Ἰντερμεδίων τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου» (ἐνθ' ἄν., σελ. 557) :

Τὸ περιστέρι νὰ σμιχτῆ μαζί μὲ τὸ ξιφτερι,
τὰ δυὸ νὰ κάμνοσι πουλιά καὶ νὰ γενοῦσι ταῖρι
κι ὄχι ποτὲ ἄλλη ἀγαφικὴ νὰ μῆῃ στὸ λογιμὸ μου.

β) Πρωτὰς τοῦ ἡλίου θέλει ἰδῆς τς' ἀκτῖνες ματωμένες
κι οἱ μέρες νὰ γενοῦσινε νύκτες σκοιενιασμένες,

Ἄλλως τε παραδείγματα στίχων ἐπαναλαμβανομένων εἰς πλείονας συνθέσεις τῆς Κρητικῆς σχολῆς ἔχομεν ἤδη ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ διάφορα ἔργα ἔρευνῶν.

Ὡς ὅμως ὀρθῶς διευτυπώθη⁹⁰, πρὸς συναγωγὴν ἀσφαλῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς σχέσεως τῶν διαφόρων ποιημάτων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἐπιδράσεων, εἶναι ἀνάγκη νὰ προηγηθῇ διεξοδικὴ μελέτη ἐφ' ἑκάστου τῶν Κρητικῶν κειμένων.

ΑΜΕΣΟΣ Ἡ ΕΜΜΕΣΟΣ ΠΗΓΗ ΤΟ ΛΑΤΙΝΙΚΟΝ ΠΡΟΤΥΠΟΝ

Νῦν τίθεται τὸ ἐρώτημα: Τὸ λατινικὸν δρᾶμα εἶναι ἄμεσος ἢ ἔμμεσος πηγὴ εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ «Ζήνωνος»; Ὁ Κρῆς δηλαδὴ ποιητῆς ἐγνώρισεν εἰς τὸ πρωτότυπον τὸ δρᾶμα τοῦ Ἄγγλου ἰησοῦτιου, ἢ εἶχεν ὕπ' ὄψιν του ἰταλικὴν μετάφρασιν, ἢ ἰταλικὴν διασκευὴν τοῦ λατινικοῦ κειμένου, ὅπερ καὶ δι' ἄλλους Κρῆτας συγγραφεῖς παρατηρήθη;

Τὴν σκέψιν ταύτην διευτύπωσε μετ' ἐπιφυλάξεως τὸ πρῶτον ὁ καθηγητῆς Γ. Θ. Ζώρας, ἐν τῇ Εἰσηγητικῇ ἐκθέσει περὶ τῆς παρουσίας πραγματείας, στηριζόμενος εἰς τὴν γενικωτέραν ἀρχὴν τῆς κατὰ κανόνα ἐξ ἰταλικῶν προτύπων διασκευῆς τῶν Κρητικῶν ἔργων, ἔτι δὲ εἰς τὴν τάσιν τοῦ Ἑλλήνος ποιητοῦ πρὸς περιορισμὸν τῶν κλασσικῶν στοιχείων τῆς τραγωδίας καὶ εἰς τὴν παρουσίαν λέξεων ἢ φράσεων, αἵτινες μαρτυροῦν ἐπίδρασιν ἰταλικῆς γλώσσης.

Κατ' ἀρχὴν οὐδαμοῦ ἀναφέρεται, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Σίμονις μετεφράσθησαν. Τοῦναντίον γνωρίζομεν, ὅτι ταῦτα ἐδιδάσκοντο, καὶ μάλιστα, ὁ «Ζενο», ἐπιτυχῶς εἰς κολλέγια καθολικῶν (καὶ δὴ καὶ ἰησοῦτιῶν).

*παρὰ κινεῖς ἔς τὸ πρόσωπο τοῦτο μου νὰ θ' ἀρχίσῃ
ἔς καθὼς μιλεῖς, ὃ πρέντζιπε, νὰ μὲ κατηγορήσῃ* (Γ. 115 - 118)

Περὶ τῶν «ἀδυνάτων» ἰδ. κυρίως: Σ τ. Δεινάκι «Περὶ τινος λεκτικοῦ σχήματος ἀπαντῶντος εἰς τὰ Κρητικὰ ποιήματα «Ἐρωφίλην» καὶ «Γύπαριν» καὶ ἄλλα δημώδη νεοελληνικὰ ποιήματα καὶ δίστιχα» περ. «Χριστιανικὴ Κρήτη», τόμ. Β' (1915), σελ. 425 - 436 — Φαίδωνος Κουκουλέ «Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας», περ. «Ἐπετηρὶς Ἐταιρίας Κρητ. Σπουδῶν», τόμ. Γ' (1940), σελ. 72 κ. ἐξ. Ἰδ. ἀκόμη: I. Μαρκαντώνη «Τὰ ἀδύνατα ἢ ἀμήχανα εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν», περ. «Ἑλληνικὴ Δημοουργία», τόμ. Θ', τεύχ. 105 (15 Ἰουνίου 1952), σελ. 725 - 731.

⁹⁰ Γεωργίου Θ. Ζώρα: «Περὶ τὰς πηγὰς τῆς Θεοσίας τοῦ Ἀβραάμ», ἐνθ' ἀν., σελ. 43. Ἰδ. καὶ Μ. Μανούσακα «Ζητήματα τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου», περ. «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Α' (1947), σελ. 52. Σ τ. Ἀλεξίου «Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς Κρητικὰ κείμενα», ἐνθ' ἀν., σελ. 254.

εὐλογον ἄρα εἶναι ὅτι ἐκεῖ ἡ διδασκαλία ἐγίνετο εἰς τὸ πρωτότυπον.

Ἄτυχῶς ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ, ὥστε νὰ ἔρευνησῶμεν ἀκριβέστερον τὰ κατ' αὐτόν, εἰδικῶς δὲ πῶς οὗτος ἐδιδάχθη ἐνδεχομένως καὶ ἐγνώρισε τὴν λατινικὴν.

Ὡς ἐπιχείρημα κατὰ τῆς λογιότητος τοῦ Συγγραφέως δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ τῆς αὐτοῦ πρὸς κατάργησιν ἢ περιορισμὸν τῶν κλασσικῶν στοιχείων τῆς λατινικῆς τραγωδίας· ἀνωτέρω ὅμως ἀπεδόθη τὸ φαινόμενον εἰς προσπάθειαν αὐτοῦ νὰ προσδώσῃ λαϊκώτερον τόνον εἰς τὴν ἀφήγησίν του — γνώρισμα γενικώτερον τῶν ἔργων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας. «Στὴν Κρήτη — γράφει σχετικῶς ὁ Κριαρῆς⁹¹ — ἡ λογοτεχνία καὶ στίς καλὰς καὶ στίς μέτριες δημιουργίας της διατηρεῖ τὸ λαϊκὸ χρῶμα, τὸ καθαυτὸ δημοτικόν, τὴ λαϊκὴ σκέψις, τὴ λαϊκὴ παράδοσις, τὸν ἐθνικὸν χρωματισμό...». Πρὸς τούτοις πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἀναφέρονται ἐν τῇ Κρητικῇ τραγωδίᾳ ὁ Κέροβρος (Α 163), ἡ Ἀσιραία (Β 310, Δ 297), ὁ Μαθουσαλέμ (Α 162, 172) καὶ μάλιστα εἰς χωρία μὴ ἀντιστοιχοῦντα ἀπολύτως εἰς φράσεις τοῦ λατινικοῦ προτύπου, ἀποδίδοντα ὅμως τὴν ἔννοιαν αὐτῶν ἀκριβῶς. Καὶ ταῦτα δὲν μαρτυροῦν βεβαίως περιορισμένην ἀναστροφὴν τοῦ Συγγραφέως πρὸς τὰ κλασσικὰ κείμενα. Ἄλλως τε οὐδαμοῦ τῆς Κρητικῆς τραγωδίας παρατηρεῖται ἐσφαλμένη ἀπόδοσις χωρίων τοῦ ξένου προτύπου, ἢ παρερμηνεία τοῦ ἀκριβοῦς περιεχομένου φράσεων τῆς λατινικῆς τραγωδίας ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ.

Στοιχεῖα ὑποδηλοῦντα ἐνδεχομένην μεσολάβησιν ἰταλικοῦ κειμένου εἶναι: α) ὁ ἰταλικὸς τύπος κυρίων τινῶν ὀνομάτων καὶ τινες ἰταλισμοὶ φράσεων τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, β) ἡ εἰσαγωγή ἐν τῇ ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ τῶν ἄσμάτων (Μουσικοῦ, Χοροῦ παίδων, Ἀγγέλου), ἅτινα δὲν ἀπαντοῦν ἀντιστοιχῶς εἰς τὸ λατινικὸν πρότυπον.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὸν γλωσσικὸν τύπον τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ κυρίων ὀνομάτων πρέπει νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἑξῆς: Τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων τοῦ δράματος ἀποδίδονται κατὰ κανόνα ὀρθῶς ὑπὸ ἔπαψιν ἑλληνικῇ,⁹² μὲ μόναν ἐξαιρέσειν τοὺς τύπους: Ἐράστος (Δ 318, κ. ἀλλαχοῦ) τοῦ Γατζέο (Δ 28),⁹³ Ζηρόνε (Α 379). Ἐκ τῶν ἄλ-

⁹¹) Ε. Κριαρῆ «ὁ λαϊκώτερος χαρακτήρας τῆς Κρητ. λογοτεχνίας», ἐνθ' ἄν., σελ. 302.

⁹²) Ὁ Στ. Ἀλεξίου («Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς Κρητικὰ κείμενα», ἐνθ' ἄν., σελ. 264), μνημονεύει τοῦ τύπου «Κ α σ τ ὀ ρ ε ς (σελ. 61 [ἐκδ. Σάφα] κ. ἄ.). Εἰς τὴν ἑκδοσιν Σάφα ὅμως ἡ λέξις φέρεται διὰ κεφαλαίων γραμμάτων. Ἐν τῷ χειρογράφῳ δὲ τονίζεται ἐπὶ τῆς προσηραληγοῦσης (Καστορες). Ἄλλωστε ἔχομεν τοὺς τύπους: ὦ Κάστορα (Γ. 9, Γ. 351) καὶ Κάστορας (Γ. 11).

⁹³) Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ γενικὴ τοῦ Ὁρφέο (Β. 34).

λων κυρίων ὀνομάτων τὰ πλεῖστα ἀποδίδονται ὀρθῶς (Ἄφροδίτη, Ἐρμῆς, Ἄσμοδαῖος, Ἀλέξανδρος, Ἡρακλῆς, Διός, Πλούτωνος, Ὀδυσσεύς, Κάτωνος, Κικέρωνος, Σίμωνος, Νέρωνος, Μαρκαντώνιου, Κέρβερου)· ἔχομεν ὅμως καὶ τοὺς τύπους *Καρόντε* (Διδ. Ε. 116, Ε. 226), παρὰ τὸ *Χάρος* (Ε. 346), *Ἀκερόντε* (Ε. 115) παρὰ τὸ *Ἀχέροντος* (Α. 26), *Κλώθω* (Δ. 111), *Λακέζη* (Δ. 112), *Φλεγτόντε* (Ε. 116, Ε. 325), *Φετόντε* (Ε. 249), *Φοῖμπο* (Α. 237), *Στύγε* (Ε. 280), στὸ *Λάτεο τὸν ποταμὸ* (Ε. 166), ὁ *Γαλαῖς* (Ε. 166)⁹⁴. Ἄς σημειωθῆ δὲ ὅτι σπανίως τὰ κύρια ὀνόματα (εἴτε ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τύπον, εἴτε ἐξιταλισμένα) ἀπαντοῦν εἰς χωρία μὴ ἀντιστοιχοῦντα εἰς στίχους τοῦ λατινικοῦ προτύπου.

Ὅπως δὴποτε οἱ ἰταλικοὶ τύποι κυρίων ὀνομάτων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τραγωδίᾳ, μάλιστα ἡ παράλληλος παρουσία τῶν δύο τύπων τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος — ἀπόδειξις ὅτι ὁ Κρῆς ποιητὴς ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν λέξιν — προκαλεῖ τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ Συγγραφεὺς τοῦ «Ζήνωνος», ἐπηρεασμένος ἐκ τῆς ἐνδεχομένης γενομένης ἰταλικῆς μεταφράσεως τοῦ λατινικοῦ κειμένου, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγη τοὺς ἰταλισμούς, παρὰ τὴν προσπάθειάν του, ὅπως ἀποκαθάρῃ ξενισμῶν τὸ κείμενον.

Πρὸς τὴν γνώμην ὅτι ὁ Κρῆς ποιητὴς ἐγνώρισε τὸ δράμα τοῦ *Simonis* δι' ἰταλικῆς μεταφράσεως, ἀποκλίνων ὁ Στ. Ἀλεξίου⁹⁵ ὑποδεικνύει δύο χωρία (Γ. 299 - 30, Δ. 134), μαρτυροῦντα, κατὰ τὴν γνώμην του, ἐπίδρασιν ἰταλικῆς γλώσσης, προβαίνει μάλιστα καὶ εἰς σχετικὴν διόρθωσιν τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν. Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν στίχον Γ. 299 ἀπεδείχθη ἤδη⁹⁶ — ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λατινικοῦ προτύπου — ὅτι ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ Στ. Ἀλεξίου διὰ τὴν ἀνωτέρω αἰτίαν διόρθωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία. Τὸ δεύτερον χωρίον, ἦτοι ὁ στίχος:

Δίχως νὰ δώσω θάνατο μὲ βλέπω ἀποθαμένο

δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἀνάλογον ἀκριβῶς φράσιν τοῦ λατινικοῦ κειμένου, ὥστε ὁ ἔλεγχος νὰ εἶναι ἀκριβέστερος. Ἡ φράσις βεβαίως προδίδει ἰταλισμὸν (*mi vedo* — μὲ βλέπω) ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως ὅτι δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ γραφὴ *σὲ βλέπω*, ἦν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλεξίου δὲν ἀποκλείει⁹⁷. Ὅπως δὴποτε τὸ χωρίον ἀνήκει εἰς μονόλογον τοῦ Ἀναστασίου — καὶ οἱ μονόλογοι τῆς Κρητικῆς τραγωδίας, ἐμφανίζουσιν πολ-

⁹⁴) Γ α λ α τ ᾱ ς εἶναι βεβαίως ὁ Γαλαξίας. Ἀποδίδεται δ' ἴσως οὕτω ἡ ἰταλικὴ ἔκφρασις *via lattea*. Τὸ χωρίον ἀνήκει εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἀγγέλου, ὅστις, ὡς ἤδη ἐλέχθη ἀποτελεῖ προσθήκην τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ εἰς τὸ κείμενον τῆς τραγωδίας. Τὸ λατινικὸν πρότυπον στερεῖται τῆς ἀντιστοίχου σκηνης.

⁹⁵) Σ τ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, «Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς Κρητικὰ κείμενα», ἐνθ' ἀν., σελ. 264 - 265.

⁹⁶) Ἰδ. ἀν., σελ. 25.

λὰ ἀνάλογα παραδείγματα ἐλευθεριωτέρας ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων τοῦ ξένου κειμένου.

Ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις τῶν μονολόγων τῆς λατινικῆς τραγωδίας ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ εἶναι βεβαίως ἐνδεχόμενον νὰ θεωρηθῆ ὡς ἔν ἔτι γνώρισμα τῆς μεσολαβήσεως Ἰταλικοῦ κειμένου, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως ὅτι ὁ Ἕλλην συγγραφεὺς μετέφρασε πιστῶς τὸ κείμενον τῆς ἰταλικῆς διασκευῆς τοῦ λατινικοῦ προτύπου. Οὐδὲν ὅμως ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ ἀποκλείσωμεν ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἀποδόσεως τῶν μονολόγων ἐν τῇ Κρητικῇ τραγωδίᾳ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς σημεῖον πρωτοτυπίας τοῦ Ἑλληνος ποιητοῦ, γεγονὸς ὅπερ παρατηρήθη καὶ εἰς ἄλλους Κρητὰς συγγραφεῖς, ἀναμφισβητήτως συντάξαντας τὰ ἔργα των ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῇ βάσει ἰταλικῶν προτύπων.

Ἰταλικὴν τέλος ἢ Δυτικὴν γενικώτερον ἐπίδρασιν ὑποδηλοῦν ἴσως τὰ ἄσματα τοῦ Μουσικοῦ (B. 17 - 24, 37 - 54, 61 - 74, 77 - 78), ὁ Χορὸς τῶν παίδων (B. 155 - 160) καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἀγγέλου (E. 159 - 172), ἐφ' ὅσον δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ Ἀγγέλου ἰησοῦτου. Μέχρις οὗτος ὅμως ἀποδειχθῆ ἡ πηγὴ ἐξ ἧς ἤντησε τὰ θέματα τῶν χωρίων τούτων τῆς τραγωδίας τοῦ ὁ Κρητὸς ποιητῆς — ἐὰν ἤντησεν ἐκ Δυτικῶν προτύπων — ἢ ἐπ' αὐτῶν ξένη ἐπίδρασις παραμένει καταφανὴς μόνον κατὰ τὴν μετρικὴν των μορφήν.

Συμφώνως πρὸς ὅσα ἀνωτέρω ἐξετέθησαν ἀπόλυτος βεβαιότης, ὅτι ὁ Κρητὸς ποιητῆς ἔσχεν ὑπ' ὄψιν του, κατὰ τὴν σύνθεσιν τῆς τραγωδίας του, τὸ ἔργον τοῦ Σίμωνις εἰς τὸ πρωτότυπον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐλλείπουν ὅμως καὶ τὰ σαφῆ στοιχεῖα τὰ δυνάμενα ν' ἀποδείξουν, ὅτι οὗτος ἐχρησιμοποίησεν ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ λατινικοῦ κειμένου, ἐφ' ὅσον μάλιστα καὶ ἡ συγκριτικὴ μεταξὺ τῶν δύο ἔργων ἔρυνα, οὐδὲν ἀσφαλὲς κριτήριον παρέχει περὶ μεσολαβήσεως ἰταλικῆς μεταφράσεως. Ἐπομένως μόνον ἢ τυχὸν εἰς τὸ μέλλον ἀνιούρεις ἰταλικῆς μεταφράσεως τῆς τραγωδίας τοῦ Σίμωνις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβεβαιώσῃ, ὅτι ὁ Κρητὸς ποιητῆς ἐγνώρισεν τὸ λατινικὸν δράμα οὐχὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀλλὰ ἐξ ἰταλικῆς μεταφράσεως αὐτοῦ.

Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ

91) Ἰδοὺ οἱ σχετικοὶ στίχοι :

.....
Τί, θέλεις ζῶντας του αἰτιονοῦ πάντα νὰ τυρανῶσαι ;
Σίμως, πλήγωσέ τονε' διμένα ! ἀποκρναίνο,
δίχως νὰ δώσω θάνατο, μὲ βλέπω ἀποθαμένο.
Ἀφίνεις τονε τὸ λοιπὸ νὰ ζῆ ; Ἐσὺ ἀποθαίνεις (Δ. 132 - 135)

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΣΕΛΙΔΕΣ

Ἐκτὸς τῶν, ὡς εἰς τὰ προηγούμενα τεύχη διέλαβα περὶ τοῦ ἀποτερωθέντος Ἀρχαιοφυλακείου Ζακύνθου, διασωθέντων ἐν ἀντιγράφῳ διαφόρων ἐγγράφων, σχετικῶν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης, παρέμειναν παρ' ἐμοὶ καὶ πολλαὶ ἄλλαι σχετικαὶ σημειώσεις, τινὰς τῶν ὁποίων δημοσιεύω κατωτέρω*.

Καὶ πρῶτον περὶ τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Κανιόλα, ὑπῆρχον τὰ ἑξῆς:

Οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Ἰωάννης Κανιόλα ἀνηγορεύθησαν εὐγενεῖς Κρήτης τὴν 29 ἀπριλίου 1438.

Μετὰ μακρὸν χρόνον ἀπαντᾷ ὁ Βαρθολομαῖος [Μπόρτολος] εὐγενῆς ἐκ Χανίων, τιμώμενος διὰ τοῦ τίτλου Ἐξοχώτατος. Τοῦτου ὁ υἱὸς Γεώργιος ἐσπούδασεν ἐν Ρώμῃ καὶ Παβία λαβὼν τὸ διδακτορικὸν δίπλωμα [laurea doctorale] καὶ ἐγκατασταθεὶς εἰς Ζάκυνθον ἐξήσκησε τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην ἐγγραφεὶς τὸ 1667 μετὰ τῶν εὐγενῶν τῆς νήσου ταύτης. Ὁ αὐτὸς ἐνυμφεύθη τὴν ἐκ Ζακύνθου Καλομοῖραν Ἀγουστῆ Ραφτοπούλου, ἡ ὁποία τὴν 22 μαῖου 1672 συνέταξε τὴν διαθήκην της καὶ ἀπέθανε πρὸ τοῦ 1710.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Ἰωάννου — πιθανὸν ἀδελφοῦ τοῦ Γεωργίου, — ἐγεννήθη υἱὸς Μανοῦσος καὶ ἐκ τούτου οἱ ἀδελφοί: Ἰωάννης, Βόρτολος, Γεώργιος δρ. μὴ ζῶν τὸ 1710, Μιχαὴλ καὶ ἐκ τοῦ Γεωργίου οἱ: Μανοῦσος, Βόρτολος, Μιχαὴλ ἀναγνώστης, Ἀντώνιος, Φραγκῖσκος καὶ Κωνσταντῖνος.

Ἡ ἀκρίβεια τῆς γενεαλογίας τῶν ἀδελφῶν καὶ τέκνων Κανιόλα ἀμφισβητεῖται.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ὑπῆρχε τὸ 1709 καὶ ὁ Ἀντώνιος Κ. τοῦ Πέτρου Ἰππότης [Cavalier] καὶ οἰκογένεια Κ. ἐκ Βερώνης τῆς Ἰταλίας τὸ 1745, περὶ τῆς ὁποίας ἔγραψα εἰς τὸ περιοδικὸν μου «Αἱ Μοῦσαι» [Ἐτ. ἸΓ. ἀριθ. τεύχ. 280 τοῦ ἔτους 1904].

* Ἄλλη οἰκογένεια ἐκ Κρήτης ἀπαντᾷ ἐν Ζακύνθῳ, ἡ τῶν Γαβαλά.

Περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης ἀρκετὰ παρὰ πολλῶν ἐγράφησαν, ὅτι τὸ ἐπώνυμον Γαβαλά εἶναι ταυτόσημον τοῦ Κεφαλά — ἐκ τοῦ γάβα ἢ

*) Βλ. «Κρητικά Χρονικά» τόμ. Η' (1954), σελ. 72 - 75 καὶ 216 - 226.

κάβα = κεφαλή, — ὅτι μειτηνάστευσεν εἰς Κρήτην ἐκ Κ)πόλεως κατὰ τὸν ΙΒ. αἰῶνα, ὅτι Λέων κυρίαρχος Ρόδου ἠγοούμενος τοῦ βυζαντινοῦ στόλου ἠττήθη, εἶχε δὲ κόψεις νομίσματα, εἰς τὰ ὅποια προσηγορεύετο Καῖσαρ, καὶ ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐδέσποσε τῆς Χίου ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης, ὅτι οἱ Γαβ. διέπρεψαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Κομνηνῶν καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κ)πόλεως διεσπάρησαν εἰς διαφόρους νήσους τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς Ζάκυνθον ἡ οἰκογένεια Γαβαλᾶ ἀπαντᾷ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ἃν μὴ καὶ προγενεστέρως, πάντως εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ἴδρυσις τοῦ ἔτι καὶ σήμερον σωζομένου ἀρχαίου ναοῦ, τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας τοῦ Γαβαλᾶ, ἢ Γαβαλούσης, ἐντὸς τῆς πόλεως.

Γαβαλᾶς Ἀντώνιος ἀπαντᾷ ἐν Ζακύνθῳ τὸ 1536 ἐκ Χανίων καὶ Γεώργιος τὸ 1655 ἐκ Ρεθύμνης, ὁ ὅποιος διὰ τὰς πολλὰς καὶ πολυτίμους πρὸς τὴν Βενετικὴν Πολιτείαν ὑπηρεσίας ἔτυχε πολλῶν προνομίων καὶ τιμῶν. Ἐπίσης ὁμώνυμος οἰκογένεια ἀπαντᾷ ἐν Βενετίᾳ, τῆς ὁποίας οἰκογενείας ὁ Ἰωάννης εἶχε διορισθῆ ἐπιστάτης τοῦ Ὑγειονομείου Βενετίας τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1775, ὁ δὲ Ἐμμανουήλ, σπουδάσας εἰς Ἰταλίαν, ἱερωθεὶς δέ, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς καθολικῆς Ἐπισκοπῆς Ζακύνθου μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ καθολικοῦ Ἐπισκόπου Ζακύνθου - Κεφαλληνίας Σκάκις κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1815.

Καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Ἀνδρέας, κάτοχος μεγάλης περιουσίας, ἔσχε σύζυγον τὴν Σταθοῦλαν Σταμοποίλου, μαῖαν, καὶ ἀδελφὸν σπουδάζοντα εἰς Ἰταλίαν τὴν ἱατρικὴν καί, λόγῳ ἀσθενείας, διακόψαντα τὰς σπουδὰς του. Τοῦ Ἀνδρέου υἱὸς ἐγένετο ὁ Γεώργιος δημοδιδάσκαλος καὶ τούτου υἱὸς ὁ Ἀνδρέας ταμειακὸς ὑπάλληλος. Ἡ οἰκογένεια Γαβαλᾶ πρὸ τινῶν χρόνων ἐξέλιπε τῆς Ζακύνθου.

Κατὰ τὴν πτώσιν τῆς Κρήτης, τὸ 1669, ὁ ἐκ τῶν πρώτων οἰκογενειῶν τῶν Χανίων εὐγενῆς Κωνσταντῖνος Τζ ἐν ὅπως σωθῆ, κατέφυγε μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς Ζάκυνθον ἐντίμως καὶ εὐπρεπῶς ζῶν. Τούτου ὁ υἱὸς Ἰωάννης ἐγέννησε τὸν Εὐστάθιον καὶ ὁ Εὐστάθιος τὸν Ἀναστάσιον, ὅστις τὸ 1788 ἐζήτησε παρὰ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ν' ἀναγνωρισθῆ ἡ εὐγένεια τῶν πατέρων του.

Ἡ οἰκογένεια συνεδέθη δι' ἐπιγαμίας μετ' ἐκείνης τῶν Στέλλα. Ἀναστάσιος δὲ Τζ ἐν Στέλλας ἱατρὸς ἐκ Ζακύνθου παρέμεινεν ἐπὶ εἰκοσαετίαν ἐν Πάτραις εὐδοκίμως ἐξασκῶν τὴν ἐπιστήμην του, ἀλλὰ κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τῶν Πατρῶν, συμβᾶσαν τὴν 13 ἄπρ. 1770, καταστραφείσης τῆς περιουσίας του, κατώρθωσε φεύγων μετὰ τῆς οἰκογενείας του νὰ σωθῆ καὶ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γενέτειραν Ζάκυνθον. Ἄλ-

λος Σπυρίδων Τζέν πτ. Ἀναστασίου, μαθητῆς τοῦ ἐν Borgoziucco ἑλληνικοῦ Κολεγίου, διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ ζακυνθίου κληρικοῦ Ἰωάννου Λίτινα, κατέστησεν ἐπίτροπον τῶν υποθέσεών του τὴν 27 ὀκτωβρίου 1785 τὴν μητέρα του Κορόναν Κατραυῆ Τζέν.

Πέτρος Τζέν κατετάγη ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὸν κατάλογον τῶν πυροβολητῶν μεταξὺ τῶν δωρεὰν καταταγέντων εἰς τὴν ἄσικὴν τῆς Κερκύρας φρουράν, βραδύτερον συσσωματωθεῖσαν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς δημοκρατικῆς Κυβερνήσεως εἰς ἔθνικὴν φρουράν, ταχθεῖσαν εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ φρουρίου τῆς νησίδος Βίδο, κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπίθεσιν τοῦ ὁποίου, πολιορκουμένου ὑπὲρ τοῦ συμμαχικοῦ Ρωσσο-Τουρκικοῦ στόλου, εἶδε πίπτον τοῦτο ἐκ τοῦ σταυροειδῶς ἑχθρικοῦ πυρός, αὐτὸς δὲ ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη, ἀφανισθέντος τοῦ πλείστου τῆς φρουρᾶς. Οὗτος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν στρατηγῶν Σιαμπῶ καὶ Δεδὰν προσέφερε καὶ ἄλλας πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸν γαλλικὸν στρατὸν ἐν Κερκύρᾳ, ἀντὶ τῶν ὁποίων, κατόπιν κολακευτικῶν ἐκθέσεων τῶν ἀξιωματικῶν, ἔτυχε τῆς τιμῆς πυχᾶ τῶν Γενικῶν Διοικητῶν Βερτιέ καὶ Δουζελὼτ νὰ φέρῃ τὴν γαλλικὴν στολὴν τοῦ βαθμοῦ του, ὡς ὑπασπιστοῦ τοῦ ταξιαρχικοῦ σώματος τῆς ἑθνικῆς φρουρᾶς. Ἄγνωστον ἂν ὁ αὐτὸς Πέτρος ἦτο ὁ παρὰ τοῦ Τοποτηρητοῦ Ζακύνθου Στόβενς διορισθεὶς τὴν 27 ἀπριλίου 1823 διευθυντῆς τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἀστυνομίας Ζακύνθου.

Ἐν Ζακύνθῳ ὑπῆρχε πρὸ τῶν σεισμῶν καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ 1953 συνοικία, περιλαμβάνουσα τὸ μεσημβρινὸν ἄκρον τῆς πόλεως, τὸ μεταξὺ τῶν ναῶν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Γουζέλη, Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Ἀβούρη, Ἐπισκοπιανῆς καὶ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πετρούτσου. Ἐκεῖ ἵδρυσαν συνοικισμὸν οἱ ἐκ Κρήτης πρόσφυγες τοῦ 1669 εἰς Ζακύνθον, ἔκτοτε δὲ ὅλη ἐκεῖνη ἢ εὐρεῖα περιφέρεια ἔκαλεῖτο Νηγῶρι καὶ Μπεναρδακίικα, διὰ τὸ ἐκεῖ ὑπάρχον οἶκημα τῆς εὐγενοῦς τῶν Βερναρδάκη οἰκογενείας.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ. ΖΩΗΣ

THE CANEA EARTHQUAKE OF 1595¹

The life and writings of Onorio Belli of Vicenza were described by the antiquary Edward Falkener exactly a century ago. Since then there has been, to my knowledge, no new work upon him; and as an introduction to the letter published here we cannot do better than quote Falkener's short biography²:

«Onorio Belli was descended from a family of artists, many of the members of which are also distinguished in the annals of literature. . . In 1583 he was appointed physician to the provider General of Candia, Luigi di Antonio Grimani dei Servi, and left Vicenza on the 31st day of March. Grimani finding the country in a state of great disorder, determined to reestablish it, if possible, by making a personal tour of the island; and Belli had thus an ample opportunity to write a particular description of the whole province, and to investigate its antiquities. He even persuaded Grimani to undertake excavations among the ruins of the principal cities and the success which attended them amply compensated their labours; for not only did they find statues, but many inscriptions were dug up, several of which indicated the names of ancient cities, the sites of which were previously unknown. Grimani, having reestablished order, returned to Venice, leaving Belli behind him, at the urgent request of the inhabitants of Canea, as physician to that city. In this capacity, and in the enjoyment of a handsome salary, he continued for some years, during the leisure of which time he prosecuted his work, but owing to constant occupations 'it was not till last summer (1596) — when I had a little respite — that I was enabled to bring to completion that which I had commenced so long before. . . ' (a History of Candia, a work now lost, but much praised by his contemporaries, and preserved in précis and extracts by the Venetian Apostolo Zeno).

¹) There is a passing reference in Ε. Κ. Πλατάκης, *Οί σεισμοί της Κρήτης* («Κρητικά Χρονικά», Δ' (1950), pp. 463 - 528). See p. 487.

²) E. Falkener, A description of some important theatres and other remains in Crete, from a MS history of Candia by Onorio Belli in 1586, London 1854 pp. 3 - 5.

«But Belli not only distinguished himself as a physician and an antiquary; he was celebrated also as a botanist. Several of his letters on this subject are extant, and some of them are published . . . How long he remained on the island is uncertain. We know him to have still been living at Canea in 1596. His death took place in 1604».

This letter is found on folios 391r - 392r of MS R 122 sup. in the Ambrosian Library at Milan.

GARETH MORGAN

Al Magnifico Signore Alfonso Ragona mio servizio ossequioso. Vicenza.

Perche alle 16 del mese di Novembre passato alle 12 ore giorno di Domenica fu in tutta questa Isola, et fuori, un terramoto horrendo, ho voluto descriverlo al meglio che so à V. S., accioche sappi, che se qualche volta ha inteso dire, che per qualche terramoto gl'huomeni siano usciti di seno, non se ne faccia beffe: perche chi d' un accidente tale non hà paura è del tutto privo d' intelletto - massime ritrovandosi in casa come feci io, che scrivevo una lettera per Venetia.

Era l' aere sereno, et chiaro, et il mare in calma, quando all' improvviso si senti un ribombo, et trepito come se quindecim o ven-

*Στό Μεγαλοπρεπή Κύριο Ἀλφόνσο Ραγκόνα, Βικένσια, ταπεινή μου ἐκδοῦλεση**

*Στις 16 τοῦ περασμένου μηνῆ Νοέμβρη στίς 12 ἡ ὥρα, ἡμέρα Κυριακή, ἔγινε σ' ὄλο αὐτό τὸ νησί, καὶ ἔξω ἀπ' αὐτό, ἕνας σεισμός τρομερός** καὶ θέλησα νὰ τὸν περιγράψω στὴν Ἀφεντιά σας ὅσο πιὸ καλὰ ξέρω, γιὰ νὰ μάθει, διὸ ἂν καμιὰ φορὰ ἀκούσει νὰ λέγε, πὼς σὲ κάποιον σεισμό οἱ ἄνθρωποι ἔχασαν τὰ λογικά τους, νὰ μὴ γελάσει γι αὐτὸ κοροϊδευτικά· γιὰτι ὅποιος δὲν φοβᾶται σὲ μιὰ τέτια σμφορὰ δὲν ἔχει μυαλό, καὶ μάλιστα ὅταν βρισκεται σὲ σπῆτι, ὅπως ἐγὼ, ποὺ ἔγραφα μιὰ ἐπιστολὴ στὴ Βενετία.*

Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἤρεμη καὶ καθαρή καὶ ἡ θάλασσα γαλήνια διὰν ξαφνικά ἀκούστηκε ἕνα βούισμα καὶ ἕνα τράνταγμα, σὰν νὰ ἔτρεχαν μαζὶ δεκαπέντε ἢ εἴκο-

*) Ἡ Σύναξις τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» ἐθεώρησε ἀπυραίτητον, χάριν τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν, νὰ παραθέσῃ παρὰ πόδας τοῦ ἐνεσικτοῦ κειμένου μετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, φιλοπονηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Στεργίου Γ. Σπανάκη.

**) Ὁ σεισμός αὐτός ἀναφέρεται καὶ στὸν Κώδ. Ἀγ. Νικολάου Ἀνδρου 1595 ἔγινεν μέγας σεισμός Νοεμβρίου 16. Βλ. Σπ. Λάμπρου, Βραχέα Χρονικά εἰς Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. Α', τεύχ. Ι, σ. 68.

ti carrozze à un tempo corressero sopra strada sassosa, con un fremito nell' aere, un ribombo nella terra, et fragore nelle case: misto et accompagnato da una caligine, polvere, et fumo, uscito dalle rovine de muri caduti, che in altro modo non so chiamarlo che vera sembianza di Inferno. Tremava horribilmente la terra, bolliva il mare, le case creppavano, muri, pietre, calcina, et terra, et travi, che chi non hà veduto questo spavento con gl'occhi, et udito con le orecchie questo horribil suono, non può capire così gran terrore, spavento, et confusione, che il tutto assordava con armonia horrenda.

Se questo infortunio veniva di notte, ovvero ad altra hora, credo che haveria ucciso una infinita de genti, ma lodato il Signore che pochi sono morti. Li Franchi all' hora haveano finito di celebrar le messe; ma li Greci all' hora le udivano, et giurono tutti che si sono aperti li volti delle chiese, et hanno veduto il cielo per le fisure, che erano larghe un passo, che si sono tornate a congiungere insieme, benche molte chiese hanno patito grandemente. S. Francesco è tutto rovinato da fisure, et il suo campanile dicono molli che più di tre volte lo viddero toccar sopra la chiesa di Santa Chiara postoli all' incontro, et ciò affermano con giuramento. Pur non hà patito se non un poco si è torto il scarotizzo. Quello di San Nicolo delli Frati Predicantori, che è più alto, et già molt' anni, minacciava rovina, non hà patito niente.

οι καρδίαις πάνω σέ πετωδικο δρόμο, μ' ένα μουμπουνιτό στὸν ἀέρα, ένα βροῦ^πχο σὴ γῆ κι ένα πάταγο σὰ σπίτια, ἀνακατωμένο μαζί μὲ δμίχλη, σκόνη καὶ καπνό, πού βγαίνουν ἀπὸ τὰ εἰρήλια τῶν πεσμένων τοίχων. "Ὅλ' αὐτὰ δὲν μποροῦνὰ τὰ ὀνομάσω παρὰ νὰ τὰ παρομοιάσω μὲ μιὰ πραγματικὴ κόλαση. "Ἐτρεμε φρικαλέα ἡ γῆ" ἔβραζε ἡ θάλασσα" τὰ σπίτια ἔσκαζαν τοῖχοι, πέτρες, ἀσβέστες, χώματα καὶ δοκάρια. "Ὅποιος δὲν εἶδε μὲ τὰ μάτια αὐτὴ τὴν τρομάρα καὶ δὲν ἀκουσε μὲ τ' αὐτιά του αὐτὴ τὴν τρομερῆ βοή, δὲν μπορεῖ νὰ νοιώσει ένα τέιο μεγάλο τρόμο, φόβο καὶ σύγχυση, πού ξεκούφαιναν τὰ πάντα μὲ μιὰ φρικτὴ ἀρμονία.

"Ἄν τὸ κακό αὐτὸ γινόταν τὴ νύκτα ἢ καμιάν ἄλλη ὥρα, πιστεύω πὼς θὰ σκότωνε ἅπειρο κόσμο. Μά, δόξα νὰ ἔχει ὁ θεός, οἱ νεκροὶ εἶναι λίγοι. Οἱ φράγκοι τότε εἶχαν τελειώσει τὴ λειτουργία, μὰ οἱ ὀρθόδοξοι λειτουργοῦσαν καὶ δοκίμονται ὄλοι, πὼς ἄνοιξαν οἱ θόλοι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ εἶθαν τὸν οὐρανὸ ἀπὸ τὶς σχισμάδες, πού εἶχαν πλάτος ένα πόδι, πὼς ξαναγύρισαν καὶ ξανάσμιξαν (οἱ θόλοι) ἄν καὶ πολλὲς ἐκκλησίαις ἔπαθαν σοβαρά. "Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος κατερειπώθηκε ἀπὸ τὶς σχισμές καὶ τὸ καμπαναριό του, λένε πολλοὶ, ὅτι τό ἔδαν, περισσότητες ἀπὸ τρεῖς φορές, νὰ ἐγγιζει πάνω σὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Κλαίρης, πού βρίζεται ἀπέναντι. Καὶ τὸ βεβαιώνουν μὲ ὄσχο. Ἄν ἔπαθε ὁμως παρὰ μόνο λίγο στράβωμα τοῦ γείσου. Τὸ καμπαναριό τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Πρεδικατόρων, πού εἶναι πὺ ψηλὸ καὶ ἦταν ἐτοιμόρροπο τὴν ὥρα καὶ πολλὰ χρόνια, δὲν ἔπαθε τίποτα. "Ὁ πύργος τῆς

La torre de Piazza del Religio è tutta in pezzi. Tutte le case sono crepate, et parte delli muri caduti, et le più nobili, et grande, et nove, hanno patito più dalle altre: le fabbriche basse non hanno patito. Tre galere che erano in porto, et altre navi et navilii si sono quasi proffondate.

L' istessi danni, et maggiori, hà fatto a Rettimo e Candia et à tutta l' Isola. Ancor fino nell' Arcipelago per tutte l' Isole hà fatto danni notabilissimi. Et massime à Milo alcune barche che venivano da Rodi cinquanta et più miglia in mare sono state per annegarsi. In somma ogn' anno si sentono terramoti, ma à comparatione di questo sono ciancie.

Subito dopo la furia li Greci corsero in processione con le croci per tutta la città et fuori, misti putti, huomeni, vecchi, giovani, donne et putte, tutti ad alta voce cridando Chiricleison, Chirieleison, con gran devotione, che sentendoli et vedendoli moveano grandemente. Fecero in quel subito paci, et si accommodorono inimicitie incancante di molt' anni, et usorono gran demonstratio-ne di temer l' ira del Signor Iddio. Li Franchi il giorno dietro cominciarono processioni insieme con li Greci, et per tre giorni si degiund, et quasi tutti si confessorono, et si comunicorono, ma non si vidde in loro tanta contritione come nelli Greci. Li villani ancor loro, che mai vanno in chiesa, et rarissime volte ò

Πλατείας τῆς Θρησκείας ἔγινε κομμάτια. "Όλα τὰ σπίτια ἔχουν κάνει σήγματα καὶ μερικοὶ τοῖχοι εἶναι πεσμένοι. Καὶ τὰ πιὸ μεγάλα ἀρχοντοσπίτια καὶ τὰ καινούργια ἔπαθαν περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα. Τὰ χαμηλὰ οἰκοδομήματα δὲν ἔπαθαν. Τρεῖς γαλέρες ποῦ ἦταν στὸ λιμάνι καὶ ἄλλα πλοῦα καὶ πλεοῦμενα σχεδὸν βυθίστηκαν.

"Ίδιες καὶ μεγαλύτερες ζημιὲς ἔκαμε στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Χάνδακα καὶ σ' ὅλο τὸ νησί. Ἀκόμη καὶ στὸ Ἀρχιπέλαγος, σ' ὅλα τὰ νησιά, ἔκαμε πολὺ σημαντικὲς ζημιές. Στὴ Μήλο μάλιστα, μερικὲς βάρκες ποῦ ἔρχοταν ἀπὸ τὴ Ρόδο, πενήντα καὶ περισσότερα μίλια μακρὰ στὴ θάλασσα, κόντεψε νὰ βουλιάξουν. Μὲ λίγα λόγια κάθε χρόνο γίνονται σεισμοὶ αἰοθητοί, μὰ σὲ σύγκριση μὲ τοῦτο, ἐκεῖνοι εἶναι τίποτα.

Ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴ μανία τοῦ σεισμοῦ οἱ ὀρθόδοξοὶ ἔιρεξαν κι ἔκαναν λιτανεῖα μὲ τοὺς σταυροὺς, σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη κι ἔξω, ἀνακατεμένοι, ἄνδρες, γέροι, νέοι, γυναῖκες καὶ κοπέλες, φωνάζοντας ὅλοι δυνατὰ: Κύριε ἐλέησον! Κύριε ἐλέησον! μὲ μεγάλη εὐλάβεια, ποῦ προξενοῦσαν συγκίνηση ἵσ' ὅποιο τοὺς ἄκουε καὶ τοὺς ἔβλεπε. Ἀμέσως τότε συμφιλιώθηκαν καὶ τακτοποιήθηκαν ἔχθριες ποῦ ὑπῆρχαν ἀπὸ πολλὰ χρόνια καὶ ἀπόδειξαν πὼς φοβοῦνται τὴν ὀργὴ τοῦ Κυρίου. Οἱ Φράγκοι τὴν ἐρχόμενη μέρα ἄρχισαν τίς λιτανεῖες μαζί μὲ τοὺς Ὄρθόδοξους καὶ νήστεψαν τρεῖς μέρες καὶ σχεδὸν ὅλοι ἐξομολογήθηκαν κι' ἐκοινώνησαν, μὰ δὲν παρατηρήθηκε σ' αὐτοὺς ἰσὴ μετάνοια ὅση οἱ τοὺς Ἰσραηλῆες. Ἀκόμη καὶ οἱ χωρικοὶ ποῦ δὲν πηγαίνουν ποτὲ στὴν ἐκκλησία, ποῦ ποτὲ ἢ ἐλάχιστες φορὲς

non mai odone messa, fecero degiuni, et processione da una villa all' altra. Et fino li Hebrei digiunaronο ancor loro tre giorni.

Si raccontano diversi accidenti et diversi prodigii, ma una cosa notevole intravene: che trovandosi fuori della città a longo la marina un giovane nel sabbione, l' acqua del mare s' alcio, in modo che lo colse et lo scotto tutte le gambe come fosse stato acqua bollente, et ha patito molto, ma non è morto.

La causa di questo terramoto credo che sia stata perche questo autuno et verno è una siccita spaventosa, et era il mese di Novembre più caldo che di Agosto: et hora è più caldo che non è di Marzo e stato senza piovere fino alli 6 di Dicembre alla vecchia. Onde si era in grandissimo timore perche fino à quel tempo non si havea cominciato seminare — cosa insolita in questo clima. Nondimeno piovere alquante volte, et tutta via si semina, ne è ancor finito purchè il Marzo, et Aprile piova due ò tre volte, si starà bene, ma se sarà questa siccita si morira da fame, qui è grandissima carestia de tutte le cose. Vale il formento lire sei la misura, cosa insolita, che se ne havevano tre gl' altri anni. Carne non si trova, perche per la siccita passata gl' animali sono morti di fame, usandosi tenerli sempre alla campagna, et il mese d' Ottobre con le pioggie nascono le herbe, che tutto il verno gli fanno le spese. Ma fin qui ogni cosa è arso ne l' herba ancor si

ἀκούουν τὴ λειτουργία νήστευαν καὶ ἔκαμαν λιτανεῖες ἀπὸ τὸ ἕνα χωριὸ στὸ ἄλλο. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἑβραῖοι νήστευαν τρεῖς μέρες.

Διηγούνται διάφορα περιστατικὰ καὶ διάφορα θαύματα μὰ ἕνα πᾶγμα ἀξιοσημείωτο συνέβη. Ἕνας νέος βρισκότανε ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, στὴν ἀμμονδιά· τὸ νερὸ τῆς θάλασσας φούσκωσε, τὸν ἔφτασε καὶ τοῦ ζεμάτισε ὀλόκληρο τὰ πόδια, σὰν νὰ ἦταν βραστό νερὸ ὑπόφερε πολὺ μὰ δὲν πέθανε.

Ἡ ἀφορμὴ τοῦ σεισμοῦ αὐτοῦ πιστεύω νὰ ἦταν ἡ φοβερὴ ξηρασία πὺν ὑπάρχει αὐτὸ τὸ φθινόπωρο καὶ τὸ χειμῶνα· τὸν Νοέμβρη ἔκαμε περισσότερη ζέστη ἀπὸ τὸν Αὐγουστο, καὶ τώρα ἀκόμα εἶναι πῶ πολὺ ζέστη ἀπὸ τὸ Μάρτη καὶ δὲν ἔβρεξε μέχρι τὶς 6 τοῦ Ἀσκήμβρη μὲ τὸ παλιό. Γι' αὐτὸ ὑπῆρχε μεγάλος φόβος, γιατί μέχρι τότε δὲν εἶχαν ἀρχίσει ἀκόμη νὰ σπέρουν, πρᾶγμα ἀσυνήθιστο σ' αὐτὸ τὸ κλίμα. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, ἂν βρέξει κάμποσες φορὲς καὶ σπείρουν, μὰ καὶ δὲν τέλειωσε ἀκόμη ὁ Μάρτης, καὶ ὁ Ἀπρίλης βρέξει δυὸ ἢ τρεῖς φορὲς, θὰ εἶναι καλά. Μὰ ἂν ἐξακολουθήσει ἡ ξηρασία αὐτὴ θὰ πεθάνει ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν πείνα. Ἐδῶ ὑπάρχει μεγάλη ἔλλειψη ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα. Τὸ σιᾶρι ἔχει 6 λίρες τὸ μουζούρι, πρᾶγμα ἀσυνήθιστο, γιατί τ' ἄλλα χρόνια εἶχε τρεῖς. Κρέας δὲν βρίσκεται, γιατί ἀπὸ τὴν ξηρασία πὺν πέρασε, πύφρισαν τὰ ζῶα ἀπὸ τὴν πείνα, ἐπειδὴ ἔχουν τὴ συνήθεια νὰ τὰ συντηροῦν πάντα στὴν ἐξοχή, ὅπου ἰσθῶν ὄλο τὸ χειμῶνα τὰ χόρτα, πὺν φυτρώουν μὲ τίς βροχὲς τὸν Ὀχτώβρη. Μὰ μέχρι τώρα τὰ πάντα εἶναι καμένα· οὔτε τὸ χόρτο δὲν φαίνεται ἀκόμη, ἐκτός ἂν ξεπροβάλλει τὼ-

vede se non spontare hor hora della terra.

Con che facendo fine gli baccio le mani. In Turchia è maggior carestia, essendo stato il raccolto pessimo: hanno guerra, fame, et peste, et pur non finiscono.

Della Canea a di 22 Gennaro 1596

D. V. S. Servitore

Honorio Belli

ρα - τώρα από τό χώμα.

Τελειώνοντας μ' αυτό σās φιλω̄ τὰ χέρια. Στην Τουρκία είναι μεγαλύτερος λιμός, γιατί ή έσοδεία ήταν χειρότερη: έχουν πόλεμο, πείνα και πανούκλα και παρ' όλ' αυτά δεν έχουν ιελειωμό.

Ἐπὸ τὰ Χανιά οὐς 22 τοῦ Γενάρη 1596.

Λοῦλος τῆς Ἀφενιῆς σās

Ἐνόριο Μπέλι

Η ΦΥΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΓΑΔΑΡΟΥ

ΗΤΟΙ

ΓΑΔΑΡΟΥ, ΛΥΚΟΥ ΚΑΙ ΑΛΕΠΟΥΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΩΡΑΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ εἰκοστὸς αἰώνας εἶχε προχωρήσει στὴ δεύτερη δεκαετία του καὶ οἱ βιβλιοπώλες τῆς Κρήτης, (ὁ πατέρας μου ἦταν βιβλιοπώλης στὸ Ἡράκλειο ἀπὸ τὸ 1879), πλάι στὰ βιβλία ποὺ ἔφερον ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἔακολουθοῦσαν νὰ προμηθεύωνται τέτοια καὶ ἀπὸ τὴ Βενετία. Ἦταν μιὰ παλιὰ καὶ ἀξιολογημένη ἐπιβίωση.

Τὸ ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο ὁ «Φοῖνιξ», μ' ἔμβλημά του τὸ μαγικὸ πουλί, ποὺ πετάει φεύγοντας ἀκέραιο μὲς ἀπὸ τὶς φλόγες, ἦταν ἀκόμη στὴ ζωὴ καὶ ἔακολουθοῦσε νὰ τυπώνῃ ἐκκλησιαστικὰ καὶ λαϊκῆς χρήσης βιβλία, ποὺ ξωδεύονταν στὶς πολλὰς τότε τουρκοκρατούμενες ἑλληνικὲς περιοχὰς καὶ στὰ νησιά, τὴν Κρήτη, τὴν Κύπρο, τὰ Δωδεκάνησα, Σάμο, Χιό, Μιτυλήνη κ. λ.

Τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία τῆς Βενετίας ἦταν καλύτερα ἀπὸ τῆς Ἀθήνας, μὲ καθαρότερα στοιχεῖα καὶ προσεχτικότερο τύπωμα, μὲ κόκκινα τὰ κεφαλαῖα τῆς ἀρχῆς τῶν παραγράφων, μὲ στερεώτερα δεσίματα καὶ μὲ τὸ λαμπρὸ χαρτί τους.

Πότε ἔκλεισε τὸ τυπογραφεῖο ὁ «Φοῖνιξ» δὲν ξέρω. Πάντα - πάντα ἦταν τὸ τελευταῖο ἀπὸ μιὰ σειρά τέτοιων ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων, ποὺ ἀπὸ πεντακόσια χρόνια δούλευαν ὁμορφα καὶ φώτιζαν τὸ γένος ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς Ἀδριατικῆς.

Οἱ ἀφορμὲς ποὺ προκάλεσαν τὸ κλείσιμό του — φανερές. Ὑστερα ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους καὶ τὸ συμμαζώμα τοῦ ἔθνους γύρω στὸ λεύτερο Κράτος, ὅλοι κόβαν τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγὰς μὲ τὸ ἔξωτερικό. Οἱ συγκοινωνίες ἦταν εὐκολώτερες καὶ φθηνότερες μέσα στὸ Κράτος καὶ οἱ δασμοὶ μικρότεροι. Ἡ ἀγορὰ κλείστηκε γιὰ κάθε προμήθεια ποὺ γινότανε πρὶν ἀπ' ἔξω καὶ ὁ δοῦλος Ἑλληνισμὸς δὲν ἀρκοῦσε πιά γιὰ νὰ συντηρῇ τυπογραφεῖα στὴ Βενετία.

Πλάι στὰ ὠραῖα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ποὺ μᾶς προμήθευε ἡ Βενετία, παίρναμε ἀπὸ κεῖ καὶ μιὰ σειρά κοσμικὰ βιβλία, πάλι σύμφωνα μὲ παλιὰ καὶ ἀδιάκοπη προτουρκικὴ παράδοση. Στὰ βιβλία τούτα μέσα ἦταν ὁ Ρωτόκριτος τοῦ Κορνάρου, ποὺ δὲν ἔπαυε ἀπὸ τὶς πρώτες του κεῖνες ἔκδοσες νὰ τυπώνεται στὴ Βενετία καὶ νὰ πουλιέται παντοῦ. Ἔπειτα τὰ τρία ἀνώνυμα στιχογραφήματα: ἡ «Εὐμορφὴ Βο-

σκοπούλα», ἢ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» καὶ ἢ «Γαδάρου, Λύκου καὶ Ἀλεποῦς διήγησις χαρίεις (sic)», πού ὁ λαὸς τὴν ἔλεγε «Φυλλάδα τοῦ Γαϊδάρου», καὶ πλῆθος ἄλλα.

Πρωτογνώρισα τὴ «Φυλλάδα» (ἔτσι θὰ τὴ γράφω γιὰ τὸ συντομότερο) ἀπ' αὐτὲς τὶς βενετσιάνικες ἐκδόσεις, ὅταν ἤμουν ἀκόμα παιδί, ὅπως καὶ τ' ἄλλα παρόμοια βιβλία. Τὴ «Βοσκοπούλα», τὴ «Θυσία» καὶ τὴ «Φυλλάδα» τὶς ἤξερα πὲς ἀπέξω.

Ἡ φιλολογία μὲ τὰ ζῶα σὰν πρωταγωνιστὲς εἶναι πολὺ παλιά. Οἱ παλιοὶ Ἕλληνες κι οἱ Ρωμαῖοι ἔδιναν μεγάλη σημασία στοὺς μύθους τοὺς λεγόμενους τοῦ Αἰσώπου καὶ τοὺς λογάριζαν ἄριστο ἠθοπλαστικὸ μέσο. Τὰ ζῶα στοὺς μύθους παίζουσαν τὸ ρόλο τῶν ἀνθρώπων κάθε λογῆς. Μιλοῦν, χωρατεύουν, ξεγελοῦν ἕνα τ' ἄλλο κι ἡ Ἀλεποῦ κρατεῖ πάντα τὸν κύριο ρόλο. Στὸ Μεσαίωνα, ἀπὸ ἐπιβιώσες τῶν ἀρχαίων χρόνων, δημιουργεῖται στὴ Δύση δλάκερη φιλολογία γύρω στὴν Ἀλεποῦ. Στὴ Γαλλία πρωτοαναφέρεται τὸ «Μυθιστόρημα τῆς Ἀλεποῦς» (*Le Roman du Renard*) στὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου τρίτου αἰώνα. Τὸ 1250 μεταφράζεται σὲ μιὰ διάλεχτο τῶν Κάτω-Χωρῶν. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1350 κάποιος ἀνώνυμος τὸ ξαναδουλεύει καὶ τὸ μεγαλώνει, φέροντάς το στὴ δυτικὴ Φλάνδρα. Τὸ κείμενο, μὲ σχόλια καὶ λοιπά, γραμμένα ἀπὸ τὸ Hendrik van Alkmaar, τυπώθηκε τὸ 1487 καὶ πάνω σ' αὐτὸ πλάστηκε ἡ πρώτη σε γερμανικὴ διάλεχτο διασκευή, πού μὲ τὸν τίτλο «Reynke de Vos» εἶδε τὸ φῶς στὸ Lübeck τὸ 1498. Ἡ ἀνατύπωσή του, πού ἔκαμε ὁ Hackmann στὰ 1711, χρησίμεψε στὸ Götthe γιὰ τὴν ἔμμετρη σὲ δαχτυλικούς ἐξάμετρος διασκευή του, πού τυπώθηκε τὸ 1794 μὲ τὸν τίτλο «Reineke Fuchs».

Ὁ Γάλλος σατυρογράφος Mathurin Régnier, πού ἔζησε κάμποσο στὴ Ρώμη καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς σάτυρές του εἰς ἔγραψε κάτω ἀπὸ ἰταλικὲς ἐπίδρασεις, στὴν τρίτη σάτυρά του, ἀπὸ τὸ στίχο 216 καὶ κάτω, δίνει περίπου τὸ μῦθο τῆς «Φυλλάδας», μὲ πρόσωπα τὸ Λύκο, τὴ Λιόντισσα καὶ τὴ Μούλα. Θὰ σημειώσω πὼς καὶ μιὰ πρόχειρη σύγκριση τῆς σάτυρας τοῦ Régnier μὲ τὴν πολὺ παλαιότερη «Φυλλάδα», δείχνει τὴν ἀνώτερη ποιότητα τοῦ δεύτερου σ' ἐκφραστικὴ ἀκρίβεια, σ' ἐξυπνάδα καὶ χιοῦμορ, σὲ ψυχολογικὴ κατατόπιση καὶ σ' αἴσθηση τῆς πραγματικότητος. Ἔχομε καὶ στὴ «Φυλλάδα» τὰ ἴδια γνωρίσματα, πού βρῖσκομε καὶ στὰ μεταγενέστερα προϊόντα τῆς κρητικῆς μούσας.

Ὁ Régnier πιστεύει, πὼς οἱ Ἴταλοὶ πού τοῦ προμήθεψαν τὸ μῦθο, τὸν εἶχαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ὅπως τόσους ἄλλους, καὶ ξεκινᾷ μ' ἕνα σφάλμα.

Or entends à ce point ce qu' un Grec en écrit.

Ὁ μῦθος ὅμως τῆς «Φυλλάδας» δὲν εἶναι, ἄμεσα τουλάχιστον, ἑλλη-

νικός. Βρίσκεται κι αὐτὸς μέσα στὸν κύκλο τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν παραμυθιῶν, πού ἔχουν πρωταγωνίστρια τὴν τυπικὰ πονηρὴ, ὑποκρίτρια, ψευδοθηρησκευόμενη καὶ χωρὶς ἠθικὸ χαλινὸ Ἄλεπού καὶ πού πλάστηκαν, γιὰ νὰ σατυριστοῦν τύποι ἀνθρώπινοι κάθε καιροῦ καὶ τόπου. Οἱ μῦθοι αὐτοὶ κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ πολὺ παλιὰ καὶ στὴν Ἰταλία.

Τρεῖς τὸ λιγώτερο Ἰταλοί, πρὶν ἀπὸ τὸ Mathurin Régnier, μᾶς διηγέονται τὸ μῦθο «Φυλλάδας»: Ἕνας ἀνώνυμος στὸ «Novelliere Antico» (μῦθος 91), ὁ Στέφανος Guazzo στοὺς «Διαλόγους» του κι ὁ Σκιπίωνας Ammirato στὶς «Παροιμίες». Ἀξίζει νὰ προσέξουμε, πὼς καὶ στὶς τρεῖς ἰταλικὲς παραλλαγὲς παίρνουν μέρος τρία ζῶα, δηλ. ἡ Ἄλεπού, ὁ Λύκος κι ἡ Μούλα, τὸ θῦμα τῶν δυὸ θηριῶν, πού τελικὰ νικᾷ καὶ θριαμβεύει. Ἔτσι καὶ στὴ «Φυλλάδα» παίζουν τρία ζῶα. Μόνο πού τῆς Μούλας τὴ θέση τὴν παίρνει ὁ Γάιδαρος, γιατί, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ κείνα τὰ χρόνια ἦτανε πιὸ συνηθισμένος στὴν Κρήτη ἀπὸ τ' ἄλλα ζωντανὰ τοῦ εἴδους του, καὶ σὰν τέτοιος πιὸ κατάλληλος γιὰ τὴ σάτυρα.

Ὅπως ὁ Mathurin Régnier, πολὺ μεταγενέστερος ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς «Φυλλάδας», κινήθηκε νὰ γράψῃ σάτυρα μ' αὐτὸ τὸ θέμα, ἔτσι κι ὁ Lafontaine, μεταγενέστερος ἀπὸ τὸ Régnier, συνθέτει δυὸ σχετικoὺς μῦθους: Τὸν ὄγδοο τοῦ πέμπτου βιβλίου καὶ τὸ δέκατον ἑβδομο τοῦ δωδέκατου βιβλίου τῶν μῦθων του. Ὁ πρῶτος ἔχει τριανταεξὶ στίχους καὶ δυὸ μόνο πρόσωπα - ζῶα, τὸ Λύκο καὶ τ' Ἄλογο. Εἶν' ἓνα σκίτσο χωρὶς δράση, ἀπ' ὅπου λείπουν ὅλες οἱ χάρες τῆς «Φυλλάδας». Ὁ δεῦτερος ἔχει τριαντατρεῖς στίχους καὶ πρόσωπα τὴν Ἄλεπού, τὸ Λύκο καὶ τ' Ἄλογο. Τοῦτος εἶναι πιὸ κοντὰ στὴ «Φυλλάδα». Εἶναι κι αὐτὸς μιὰ μονοκοντυλιά· μὰ τὰ κύρια γνωρίσματα βρίσκονται χωρὶς κόπο. Ὁ Λύκος πληρώνει καὶ δῶ τὰ σπασμένα, ὅταν σκίβῃ νὰ διαβάσῃ τ' ὄνομα τοῦ Ἄλογου, πού εἶναι τάχα γραμμένο γύρω-γύρω στὸ πέταλό του. Βιάζεται χωρὶς δισταγμὸ νὰ τὸ κάμῃ, γιὰ νὰ ρεκλαμάρῃ τίς γνώσεις του στὴν ἀνάγνωση, τὴν ὥρα πού ἡ Ἄλεπού, πού κατ'ἀλάβε πὼς κάτι τοὺς μαγεῖρενε τ' Ἄλογο,

s' excusa sur son peu de savoir !

Πηγὲς τοῦ Lafontaine — οἱ ἰταλικὲς τοῦ Mathurin Régnier. Αὐτὲς πού εἶχε μπροστά του κι ὁ Ἄνώνυμος, πού στιχοῦργησε τὸ «Συναξάριον τοῦ τιμημένου Γαδάρου». Σημειῶνω πὼς σε μιὰ παράγραφο τοῦ «Ἀσκημόπαπου» τοῦ Andersen, τὸ διωγμένο ἀπὸ παντοῦ πουλί, μπαίνει καὶ στὸ χαμόσπιτο μιᾶς χήρας, πού ζῆ μ' ἓνα γάτο καὶ μιὰ κόττα. Τ' ἀγαπάει σὰ παιδιὰ της κ. λ. Τὰ χνάρια τοῦ μῦθου τῆς «Φυλλάδας» εἶναι καὶ δῶ χεροπιαστά.

Σίγουρα θὰ ὑπάρχουν καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα λογοτεχνήματα ἐπίδρα-

σες ἀπὸ τὸ μῦθο μας. Καὶ τὰ λίγα ὅμως τοῦτα δείχνουν ἀρκετὰ τὴ διάδοση τοῦ μύθου, ἄρα καὶ τὸ σατυρικό ἐνδιαφέρον πὸν παρουσιάζει. Κάτω ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα - ζῶα ἀναγνωρίζονται εὐκόλα οἱ τρεῖς μεγάλες μεσαιωνικὲς δυτικοευρωπαϊκὲς κοινωνικὲς τάξεις, τῶν εὐγενῶν, τοῦ κλήρου καὶ τῆς τρίτης τάξης, καὶ καυτηριάζεται, σκεπασμένα κι ἀνώδυνα, ἡ αὐθαιρεσία πὸν χαρακτήριζε τὴ συμπεριφορὰ τῶν δυὸ πρώτων ἀντίκρου στὴν τρίτη.

Ὅπως μᾶς λέει ὁ Κάρολος Krumbacher στὴν Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας (München 1897, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, σελίδα 880 καὶ κάτω), ὁ μῦθος εἶναι δυτικοευρωπαϊκὸς κι ἀνήκει στὸν κύκλο τῶν παραμυθιῶν τῆς Ἀλεποῦς. Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζει στὰ Προλεγόμενα τῆς ἔκδοσής του κι ὁ Ἰάκωβος Grimm.

Ὅμως ἡ «Φυλλάδα» δὲν ἔχει ἄμεση πηγὴ δυτικοευρωπαϊκὰ καὶ ἰταλικά πρότυπα. Ἄλλος πῖο παλιὸς στιχομυθός, ἀνώνυμος κι αὐτὸς καὶ Κρητικὸς, εἶχε γράψει πάνω στὸν ἴδιο μῦθο ἐν' ἄλλο σατυρικό στιχομυθό, πὸν ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο κατάγεται ἡ «Φυλλάδα».

Ὁ Γουλιέλμος Wagner (1843 - 1880) στὰ *Carmina Graeca Medii Aevi* (Lipsiae in Aedibus B. G. Teubner, 1874) στὶς σελίδες 112 ἴσαμε 123, δημοσιεύει γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν περίφημο Βιενέζικο Κώδικα (Codex Vindobonensis Theologicus 244) τὸ ἀπὸ 393 ἀνομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους πολιτικοὺς στίχους «Συναξάριον τοῦ Τιμημένου Γαδάρου» καὶ σε συνέχεια, στὶς σελίδες 124 ἴσαμε 140, τὴ «Φυλλάδα» μὲ τὸν τίτλο «Γαδάρου, Λύκου καὶ Ἀλουποῦς Διήγησις Ὠραία» (ὄχι «Χαρίεις»).

Τὴν ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας» ὁ Wagner τὴν ἔκμαε μὲ πολλὴ εἰθυσυνειδησία σύμφωνα α) μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἰάκωβου Grimm τοῦ 1832 πὸν εἶχε γίνει ἀπάνω σε συγκαιρινὴ λαϊκὴ βενετσιάνικη ἔκδοση, καὶ β) μιὰ πάλι βενετσιάνικη λαϊκὴ ἔκδοση τοῦ 1871, πὸν τοῦ προμήθευσε ὁ Σάθας.

Οὔτε ὁ Grimm οὔτε ὁ Wagner δὲν ἔχουν ἰδέα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀντιτύπου τῆς πρώτης ἔκδοσης τῆς Βενετίας τοῦ 1539, πὸν ἀναφέρει ὁ Krumbacher, (ἐνθ' ἀνωτέρω σελίδα 883, Hilfsmittel). Ἴσως ἐπειδὴ, κι ἂν βρισκόταν ἀπὸ τότε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μονάχου, δὲν εἶχε γίνει γνωστὴ ἢ ἐκεῖ παρουσιά του.

Λὲν εἶχα γιὰ τὴ δουλειά μου παρὰ μόνο τὸν τόμο τοῦ Wagner. Ἀλλὰ τὸ ἀντίτυπο πὸν χρησιμοποίησα ἔχει ἰδιαίτερη στὸ προκείμενο ἀξία: Προέρχεται ἀπὸ τὸ μῆμα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδη, πὸν μὲ τὴ διαθήκη του, δωρήθηκε στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου. Στὰ περιθώρια τῶν σελίδων τῆς «Φυλλάδας» ὑπάρχουν κάμποσες ἰδιόχειρες σημειώσεις καὶ διόρθωσες τοῦ πατέρα τῆς κρητολογίας, πὸν

χρησιμοποιοῦ στήν ἔκδοσή μου, μνημονεύοντας προσεχτικὰ τὴν πηγὴ τους. Στὶς περισσότερες ἀπ' αὐτὲς ὁ Ξανθουδίδης, πλάι στὸ ἀρχικὸ τοῦ ἐπιθέτου του Ξ., ἢ καὶ χωρὶς αὐτό, βάζει ἓνα Μ. ἢ (Μ.) ποὺ δὲν εἶχα κατορθώσει νὰ ἑξακριβώσω τί σημαίνει, μ' ὄλο ποὺ εἶχα γιὰ καιρὸ προσπαθῆσει κι ἐρευνήσει. Φαινόταν ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ γραφὲς προερχόμενες ἀπὸ ἄγνωστη σε μένα ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας».

Ὁ διαλεχτὸς μεσαιωνοδίφης φίλος κ. Μανούσος Μανούσακας, περαστικὸς ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, εἶχε τὴν καλὴ σὺνῆ, κατὰ παράκλησή μου, νὰ κοιτάξῃ τὸν τόμο. Ὑστερα ἀπὸ προσεχτικὴ ἐξέταση, μοῦ εἶπε, πὼς εἶναι πολὺ πιθανὸ τὸ Μ. (Μ.) ποὺ σημειώνει ὁ Ξανθουδίδης, νὰ φανερῶνῃ γραφὲς τῆς πρώτης βενετσιάνικης ἔκδοσης τῆς «Φυλλάδας» τοῦ 1539, ποὺ θὰ εἶχε προμηθευτῆ ἀπὸ τὸ Μόναχο ἀντίγραφό της, μὲ σκοπὸ νὰ ἐκδώσῃ τὸ ἔργο. Κατὰ κακὴ τύχη τὰ κατάλοιπα τοῦ Ξανθουδίδη δὲν ἔχουν φυλαχτῆ στὶς ντόπιες βιβλιοθηκῆς, ὅπου θὰ ἦταν ἡ θέση τους, παρὰ βρίσκονται σκορπισμένα.

Παρατηρῶ, πὼς ἡ ἔκδοση τοῦ 1539, (ἂν εἶναι σωστὴ ἡ ἔκδοχή, πὼς οἱ γραφὲς ποὺ σημειώνει ὁ Ξανθουδίδης προέρχονται ἀπ' αὐτήν), δὲν εἶναι ἔκδοση τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ. Τοῦτο ἀποδείχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς, πὼς πολλὲς γραφὲς ἀπ' ὅσες παραδίδουν οἱ ἄλλες λαϊκὲς βενετσιάνικες ἔκδοσεις, ποὺ εἶχε ὑπ' ὄψη ὁ Grimm κι ὁ Wagner, εἶναι καλύτερες ἀπὸ τῆς ἔκδοσης τοῦ 1539. Θὰ πῆ, πὼς, παράλληλα πρὸς τὸ κείμενο τῆς «Φυλλάδας» ποὺ μᾶς δίνει ἡ πρώτη κείνη λεγόμενη ἔκδοση, κυκλοφοροῦσαν κι ἄλλα, συγκαιρινὰ ἢ παλιότερα, ποὺ δὲν τὰ ἤξερε ὁ ἐκδότης τοῦ 1539, τὰ γνώρισαν ὅμως οἱ μεταγενέστεροι ἐπιμελητὲς τῶν λαϊκῶν ἐκδόσεων.

Ὁ Ἰάκ. Grimm, ὁ μεγάλος γερμανολόγος, τὴν ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας» τὴν ἐπιχείρησε, ἀνατυπώνοντας αὐτοῦσια μιὰ λαϊκὴ βενετσιάνικη ἔκδοση, γιὰ νὰ τὴ στείλῃ στὸ συνιδρυτῆ τῆς γερμανιστικῆς ἐπιστήμης Κάρολο Lachmann, ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ λόγο, πὼς σχετιζόταν μὲ τὸ Reinhart Fuchs, ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦσε καὶ τοὺς δύο. Γι' αὐτό, ἡ ἀμέλεια στὴν ἔκδοση καὶ τὸ πλῆθος τῶν παρανοήσεων τοῦ γλωσσάριου, ποὺ ἀναφέρει ὁ Krumbacher, δὲν ἔχει ἰδιαιτέρη σημασία. Δὲν ἦταν εἰδικὸς γιὰ ἔκδοσεις νεοελληνικῶν κειμένων. Τὰ προλεγόμενά του ὅμως, ὅπου θὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν διαμόρφωση τοῦ μύθου, δὲν ἦταν εὐκόλο, παρὰ τὴ ζωνερὴ ἐπιθυμία μου, νὰ τὰ συμβουλευτῶ, ἂν καὶ πιστεύω πὼς θὰ μοῦ ἦταν πολὺ χρήσιμα.

Ἀπὸ ἓνα em [endavit] Bicelas στὸ κριτικὸ σημείωμα τῆς «Φυλλάδας» (στίχος 228) συμπεραίνω, πὼς ὁ Βικέλας ἀνακοίνωσε μ' ἐπιστολὴ στὸ Wagner τὴν ὠραία διόρθωση τοῦ *μέ τα ὕτα σε μετ' α ὕτα*. Στὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Οἰκονόμου «Ἴρεῖς Ἀνθρω-

ποι», πού μοῦ ὑπόδειξε ὁ λόγιος φίλος Νίκος Σταυρινίδης, Ἀθήνα 1953, τόμος II, σελίδες 267 καὶ κάτω, βλέπομε πως ὁ Βικέλας κι ὁ Wagner ἦταν φίλοι κι ἀλληλογραφοῦσαν γιὰ χρόνια. Ὅμως στὴ βιβλιογραφία τοῦ Βικέλα, πού παραθέτει ὁ Οἰκονόμου, δὲ γίνεται μνεῖα καμμιάς ἐργασίας τοῦ Βικέλα πάνω στὴ «Φυλλάδα».

Ὁ Ἄ. Ἀ. Παπαδόπουλος, διευθυντὴς τοῦ λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας, (Κανίσκιον Φαίδωνι Κουκουλέ, Ἀθήνα 1953, σελίδες 386 καὶ κάτω), σ' ἄρθρο του γιὰ τὴ «Φυλλάδα», εἶναι ἐπιφυλαχτικὸς ὡς πρὸς τὶς γνώμες τοῦ Krumbacher. Δὲν κάνει κανένα λόγο γιὰ τὴν κρητικὴ καταγωγή τοῦ ἔργου, οὔτε τὸ συσχετίζει μὲ τοὺς ἄλλους καρπούς τῆς κρητικῆς γραμματείας καὶ μὲ τὴν Ἀναγέννηση. Κακίζει τὸν Krumbacher, γιὰτὶ θεωρεῖ τὸ μῦθο τῆς «Φυλλάδας» δυτικοευρωπαϊκὸ. Ἄλλα ὁ Krumbacher δὲν ἀρνιέται τὴν ἀρχικὰ πιθανὴ ἑλληνικὴ καταγωγή του.

Δὲν τὸ πιστεύω ἀκόμα, ὡς ἱστορικὰ σωστό, τὸ νὰ ὑποστηρίζεται, πὼς ἡ «Φυλλάδα» ἀνήκει στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, κι ἂν ἀκόμα ὁ Krumbacher τὴν περιλαβαίνει στὴν ἱστορία του, μαζὶ μ' ὅλα τ' ἄλλα κρητικὰ ποιητικὰ προϊόντα. Ὁ Krumbacher ἔγραφε πρὶν ἀπὸ τὸ 1897. Μὰ ἀπὸ τότε ἴσαμε τὸ 1953 ἡ μελέτη τῶν κρητικῶν κειμένων ἔφερε σημαντικὲς ἀλλαγὲς στὶς ἀποψεις τοῦ Krumbacher.

Ἡ περίοδο ἀνάπτυξης τῶν κρητικῶν γραμμάτων, ἀπὸ τὸ Δελαπόρτα ἴσαμε τὸ Φώσκολο, πάει πιὸ πολὺ μὲ τὴ Δύση παρὰ μὲ τὴν Ἀνατολή. Εἶναι μιὰ ἀρχὴ κι ὄχι ἓνα τέλος. Κάτι χρονικά, γεωγραφικά καὶ γλωσσικά διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι ξέρομε γιὰ τὸ Βυζάντιο. Ἐκεῖ ἴσαμε τὴν τελευταία στιγμή βασίλευε ὁ δασκαλισμὸς τῶν γραμματισμένων κι ἡ πνευματικὴ φτώχεια τῶν ἀγράμματων. Στὴν Κρήτη τ' ἀνθισμα εἶναι καθαρὸ καὶ γενικὸ. Τὰ στιχορρογῆματα ξαμῶνουν στὸ σύνολο κι ὄχι σε μιὰ «ἐλίτα». Τὰ ποιητικὰ ἔργα ἐκδίδονται καὶ σκορπίζονται στὰ τετραπέρατα σε χιλιάδες ἀντίτυπα. Πρόκειται γιὰ ἓνα βαθμιαῖο ἀνέβασμα, πού ἔξικινώντας ἀπὸ ψελίσματα καὶ πατώντας σκαλί-σκαλί, φτάνει στὸ Ρωτόχροτο καὶ ξαφανίζεται μὲ τὴν τελειωτικὴ κατάχτηση τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1669.

Ὅσο γιὰ τὸν τιμητικὸ τίτλο «Νίκος», πού ὁ ποιητὴς τῆς «Φυλλάδας», σὰν εἶδος παράσημο, κολνάζει στὸν ἀπίθανο θριαμβευτὴ τῆς ἄνισης ἀμάχης, εἶναι πιστεύω ἀρκετὰ φανερὴ ἡ ἀφορμὴ του, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἀπαραίτητο τὸ νὰ καταφύγωμε στὸν ἀρχαῖο κείνο «Νίκωνα». Νίκησε. Λοιπὸν πρέπει νὰ λέγεται Νίκος.

Δὲν ἔχω στὴ διάθεσή μου τὴν πεζὴ δισκευὴ τοῦ «Συναξαριοῦ», πού ἀναφέρει ὁ Krumbacher, πὼς ἔγινε γιὰ τοὺς εὐλαβικοὺς ἀναγνώ-

στες, κι ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὸ "Ἅγιον" Ὄρος. Δὲν ξέρω, ἂν μετὰ τὸ 1874, πὸν τυπώθηκαν τὰ Carmina τοῦ Wagner, δημοσιεύτηκε καμμιά ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας», ἐχτὸς ἀπὸ τὶς λαϊκὲς τῆς Βενετίας, οὔτε ἂν γράφτηκαν κι εἶδαν τὸ φῶς ἄλλες μελέτες σχετικέες. Ὁπωσδήποτε γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς δουλειᾶς αὐτῆς, νὰ δώσω δηλαδὴ ἓνα κείμενο καθαρὸ καὶ φροντισμένο, πὸν νὰ τραβήξῃ τὴν προσοχὴ καὶ τοῦ πλατύτερου κοινοῦ καὶ τῶν εἰδικῶν σ' ἓνα πνευματικὸ καρπὸ σ' ὅλα ἀντάξιο τῆς ἐποχῆς του, μοῦ ἔφτασαν ὅσα μπόρεσα νὰ διαβάσω καὶ νὰ χρησιμοποιήσω.

Ὁ τόμος τοῦ Wagner μὲ τὶς σημειώσεις τοῦ Ξανθοῦδίδη στὰ περιθώρια' ἔπειτα ἡ σύσταση πὸν κάνει ὁ ἴδιος ὁ Wagner (ξέροντας καλὰ τ' ἀδύναμα καὶ τρωτὰ σημεῖα τῆς δικιᾶς του ἔκδοσης) σ' ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες, νὰ ξαναμελετήσωμε καὶ διορθώσωμε τὰ κείμενα (σελ. VIII.) καὶ τέλος ἡ ἐχτίμησή μου πρὸς τὴ «Φυλλάδα», ἦταν τὰ κίνητρα τῆς ἀπόφασής μου νὰ καταπιαστῶ μ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση.

Μιὰ προσεχτικὴ μελέτη κι ἀντιπαρβολὴ τῶν κειμένων τοῦ «Συναξαριοῦ» καὶ τῆς «Φυλλάδας» μᾶς διδάσκει τὰ παρακάτω.

A) Ἡ «Φυλλάδα», πὸν ἡ χρονολογία μιᾶς παλιᾶς ἔκδοσής της τὸ 1539 μᾶς εἶναι γνωστή, ἀποδείχεται σὰ μεταγενέστερη καὶ τεχνικώτερη διασκευὴ τοῦ «Συναξαριοῦ». Εἶναι σφάλμα νὰ θεωρήσωμε τὰ δυὸ τοῦτα στιχογραφήματα σὰ μίμησες καὶ διασκευὲς ἑνὸς παλαιότερου πρότυπου, καθὼς ὑποστηρίζει ὁ Krumbacher. Ὁ στιχογράφος τῆς «Φυλλάδας» παρακολουθεῖ στίχο - στίχο τὸ «Συναξάρι». Παίρνει τοὺς καλοὺς στίχους καὶ τὶς ἔξυπνες εὑρεσες πὸν συναντᾶ στὴν πρόοδο τῆς δουλειᾶς καὶ μᾶς τὶς βάζει στὴ διασκευὴ του αὐτοῦσιες.

Στὸ μεταξὺ, πάλι στὴ πρόοδο τῆς δουλειᾶς, ὅλο κι ἐφευρίσκει καὶ προσθέτει ἐπεισόδια κι ἐπεξεργάζεται καλλιτεχνικὰ τὸ μῦθο, πὸν καὶ στὰ δυὸ εἶν' ἓνας κι ὁ ἴδιος.

B) Ἡ γλωσσικὴ μορφή τοῦ «Συναξαριοῦ» τὸ τοποθετεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1500, περίπου τὸν καιρὸ πὸν ζοῦσε κι ἔγραφε στὸ Χάνδακα ὁ Στέφανος Σαχλίκης. Ἡ «Φυλλάδα» πάλι μᾶς παρέχει πολὺτιμο δείγμα τῆς θέσης πὸν εἶχε ἡ γλῶσσα, μέσα στὴν ἐξέλιξή της, κατὰ τὸ 1539, ὅταν ἀρχίξῃ νὰ παίρνῃ τὴ δόκιμη μορφή της.

Ξέρομε σήμερα, χάρη στὸ Μανούσο Μανούσακα, πὸς ὁ πιὸ παλιὸς Χανδακίτης ποιητὴς εἶναι ὁ Λινάρδος Δελαπόρτας καὶ ξέρομε μὲ ἀσφάλεια τὶς χρονολογίες τῆς δράσης του γύρω στὰ 1400. Ἡ γλωσσικὴ μορφή τῶν ἔργων τοῦ Δελαπόρτα εἶναι γιὰ σήμερα τὸ πρῶτο γινάστο σκαλὶ στὸ δρόμο πὸν φέρνει στὴ «Βοσκοπούλα», στὸ Χορτάτο, στὸν Κορνάρο.

Ἀνάμεσα στὶς δυὸ χρονολογημένες ἄκρες Δελαπόρτα Φώσκολου

διανύθηκε ἕνας δρόμος ἀπὸ κοντὰ τρία ἑκατόχρονα. Ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς «Φυλλάδας» τὸ 1539 μοιράζει τὴ χρονικὴ τούτη περίοδο περιπού στα δύο. Τὸ δεύτερο μισό, ἀπὸ τὴ «Φυλλάδα» ἴσαμε τὸ «Φορτουνατο», μᾶς εἶναι ἀρκετὰ γνωστό, ἴστερα ἀπὸ τόσες ἐργασίες πὸν εἶδαν τὸ πῶς. Τὸ πρῶτο μισό, ἀπὸ τὸ Δελαπόρτα ἴσαμε τὴ «Φυλλάδα», εἶναι λιγώτερο διερευνημένο. Σ' αὐτὸ πέφτει ἡ ζωὴ κι ἡ δράση τοῦ Χούμνου, τοῦ Μπεργαδῆ, τοῦ Σαχλίκη, τοῦ ποιητῆ τοῦ «Συναξαριοῦ» κι ἄλλων Κρητικῶν, πὸν τὰ ἔργα τους βρίσκονται στὸ Βιεννέζικο Κώδικα κι ἄλλοῦ.

Πιστεύω πὸς ἡ γλῶσσα καὶ γενικὰ ἡ μορφή τοῦ «Συναξαριοῦ» τὸ βάζουν χρονολογικὰ πιὸ κοντὰ στὸ Δελαπόρτα, παρὰ στὴ «Φυλλάδα», γύρω δηλαδὴ στὰ χρόνια τῆς Ἑλωσης καὶ πρίν.

Γ) Στὸ «Συναξάρι», ὅπως καὶ στὸ Δελαπόρτα, βρίσκομε πρωτόγονη στιγουργική, πὸν μᾶς θυμίζει κάπου-κάπου τ' ἀνεξέλιχτα βυζαντικὰ δεκαπεντασύλλαβα στιγουργήματα. Μὲ τὴ διαφορὰ, πὸς ὁ Δελαπόρτας εἶναι λόγιος κι ὁ ποιητῆς τοῦ «Συναξαριοῦ» περισσότερο λαϊκὸς στιγουργὸς μὲ μέτριο τάλαντο. Ἀπὸ ἀδεξιότητα κι ἀσιθάθεια γούστου ἀνακατεύει, ὅπως τοῦ ἔρχεται βολικό, ἀρχαϊκὰ καὶ συγκαρινά του γλωσσικὰ στοιχεῖα. Καταφέρνει ὅμως κάπου-κάπου νὰ βρῖσκη ζωντανὲς ἔκφρασε, γεμᾶτες χιοῦμορ, μέσα στὸ τυχαῖο μᾶλλον συνταίριασμα τῶν δεκαπέντε σύλλαβῶν. Δὲν τοῦ λείπουν κάπου-κάπου κι ὀλόκληροι στίχοι μὲ ἀξία κι ἐκφραστικὲς εὔρεσε πετυχημένες, πού, καθὼς εἶπα, ὁ διασκευαστῆς τῆς «Φυλλάδας» τὶς παίρνει αὐτοῦσιες, δείχνοντας τὸ φῖνο γοῦστο του.

ἌΟ τελευταῖος εἶν' ἐπιδέξιος στιγουργός, ἔχει γοῦστο ποιητικὸ καὶ δὲ λείπει οὔτ' ἀπ' αὐτὸν τὸ πηγαῖο χιοῦμορ. Δὲ θὰ ὑποστηρίξωμε, πὸς ἡ στιγουργικὴ τῆς «Φυλλάδας» βρίσκεται στὸ ἐπίπεδο ἐκείνης πὸν συναντοῦμε στὴν «Ἐρωφίλη» καὶ στὸ «Ρωτόκριτο». Τὴν πλησιάζει ὅμως κι ἴσως τὴν προετοιμάζει.

Δ) Καὶ τὰ δύο στιγουργήματα, χωρὶς νὰ κάνουν πουθενὰ λόγο γιὰ τὴν Κρήτη, εἶναι γραμμένα στὴν Κρήτη κι ἀπὸ Κρητικούς. Μὲ τὴ διαφορὰ, πὸς, ὅπως γίνεται μὲ τὰ ἔργα τῶν παλαιότερων, ἡ γλῶσσα τοῦ «Συναξαριοῦ» δὲν εἶναι καθάρια ἰδιωματικὴ, στὸ βαθμὸ πὸν εἶναι τῆς «Φυλλάδας». ἌΟ στιγουργὸς του ἀρχαίζει, σολοικίζοντας καὶ βαρβαρίζοντας ἀκατάπαντα, κι ἀποφεύγει τοὺς ἰδιωματισμούς. Ζοῦν χωρὶς ἄλλο ἀκόμα στὴν ἐποχὴ του λέξε, τύποι κι ἔκφρασε ἀρχαϊκώτερες, μὰ κατὰ κύριο λόγο ὁ δασκαλισμὸς ἀθγατίζει τὰ νεκρὰ στοιχεῖα. Ὅπως καὶ νὰ ἴναι τὰ ζωντανὰ κρητικὰ στοιχεῖα φτάνουν καὶ περισσεύουν, γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν κρητικὴ καταγωγή τοῦ «Συναξαριοῦ»

Μάξιψα τ' ἀκόλουθα παραδείγματα' κακομάζαλος, (ἀ)μπουκῶνων,

ἀπηλοιοῦμαι, γὰ πέσω θέλω (= θὰ πέσω, κατὰ διόρθωση Ξανθουδίδη, στίχος 24), θωροῶ, συθροῦβω (κατὰ διόρθωσή μου, στίχος 37), συντρομάσσω, ξυλοσοφῶ, εἰσυννεφιάσε (ἀντὶ εἰσυννέφιασε), σύντεκνος καὶ συντέκνισσα, μεταγιώθω, πιδεξοσύνη, τοιλιμπουρδῶ καὶ τοιλιμπούρδισμα, ἐθώρειε, ὄρνιθα, κατάκι (ἀντὶ γατάκι), σήκωμαν οὐκ ἔχει (= δὲν ἔχει σηκωμό, δὲ μπορεῖ κανένας νὰ σηκώσῃ [τὴν κότα] ἀπὸ τὸ βάρος της, στίχος 187), ματοφρύδια, βαροφοριάνω, οἱ μύξες νεῦρα γίνονταν, στραβοκωλιζω (γιὰ γαιῖδαρους), ὁ πόδας, ἀνακούκουβα, γριλῶνω (= γουρλῶνω τὰ μάτια), ὠρδιιάσε, ἐκάτσε (ἀντὶ ὠρδιίασε, ἔκατσε), κατασταίνω (= τοποθετῶ, ἐγκαθιστῶ), ξεματσοκῶνει καὶ ταινᾶ (γιὰ γαιῖδαρους), καταλεφτῶς (= λεπτομερῶς, κατὰ διόρθωση δική μου στὸ στίχο 322), κοπανιά, ἐνε, ἐδῶκε (δυσὸ φορὸς στὸ στίχο 368), κατασβολῶνω — δείχνουν κατὰ τρόπο σίγουρο τὴν κρητικὴ καταγωγή.

Ἀντίθετα πρὸς τὸ «Συναξάρι» ἢ «Φυλλάδα» εἶναι γραμμένη σε δοκιμώτερο ἰδίωμα, μὲ πλεονάζοντες κρητικισμούς καὶ μὲ σχετικὰ λίγες παρέκκλισης λόγιες καὶ ἀρχαϊζουσες. Ἡ γλῶσσα της εἶναι τέτοια, πὺν καὶ ἂν δὲν εἶχαμε τὴ χρονολογία τῆς πρώτης της ἐκδοσης, θὰ μᾶς ἦταν εὐκόλο μὲ μικρὸ λάθος νὰ εἰκάσωμε τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς της.

Στὰ κριτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ σχόλιά μου, πὺν δὲν τὰ χωρίζω γιὰ τὴν ἀπλούστερη χρῆση τους, W. σημαίνει τὸν τόμο τοῦ Wagner «Carmina Graeca Medii Aevi». Τὸ Ξ. (M.) δίνει τὶς γραφές, πὺν ὁ Ξανθουδίδης σημειώνει στὰ περιθώρια τοῦ ποτὲ ἀντιτύπου του τοῦ W., καὶ πὺν εἶναι πιθανὰ οἱ γραφές τῆς πρώτης ἐκδοσης τῆς «Φυλλάδας». Σε τέτοια περίπτωση τὸ M. ἢ (M.) σημαίνει ἀντίτυπο Μονάχου. Ἀναφέρω κάθε φορὰ τὶς ὄχι λίγες διόρθωσεις πὺν ἔκαμα καὶ πὺν μὲ εὐθύουν. Στὸ κείμενο τὶς δίνω μὲ ἀραιωμένα στοιχεῖα.

Τὰ σχόλια συντάχτηκαν γιὰ νὰ κάμουν εὐκολώτερη τὴν κατανόηση τῆς «Φυλλάδας» ὄχι τόσο στοὺς εἰδικούς, ὅσο στὸ πλατύτερο κοινὸ τῶν φιλομούσων. Οἱ γλωσσολογικὲς παρατηρήσεις πὺν κάνω, εἶναι σύμφωνες μὲ τὰ πορίσματα τῶν γλωσσολόγων Χατζηδάκη, Φιλήντα καὶ τῶν ἄλλων. Γίνεται μόνο ὑπενθύμισή τους.

Οἱ ἀριθμοὶ στὴν ἀρχὴ τῶν παραγράφων φανερώνουν τοὺς στίχους, πὺν γι' αὐτοὺς γίνεται λόγος.

Γιὰ τὴν εὐκολία τῶν ἀναγνωστῶν δὲ χρησιμοποιοῦ τὶς συνηθισμένες συντομογραφίες καὶ τὰ λατινικὰ μονοσύλλαβα τῶν κριτικῶν ὑπομνημάτων, πὺν μόνο φιλόλογοι θὰ μποροῦσαν νὰ νιώσουν εὐκόλα.

Κομμάτια τοῦ κειμένου πὺν γι' αὐτὰ θὰ γίνῃ λόγος, τυπώνονται μὲ πλάγια. Τὸ σημεῖο (=) βάζεται ἅμα ἀκλουθοῦν ἐρμηνεῖες. Κριτικὰ καὶ ἄλλα βοηθητικὰ σχόλια χωρίζονται ἀπὸ τὶς λέξεις τοῦ κειμένου μὲ

ἄνω τελεῖες. Τὰ εἰσαγωγικά κλείνουν χωρία καὶ στίχους ἄλλων κειμένων.

Γ'ΑΔΑΡΟΥ, ΛΥΚΟΥ ΚΑΙ ΑΛΟΥΠΟΥΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΩΡΑΙΑ

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΕΝΟ ΚΑΙ ΔΙΩΡΘΩΜΕΝΟ

Ἄρχοντες, νὰ γροικήσετε, ἂν θέλετε, δαμάκι,
ὁ Λύκος μὲ τὴν Ἀλουποῦ πῶς ἤπιαν τὸ φαρμάκι.
Πῶς ἦτονε ἡ ἀφορμή, πῶς ἐκαταπιαστήκαν,
καὶ τί βορέλλα πάθασι καὶ πῶς ἐντροπιαστήκαν.

Σὰ φαίνεται, ὁ Γάδαρος ὁ καταφρονημένος, 5
πάντοτε κακορίζικος καὶ παραπονεμένος,
σ' ἀφέντην ἔλαχε κακόν, λωβόν καὶ ψωριασμένον,
φτωχὸν καὶ κακομάζαλον, πολλὰ δυστυχισμένον.
Ποτέ του δὲν ἐχόρτιασε, ποτέ δὲν ἀναπαύτη, 10
νύχια καὶ μέρα δέρονται στὸν κῆπο γιὰ νὰ σκάφτη.
Πᾶσα πουργὸν ἐφόρτωνε τὸ Γάδαρον ἐκεῖνον
κι εἰς τὸ παζάρι πῆγαινε κι ἀπτεῖνος μετὰ κείνον.
Λάχανα τὸν ἐφόρτωνε, κρεμμύδια καὶ μαρούλια,
ραπάνια, ἀντίδια, κάρδαμα, πράσσα, κοκκινολύλια. 15
Ἄχερο δὲν τοῦ βροσκοτο, κριθάρι δὲν ποτάσσει,
νὰ δώση τοῦ Γαδάρου του, νὰ φάη, νὰ χοριάση.
Τὰ λάχανα καθάριζε καὶ τοῦ ἔριχνε τὰ φύλλα,
κι ὄντεν ἐσκόλα τὸ βραδὺν ἐφόρτωνέν τον ξύλα.
Κι ἀπὸ τὸν κόπον τὸν πολύν, τὴν δούλεψην τὴν τόση,
κι ἐκ τὲς ξυλιῆς ὁπού παιρνεν, ὥστε νὰ ξεφορτώση, 20
ἀδύνεψεν ὁ Γάδαρος καὶ πλέα δὲν ἐμπόρει
κι ἀπὸ τὴν ψώραν τὴν πολλὴν σαμάρι δὲν ἐφόρει.
Χειμῶνα δὲν ἐδύνετον οὐδὲ καὶ καλοκαίρι
οὐδὲ γιὰ ξύλα νὰ ὑπᾶ οὐδὲ νερὸ νὰ φέρη.
Καὶ μιὰ Λαμπρὴ, μιὰ Κυριακὴ, τάχα λυπήθηκέ τον 25
καὶ πιάνει καὶ ξεστρώνει τον, ἔλυσε κι ἄφησέ τον,
νὰ πᾶ νὰ περιβοσκηθῆ, καμπόσο ν' ἀνασάνη,
νὰ φᾶ κλαδί ἀπὸ δεντροῦ κι ἀπὸ τὴ γῆς βοτάνι,
νὰ πέση καὶ νὰ κυλιστῆ, τὸ στόμα του ν' ἀφρίση,
νὰ φᾶ καὶ χόρτον λιβαδικῦ, νὰ πιῆ κι ἀπὸ τὴ βρύση. 30

Στὴ μιὰ μεριά τοῦ λιβαδιοῦ ἦτονε δάσος μέγα
 κι ὁ Λύκος μὲ τὴν Ἄλουποῦ ἐρχόντουσαν καὶ λέγει·
 «Ἴντα βουλή νὰ κάμωμε, τί σιράτα νὰ κρατοῦμε,
 καλὸ κυνήγι νὰ ἔβρωμε σήμερο νὰ γευτοῦμε ;»
 Τότε κι οἱ δυὸ συμβάστηκαν καὶ συντροφιάν ἐκάμα 35
 καὶ μέρα νύχτα ὁμόοασι νὰ περπατοῦν ἀντάμα.
 Λέειν· « Ἄς δράμωμε λοιπόν, εἰς τὸ λιβάδι ἄς πᾶμε,
 ἂν λάχη κι εὐρωμεν ἐκεῖ κυνήγι γιὰ νὰ φᾶμε».

Καὶ παρευθὺς ἐκίνησαν στοῦ λιβαδιοῦ τὴ σιράτα,
 κι ἡ Ἄλουποῦ στοχάζετο, λέει· «Καλὰ μαντῆατα, 40
 κὺρ σὺντεκεν· μοῦ φαίνεται, νὰ ἔναι καλὸ κυνήγι
 ὁ Γάδαρος, κι ἄς δράμωμεν γλίγωρα, μὴ μᾶς φύγη».

Ὁ Γάδαρος τὸ γροίκησε, στέκει, ἀνασιενάζει,
 γυρῦει λόγια νὰ τοὺς πῆ, ἕνα τ' ἄλλοῦ νὰ μοιάζει.
 Στέκει, διαλογίζεται, πῶς νὰ τοὺς ταπεινώσῃ 45
 καὶ λέγει τότε μέσα του· «Τώρα νὰ παίξ' ἡ γνώση!»

Λοιπὸν αὐτοὶ ἐσίμωσαν μὲ τὴν ταπεινοσύνην
 καὶ μὲ πολλὴν γλυκύτητα καὶ μὲ τὴν καλοσύνην,
 καὶ χαιρετοῦν καὶ λέγουν του· «Κὺρ Γάδαρέ μας, γειά σου,
 χίλια καλῶς ἐβροῆκαμεν ἐδῶ τὴν ἀφεντιά σου, 50
 ἔλα νὰ πᾶμεν εἰς τὸ σκιὸς, νὰ πάρῃς λίγ' ἄερα,
 ν' ἀναποντῆς, νὰ δροσιστῆς καὶ σὺ καμμιάν ἡμέρα.
 Ἄντάμα νὰ μιλήσωμεν, ὁμάδι νὰ γευθοῦμεν
 κι ἀγάλι - ἀγάλι εἰς τὸ σκιὸς τὴν σιράταν νὰ κρατοῦμεν.
 Εἰς ἕνα σπῆτιν ὁμορφον νὰ πᾶ νὰ κοιμηθοῦμεν 55
 καὶ τὸ ταχὺ μὲ τὴν δροσιάν πάλιν νὰ σηκωθοῦμεν».

Πολλὰ αὐτοὶ ἐπάσχισαν, γιὰ νὰ τονε ξεβγάλουν,
 γιὰ ν' ἀκλουθήσῃ μετ' αὐτούς, στὸ σπήλιο νὰ τὸν βάλουν.
 Σὰν εἶδεν ὁ κὺρ Γάδαρος τὸ πῶς τριγύρω στέκουν,
 καὶ τί λαλοῦσι πρὸς αὐτόν, καὶ πῶς τὸν παραστέκουν, 60
 ἐνόησεν ὡς φρόνιμος καὶ βαρυνασιενάζει,
 καὶ πῶς νὰ κάμῃ μετ' αὐτούς στέκει καὶ λογαριάζει.
 Λέγει· «Ζῶον ταλαίπωρον εἶμαι ἐγὼ τοῦ κόσμου,
 ὅπου μὲ ταλαίπωρησεν ἀφέντης ὁ δικός μου.
 Ἀπάνω μου οὐδὲν βασιῶ σάρκαν ἀλλ' οὐδὲ αἷμα· 65
 ὁμνέω σας ἀλήθεια καὶ δὲν σᾶς λέγω ψέμα.
 Καὶ περπατῶ, κλονίζομαι, τρέμω καὶ θέλω πέσει,
 οὐδὲ γιατρός, ὡσὰν γροικῶ, θέλει μὲ ὠφελέσει».

Ταῦτά ἔλεγε ὁ ταπεινός, τάχατες γιὰ νὰ πάγωνν,
 γιὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπ' αὐτιουρός, μήπως καὶ τότε φάγουν. 70

Καὶ πάλιν λέγει· « Ἄρχοντες, νὰ πῶ τῆς ἀφεντιᾶς σας,
 ἐγὼ ἀγαπῶ κι ὀρέγομαι νὰ ἔχετε τὴν ὑγείᾱ σας,
 γιατί θωρῶ τὸ κάλλος σας, τὴν ὄραιότητιᾱ σας,
 τὴν καλοσύνην τὴν πολλὴν καὶ τὴν γλυκύητιᾱ σας,
 καὶ θέλω νὰ γλυτώσετε, νὰ ἔχετε τὴν ζωὴν σας, 75
 νὰ πᾶτε στὰ σπιτάκια σας καλὰ μὲ τὴν τιμὴν σας
 Καὶ φύγετε ὀγλίγωρα, τὶ ἀρέντης μου βιγλίζει
 καὶ μὲ ζαγάρια καὶ σκυλιὰ τὸ δάσος τριγυρίζει.
 Ὅταν θελήση νὰ ἐβγῆ, νὰ πᾶ νὰ κυνηγήση,
 δὲ βρῖσκει ἄλλος κυνηγὸς ὀμπρός του νὰ νικήση. 80
 Γιατ' εἶναι μέγας κυνηγὸς, μέγας περὸ δικοπιόσσης
 κι ἂν ἔν' καὶ πῆς καὶ φύγῃς τον βλέπε σε, ὅτι λανθάσσης.
 Ὅντα τὸν πάρουν ἄρχοντες γιὰ νὰ περιδιαβάσουν,
 τὰ ὄρη ὄλα θρόβονται, τὰ δάση συντρομάσουν,
 γιὰτ' ἔχει σκύλους δυνατούς, ἔχει καὶ τὴν ἀνδρείαν 85
 σκύλους χοντρούς, λαγωνικά ἀπὸ τὴν Λομπαρδιάν.
 Πέτονται ὡς οἱ γέρακες ὡς ἀετοὶ γυρίζουν,
 λιοντάρια, λύκοι καὶ θεριά, ὄσα βρουν, τὰ ξεκίζουν.
 Καὶ ὅταν θέλῃ νὰ βαλθῆ νὰ πιάσῃ τὸ δοξάρι,
 οἱ λύκοι κι ὄλα τὰ θεριά τρέμουνσι σὺν τὸ ψάρι». 90
 Ταῦτά ἔλεγε ὁ Γάδαρος, μὴ νὰ τοὺς φοβερῶσῃ,
 νὰ βρῆ κι αὐτὸς τὴν ἄδεια του, γιὰ νὰ παραμερῶσῃ.
 Ἡ Ἄλουποῦ ἢ πονηρά, ἢ δολιοπανοῦργος,
 πάντα λογίζεται κακὰ ὡς ἀν ἐχθρὸς κακοῦργος.
 Τὰ λόγια δὲν τῆς ἔλαθαν ἐκεῖνα τοῦ Γαδάρου 95
 καὶ μὲ θυμὸν καὶ μάνητα λέγει του μονιτάρου·
 « Ἐδὰ θωρῶ, κῆρ Γάδαρε, κάνει ἢ ψυχὴ μου χέρι,
 κι ὀργίζεται σε περισσὰ σὺν τὸ κακὸ μαχαίρι.
 Μὴδὲν ξυλοσοφᾶς πολλὰ, ὅτι χωριάτης εἶσαι.
 Στέκου αὐτοῦ καὶ σὴναινε, ὡς ἀν χοντροῦς ποῦ εἶσαι. 100
 Μὴδὲν θαρρῶς, κῆρ Γάδαρε, ὅτ' εἴμεστιεν ἐργάτες
 ἀπὸ κεινοὺς τοὺς ἄγροικους καὶ τοὺς κακοὺς χωριάτες.
 Ἐγὼ ἔμαι ἀστρονόμισσα, ἐγὼ ἔμαι καὶ μαντεύτρα,
 καὶ τοῦ κῆρ Λέου τοῦ Σοφοῦ ἐγὼ ἔμουνε μαθεύτρα. 105
 Ἐγὼ ἔμαι διδασκάλισσα τοῦ λόγου καὶ τοῦ μύθου
 κι αὐτὸν τὸν νομοκάνονα ἠξεύρω τον ἐκ στήθου.
 Καὶ σὺ γελᾶς μας φανερὰ ὀμπρός σὺν πρόσωπόν μας,
 ποῦ θέλομε νὰ σ' ἔχωμεν ἐδῶ γιὰ πίτροπόν μας.
 Μὰ τὴν ἀλήθειν, πρέπει σου νὰ παιδευτῆς μεγάλως,
 γιατί δὲν ἔχεις σύστασιν ἀπάνω σου οὐδὲ κάλλος. 110

Ἄλλ' ἐπειδὴ ὄσαι ἀπαίδευτος, ὡς φαίνεται τὸ προῶμα,
 κι ὅπως δὲν ἔχεις φρόνεσιν οὐδὲ κατέχεις γράμμα,
 συμπάθιο πρόπει τὸ λοιπὸν νὰ ἔχῃς διὰ τὴν ὥραν,
 γιὰτὶ βρισκόμεσθην ἐδῶ πολλὰ σιμὰ σὴν χώραν.
 Λέγω σου γοῦν ἀπὸ τοῦ νῦν, μάθε νὰ συντυχαίνῃς, 115
 καὶ τίμα τοὺς καλύτερους, ὅπου κι ἂν τὸ ὄς λαχαίνῃς.
 Ψέμα μηδὲν εἰπῆς ποτέ, ἀλήθεια λέγε πάντα,
 νὰ ἔχῃς τὴν προτίμησιν κάλλια παρὰ τοὺς πάντας.
 Θωροοῦμε, καλοροῖζικε, καλὴν τὴν τύχην ἔχεις,
 καὶ μετὰ μᾶς εὐρέθηκες, κάμε νὰ τὸ κατέχῃς, 120
 νὰ περπατήσῃς μετὰ μᾶς, ν' ἀναπαυθῆς, νὰ ζήσῃς,
 τὴ συντροφιά μας τὴν καλὴν τότε νὰ τὴ γνωρίσῃς.
 Νὰ σὲ χειροτονήσωμεν, νὰ ὄσαι ἀποκρισάσῃς,
 καὶ μετὰ μᾶς νὰ περπατῆς, πολλὴν τιμὴν νὰ πάσῃς.
 Εἰς τὴν βουλὴν μας νὰ χωρῆς, εἰς ὅλα μας νὰ πράξῃς, 125
 ἂν ἔν' καὶ σφάλωμεν καὶ μείζ, ἐσὺ νὰ μᾶς διδάξῃς.
 Κι ἂν ἔν' καὶ σὺ μαθητευθῆς, νὰ ὄσαι διὰ τιμὴν μας.
 χαρὰ σε σέ, χαρὰ σε μᾶς διὰ τὸν μαθητὴν μας.
 Καὶ νὰ περάσωμεν ὁμοῦ τὴν θάλασσαν, κι ἀντάμα,
 νὰ πᾶμε σὴν Ἀνατολὴν, νὰ βρωμεν πᾶσα προῶμα, 130
 νὰ ἴδῃσωμεν τὰ στάμενα ἑτοῦτα ποὺ βαστοῦμεν
 καὶ μετὰ μᾶς τὸ διάφορον νὰ τὸ διαμοιραστοῦμεν».
 Σὰν εἶδεν ὁ κῆρ Γάδαρος τὰς ἀποφάσεις τούτων,
 στασιῶς του ἀκολούθησεν ὡς φρόνιμος ὁποῦ ἔτον.
 Προβλέπει καὶ τὸν θάνατον καὶ λέγει κάθε ὥρα 135
 «Ὅταν ἑτοῦτοι μ' εὐρασιν, ἦταν κακὴ μου ὥρα».

Κι οἱ τρεῖς τῶν εἰς τὴν θάλασσαν ἀντάμα κατεβῆκαν
 μιὰν βάρκαν ἐγυρέψασι, πάραυτας τὴν ἐβροῆκαν.
 Μέσα σ' αὐτὴν ἐμπήκασι, ὄχι γιὰ νὰ φραδέψουν
 μὰ πέρα σὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ ταξιδέψουν. 140
 Εὐθὺς ἐκάμαν ἄρμενα, σὸ πέλαιος ἐβγῆκαν
 καὶ μαζωκτῆκαν καὶ οἱ τρεῖς, σὴν πρῶμην ἀνεβῆκαν.
 Καὶ κεῖ βουλὴν ἐποίκασι νὰ ρίζουσι μπαλλότια,
 διὰ νὰ ποίσουν ναύκλερον, νὰ ποίσουν καὶ ποδότια.
 Λοιπὸν ὁ Λύκος νὰ γενῆ ναύκλερος τοῦ τυχαίνει, 145
 ποδότιας ὁ κῆρ Γάδαρος μπαλότια τοῦ ἐβγαίνει.
 Τὸν Λύκον ἢ κερὰ Ἀλουποῦ στέκεται καὶ παινᾶ του,
 τὸ πῶς τὰ βάνει σ' ὀρδινιὰ ὁμορφα τ' ἄρμενά του.
 «Χαίροις, τοῦ λέγει, σύντεκε, πῶς τὰ καταλαμβάνεις

- καὶ πῶς τὰ πιδεξεύγεται κι εἰς ὀρδινιά τὰ βάνεις. 150
 Ἡ προσευχὴ τῆς μάνας μου, τῆς καλογοῶς ἐκείνης,
 ἐκείνη μᾶς βοήθησε καὶ ναύκληρος ἐγίνης».
- Λέγει καὶ τὸν κῆρ Γάδαρον· «Βλέπε σε, μηδὲν σφάλῃς,
 κι εἶσε λιμιώνα γύρευε σίγουρον νὰ μᾶς βάλῃς.
 Βλέπε καλὰ τὴ στράτα σου, θῶρειε τὸ μπουσουλὰ σου, 155
 νὰ μὴν παραστρατήσωμεν κι ἀπέκει σφάκελά σου».
- Καὶ τότες ἡ κυρὰ Ἰλουποῦ ἔπιασε τὸ τιούρι
 καὶ τὸν πτωχὸν τὸν Γάδαρον στέκει κι ἀνατιμῶνει.
 «Γλήγορα, σκυλογάδαρε, πιάσε κουπὶ νὰ λάμῃς,
 γιατί θωροῶ καὶ δὲ γροικᾶς τὴν στράταν ὁποῦ κάμνεις. 160
 Ἐμᾶς εἶν τὸ ταξίδι μας νὰ πᾶμεν εἰς τὴν Τάνα
 καὶ θέλει νὰ ἴν᾽ ἡ πλώρη μας μέσα στὴν τραμουτιάνα.
 Καὶ σὺ τὴ στράταν ἐσφαλές καὶ πῆγες πὲρ - ποιέντε
 καὶ γκρέμισάν μας τὰ νερὰ ὡς μίλια δεκαπέντε.
- Ἐδῶθεν ποῦ γκρεμίσσαμεν, ὁ θεὸς νὰ μᾶς βοηθήσῃ, 165
 νὰ μὴ μᾶς ρίξουν τὰ νερὰ σὲ κανένα ρημονήσι,
 ὅπου ψωμί δὲ βρῖσκεται, οὐδ᾽ ἔνε οὐδὲ βρύση,
 νὰ μὴ μᾶς εὔρη τίποτες καὶ κάμωμε καὶ χύση».
- Ἄνεμον εἶχασι καλὸν κι ἦτον καλὴ εὐδία,
 καὶ μὲ χαρὰν ἀρμένιζαν καὶ μὲ καλὴν καρδιά 170
 Ἡ δὲ Ἰλουποῦ ἡ πονηρὰ τοῦ σύντεκνοῦ τῆς λέγει·
 μὲ πονηρίαν καὶ κλεψιὰν ἀρχίνισε νὰ κλαίγῃ.
 «Καλὰ νὰ ἐγνωρίζετε, συντρόφοι ἐδικοὶ μου,
 τοῦτα ποῦ μέλλει νὰ γενοῦν, σᾶς πόνειεν ἡ ψυχὴ μου.
 Στὸν ὕπνο μου εἶδα φανερὰ εἰτούτη τὴν ἐμπέραν, 175
 πὼς ἀποχωριζόμεσθην εἰτούτη τὴν ἡμέραν.
 Ἄστραψεν ἡ ἀνατολή, ἐβρόντησεν ἡ δύση,
 ὁ οὐρανὸς ἐμαύρισε, φουρτυνά θὲ νὰ ποίση.
 Προτοῦ μᾶς πάο᾽ ἡ θάλασσα καὶ μᾶς καταιπονίση,
 ποιήσωμεν τὰ πρόποντα ἐν ἐξομολογήσει». 180
- Λέγει καὶ τοῦ κῆρ Γάδαρου· «Πὼς εἶναι ἡ βουλὴ σου;
 Τὸ προᾶμα τοῦτο βάλε το καλὰ στὴν κεφαλὴ σου».
- Λέγει τους· «Σὰν σᾶς φαίνεται, κάμετε γιὰ τὴν ὥρα,
 γιατί ὄντα σᾶς ἔομιξα, ἦτον κακὴ μου ὥρα.
 Ὁ Λύκος σὰν τὴν ἤκουσε, ὅλως ἀπενεκρώθη, 185
 ὁ νοῦς του ἐσκοτίσθηκε, τὸ φῶς του ἐθαμπώθη.
 Λοιπὸν ἐδῶκαν τὴν βουλὴν γιὰ νὰ ξαγορευθοῦσι
 ἀπὸ τὰ κρίματα νὰ βγοῦν, νὰ τὰ ξεφορτωθοῦσι.
 Τότες ὁ Λύκος ἄρχισε γιὰ νὰ ξομολογᾶται,

- ὄλα του τὰ καμώματα στέκει καὶ τὰ δηγᾶται. 190
 Λέγει· «Ὅσα καὶ ἄν εἶθῶ καὶ πρόβατα καὶ γίδια
 ἐλάφους καὶ μοσχάρια, βόδια καὶ χοιρίδια,
 σκοιῶνω τα καὶ τρώγω τα, ὅποι καὶ ἄν τὰ λάχω,
 καὶ εἴ τι μοῦ μένει, κρύβω το, αἴθριω πάλι νὰ ἔχω.
 Δὲν ἔδιδα ποτὲ τιγὸς ἀπὸ αὐτὰ μπουκούνη 195
 ἄμ' ἔσωνα καὶ τὰ ἔκρυβα κοντὰ στὸ παραβούνη.
 Καὶ μεταγνώθω τὸ κακὸν ὁπού ἔκανα τοῦ κόσμου,
 καὶ πὼς ἐκεῖνα τὰ κλεφτὰ τὰ ἔτρωγα μοναχὸς μου.
 Λοιπὸν πηγαίνω στὸ βουνὸν ὁπού ἔναι τὸ μαυράδι,
 κυλιόυμι ἅπάνω εἰς αὐτὸ ἅπ τὸ πουρνὸ στὸ βράδου 200
 καὶ γίνομαι καλόγερος, τὰ ροῦχα μου μαυρίζω,
 καὶ πάγω σὺν ἡγούμενος, σὺν πίσκοπος γυρίζω.
 Ἄλλο οὐδὲν ἐπίσταμαι παρὰ κακὸ νὰ κάνω,
 καὶ εἰς τὴν ἀθλίαν μου ψυχὴν τὲς ἁμαρτίας νὰ βάνω.
 Δὲν εἶχα σὶ ἁμαρτήματα γιατρον νὰ μὲ γιατρέψῃ, 205
 οὐδὲ καλὸν πνευματικὸν γιὰ νὰ μὲ ξαγορέψῃ».
- Σὺν ἤκουσεν ἡ Ἄλουποῦ κανάνυξιν τοιαύτην
 καὶ τὴν ἐξομολόγησιν ὁπού ἔκαμεν εἰς αὐτὴν,
 ἐθαύμασεν, ἐπαίνεσε καὶ ἀπομύρωσέ τον,
 εὐχήθηκεν, εὐλόγησε καὶ ἐσυχώρεσέ τον. 210
 Γυρίζει καὶ ἡ Ἄλουποῦ καὶ εὐὲ νὰ μολογήσῃ
 καὶ λέγει ταῦτα πρὸς αὐτοὺς ἐν ἐξομολογήσει·
 «Ἐγὼ, ἀφέντη σύντεκνε, ἐμπαίνω στὸ κωμάσι,
 ὅταν οἱ πάντες κάθωνται στὸ δεῖπνο γιὰ νὰ φᾶσι,
 καὶ ὅσες παπίτσες καὶ ὄρνιθες, χηνάρια καὶ ἄν βρεθοῦσι, 215
 ὄλα σκοιῶνω, πνίγω τα, νὰ μὴν πολυλογοῦσι.
 Καὶ παίρνω τα στὸ στόμα μου πέντ' ἔξε μαζωμένα
 καὶ μέρος εἶναι ζωντανὰ καὶ μέρος εἶν' πνιμένα.
 Καὶ κουβαλῶ τα στὸ κλαδί καὶ κρύβω τα στὸ δάσο
 καὶ δὲν ἐβγαίνω ἀπὸ κεῖ ὥστε πὸν νὰ χορτάσω. 220
 Οἱ σκύλοι σὰ γροικῆσουσι, τσιλιμπουρδῶ καὶ φεύγω
 καὶ δὲν τοὺς χρῆζω τίποτε, μὰ τρέχοντας χορεύω.
 Ἄνάγκη εἶναι τὸ λοιπὸν νὰ κλέψω γιὰ νὰ ζήσω,
 γιὰτὶ δὲν τό ἔχει ἡ φύσις μου νὰ πάγω νὰ ζητήσω.
 Ἄλλ' οὐδὲ καταδέχομαι, νὰ πάγω νὰ δουλέψω, 225
 μόνον περιεργάζομαι τὸ τί νὰ πᾶ νὰ κλέψω.
 Αὐτὰ μὲ καθωδήγησαν ἐκεῖνοι οἱ γονεῖς μου
 καὶ μετ' αὐτὰ ἐξοῦσανε αὐτοὶ καὶ οἱ συγγενεῖς μου.
 Εἰς τὰ κρυφοκλεψίματα καὶ εἰς τὴν τεχνολογίαν

- ὁμοιάζω τὴν μητέρα μου ἐκείνην τὴν ἀγία ν. 230
 Κι εἰς τὰ τοιλιμπουρδίσματα κι εἰς τὴν πιδεξοσύνην
 ὁμοιάζω τὸν πατέρα μου κι εἰς τὴν γληγοροσύνην.
 Τίποτες δὲν ἀπόμεινεν ἂ π' ὅσα ξεῦραν κεῖνοι
 νὰ μὴ μοῦ τ' ἀρμηρέφουσι, κανένα νὰ μὴ μείνη.
 Πόσα καὶ γὰρ καθημερνὰ γεννᾶ ὁ λογισμός μου! 235
 Ὅσα ἂν ἀθιὰ καὶ πλειότερα γέμει τα ὁ λαιμός μου
 Τὸν Κύριον ἐδόξασαν τὸν περσευλογημένον
 τὸ πὼς ἐγένησαν φυτὸν πολλὰ τετιμημένον.
 Μὲ τὴν εὐχή τους ζῶ καλά, ἀφέντισσα τοῦ κόσμου,
 ἀλλ' ἢ ζωὴ τῶν ὄρνιθιῶν εἶναι ὁ θάνατός μου. 240
 Πολλὰ μοῦ παραγγείλασιν ἐκεῖν' οἱ συγγενεῖς μου
 καὶ πάλιν μὲ τὸ στόμα τους μοῦ τό 'παν οἱ γονεῖς μου'
 «Βλέπε σε, θυγατέρα μου, τὰ σπίτια τῶν ἀρχόντων,
 γιὰ ἔχουν σκύλους δυνατοὺς κι ὄντινα πιάσουν, τῶν τον. 244
 Ποὺ ἀφήνει σπίτια φτωχικά κι ἀρχοντικά γυροῦγει, 247
 ὁ διάβολος τοῦ κώλου του κουκκιά τοῦ μαγεροῦγει» 248
 Καὶ νὰ θυμοῦμαι, μοῦ 'πασι, τῆς γοῦς τὸ καταλόγι. 245
 Κι ἀκούσετέ το, τί μιλεῖ, γροικῆσετέ το ὄλοι 246
- «Ἐγὼ οἱ τὲς χῆρες τὲς πιωχὲς τὲς καταδικασμένες, 249
 καθημερνῶς πολλὲς ζημιὲς ταῖς ἔχω καμωμένες. 250
 Μιὰ χῆρα, μιὰ κακότυχη, καλά ποὺ δὲν ἐθώρει,
 νὰ γέρθη δὲν ἐδύνετο, νὰ κάτση δὲν ἠμπόρει,
 καὶ σπίτι δὲν ἐπόταξεν, ἀμ' εἶχε μιὰν μπαράκα,
 εἶχε μιὰν ὄρνιθα παχειά, τὴν ἔλεγε Καβάκα.
 Ἀγὰ ἐγέννα δίκκορα, χοντρά παρὰ τὴν φύσιν, 255
 νὰ παραβγῆ στὴν πόρτα τῆς δὲν ἤθελε ν' ἀφήση.
 Τὴν γοῦν ἐπιβουλεύονμουν καὶ θώρουν τὴν σὰ Χάρο,
 στὸν νοῦν μου μέσα λόγια ζα τὴν ὄρνιθα νὰ πάρω.
 Βλέπω, περιεργάζομαι, γὰ τὸν, τὸν εἶχ' ἢ γοῦα ἰα, 260
 κι εἶχε τὴν τσίχα κόκκινη καὶ τὴν οὐρὰ μακρῆα.
 Ἡ γοῦα τοῦ 'χεν ὄνομα Παρδίτση γὰ τὸν κορῆζη'
 εἰς τὸ μαλλίν, εἰς τὴν οὐρὰν, ὅλως ἐμέν' ὁμοιάζει.
 Ἀγάπα καὶ τὴν ὄρνιθα, ἀγάπα τὸν Παρδίτση
 κι' ὡσὰν παιδιὰ τῆς τὰ βλέπεν, ἀγῶρι καὶ κορίτσι.
 Κι ἔνα βραδὺ στοχάζομαι, πὼς ἔλειπεν ὁ γάτης, 265
 κι ἀντὶς τὸν γάτην πῆγα γὼ καὶ κάθισα κοντὰ τῆς.
 Καὶ βλέπει με ἢ κακογρᾶ, θαρρεῖ κι ὁ γάτης εἰμαί'
 «Ἄς τὸν ταγίσω, λέγει, ἐδὰ καὶ πεινασμένος εἶναι»

- Καὶ πιάνει με ἢ ἄθλια καὶ θὲ νὰ με φιλήση,
 νὰ με ταγίσῃ τίποτες καὶ νὰ με κανακίσῃ, 270
 σὰν εἶχε τὴν συνήθειαν νὰ κάνῃ με τὸν γάτον
 καὶ μένα ἢ καρδιά μου ἔτρεμε καὶ κλονᾶτον,
 μήπως αὐτὴ ἢ κακογρὰ λίχη καὶ με γνωρίση
 καὶ πιάσῃ μ' ἀπὸ τὸν λαιμὸν καὶ σφίξῃ καὶ με πνίξῃ.
 Πλὴν ἢ εὐχὴ τῆς μάνας μου καὶ τοῦ καλοῦ πατρὸς μου 275
 μοῦ βώθησε, κι ἢ κακογρὰ ἐβγήκεν ἀπὸ μπρὸς μου.
 Τότες ἐγὼ σηκώνομαι με τὴν πιδεξοσύνην
 καὶ σίμωσα τῆς ὄρνιθας με τὴν ταπεινοσύνην.
 Εὐθύς ἀπλώνω, πιάνω τὴν κάτωθεν τῆς τραπέζης
 καὶ λέγει μου ἢ κακογρὰ « Ἄς τῆνε καὶ μὴν παίζῃς! » 280
 Ἐγὼ τὴν ἐκώλοσουργα ἐκείνη τὴν Καβάκα
 καὶ κείνη ἐφτεροῦγιζε κι ἔκραζε « Κάκα, κίκα ».
 Ἐφώναζεν ἢ ὄρνιθα κι ἢ γραῖα αἰ' ὀπίσω
 « Παρδίτση μου, καὶ γύρισε! Παρδίτση, στρέψ' ὀπίσω! »
 Κι ἀπὸ τῆ βιά μου τὴν πολλὴν ἐκόπ' ἢ δύναμή μου 285
 ὁ ἰδρωτὴς μου ἔτρεχεν ἀπ' ὄλο τὸ κορμί μου.
 Λοιπὸν ὡσὰν ἀπέσωσα εἰς τὸ βουνὸν ἀπάνω,
 ἐκάθισα ν' ἀναπαυθῶ, καμπόσο ν' ἀνασάνω,
 γιὰ νὰ γροικῆσω καὶ τὴν γρὰν αὐτὴν τὴν κακομοῖραν,
 αὐτὴν τὴν κακομάζαλην κατακαημένην χήραν. 290
 Πολλὰ ἐκείνη ἔκλαψε, μεγάλα ἐλυπήθη,
 ὀλονυκτὶς ἐδέρευτο, ποσῶς δὲν ἐκοιμήθη.
 Λοιπὸν τῆς γραίας μ' ἐπιασαν τὰ λόγια κι οἱ κατάρες
 καὶ τότε παραιτήθηκα τοῦ κόσμου τὲς ἀντάρες.
 Καὶ μεταγνώθω τὰ κακὰ δπώχω καμωμένα 295
 κι ὅσα δὲν ἔχω παντελῶς ἀπ' αὐτὰ δουλεμένα.
 Καὶ ἀναβαίνω σιὸ βουνὶ νὰ πῶ τὴν προσευχή μου,
 πρὸς τὰ κακὰ τὰ ἔποικα νὰ σώσω τὴν ψυχὴ μου.
 Ἐνδύνομαι τὰ ράσα μου, κουρεύομ' ἀπατὴ μου,
 βασιτῶ σταυρὸν καὶ πατερμά, φορῶ καὶ τὸ μαντί μου 300
 καὶ δείχνω μεγαλόσχημη καὶ μοιάζω σὰν γουμένη
 κι εἰς τὴν καρδιά μου πονηριὰ ποσῶς δὲν ἀπομένει ».
 Ἰδὼν ὁ Δύκος ἀληθῆ καὶ καθαρὰν καρδίαν,
 τὴν πρὸς Θεὸν ἐλλάβειαν καὶ τὴν ἐξαγορίαν,
 εὐσπλαχνικὰ ἐδάκρυσεν καὶ ἐλυπήθηκέ την 305
 κι ἄνοιξε τὲς ἀγκάλες του καὶ προσεδέκτηκέ την
 « Ἄ μὴ ν, σοῦ λέγω, σήμερον νὰ ἴσαι εὐλογημένη,
 κι ἀπ' ὄλα σου τὰ κρίματα νὰ ἴσαι συγχωρεμένη ».

Λέγει καὶ ταῦτα πρὸς αὐτήν· «Κυρία μου μεγάλη,
 λαμπάδα εἶσαι ἀναρτή με δίχως μανουάλι. 310
 Τὴν πόρνην καὶ τὸν Μανασσῆν ἐσὺ τὸν ἐμιμήθης,
 τὰ κρίματά σου εἶπες τα, κατὰ τὰ ἐνθυμήθης».
 Τότες ἐστάθησαν ὁμοῦ, καὶ οἱ δύο συβαστήκαν,
 καὶ ἅπ' ὅλα τοὺς τὰ κρίματα αὐτοὶ συγχωρεθῆκαν.
 Λέγουσι καὶ τὸν Γάδαρον· «Ἔλα καὶ σύ, καλέ μας, 315
 καὶ ὅλα σου τὰ κρίματα στάσου καὶ ἀνάγγειλέ μας.
 Ἴδέ, θυμήσου τα καλὰ καὶ μὴν τὰ λησμονήσης
 καὶ ἅπ' ὅλα σου τὰ κρίματα κανένα μὴν ἀφήσης».
 Ὁ Λύκος τότε παρενθὺς ἐκάθισε κοντά της,
 φέρονει τὸν νομοκάνονα, θέτει τὸν ἐμπροστά της. 320
 Λέγει· «Κυρὰ συντέκνισσα, βλέπε νὰ μὴν κοιμᾶσαι,
 τὰ λόγια, ποῦ σοῦ θέλει πεῖ, κάμε νὰ τὰ θυμᾶσαι».
 Εὐθὺς ὁ Λύκος ἔπιασε χαρτί καὶ καλαμάρι
 Γαδάρον τ' ἁμαρτήματα ἐγγράφως νὰ τὰ πάρη.
 Σὰν εἶδεν, ὁ κὺρ Γάδαρος, δὲν εἶχε τί νὰ ποίση. 325
 Καὶ λέγει ταῦτα πρὸς αὐτοὺς ἐν ἐξομολογήσει·
 «Ἐμένα ὁ ἀφέντης μου ἔπιασε καὶ ἔστρωσέ με
 καὶ μέσα σ' τὸ μεσάνυκτον στὸν κόπον ἔβανέ με,
 καὶ φόρτωσέ με λάχανα, σέλινα καὶ ἀντίδια
 σπινάκια καὶ μαρούλια, ράπανα καὶ κρομμύδια. 330
 Κι ἐγὼ ἀπὸ τὴν πείνα μου ὀπού' χα σὰν τὸ σκύλο
 ἐγύριζα τὸ στόμα μου καὶ ἤροπον κομμάτι φύλλο.
 Αὐτός, σὰν ἦτον ἀτυχος, πάντα ἐβίγλιζέ με,
 καὶ τὸ νὰ μέ' θελεν ἰδεῖ, κακὰ ἐρράβδιζέ με,
 Μὲ βέρογα πάντα ἔδεργε τὰ δόλια τὰ ἄφτιά μου, 335
 ἔδεργε καὶ τὸν κῶλον μου καὶ ἐπόνουν τὰ πλευρά μου,
 καὶ ἀπὸ τὸν πόνον τῶν ραβδιῶν καὶ ἐκ τοῦ περισσοῦ κόπου
 ἀχάμισάν μου τὰ νεφρά καὶ ἐσυχνοποροκόπου,
 (τιμὴν νὰ ἔχετε ἐσεῖς, ἀρέντες ἐδικοί μου!)
 Ἐμένα τοῦτα φύλαγεν ἡ μοῖρα ἡ κακὴ μου. 340
 Ἄλλ' ὅμως ἐγροικήσατε τὰ ἁμαρτήματά μου
 καὶ συγχωρήσετέ μου τα καὶ ἐμὲ τὰ κρίματά μου».
 Γροικώντας ταῦτα ἡ Ἄλουποῦ ἔσεισε τὸ κεφάλι
 καὶ λέγει πρὸς τὸν Γάδαρον με μάνητα μεγάλη· 345
 «Τί ἱσαμπουνίζεις, Γάδαρε, καὶ τί στραβοκωλίζεις
 καὶ τί 'ν' αὐτὰ τὰ ψέματα καὶ τί 'ναι τὰ σαλίζεις;
 Στάσου ὀμπρὸς μας ὁμορφα καὶ πές μας τὴν ἀλήθεια
 καὶ μὴ μᾶς λές, κὺρ Γάδαρε, αὐτὰ τὰ παραμύθια.

- Ἀπτά ἴναι λόγια τῶν κλεπτῶν καὶ ψευματολογίες
 οὐ στέργομεν, οὐ θέλομεν τέτοιες μυθολογίες». 350
 Ὡς ἤκουσεν ὁ Γάδαρος τῆς Ἀλουποῦς τὰ λόγια,
 ἀρχίνισε νὰ δέρονται, νὰ λέγη μοιρολόγια.
 Καὶ λέγει τους· «Ἀφέντες μου, τί ἔχετε μὲ μένα;
 Καὶ ποῦρι τόσα κρίματα δὲν ἔχω καμωμένα. 355
 Μόνον τὸ μαρουλόφυλλον ὀπῶ ἴχω φαγωμένον,
 καὶ ποῦρι δὲν τὸ ἔκλεψα, μὰ τὸ ἴχω δουλεμένον».
 Ὁ Λύκος δὲ τῆς Ἀλουποῦς ἐγύρισε καὶ λέγει·
 «Τί τὸν ψηφᾶς τὸν Γάδαρον, ἂν δέρονται καὶ κλαίγη;
 Ἐσὺ τὸ νομοκάνονα ἀνοιξε, διάβασέ τον!
 Τὸ γράμμα ὅπου θὲς ἰδεῖ ἐσὺ ξεδιάλυσέ το!». 360
 Τότες τὸν Λύκον ἔκραξε καὶ στάθηκε κοντά της,
 δορίζει καὶ τῆς φέρονουσι τὸν νόμον ἐμπροστί της
 καὶ μὲ πολλὴν εὐλάβειαν ἀνοίγει καὶ διαβάζει·
 καὶ τότες τὸν κῆρ Γάδαρον γυρίζει καὶ ἀτιμιάζει·
 «Ἀφωρεσμένη Γάδαρε καὶ τρισκαταραμένη, 365
 αἰρετικὴ καὶ ἐπίβουλε, σκύλε μαγαρισμένη,
 νὰ φᾶς τὸ μαρουλόφυλλο ἐκεῖνο χωρὶς ξύδι!
 Καὶ πῶς δὲν ἐπιγιήκαμε σε τοῦτο τὸ ταξίδι;
 Ἄλλ' ὅμως, ἀσεβέστατε, κάμε νὰ τὸ κατέχης,
 ὁ νόμος κατὰ πῶς μιλεῖ, πλέον ζωὴν δὲν ἔχεις. 370
 Στὸ ἑβδομον κεφάλαιον τὸ ἤῤορηκα γραμμένον,
 νὰ ἴναι κομμέν' ἡ χέρα σου, τὸ μάτι σου βγλαμένον.
 Καὶ πάλιν στὸ δωδέκατον κεφάλαιον τοῦ νόμου
 λέγει νὰ σὲ φουρκίσωμεν ἐγὼ καὶ ὁ σύντεκνός μου».
 Ὅπως ἐδώκασιν βουλή νὰ τὸν σκοτώσουν τοῦτον, 375
 ἐκεῖνος λέγει μέσα τον· «Ἦ κακὴ ὄρα πού ἴτον!»
 Παραμερᾶ ὁ Γάδαρος τὸν Λύκον καὶ τοῦ λέγει,
 καὶ ἀπὸ τὴν παραπόνουσιν ἀρχίνισε νὰ κλαίγη·
 «Ἀφέντη Λύκε, νὰ σοῦ πῶ δυὸ λόγια νὰ γροικήσης,
 ἄπεῖς μ' ἀγγίζει θάνατος, σὰν ἔγινεν ἡ κρίσις, 380
 τὸ χάρισμα ὀπῶ ἴχω γὼ δὲν θέλω νὰ τὸ κοῦρω,
 ζώντα μου θέλω κανενός; νὰ τοῦ τ' ἀποκαλύρω.
 Δὲν θέλω νὰ τ' ἀφήσω γὼ τὸ τάλαντον χωσμένον,
 μὰ θέλω κανενός πτωχοῦ νὰ τὸ ἴχω δανεισμένον,
 μήπως καὶ κολαστῶ καὶ ἐγὼ εἰς τὸν καιρὸν ἐκεῖνο, 385
 γιατί δὲν εἶν' ἀμάρτημα μεγάλο σὰν αὐτεῖνο.
 Ἦξευρε τὸ λοιπονιθὲς χάρισμα ἔχω μέγα
 ὀπίσω εἰς τὸν πόδα μου, σὰν οἱ γονεῖς μου λέγα.

Καὶ ὅποιος μόνο τὸ ἴδῃ τὸ χάρισμα ποῦ λέγω,
 ὅλοι του οἱ ἀντίδικοι φεύγουσι, σοῦ δυνέγω. 390
 Ἐκκεῖ, βλέπει καὶ μακρὰ, σαράντα μερῶ σιρόατα,
 καὶ εἰσὲ ροπήν τοῦ ὀφθαλμοῦ γροικᾷ καὶ τὰ μανιᾶτα».

Ὁ Λύκος ὡς τὸν ἤκουσε, ἐπίστευσε μοναῦτα
 καὶ πάει πρὸς τὴν Ἄλουποῦ καὶ λέγει της τοιαῦτα.
 Ἦ Ἄλουποῦ, σὰν ἤκουσε, μὴ γνοὺς τὴν πονηρίαν 395
 καὶ τοῦ Γαδάρον τὴν βουλήν, ἔμεινε σ' ἀπορίαν.
 Καὶ λέγει· «Ἀφέντη σύντεκνε, τὸ χάρισμα αὐτεῖνον
 γοργὰ ἐπιμελήσου το, μίλησε μετὰ κείνον,
 καὶ κάμε ἰρόπον καὶ ὀρδινιά, νὰ σοῦ τ' ἀποκαλύψη,
 νὰ σοῦ τὸ δείξῃ σήμερον, πάσχισε νὰ μὴ λείψῃ. 400
 Τοιαύτη χάρις θαυμασιτὴ νὰ μὴ χαθῇ ἐκ τοῦ κόσμου,
 νὰ τὴν ἐπάρω γὼ καὶ σύ, ὅπου σαι σύντροφός μου.
 Γιατ' ἔχομεν ἐχθροὺς πολλοὺς, ὅπου κακὸ μᾶς θέλουν·
 νὰ ξεύρωμε τὰ βούλονται καὶ κείνα ποῦ μᾶς μέλλουν».

Ὁ Λύκος τὸν κύριον Γάδαρον ἔκραξε καὶ μιᾷ του 405
 καὶ κείνος τὸν ἐγοοίκανε, πῶς στέκει καὶ γεῖα του,
 καὶ μουρμουρίζει, λέγει του μετὰ τὰ γλυκὰ τὰ λόγια.
 Ὅλα κεινοῦ τοῦ φαίνονται καθάρια μετὰ ὀρολόγια.
 Λέγει· «Ἀφέντη Γάδαρε, τίποτε μὴ φοβᾶσαι.
 Νὰ σ' ἀβιζάρω τίποτες ἤρθα γυρεύοντάς σε. 410
 Ἐφθὺς ἐβγάλαμε βουλή μετὰ τὴ συντέκνισσά μου,
 τότες ὄντα τὴν ἔκραξα καὶ ἤλθεν ἐδῶ κοντά μου,
 τὰ κρίματα νὰ λύσωμεν, ὅπως ἔχεις καμωμένα,
 καὶ νὰ τὰ συγχωρήσωμεν, νὰ ἴναι συμπαθισμένα.

Παρακαλῶ σε, δεῖξε μου ἐκεῖνο ποῦ κατέχεις, 415
 τὸ χάρισμα τὸ ἀκριβόν, ὅπου σὲ τὸν πόδα ἔχεις».

Ἐκεῖνος τ' ἀποκρίθη καὶ ἔπαιψε νὰ κλιύγῃ·
 «Μετὰ χαρᾶς, ἀφέντη μου, δι' ὀρίσης!» λέγει.
 Νὰ μὴν περᾶσ' ἡ σήμερον, καὶ γὼ νὰ σοῦ τὸ δείξω. 420
 Μ' ἀλήθεια τίποτες καὶ γὼ θέλω νὰ σοῦ ζητήξω.
 Αὐτὴν τὴν χάριν σὰν ἴδῃς, εὐθὺς νὰ μ' εὐλογήσῃς,
 καὶ εἰς τὴν ζωὴν σου κανεὸς νὰ μὴν τὴν μολογήσῃς».

«Νὰ σ' εὐλογήσω, Γάδαρε, καὶ νὰ σὲ συγχωρέσω,
 καὶ νὰ ἴμαι πάντα σκλάβος σου εἰς πρᾶγμα ποῦ μπορέσω».

Στὸν νοῦν τοὺς εἶχαν τὸ λοιπόν, νὰ λάβουσι τὴν χάριν, 425
 καὶ εἰς αὐτεῖνοῦ τὸν σφόντυλα νὰ δέσουσι λιθάριν
 καὶ τότες εἰς τὴν θάλασσαν συζώντανον νὰ ρίξουν
 καὶ νὰ τὸν κωλοσύρουσιν, ὥστε νὰ τονε πνίξουν.

- Νὰ τότε βγάλουν εἰς τὴν γῆν, τότες εἰς μιὸ νὰ πέψουν,
 νὰ ῥθουσιν ὅλα τὰ θηριὰ νὰ τότε μακελλέψουν. 430
 Νὰ κόψουσι τὰ πόδια του, νὰ τότε ξελαιμίσουν,
 νὰ τότε σκίσουν στὴν κοιλιά, νὰ τὸν παραγεμίσουν,
 νὰ τότε κάμουσι ψητὸν καὶ τότε νὰ καθίσουν,
 νὰ φᾶν, νὰ πιούσι, νὰ χαροῦν, ὥστε ποὺ νὰ μεθῆσουν.
 Ἐκεῖνοι λέγασιν αὐτὰ κι αὐτὸς ἔκαμεν ἄλλα, 435
 κι ἔκαμε πράγματα πολλά, καμῶματα μεγάλα.
 Τέτοια τῶς ἐκατάστεισε σὰν ἤθελεν αὐτός του:
 Λέγει τοῦ Λύκου ν' ἀνεβῆ στὴν πρύμνη μοναχός του
 καὶ ἔτσι τὸν ὀρδίνιασε: Γογατιστὸς νὰ στέκη
 τρεῖς ὥρες καὶ νὰ δέεται, νὰ μὴ σαλεύσῃ ἀπ' ἔκει. 440
 Νὰ λέγῃ, νὰ παρακαλῆ: «Γάδαρε, σοῦ πιστεύω,
 καὶ δὸς ἐμένα χάρισμα, ἐκεῖνο τὸ γυρεύω».
 Καὶ μὲ πολλὴν εὐλάβειαν νὰ λέῃ τὰ πατερομά του.
 Νὰ πάγῃ καὶ ἡ Ἄλουποῦ νὰ στέκεται κοντά του.
 Ὅταν στὸν Λύκον κατεβῆ ἡ βουλλωμένη χάρη, 445
 ἐκεῖ κι αὐτεῖνῃ νὰ βρεθῆ, δαμάκι γιὰ νὰ πάρῃ.
 Τότες ὁ Γάδαρος εὐθὺς τζιλιμπουρδᾷ καὶ χρεῖτον,
 καὶ ὄχι μόνον μιὰ φορὰ, μὰ δεύτερον καὶ τρίτον,
 καὶ ρίχνει τὸν σιὸ πέλαγος, νὰ τονε πνίξῃ μέλλει,
 κακὰ καὶ κακῶς ἔχοντα, ὡσὰν αὐτὸς δὲν θέλει. 450
 Σὰν εἶδεν ἡ κερὰ Ἄλουποῦ τὸν Γάδαρον, πῶς κάνει
 ἀπὸ τὸν φόβον τὸν πολὺν ἀρχίνισε νὰ κλάνῃ.
 Καὶ τότες ὁ κῆρ Γάδαρος φωνάζει καὶ γκαρίζει
 καὶ συχνοκατουρεῖ πυκνὰ καὶ συχνοπορδαλίζει.
 Συχνὰ πηδᾷ, τζιλιμπουρδᾷ καὶ τὴν οὐρὰν σηκώνει 455
 πέφτει, κυλιέται, γέρονται καὶ ἐξωματζουκώνει.
 Γυρεύει καὶ τὴν Ἄλουποῦ, τρέχει νὰ τηρε σώση
 καὶ μὲ τὸ μπουσοδουγένη του καμπόσες νὰ τῆς δώσῃ.
 Κι αὐτὴ, σὰν εἶδε κι ἔγινεν ὁ Γάδαρος φρενίτης,
 σιὸ πέλαγος ἐγκρέμισε κι ἔπεσε μοναχὴ της. 460
 Ἀπῆραν τὴν τὰ κύματα, στὸν Λύκον τὴν ἐβγάλαν
 κι ἀπὸ τὸν φόβον πῶλαβεν, ἔφώναζε μεγάλα.
 Ἐκάθισαν ν' ἀναπαυθοῦν, καμπόσον ν' ἀνασάνουν,
 Γαδάρον τὰ καμῶματα ἐκεῖ τ' ἀναθυβάνουν.
 Ὁ Λύκος τὴν κερὰ Ἄλουποῦ ἐρώτα τὴν νὰ μάθῃ 465
 καὶ λέγει του, πῶς τρώμαξε κι ὁ νοῦς της πῶς ἐπάρθη.
 «Ὅλα του τα καμῶματα στέκομαι καὶ λογιαζῶ
 καὶ δὲν θυμοῦμαι νὰ τὰ πῶ καὶ νὰ τὰ λογαριάζω.

Ἐκ τὴν κοιλιὰ του ἔβγαλεν ὡσὸν ἀπελαίκι
 μακρὸ, χοντρὸ καὶ κόκκινο κι ἦτον δίχως μανίκι. 470
 Λέγει μου· «Ἔλα γλίγωρα! Τί στέκεις καὶ παντέχεις;
 Γιὰ νὰ σοῦ κάμω τὴ δουλειὰν ἐκείνη ποὺ κατέχεις!
 Καὶ τρόμαξα σὰν τ' ἄκουσα, κι ἔχασα τὸ βρακί μου,
 ἄφηκα καὶ τὰ ροῦχα μου, γεμᾶτο τὸ σακί μου,
 καὶ γκρέμισα σιὸ πέλαγος, μόνο γιὰ νὰ γλυτώσω 475
 ἐκ τὴν περίσσα συμφορὰ κι ἐκ τὸ κακὸν τὸ τόσον».
 «Πές μου, κυρὰ συντέκνισσα, Γάδαρος ὄντα πῆδα,
 τ' ἀπελαίικιν ὁποῦ λές, ἐγὼ ποσῶς δὲν εἶδα».
 «Κῦρ σύντεκνέ μου, κάτεχε κι ἐκ τὴν κοιλιάν του βγῆκε,
 καὶ σείσθη καὶ λυγίσθηκε καὶ πάλι μέσα μπῆκε. 480
 Θαρρῶ, ὅτι ἡ κοιλία του νὰ ἔναι ἀρματοθήκη,
 κι εἰς ὃ τὶ πόλεμον ἐμπῆ, νὰ ἔχη αὐτὸς τὴ νίκη.
 Μπουμπάρδες νὰ ἔχη μπρούτζινες, τουφέκια γεμισμένα,
 νὰ ἔχη καὶ βόλια ἀρίθμητα, δισσοῦκια κρεμασμένα.
 Ἡ τύχη μᾶς ἐβώθησε, νὰ μὴ μᾶς θανατώσῃ, 485
 καὶ πάλιν ὡς τὸ ὕστερον ὁ Θιὸς νὰ μᾶς γλυτώσῃ».
 Ρωτᾷ τον καὶ ἡ Ἀλουποῦ· «Σύντεκνε, πῶς ὑπάγεις;
 Καὶ πῶς ἐταπεινώθηκες; Καὶ πῶς ἐκατατάγης;
 Λέγει τὴν· «Μὴ με ἐρωτᾷς καὶ μὴ μοῦ συντυχαίνης 490
 κι ἀπὸ τὴν σήμερον ποσῶς καλὸ μὴ παντεχαίνης».
 Θωρεῖς, κυρὰ συντέκνισσα, χωρὶς ἀδόντια εἶμαι,
 τό ἔνα μου μάτι ἔχασα καὶ τ' ἄλλο μου πονεῖ με.
 Ὡσὸν ἐτζιλιμπούρδησεν ἐξάφνου κι ἔμπωσέ με,
 καὶ μέσα εἰς τὸ κούτελον ἡ κοπανιὰ ἔσωσέ με,
 ἐφάνη μου, ὁ οὐρανὸς ἐχάλασε κι ὁ κόσμος, 495
 καὶ ἄστραψε κι ἐβρόντησε κι ἐγίνη μέγας τρόμος.
 Κι ὄνταν αὐτὸς μὲ κτύπησε τὴν κοπανιὰν ἐκείνη,
 ἐπρήσθη τὸ κεφάλι μου κι ὡσὸν ἀσκὶ ἐγίνη.
 Κι ἀστράψασι τὰ μάτια μου καὶ τάραξ' ὁ μυαλὸς μου
 καὶ τρόμαξαν τὰ σωθικὰ καὶ χάθη ὁ λογισμὸς μου. 500
 Ὁ νοῦς μου ἐσκοιτίσθηκε, δὲν εἶναι μετὰ μένα,
 κι ἐπέσασι τὰ δόντια μου, δὲν ἔμεινε κανένα.
 Ἐγὼ, κυρὰ Συντέκνισσα, σ' ἐσὲν ἐθάρρουν πάντα,
 νὰ ξεύρης ὅλες τὲς δουλειῆς κι ὅλα τὰ κοιτραμπάντα.
 Καὶ θάρρουν νὰ ἔχης φρόνεσιν, μυαλὸν εἰς τὸ κεφάλι 505
 κι ἐκ τὰ καμώματα αὐτὰ καὶ νὲν νὰ μὴ σοῦ σφάλῃ.
 Γιατὶ καυχάσουν κι ἔλεγε, πῶς ἦσουνε μαντεύτρα
 καὶ τοῦ κῦρ Λέου τοῦ Σοφοῦ ἦσουνε μαθητεύτρα.

Δὲ μοῦ ἴλεγε, πὼς ἤρουνε πουτιάνα καὶ μεθύστρα
 καὶ φρονατζιασμένη καὶ λοβὴ καὶ μιὰ κακὴ μαυλίστρα, 510
 ὀποῦ μὲ ἐξεμαύλισες κι ἐπῆρες με μετὰ σου
 καὶ τὰ χαθῶ ἐκόντεψα ἐκ τὰ καμώματά σου.
 Πάντοτε σὺ μοῦ ἔλεγε, πὼς ἔχεις τόση γνώση,
 καὶ τώρα ὁ κὺρ Γάδαρος ἐμᾶς νὰ ταπεινώσῃ!
 Δὲν ἔχω ἐγὼ τὴν γνῶσιν του οὐδὲ τὴν πονηρίαν, 515
 ἄμι' ἔχει αὐτός, πὸν γέλασεν ἐμᾶς τὰ δυὸ θηρία».
 Ἐκείνη ἀποκρίθηκε· «Σύντεκνε, νὰ κατέχῃς,
 κανένα δίκιο εἰς αὐτὸ ἠξεύρω, πὼς δὲν ἔχεις.
 Ἡ γνῶσις εἶναι πανταχοῦ σὶὸν κόσμον διασπαρμένη,
 κι εἰς ἅπαντας ἢ φρόνησις εἶναι διασκορπισμένη. 520
 Καλὰ καὶ εἶναι Γάδαρος καὶ καταφρονημένος,
 ἂν ἔν' καὶ κακορρίζικος καὶ καταδικασμένος,
 εἶδεν ὁ Θεὸς τὴν ἀδικιὰ καὶ τὴν κακογνωμίαν,
 τὴν ἀνομίαν τὴν πολλὴν καὶ τὴν συκοφαντιάν,
 καὶ νόησιν τοῦ ἔδωκεν ἀντάμα μὲ τὴν γνῶσιν 525
 δίχως νὰ ξεύρῃ μάθημα καὶ γράμμα ν' ἀναγνώσῃ,
 καὶ ρήτορας ἐγένηκε νὰ μᾶς καταμιτώσῃ
 καὶ μὲς ἀπὸ τὰ χέρια μας νὰ φύγῃ νὰ γλυτώσῃ.
 Καὶ ὄχι μόνον ἔφυγε μὰ κι ἐκοπάνισέ μας,
 ἀνόητους μᾶς ἔδειξε κι ἐκατασβόλωσέ μας. 530
 Ἐπῆρε καὶ τὰ ροῦχα μας καὶ ἐξεγύμνωσέ μας,
 ἐπῆρε μας καὶ τὴν τιμὴν κι ἐκατεντρόπισέ μας».

Χαρὰ σ' ἐσέ, κὺρ Γάδαρε, καὶ εἰς τὴν φρόνησίν σου,
 γιατί μὲ γνῶσιν ἔφυγες, μὲ τὴν προτίμησίν σου.
 Ὡ Γάδαρε, κὺρ Γάδαρε, Γάδαρος πλιὸ δὲν εἶσαι, 535
 πρέπει σ' εἰοῦτο πῶκαμες πάντοτε νὰ παინῆσαι.
 Θαροῶ, γιὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ Γάδαρον δὲν σὲ κραζοῦν,
 ἀλλὰ ὡς τιμιώτερον, Νίκον σὲ δνομάζουν.
 Τὸ ὄνομα ἐκέρδισες αὐτὸ μὲ πονηρίαν,
 καὶ τὴν ζωὴν σου ἐγλυσες ἀπ' αὐτὰ τὰ θηρία. 540

ΚΡΙΤΙΚΟ - ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ Κ.Λ. ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

- 1 - 4. Ὁ ποιητὴς δίνει α priori τὴν κωμικοτραγικὴ λύση ὄλου τοῦ μύθου.
3. Ἐκαταπιστήκαν = ὄχι μὲ τὴ σημερινὴ σημασία τὸ καταπιάνομαι = ἐπιχειρῶ, ἀλλὰ σὺν ἐπιτατικὸ τοῦ πιάνομαι = συγκρούομαι, μαλλώνω πολύ, καταμαλλώνω. Παράβαλε τὰ κατασκοτώθηκαν, καταλερώθηκαν κ.λ.

7 - 8. Τὸ τόσα τελικά νῦ καὶ δῶ καὶ σ' ὄλο τὸ ποίημα δὲν εἶναι πιστεύω λογιωτατισμός. Δὲν εἶχε γενικευτὴ στὴν Κρήτη τὸ πέσιμο τῶν τελικῶν νῦ. Στὴν Κύπρο δὲν ἔπασαν ποτέ. Διατηρήθηκαν καὶ σ' ὄλη τὴν Ἑλλάδα στ' ἄρθρα πρὶν ἀπὸ λέξεις ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ φωνήεντα κι ἀπὸ κ, π, τ, ξ καὶ ψ.

12. Τὸ *αὐτεῖνος* σχηματίστηκε κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ *ἐκεῖνος*. Πρέπει νὰ γράφεται μὲ εἶ.

13 καὶ 14. Ἀντικατάστημα τὰ *γογγύλια* μὲ τὰ *κοκκινουούλια*, γιὰ νὰ ἐπαναφέρω τὴν ὁμοιοκαταληξία. Γι' αὐτὸ μετατόπισα ὠρισμένες λέξεις.

15. *Δὲν ποτάσσει* ἔτσι καὶ σήμερα ἡ λέξη κι ἡ χρῆση της. Τὸ ρῆμα φέρεται πιὸ συχνὰ μὲ τὴν ἀρνητικὴ του μορφή.

18. *Ἐσκόλα* ἔτσι καὶ σήμερα.

20. Ἡ χρῆση τῆς *ἐκ* ἦταν ἀκόμα συνηθισμένη, ἀφοῦ τὴν ἔχομε καὶ στὸ Ρωτόκριτο. Συνατάσσεται μ' αἰτιατικὴ.

21. *Ἀδύνεψεν* ὁ W. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *ἀτόχεψεν*. Προτιμητέο τὸ πρῶτο. Ρῆμα ἀδυνεύω δὲν ὑπάρχει σήμερα. Φαίνεται σὰ συντόμηση τοῦ ἀδυνατεύω = ἀδυνατίζω. Ὅπως τὸ *μπορῶ*, ἔτσι καὶ τὸ *δύνομαι* (κοίταξε στίχο 23) ἐσήμαινε καὶ *εἶμαι ὑγιής*. *Ἀδύνεψεν* = ἀδυνάτισε, ἀλλὰ καὶ ἀρρώστησε *Πλέα* ἀσυναίρετος τύπος τοῦ ὕστερα πάγκοινου πλιά καὶ πιά. Φαίνεται πῶς ἡ λέξη φερόταν ἔτσι. *Δὲν ἠμπόρει* = ἦταν ἀρρωστος. Ὅπως καὶ τὸ παρακάτω.

23. *Δὲν ἐδύνετον* = ἦταν ἀρρωστος.

28. *Νὰ φᾶ* (νὰ ὑπᾶ, νὰ πᾶ). Κανονικὰ ἐσωτερικὲς καὶ καταληκτικὲς συλλαβὲς ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ γάμμα μποροῦν νὰ πέσουν. Π. χ. λέμε, τρῶμε, λές, τρῶς, ὁ συκοφᾶς, ὁ ἀφματολὸς κ.λ. Σήμερα λέγεται στὴν Κρήτη νὰ πᾶ φέρης νερὸ κ.λ. Ὅχι ὅμως ἀπλᾶ νὰ πᾶ, νὰ φᾶ στὸ γ' πρόσωπο. *Ἀπὸ τῆς γῆς βοτάνι* W. διώρθωσα : *ἀπὸ τῆ γῆς*. *Νὰ κοιμηθῆ* W. ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *νὰ κυλισθῆ*, ποὺ ἔκρινε προτιμητέο. (Κοίταξε εἰσαγωγή).

32. Τὸ *ἐρχόντησαν* ἀμφίβολο· προτίμησα τὸν ἄλλο τόσο μὴ συνηθισμένο στὴν Κρήτη τύπο *ἐρχόντουσαν*.

35. *Συβάστηκαν* = ἔκαμαν συμφωνία, ἀπόλυτα.

36. *᾽Ωμόσασιν* τέτοιος τύπος δὲν εἶναι πιά σήμερα δημοτικὸς· τὸ ρῆμα θὰ λεγότανε τότε καὶ *ὀμόνω*, παράλληλα πρὸς τοὺς τύπους ἀμόνω, ἀμένω, ὀμνέω. (Κοίταξε στίχο 66).

38. Τὸ *λαχαίνω*, ἔλαχα (ἤλαχα) κοινότατο καὶ σήμερα. (Κοίταξε στίχο 7).

39. Τὸ *παρευθὺς* εἶναι ἴσως ἀρχαῖσμός. Στὸ Ρωτόκριτο φέρεται τὸ πάραυτα, μὰ ἦτανε τότε λέξη ζωντανή. (Κοίταξε στίχο 138).

40 καὶ 41. Διώρθωσα τὴ στίξη κι ἔβαλα σε εἰσαγωγικὰ τὸ *Καλά μαντᾶτα* κ.λ., θεωρώντας το, μὲ τὰ παρακάτω, σὰ λόγια τῆς Ἀλεπούς.

42. Μετὰ τὸ *ᾶς δράμωμεν* ἀφαίρεσα τὸ κόμμα, γιὰ νὰ συναφθῆ μὲ τὸ *γλίγωρα*.

44. *Ἐνα τ' ἄλλου νὰ μοιάζῃ*· ἡ φράση βρίσκεται καὶ στὸ Ρωτόκριτο μὲ τὴν ἴδια σημασία τῆς συνέπειας καὶ τῆς ἀληθοφάνειας στὰ λεγόμενα. *Μοιάζει* = ταιριάζει.

45 καὶ 46. Ὁ Γάιδαρος συλλαβαίνει ἀπὸ τώρα τὸ σχέδιο ν' ἀντιδράσῃ μὲ τὸ μυαλὸ στὴ βία καὶ τὴν ἀδικία τῶν δυὸ θηρίων. *Νὰ παίζῃ* διώρθωσα ; *νὰ παίζ'* ἢ = νὰ βρίσκεται σε δράση (ἢ γνώση). Τὸ *παίζω* καὶ σήμερα, πλάι στὴν κυριολεχτικὴ του σημασία τοῦ παιγνιδιοῦ, ἔχει καὶ πολλὲς ἄλλες στὴν Κρήτη. Παίζω τὴν χαμπάνα, τὸ κουδούνη, παίζω ξύλο, παίζω στὸ σημάδι, παίζω χαρτιά, ζάρια, βιολί. Ἡ βίδα παίζει = δὲν εἶναι καλοβιδωμένη κ.λ. κ.λ.

51. Ἡ πρόθεση εἰς λέγεται ἀκόμη ἔτσι στὰ ρεθεμνιώτικα. Τὸ σκῖος εἶναι ἄγνωστο σήμερα.

56. *Τὸ ταχὺ* = τὸ πρωί. Φέρεται ἀκόμα ἢ ταχυνή, καθὼς καὶ τὰ ἐπιρρήματα ταχυνά καὶ ταχυό - ταχυνά = αὔριο πρωί - πρωί. Τὸ ταχυα χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὴ δήλωση μελοντικῆς πράξης ἀόριστα. Ταχυά ποὺ θὰ σπουδάξης· λένε στὰ παιδιά

57. *Πολλὰ ἀπτοί* ἢ χασμωδία βρίσκεται συχνά σεῖ «Φυλλάδα». Ὁ Χορτάτης τὴν ἀποφεύγει καὶ ὁ Κορνάρος τὴν καταργεῖ σχεδόν. Μόνο μετὰ τὸ πρῶτο ἡμιστίχιο βρίσκεται κάπου - κάπου στὸ Ρωτόκριτο. Δὲν εἶναι ὅμως ἐκεῖ καθαρὴ χασμωδία, ἀφοῦ ὁ δεκαπεντασύλλαβος εἶναι πλοκὴ δυὸ στίχων. *Ξεβγάλουν* τὸ ξεβγάνω γνήσιο κρητικὸ καὶ σήμερα = ξεκάνω, σκοτώνω, μὲ κάποια κωμικὴ ἀπόχρωση.

58. *Μετ' αὐτούς* ἢ μετὰ μὲ αἰτιατικὴ εἶναι καὶ σήμερο πάγκοινη στὴν Κρήτη. Ἔλα μετὰ μένα, λένε στὰ παιδιά. (Κοίταξε καὶ στίχο 62, καὶ διόρθωσή μου σιὸν 132).

63. *Ζῶον ταλαίπωρον* ἀρχαϊσμός ἢ χρησιμοποίηση τοῦ ταλαίπωρος, ἀλλὰ τριπλασιὸς ὁ χαρακτηρισμός. Πιστεύω πὼς ἡ λέξη δὲν ἦταν τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴ χρῆση ὅσο σήμερα.

65. *Οὐδὲν βαστῶ ἀντι δέ(ν) βαστῶ*. Ἴσως τὸ οὐδὲν νὰ λεγόταν ἀκόμα παρ' ἄλληλα πρὸς τὸ κομμάτι του - δέν, ποὺ ἐπιζει σὰ μοναδικὸ ἀρνητικὸ μόριο, συνοδευτικὸ τῶν ρημάτων.

66. Ὁμνέω· ἄλλος τύπος τοῦ (ὄμνυμι), ὁμόνω, ἀμνόγω. Πολύτιμο τὸ ὄμνέω, γιὰ τὸ ἔχομε στὸ ἀπόσπασμα τῶν Ἑλευθερων Πολιωρκημένων μὲ τὴ μορφὴ μου «στὰ μάτια ἢ μάνα μνέει».

68. *Ὅσῶν γροικῶ* καθὼς αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτὸ μου.

69. *Τάχατες γιὰ νὰ πάγουν* = μὲ τὴν ἐλπίδα, πὼς τάχα θὰ πήγαιναν στὴ δουλειά τους, θὰ ἔφευγαν. Τὸ *τάχατες* ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν ὅχι τοῦ Γαϊδάρου, ποὺ εἶχε τὸ λόγο, μὰ τοῦ ποιητῆ, ποὺ ξέρει τί μέλλει νὰ γίνη.

72. Ὁρέγομαι· σήμερα τὸ ρήμα εἶναι κοινῆς χρήσης χωρὶς τὸ ἀρχαϊκὸ ὄμικρο, μὲ τὴ σημασίαν τῆς φυσικῆς τέρωσης. Ἐδῶ σημαίνει ψυχικὴ εὐχαρίστηση.

73. *Τὸ κάλλος*· σήμερα ἢ λέξη φέρεται συχνά στὸν πληθυντικόν. Τὰ κάλλη της!

77. *Π(ὸν) ἀφέντης μου βιγλίζει* W. *Τι . . .* Ξ. (Μ.). Προτιμητέο τὸ δεύτερον. Ὁ *βιγλίζω* τὸ ἀρχαϊκὸ ὄμικρο συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξης ἀπὸ τὰ ὀλίγος καὶ ὦρα. Στὴν Πόλη λένε λίγωρα. Τὸ ἐγρηγορός, ἐγρηγόρα φαίνονται πιὸ ἀπομακρυσμένα.

81. *Μέγας*· κοίτα καὶ στίχο 31 ὅπου *δάσος μέγα*· πιστεύω πὼς δὲν πρόκειται γιὰ ἀρχαϊσμούς. Τὸ ἐπίθετο θ' ἀκουόταν ἀκόμη καὶ μὲ τὴν παλιὰ μορφὴ του.

82. Ἄν ἔν' καὶ πῆς· τρόπος ὑποθετικοῦ λόγου (τὸ πλῆρες: ἂν εἶναι καὶ πῆς κ.λ.) πολὺ συνηθισμένος κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφονται τὰ κρητικὰ λογοτεχνήματα. Θυμοῦμαι ἀπὸ τὸ Γύπαρη:

Ἄν ἔν' καὶ πέση ἀνεμικὴ, Πανώρια, σιγανεύει.

καὶ παρακάτω:

Ἄν ἔνε καὶ τὸν οὐρανὸ θωροῦμε σὰ μαυρίση.

κ.λ. *Βλέπε σε!* = φιλάγου! προστάτευε τὴν ἑαυτὴ σου! Διῶρθωσα ἔτσι τὸ ἀνύπαρχτο σὰ προσταχτικὴ *βλέπεσαι!* μέσης φωνῆς. Ἡ γνώμη τοῦ Ξανθοῦδιδου, πὼς ἴσως φέρεται στὴ θέση τῆς προσταχτικῆς, κατὰ παράλειψιν τοῦ νὰ,—ἀπί-

θανη, γιατί δὲ θὰ μπορούσε νὰ περιορίζεται μόνο στὸ (νὰ) βλέπεσαι! Τὸ βλέπε σε! εἶναι ὥστόσο πολὺ συνηθισμένο στὴν κρητικὴ καὶ τὴν ἄλλη γραμματεία τῆς ἐποχῆς. Ζενίζει βέβαια καὶ εἶσαι ἢ διατύπωση τῆς αὐτοπαθειας, ἀλλὰ ἐρμηνεύεται ἱκανοποιητικὰ σάν ἐπίδραση ἀπὸ τὰ πάγκοινα τότε Ἰταλικά. Guardati! Τίς προάλλες ἔνα παιδί μου ἔδειξε μιὰ φωτογραφία μου καὶ μου εἶπε: «Κοίτα σε!» Ἔχομε καὶ ἀπ' ἄλλου χρήσιμα παραδείγματα, πού ἐνισχύουν αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία καὶ διώρθωση τῆς λέξης, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἐδῶ θέση, γιατί θὰ μᾶς ἐφερναν μακριά. Εἶναι περίεργο πῶς ὁ Ξανθουδίδης καὶ τόσοι ἄλλοι δὲν στραφηκαν ὡς τώρα σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Τῆ συγχυση τὴν προκαλεσε ἀρχικά ἢ μὲ Ἰταλικά φθογγόσημα γραφῆ τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων, πού πολλὲς φορὲς ἢ ἀνάγνωσή τους ἄφηνε ἐλευθερία σε περισσότερες ἀπὸ τὴ μιὰ ἐκδοχῆς. Δεύτερος λόγος τῆς σύγχυσης — ἢ δυσκολία καὶ κείνων πού ἐγραφαν μ' ἑλληνικὰ ψηφία, νὰ βρίσκουν πάντα καὶ νὰ παραδίδουν ὀρθὲς γραφῆς. Ἔνας μορφωμένος ἐπιστήμονας χημικός μου ἔγραφε τελευταία: «Νάμαι πάλι στὸ Βερολίνο!» ἀντὶ «Νά με!» Ὁ Νίκος Σταυρινίδης μου ἔδειξε μέσα στὸ ταξιδιωτικὸ τοῦ Ross (τόμος III, σελ. 180) ἕνα δημοτικὸ τραγούδι, πού οἱ στίχοι του 6 καὶ 7 εἶν' εἶσαι:

Βλέπε σύ, Γιάννη, βλέπε σύ, σοῦ λέγα, Καλογιάννη,
σε μονοδέντρι, μὴ ἀνεβῆς!

Φαίνεται πῶς ὁ Ross τὸ κατέγραψε κατὰ ὑπαγόρευση. Πιστεύω πῶς πρόκειται γιὰ τὸ «βλέπε σε!», πού ἢ ἐπιβίωσή του ἴσαμε τὸ 1840 εἶναι ἀξιοπρόσδεκτη. — *Λανθάσης*: ὄχι λόγιο. Τέτοιοι παθητικοὶ ἄοριστοι, χωρὶς παθητικὴ σημασία θὰ λέγονταν.

83. Ἀξιοπαρατήρητη πληροφορία μᾶς δίνει ὁ στίχος, λέγοντας, πῶς οἱ ἄρχοντες, ἅμα πῆγαιναν κυνήγι παίρναν μαζί τους τοὺς φημισμένους κυνηγοὺς τῆς περιοχῆς. Ἔτσι γίνεται συχνὰ καὶ σήμερα.

84. Τὸ μὴ ἱκανοποιητικὸ *τρίβονται* τοῦ W, διώρθωσα σε *θρύβονται*. Τὸ *θρύπτω* λέγεται μ' αὐτὴ τὴ μορφὴ καὶ σήμερα στὴν Κρήτη. Λέμε ἀκόμα τὸ ψωμί *θρεῖ* καὶ *θρουλά*: τὰ *θρουλιά* τοῦ τυριοῦ. Τέτοια ἐνεργητικότητα δείχνει σάν πληαίγη στὸ κυνήγι ὁ ἀφέντης του, (λέει πενηρὰ ὁ Γάϊδαρος, γιὰ νὰ φοβερίσει τοὺς ἄλλους δυό), πού τὰ βουνὰ γίνονται θρύψαλα καὶ τὰ δάση γεμίζουν ἀπὸ τρόμο (= *σνιρομάσσου*).

85. Ἐξω ἀπὸ τ' ἄλλα, καὶ τὸ πῶς ἀναφέρονται καὶ δῶ καὶ στὸ στίχο 33 τοῦ «Συναξαριοῦ» τὰ λουβαρδικὰ σκυλιὰ, στηρίζει κατὰ τρόπο πειστικὸ, τὴν ἰταλικὴ καταγωγή τοῦ μύθου, πού πήρε σάν πρότυπο ὁ ποιητὴς τοῦ «Συναξαριοῦ». Ὁ διασκευαστὴς τῆς «Φυλλάδις» τὸν ἀκλόουθησε.

96. Διώρθωσα *μονιτάρου* ἀντὶ *μονοτάρου*. Ἡ λέξη εἶναι σε κοινὴ χρῆση στὴν ἔκφραση *ὀλομονιτάρου*, πού σημαίνει = καὶ μάλιστα, καὶ δὴ. Ὑπάρχει καὶ ρῆμα *μονιταρίζω* = συγκεντρώνω τὰ ὅμοια. Ἐδῶ τὸ ἐπίρρημα σημαίνει γλίγωρα, μὲ ὀρμή, ὅπως λέμε σήμερα: *χύμα* (τοῦ τὰ εἶπε).

97. *Κάνει (ἢ ψυχή μου) χέρι* ὁ W = κάνει χερικὸ, ἀρχίζει. Ἡ ἔκφραση συνηθέστατη, καὶ ἐδῶ πολὺ ταιριαστέ. Ὁ Ξανθουδίδης (ὄχι τὸ M.) προτείνει, ἄτοπα πιστεύω, *βάνει*.

99. *Μηδὲν ξυλοσοφᾶς*: τὸ μηδὲν στὴν ἀρχαία χρῆση καὶ σημασία = καθόλου νὰ μὴ... Πιστεύω πῶς ἦταν ἀκόμα ζωντανό. Τὸ *ξυλοσοφᾶ*: κωμικὴ παραμόρφωση τοῦ φιλοσοφᾶ. Ὅτι αἰτιολογικὸ ἐδῶ. Φαίνεται πῶς ἦταν τότε στὴ χρῆση. Σήμερα στὴν Κρήτη δὲ λέγεται. Στὸ Μαζουγιάννη συνηθέστατο

101. *Μηδὲν θαρρῆς*: κοίταξε στίχο 99. = νὰ μὴ θαρρῆς καθόλου, νὰ μὴ σοῦ περνᾶ μὲ κανένα τρόπο ἀπὸ τὸ νοῦ.

104. *Λέος ὁ Σοφός* σίγουρα πρόκειται γιὰ τὸ βασιλιᾶ τοῦ Βυζαντίου, πού λογαριαζόταν συγγραφέας τῶν γνωστῶν στὸ λαὸ «Χρησμῶν», κι ὄχι γιὰ τὸ βασιλιᾶ τοῦ δάσου, πού δὲ φημίζεται γιὰ σοφία.

106. *Ἐκ σήθου ὁ W.* σωστά. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *ἐκτόθου*, πού εἶναι χωρὶς νόημα. Σήμερα λέμε *ξεστήζου*, μὰ ἡ παραφθορὰ τούτη τοῦ ἀρχαίου *ἐκ σήθου* εἶναι παλιὰ καὶ συναντᾶται στὸ «Φορτουνάτο». Καμμιά σχέση δὲν ὑπάρχει μὲ τὰ θέματα τοῦ στίχου ἢ στοιχίου.

109 καὶ 110. *Μεγάλως, κάλλος* ἀρχαϊσμοί.

112. *Τὸ πῶς ὁ W.* διώρθωσα *κι ὅπως* καὶ τὸ νόημα εὐδοῦνεται λαμπρὰ.

116. Πρόσθεσα τὴν ἐπαναληπτικὴν *τούς*.

117. *Ἦμα μῆδεν εἰπῆς ποτέ* κοίταξε στίχους 99, 101 καὶ ἄλλους μὲ τὸ *μηδὲν* σὰν ἀρνητικὸ μόριο προσταχτικῆς.

118. *Παρὰ τὰ πάντα ὁ W.* πού δὲ λείπει τίποτα. Διώρθωσα *παρὰ τοὺς πάντας*. Ἡ διόρθωση στηρίζεται καὶ στ' ὅτι ἀποφεύγεται ἡ ἐπανάληψη τῆς ἴδιας λέξης ἀπάνω στὴν ὁμοιοκαταληξία.

126. *Νὰ μᾶς διδάξης ὁ W.* σωστά. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *νὰ μᾶς διατάξης*, πού δὲ λείπει τίποτα.

127. Πρόσθεσα τὸν *καὶ* στὴν ἀρχή. *Νὰ ᾽σαι ὁ W.* Διώρθωσα: *νὰ ᾽ναι*. Τὸ νόημα: Ἄν σπουδάσης καὶ σὺ καὶ γίνης ἄνθρωπος, σὰν κι ἐμᾶς, νὰ ᾽ναι σε τιμὴ μας.

128. *Καὶ σὲ τὸ μαθητῆ μας ὁ W.* Ἄτοπη ἢ ἐπανάληψη τοῦ *καὶ σέ*, ἀφοῦ ὁ στίχος ἀρχίζει μὲ τὸ *χαρὰ σε σέ*. Διώρθωσα *σε διά*. Τὸ νόημα: Χαρὰ σε σέ-να καὶ χαρὰ σ' ἐμᾶς ἀπ' ἀφορμὴ σου. Ἡ διόρθωση στηρίζεται καὶ στὸ «Συ ναξάρι» στίχος 73.

129. Ἡ ἰδέα γιὰ ταξίδι εἶναι τῆς Ἀλεπούς καὶ σκοπὸς τῆς νὰ ξεμοναχιάσουν τὸ Γαίδαρο καὶ νὰ βάλουν σε πρᾶξη τὰ σχέδιά τους. (Κοίταξε στίχο 114).

131. Μαζί μὲ τις ἄλλες ἀπάτες ἡ Ἀλεπού ἰσχυρίζεται στὸ Γαίδαρο, πῶς ὁ Λύκος κι αὐτὴ κρατοῦν λεφτιά, γιὰ νὰ τὰ ἐμπορευτοῦν στὴν Ἀνατολή. Ἀπὸ τὰ μελλοντικὰ κέρδη θὰ *᾽χη τάχα* κι ὁ Γαίδαρος μερτικό! Ἀξιοσημείωτη ἢ ἐκφραση *νὰ ᾽νδύσομε τὰ στάμνα*: ἔλεγαν ἀπὸ τότε κάτι τόσο ἀνάλογο μὲ τὸ σημερινὸ ἐπενδύω.

132. *Μέσα μας ὁ W.* Διώρθωσα: *μετὰ μᾶς* δηλαδὴ μετὰξὺ μας. (Κοίταξε στίχους 58 καὶ 62).

134. *Στανιῶς του ὁ W.* σωστά. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει τὴ γραφὴ *στανέο του*. Τὸ πρῶτο προτιμητέο.

136. *Ἔρα ὁ W.* σωστά. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *κι ἐδῶ μέρα* πού εἶναι κακό, γιὰτὶ χαλαίει τὴ ρίμα.

138. *Μιὰν ὁ W.* Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *καί*. Προτιμότερο τὸ *μιὰν*. *Πάσαντας* ἦταν ἀκόμα στὴ χρῆση καὶ φέρεται καὶ στὸ Ρωτόκριτο. Κοίταξε στίχο 39.

143. *Βουλτὰ ἐκάμασι ὁ W.*, ὅπου τὸ βουλτὰ ἀκατανόητο. Πρόκειται γιὰ βουλητό; βουλητά; Ὁ Ξ. (Μ.) βουλήν *ἐκάμασι*, πού εἶναι πολὺ καλὸ καὶ τὸ προτιμήσα *Μπαλλότια*, ἢ = σφαιρίδιο γιὰ τὴν ἐκλογή.

144. *Νὰ ποίσοιν* δὺο φορές. Τύποι τοῦ ποιῶ δὲ βρισκονται στὸ Ρωτόκριτο. Εἶν' ἓνα ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ ὁρόσημα, γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν κειμένων, ἐκεῖ πού λείπουν ἄλλα στοιχεῖα.

146. *Ποδότας* καὶ *ποδότης*: κατώτερος βαθμὸς στ' ἀξιώματα τῶν καρabiῶν. Φέρεται ἴσως καὶ στὸ Ρωτόκριτο στὴ θέση τοῦ *προδότης* (Δ 800), ὅπως παρατηρεῖ ὁ σπουδαστὴς Νίκος Παναγιωτάκης.

149. *Χαίροις*. Ἡ καθαρὴ εὐκτική σίγουρος ἀρχαϊσμός. Εὐκτικές δὲν ὑπῆρχαν τότε παρὰ μόνο τὸ λόγιο γραφτὸ λόγο.

153. Ἐχομε πάλι τὸ ἐπίμαχο *βλέπε σε* καὶ δυὸ στίχους παρακάτω, στὸ στίχο 155, διαβαζόμε *βλέπε καλά τὴ σιράτα σου*. Νομίζω πὼς τὸ δευτέρο *βλέπε* εἶναι ἐπανάληψη τοῦ πρώτου. Τοῦ πρώτου ἀντικείμενο εἶναι τὸ *σε* καὶ τοῦ δευτέρου τὸ *τὴ σιράτα σου*. Πρόσεχε τὸν ἑαυτὸ σου — πρόσεχε τὴ σιράτῳ σου.

158. Ἄνατιμώνει = ἀτιμάζει μὲ λόγια προσβλητικά.

160. *Δὲ γροικᾶς* = δὲν καταλαβαίνεις, δὲ σκαμπάζεις. Ἰταλισμός, γιὰ καὶ στὰ ἰταλικά τὸ *intendere* ἔχει καὶ τις δυὸ σημασίες τοῦ καταλαβαίνω καὶ τοῦ ἀκούω. (Πρβλ. καὶ τὸ γαλλικὸ *entendre*).

161. *Τάνα* = λιμάνι τῆς Ἀζοφικῆς στὸ στόμιο τοῦ Ντόν, ποῦ ἡ Βενετιά εἶχε μαζί του πολλὰ συναλλαγές. Δὲν πρόκειται νὰ πᾶν ἐκεῖ φυσικά. Μὰ ἡ Ἀλεποῦ θέλει νὰ βρῖσκη ἀφορμὲς καὶ νὰ τὰ βάζη μὲ τὸ Γαῖδαρο, προετοιμάζοντας τὴν τελικὴ ρῆξη καὶ τὴν καταστροφή του. Αὐτὸ τὸ δείχνουν καὶ οἱ παρακάτω στίχοι 162, 163 καὶ 164.

168. *Χύση* = κοινότητα στὴν Κρήτη λέξη ναυτική, ποῦ σημαίνει ἀβαρία.

169. *Εὐδία* = πιθανὸς ἀρχαϊσμός. Σήμερα λέγεται (α)βγιάζει ἀπὸ τὸ εὐδιάζει. Παροιμία· «Μάρτης βρέχει, ποτὲ μὴ βγιάση!»

173 καὶ ἐξῆς. Ἡ Ἀλεποῦ, βάζοντας μπροστὰ τὸ σχέδιό της, δηγιέται ἓνα κακὸ ὄνειρο ποῦ τάχα εἶδε, καὶ ποῦ προωινίζει μεγάλη συμφορὰ. Ἀξιοπρόσεχτο τὸ πὼς ὁ Λύκος, λιγώτερο πονηρὸς ἀπὸ τὴν Ἀλεποῦ, πιστεύει σ' αὐτὸ τὸ ψέμα καὶ ταράσσεται. Κοίτα στίχους 114 - 115, 185 - 186 καὶ «Συναξάρι» στίχ. 112 καὶ ἐξῆς.

173. *Νὰ ἐγνωρίζετε* = ἀν ἐγνωρίζετε. Λέμε καὶ σήμερα· νὰ ἔξερα ἰί θὰ πάθω, δὲ θὰ πῆγαινα.

174. *Νὰ γενῆ*· διώρθωσα νὰ γενοῦν.

175. *Ἐτοῦτη τὴν ἐσπέρα* = χτές τὴν ἐσπέρα. Λέμε καὶ σήμερα· εἶδα ἀπὸψε ἓνα ὄνειρο. Ἀπόψε = χτές τὴ νύχτα.

177. Ὁ στίχος ἀποτελεῖ κοινὸ τύπο σε πολλὰ στιχουργήματα.

178. *Θὲ νὰ ποίση*· ἀξιοπαρατήρητος ὁ μέλλον μὲ τὸ *θὲ νὰ*. Τὸ *θὰ* ἄγνωστο, ἀφοῦ εἶναι σπάνιο καὶ στὸ Ρωτόκριτο.

179. *Μᾶς πάρη θάλασσα* W. διώρθωσα μᾶς παρ' ἡ . . .

180. *Ἄς κάμωμε* W. *Ποιήσωμεν* Ξ. (Μ.). Ἐκρίνα προτιμητέο τὸ δευτέρο, ἀν καὶ λογιώτερο.

183 καὶ 184. Ὁ Γαῖδαρος ἀφήνεται πιά στὴ μοῖρα του. Τὸ στίχο 184 τὸν λέει μέσα του. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει καὶ δῶ, ὅπως καὶ στὸ στίχο 135, *μέρα* στὴ θέση τοῦ *ῶρα*. Δὲν εἶναι σωστό, γιὰτι χαλαεῖ τὴ ρίμα.

185 καὶ 186. Ὁ Λύκος ἐπίστεψε μιὰ στιγμή στὸ πλυστὸ ὄνειρο τῆς Ἀλεποῦς. Φαίνεται καθυρτώτερα στο «Συναξάρι», στίχοι 114 καὶ 115, ὅπου ὁ Λύκος

ἄλον μὴ γνοῦς τὸν δόλιον τρόπον τῆς Ἀλωπέκου,

μηδὲ τὸ ἐπιβούλευμα ὃ ἦν κατὰ Γαδάρον,

παρουσιάζεται λιγώτερο ξυπνὸς ἀπὸ τὴ συνειρήμισά του.

187 καὶ κάτω. Ἡ σκηνοθεσία τῶν ξαγορεμάτων γιὰ τὸ τελικὸ φάγωμα τοῦ Γαϊδάρου ἔχει τελειώσει. Σὰν ἔρθῃ ἡ σειρά του νὰ ξαγορευτῇ, θὰ τοῦ βροῦν εὐκολα τὴν ἀφορμὴ ποῦ γυρεύουν. Πιστεύω πὼς καὶ δῶ ὑπάρχει σκεπασμένη αἰχμὴ ἐναντία στὴν Ἱερὴ Ἐξέταση, κατάλοιπο τῶν ἰταλικῶν πηγῶν τοῦ «Συναξαριοῦ».

192. *Βώδια καὶ χοιρίδια* ὁ W., ὅπου τὸ βώδια πρέπει νὰ λογαριασθῇ τρι-

σύλλαβο. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει βώδια μὲ τὰ χοιρίδια πού ἄν καὶ μετρικὰ καλύπτει, προτίμησα τὸ πρῶτο, σὺν πρὸ σύμφωνο μὲ τὸ σύνολο.

195. *Μπουκούνη* ἑξελληνισμένο τὸ ἰταλικὸ *boccòne* = ἡ μπουκιὰ, μπουκουνιά. Διόρθωσα τὸ *αὐτὸ* σε *αὐτά*, γιατί χρειάζεται πληθυντικός.

196. *Ἔσωνα* = πρόφταινα. Σῶνω ἀπὸ τὸ ἰσὼ ἰσῶ = ἰσιώνω, ἐξιώνω. Καμιά σχέση μὲ τὸ σῶζω. Διόρθωσα τὸ *ἔκρουβα* σε *ιά ἔκρουβα*.

197. *Μεταγνώθω*: ἔτσι καὶ σήμερα τὸ μεταγινώσκω

199. *Μαυράδι* μέρος, ὅπου ἔχουν κάψει γιὰ καλλιεργητικούς σκοποὺς ἀγριοχορτά καὶ θάμνους. Κοίταξε «Συναξίρι» στίχος 130, ὅπου ὁ Ξανθουδίδης στὸν τόμο του διορθώνει στὸ περιθώριο *καμμάδι* τὸ ἀκατανόητο τοῦ W. σὶὸ *τζημάδι*. Ἐκεῖ πῆγε ταχὰ ὁ Λύκος καὶ κυλίστηκε, γιὰ νὰ μαυρίσῃ τὴν προβιά του καὶ φανῆ ἄξιος καλόγερος. Ἔχομε καὶ δῶ κάποια ἀντικληρικὴ αἰχμῆ, μὲ τὴν ὑποδήλωση, πὼς ἀρκοῦσε τὸ ἔξωτερικὸ καὶ τὸ χρῶμα τῆς προβιάς, γιὰ νὰ φανοῦν οἱ λύκος ἀνθρωποὶ τοῦ Θεοῦ.

201. Διόρθωσα τὸ ἀνύπτωχο *ἀρεῖες* τοῦ W. σε *ἀμαρτίες*, ὅπως προτείνει ὁ Wagner στὸ κριτικὸ του σημείωμα κι ἀφοῦ ὁ στίχος μὲ τὴ διόρθωση γίνεται καλύτερος.

209. *Ἀπομόρωσέ τον* = τοῦ ἔλαμε ὅσα συνηθίζονται μετὰ τὸ ξηγόρεμα, ὅταν ὁ ξαγοράρης λευτερώνει τὸν ἀμαρτωλὸ ἀπὸ τὸ βυρὸς τῶν ἀμαρτιῶν του.

213. *Κωμάσι* ἢ *κουμάσι* = ὁ κοῦμος (στὴν Κρήτη), τὸ κοπέτσι.

216. *Νὰ μὴν ποὺλαλοῦσι* ὁ W. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *πολυλογοῦσι* πού εἶναι καλύτερο καὶ τὸ προτίμησα.

222. *Δὲν τοὺς χροῖζω τίποτες* = δὲν τοὺς ἔχω ἀνάγκη, δὲν τοὺς λογαριάζω

226. *Νὰ πᾶ νὰ κλέψω*: κοίταξε στίχο 28.

228. *Μετ' αὐτὰ* ὁ W. κατὰ διόρθωση Βικέλα, πολὺ καλὴ (Κίττα Wagner, κριτικὸ σημείωμα στὸ στίχο). Ἔχομε τὴ *μετὰ* συνταγμένη μ' αἰτιατικὴ, γιὰ τὴ δήλωση τοῦ μέσου, τοῦ τρόπου, τοῦ ὄργανου = μ' αὐτὰ τὰ μέσα.

233. Διόρθωσα τὸ *ὄσα* σε *ἀπ' ὄσα*. Διόρθωσα τὸ *μοῦ* σε *μῆ*. Ἡ γραφὴ τοῦ W. *καρένα νὰ μοῦ μείνῃ* ἔχει ἓνα νόημα πού δὲν ταιριάζει, ἀφοῦ ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ. πὼς πολλὲς ὀρμήνιες τῶν γονιῶν τῆς θᾶ πῆγαιναν χαμένες. Μὲ τὴ διόρθωση τοῦ *μοῦ* σε *μῆ* δείχνεται ἡ ἐπιμέλεια τῆς Ἀλεπούς, στὸ νὰ σπουδάσῃ τέλεια στὸ σχολεῖο τῶν γονιῶν τῆς, νὰ μύθη ὅλα ὄσα τῆς μάθαιναν, *χωρὶς νὰ μείνῃ τίποτε*. Αὐτὸ ταιριάζει καὶ μὲ τὰ πράγματα, ἀφοῦ ὅλες οἱ ἀλεπούδες σὰ νὰ ξεσκολίζουν στὸ ἴδιο σχολεῖο καὶ γίνονται ὅλες τὸ ἴδιο πρᾶμα.

236. Κοίταξε «Συναξίρι» στίχος 151 καὶ ἑξῆς. Διόρθωσα τὸ *ὄσα*ν *αὐτὰ* σε *ὄσά' ν'* *αὐτὰ* = ὄσα εἶναι αὐτὰ (κι ἀκόμα περισσότερο νεμίζουν τὴν κοιλιά μου καὶ μοῦ φτάνουν ὡς τὸ λαιμό).

243 ἴσασα 248. Μετάθεσα τοὺς στίχους 245 καὶ 246 μετὰ τοὺς 247 καὶ 248. Ἔτσι ἡ πασίγνωστη παροιμία πηγαινεὶ στὸ τέλος τῆς ὀμιλίας τῶν γονιῶν τῆς Ἀλεπούς, ὅπου ἔχει πρὸ πολὺ τὸν τόπο τῆς.

244. Διόρθωσα τὸ *ὅτινα* σὲ *ὄν τινα*.

246. *Γροικῆστέ το ὄλοι*: σωστά ὁ W. Καὶ δῶ πάλι ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *τί λέγει*, πού εἶναι ἀπαρῖδετο, γιατί χαλαίει τὴ ρίμα. Καὶ τὸ *ὄλοι* δὲ ριμάρει μὲ τὸ *καταλόγι*, ἀλλὰ συμφωνοῦν τουλάχιστο τὰ φωνήεντα, πού λογαριάζοιαν ἀρκετό.

247 καὶ 248. Οἱ δύο στίχοι μὲ μικρὲς παραλλαγὲς ἀποτελοῦν καὶ σήμερα κοινότατη στὴν Κρήτη παροιμία, ἂν καὶ ὁ δεύτερος στίχος εἶναι ὀλότελα χωρὶς νόημα. Λένε: «Ἄπου κάθεται καλά καὶ καλύτερα γυρεύγει || ὁ διάολος τοῦ κώλου ντου κουκκιά τοῦ μαγερεύγει».

249 ἔξ. Ἄρχιζει τὸ Καταλόγι, πού εἶναι μέρος τῆς ἔξομολόγησής τῆς Ἄλεπούς. *Γιατί* δὲ χρειάζεται. Ἐγραψα *ἐγώ* *Ταῖς* διώρθωσα *στές*.

251. Διόρθωσα τὸ *Καί* τῆς ἀρχῆς τοῦ Κατιλογοῦ σε *Μιά*. Ἔτσι ἡ διήγηση ξεκινάει φυσικά κι ἀβίαστα *Μιά χῆρα μιά κακότηχη κλ Οὐδὲν ὁ W* διώρθωσα *σε πού δέν*.

252. *Νά γνέθῃ* ὁ W Ὁ Ξ. (M) σημειώνει *νά γέρθῃ*, πού, ἂν καὶ κακόζηλος ὁ τύπος, τὸ προτίμησα, γιατί βρίσκεται σ' ἄμεση σχέση ἀντίθεσης πρὸς τὸ *κάτω*. Τὸ *γνέθῃ* βρίσκεται πιὸ μακριά.

256. *Νά παραβῆ* = *νά βγῆ λίγο*. Ἡ *παρά* κολάζει τὸ νόημα τοῦ βγαίνω. Λέμε παρακούζουλος = λίγο τρελός. Παροικουστουρίζουσι (καὶ γιὰ μένα) = λένε λίγο, ψιθυρίζουν λίγο (καὶ γιὰ μένα). Συναθισμένη ἡ ἔκφραση: Ἔτσι μοῦ παραφαίνεται = μοῦ φαίνεται λίγο. Μοῦ παραμοιάζει κ.λ. Εἶναι περιφρογὸ πὼς ἡ ἴδια πρόθεσις σ' ἄλλα σύνθετα ἐπιτείνει τὴ σημασίαν τους. Ὅπως: τὸ *πράμα* παραγίνεται, *παράφαγα*, *παραήπια* κ.λ.

258. *Λόγιασα* ὁ W. Διόρθωσα σε *λόγιασα*, γιατί ἔτσι ἀπαιτεῖ τὸ νόημα.

259. *Γάτα καὶ ἦτον γραῖα* ὁ W. Ὅμως παρακάτω σε πολλές περιπτώσεις, γίνεται λόγος γι' ἀρσενικό γάτο. Ὑπόθεσα στὴν ἀρχή, πὼς τὸ *γάτα* ἀναφέρεται στὸ ζῶο γενικά κι ὕστερα καθορίζεται τὸ ἄρσενικό γένος τῆς. Ὑστερα παρατήρησα, πὼς ἡ ἀσυνέπεια τοῦ γένους χαλνοῦσε τὴν ὀμαλὴ παρακολούθησι τῆς ἀφήγησής καὶ διόρθωσα σε *γάτον τὸν εἶχ' ἢ γραῖα*, πού πιστεύω πὼς εὐδώνει λαμπρὰ τὸ νόημα. Καμμιά ἀνάγκη δὲν ὑπάρχει *νά ναι γορῆ* κι ἡ *γάτα*. Ἀντίθετα ἡ δράσις τοῦ ζῴου, *νά σηκῶνῃ ἄρμαθιές* τὰ κοτόπουλα πού πνίγει, τὸ δείχνει δυνατὸ καὶ νέο Ἔπειτα κείνο τὸ ἦτον μπορούσε πολὺ φυσικά *νά κρῦβῃ* τὸ *τὸν* τῆς διόρθωσός μου.

260. Παράβαλε μὲ τὸ «Συναξάρι» στὸ στίχο 170

261. *Παρδίτση* ὁ W. Διόρθωσα σε *Παρδίτση*, γιατί ἔτσι ἀναφέρεται τ' ὄνομα τοῦ γάτου στὸ «Συναξάρι» στὸ στίχο 179. Ἀλλὰ καὶ γιατί τὸ *Παρδίτση* ταιριάζει σ' ἓνα γάτο = μικρὸς πάροδος. Ἡ ὑποκοριστικὴ κατάληξις τῶν οὐδ' ἐρών *-ίτσι, -ίτσιν, -ίτζιν* ἦταν κοινὴ πρὶν ἐπικρατήσῃ τὸ *-άκι*. Στὴ βυζαντινὴ γραμματεία μὲ τὸ *-ίτζιν* σχηματίζονται πιὸ πολὺ τὰ ὑποκοριστικά. Διατηρήθηκε στὴ λέξις *κορίτσι*, γιὰ *νά μὴ συμτέση* μὲ τὸ *κοράκι*. Ἀκόμα στὸ *τοπωνύμια* (χωριά *Ἀστρίτσι, Γιαννίτσι* κ.λ.) Ἔπειτα στὰ θηλυκὰ προσηγορικά καὶ κύρια *φωλίτσι, κοπελίτσι, μηλίτσι, Ἐλενίτσι, Μαρίτσι, Ἄνιτσι, Καλλιτσι*, κ.λ.

262. *Εἰς τὴν οὐρανὸν* ὁ W. Ὁ Ξ (M.) σημειώνει *εἰς τὴν ὠχρᾶν*, δηλαδὴ στὸ χροῶμα. Μὰ ἡ *γορῆ* δὲν ἔβλεπε καλά (κοίταξε στίχο 251) τὴν οὐρᾶ ὅμως τοῦ Παρδίτση μπορούσε *νά τὴν πιάνη*, ὅταν τὸν *χάϊδευε*, καὶ *νά τὴν ξέρη* καλά. Προτίμησα τὸ *πρῶτο*.

265. *Στοχάζομαι* = ἀντιλαμβάνομαι.

267. *Εἶναι* ὁ W. Διόρθωσα σε *εἶμι*, πού ἐνὼ πιὸ πολὺ ταιριάζει, ἀποφύγεται κι ἡ ἐπανάληψις τοῦ *εἶναι* στὴ θέσις τῆς ῥίμας Ἄν τὸ *εἶμαι* δὲ ριμᾶει πλούσια μὲ τὸ *εἶναι* δὲν ἔχει σημασίαν. Εἶναι συναθισμένες τέτοιες παρῆκλισεις: στίς ὁμοιοκαταληξίες, ἀκόμα σπάνια καὶ στὸν Κορνάρο.

272. *Κλονᾶιον* τέτοιαι παρατατικὸι φαίνεται πὼς ἦταν ἀκόμα στὴ χρῆσις. Πρὸβλ. τὸ *στοχάζετο* στὸ στίχο 40 κ.λ.

274. *Καὶ σχίσῃ* ὁ W. πού εἶναι ἄτοπο. Ὁ Ξ. (M) σημειώνει *καὶ σφίξῃ*, πού εἶναι πολὺ καλύτερο. Εἶναι καὶ κοιμικός ὁ φόβος τῆς Ἄλεπούς, πού *τρομάζει* αὐτὸ πού *κάνει* χρόνια στοὺς ἄλλους, κι *ἐτοιμάζει* μ' ἐπιμέλεια καὶ *τώρα* γιὰ τὴν *κότα* τῆς *γορῆς*.

279 *Κάτωθεν τῆς τραπέζης τυπικὴ λογία φράση.*

281. *Τὴν ἐκωλόσθηνα* γήϊας χρητικὸς ὁ τύπος καὶ ἡ χρῆση τοῦ Λέμε καὶ κωλοσύρνω, ἀλλὰ πρὸ πολὺ κωλοσύρνω.

282. *Ἐφιερούγιασε* διώρθωσα ἐφτερούγιζε. *Καὶ κραίξει* διώρθωσα *κι ἔκουζε*. Οἱ παρατατικοὶ πρὸ ταιριαστοί.

2:0. *Κατακαημένην* ὁ W. σωστά. Ὁ Ξ. (M) σημειώνει καὶ τὴν *χαημένην*, πρὸς εἶναι ἄτοπο.

293. *Μ' ἔπιασαν* ὁ W. Ὁ Ξ. (M) σημειώνει μ' *ἔκαπαν*. Προτιμητέα ἡ γραφὴ τοῦ W.

295. Κοίταξε στίχο 197.

296. *Καὶ πῶς* δὲν ἔχει νόημα. Διώρθωσα *κι ὅσα* Ἡ Ἄλεπού δηλαδὴ μετρινώνει καὶ γιὰ τὰ κακὰ ἔργα πρὸς τέλος καὶ γιὰ κείνα πρὸς δὲν πραγματοποιήθησαν ποτὲ, μὰ ἔμειναν «ἐν διανοίᾳ».

298. *Τὰ ἔκαμα* ὁ W. Ὁ Ξ. (M.) σημειώνει τὰ *ἔποικα*. Προτίμησα τὴν ἀρχαιώτερη γραφὴ, γιὰτὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι φαινεται νὰ ἔναι αὐτὸ πρὸς ἔγραψε ἀρχικὰ ὁ ποιητής. Παράβλεπε καὶ τὸ στίχο 143, ὅπου πάλι οἱ μεταγενέστερες ἐκδόσεις καὶ ὁ W. γράφουν *βουλήν ἐκάμασι* ἀντὶ *βουλήν ἐποίκασι*.

300. *Πατερμά* λέγονται περιληπτικά οἱ προσευχές, ἀλλὰ καὶ τὰ κομπολόγια - ροζάρια τῶν ἱερωμένων. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὰ κομπολόγια τῶν καθολικῶν ἔχουν σχέση μὲ ὀρισμένες προσευχές, πρὸς ἐπαναλαμβάνονται τόσες φορὲς, ὅσοι οἱ κόμπιοι τοῦ κομπολογιοῦ. Ἀπὸ τοῦτο προέρχεται καὶ ἡ διπλὴ σημασία τῆς λέξεως. *Κι ἐδῶ φαίνονται οἱ ἀρχικὰ ἰταλικῆς - καθολικῆς πηγῆς τῆς «Φυλλάδας».*

303 - 307. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Λύκου σὰν ἄκουσε τὸ ξεμολόγημα τῆς Ἄλεπούς, θὰ ἔταν ἀντάξια καὶ τοῦ Μολιέρου. Νομίζω πῶς ὁ Ταρτοθφορ, στὰ πρὸς δυνατὰ σημεῖα του, δὲν ἔχει στίχους πρὸς ταιριαστοὺς καὶ τσουχερούς.

307. *Ἄμε, σοῦ λέγω σήμερον*, νὰ ἔσαι ἐδλογημένη ὁ W., ὅπου τὸ *Ἄμε* δὲν ἔχει τὸν τόπο του. Διώρθωσα σε *Ἀμήν*. Ὁ Λύκος μεταχειρίζεται τὸ τοῦ εὐαγγελίου «Ἀμήν, λέγω σοι» καὶ ἔτσι σατυρίζεται πρὸς πολὺ ἡ κακούργα καὶ φαρισαϊκὴ ψυχὴ του.

310. Ὁ στίχος ἴσως προέρχεται ἀπὸς δίστιχο ἐρωτικὸ.

311 καὶ 312. Πρὸς βλ. «Συναξάρι» στοὺς στίχους 212 - 213, ὅπου ἀναφέρονται ἡ μετανοοῦσα Μαγδαληνὴ καὶ ὁ Μανασσοῆς, βασιλιᾶς τοῦ κράτους Ἰουδα, πρὸς ἀφοῦ ἀσπίστηκε τὰ εἶδωλα, ὡς αἰχμάλωτος τοῦ Ἀσσοουβανιπάλ, ξαναγύρισε μετανοημένος στὴν πατρίδα Ἰερουσαλὴμ.

315 καὶ 316. *Καλέ μου, ἀνάγγειλέ μου* ὁ W. Διώρθωσα σε *καλέ μας, ἀνάγγειλέ μας*, ἀφοῦ δικαστὲς εἶναι καὶ ὁ Λύκος καὶ ἡ Ἄλεπού.

317. *Μὴν ἀλημονήσης* ὁ W. Διώρθωσα *μὴν τὰ λημονήσης*. Ἡ ἐπαναληπτικὴ ἀπαισιότητα.

320. *Τὸ νομοκόνα* κ.λ. Τὰ τρία πρόσωπα τοῦ μύθου βρίσκονται σε βάρκα καὶ ταξιδεύουν. Ποῦ βρέθησαν τὰ βιβλία, τὰ χαρτιά καὶ τὰ καλαμάρια; Ὁ ποιητὴς φροντίζει μ' ἐπιμέλεια γιὰ τὴ συνέπεια μέσα στοῦ ἔργου του. Ἄλλη τέτοια ἀντίφραση μέσα στοὺς στίχους τῆς «Φυλλάδας» δὲς βρίσκεται. Παράκατω, στοὺς στίχους 474 καὶ 531, βλέπομε πῶς ἡ Ἄλεπού καὶ ὁ Λύκος ἔχουν ἀποσκευές.

474. *Ἄφρακα καὶ τὰ ροῦχα μου γεμάτο τὸ σακκί μου.*

531. *Ἐπήρε καὶ τὰ ροῦχα μας καὶ ἐξεγύμνωσέ μας.*

*Υποθέτω πῶς ὁ ποιητὴς μᾶς ἀφήνει νὰ καταλάβωμε, πῶς τὰ παραπάνω σύ-

νεργα τοῦ ἱεροξεριστικοῦ ἐπαγγέλματος βρίσκονταν πάντα μέσα στὰ σακκιά πού σήκωναν στούς νόμους τους, γιά νά χρησιμεύουν σ' ὥρα χρείας, ὅπως νάί τώρα.

324. Ἐγγράφος ὁ W. Τό ἄφηρα Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *ἐγγράφου*, πού δέ φαίνεται νά ἔναι λέξη πραγματική.

325. *Λέν εἶχε τί ποιήση* ὁ W. Ὁ Ξ. (Μ) σημειώνει *δέν εἶχε τί νά ποιήση*. Προτίμησα τὸ δεύτερο

327 - 342. Τά λόγια πού λέει ὁ Γαῖδαρος στὸ ξαγόμειά του ἔχουν κάτι τὸ πολὺ δραματικὸ μέσα στὴν κοιμικότητά τους. Ὑστερα ὁ σκληρὸς κι ἀπειλιχτος τρόπος πού δέχονται τὴν εἰλικρινῆ καὶ πονεμένη ἐξομολόγησή του τὰ δυὸ θηρία, μᾶς κάνει νά θυμηθοῦμε ὅ τι μάθαμε γιά τις ἀνάκρισες τῆς Ἰερῆς Ἐξέτασης. Ὁ ποιητὴς τῆς «Φυλλάδας», ἀκλουθώντας τὸ «Συναξάρι», κι αὐτὸς τίς ἰταλικὲς καθολικὲς πηγές του, καυτηριάζει κάτω ἀπὸ τὸ μανδῦα τοῦ κομινουῦ τίς ἀντιχριστιανικὲς ἐνέργειες τῆς φοβερῆς ἐκείνης ὀργάνωσης τοῦ Μεσαίωνα

328. *Μέσα τὸ μεσάνυχτον* ὁ W. Διώρθωσα στό. *Στόν κόπον ἔβανέ με* ὁ W. Ὁ Ξ. (Μ) σημειώνει *στόν κῆπον ἐπαιρνέ με*. Προτίμησα τὸ πρῶτο.

330. *Μαρουλόφυλλα* ὁ W. Ὁ Ξ. (Μ.) σημειώνει *καὶ μαρούλια* μὲ τετρασύλλαβο τὸ *μαρούλια*, ἀλλὰ πάντα προτιμότερο ἀπὸ τὸ ἄτοπο *μαρουλόφυλλα*.

333. Ἄνυχος = ἐδῶ ἄσπλαχνος, κακόψυχος.

334. *Κι ὡσὰν μὲ ἤθελεν ἰδεῖ* ὁ W. Ὁ Ξ. (Μ) σημειώνει *καὶ τὸ νά μὲ ἤθελεν ἰδεῖ* πού εἶναι προτιμότερο = μόλις μ' ἔβλεπε, μὲ τὴ σημασία τῆς ἀόριστης ἐπανάληψης.

336. *Καὶ πόνον τὰ πλευρά μου* ὁ W. Δέ δείχνει τὴν κακὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀφέντη. Γι' αὐτὸ ὁ στίχος χρειάζεται πιστεύω κάποια διόρθωση.

342. *Καὶ μὲ τὰ κρίματά μου* ὁ W. Διώρθωσα σε *κι ἐμὲ τὰ κρίματά μου*, πού ἴσως νά ἔναι μόνο ἓνας καλύτερος τρόπος γραφῆς τῶν ἰδίων λέξεων. Νόημα: Ὅπως πρὶν ἀλληλοσχωρεθήκατε σεῖς οἱ δυὸ, συχωρέστε κι ἐμένα τ' ἀμαρτήματά μου, τώρα πού τ' ἀκούσατε.

344. *Μάνητα* = μανία ὅπως καὶ σήμερα. Λέγεται *πιράλληλα* τὸ ὄργητα

345 - 350. Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἄλεπούς εἶναι ἴσα - ἴσα κείνη πού χρειάζεται. Τῆς τὴν υπαγορεύει ἡ ὑπεροπλία κι ἡ ἀνάγκη νά δημιουργήσῃ τὴν ἐπιθυμητὴ ρήξη πού θὰ ἐπιτρέψῃ στὰ θηρία νά πραγματοποιήσουν τὸ σκοπὸ τους. Ἐξυπνα καὶ ταιριασιὰ στὴν περίσταση τὰ λόγια τῆς.

353 - 356. Καὶ στὴν ἀπάντηση τοῦ Γαῖδαρου βλέπομε τίς ἐκφραστικὲς ἰκανότητες τοῦ διασκευαστῆ.

358 - 360. Οἱ τρεῖς στίχοι δείχνουν, πὼς αὐτὸς διευθύνει τὴν ἀνάκριση κι ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐξουσία. Ἡ Ἄλεπού δέν εἶναι παρὰ ὄργανό του.

361. Ἄφορισμένε ὁ W. Διώρθωσα σε *ἀφορεσμένε*

369. *Κάμς νά τὸ κατέχης!* = κίτεχε! Πιρόκειται γιά συνηθισμένη μορφὴ τῆς προσταχτικῆς, πού συναντοῦμε συχνὰ στὴν κρητικὴ γραμματεία

372. *Τὸ μάτι βγαλμένον* ὁ W. Διώρθωσα σε *τὸ μάτι σου βγαλμένον*.

Νά ἔναι κομμέν' ἢ χέρα σου τὸ μάτι σου βγαλμένον.

Ὁ στίχος παρέχει σαφὴ πληροφορία γιά τὴν ἐπιβολὴ τέτοιων ποινῶν. δηλ. τυφλώσεων καὶ ἀκρωτηριασμῶν, κατὰ τὸ μεσαίωνα, σύμφωνα μὲ γραπτὸς νόμους καὶ ἔθιμα βαρβαρικά.

375. Ὅμως δέν ἔχει ἐδῶ τὸν τόπο του, γιατί δέν ὑπάρχει ἀντίθεση μὲ τὰ παρὰπάνω. Διώρθωσα σε *ὅπως* μὲ χρονικὴ σημασία. Νόημα: Μόλις ἀπάγγειλαν τὴ θανατικὴ του καταδίκη, πρῶτα ἀναστέναξε: *ὦ κακὴ ὄρα πού ἔτον!*

κι ὕστερα·

παρμερᾷ ὁ Γάδαρος τὸν Λύκο καὶ τοῦ λέγει.

381. *Δὲν θέλω νὰ τὸ κρύψω* στή φράση ὑπάρχει καὶ ἡ ἔννοια τοῦ *θέλω* καὶ ἡ ἔννοια ἐνὸς καθαρῶ ἄλλοτου. *Θέλω νά, θὲ νά, θὰ* - ἦταν οἱ τρεῖς διαδοχικὲς βαθμίδες, γιὰ νὰ φτάσωμε στὸ πάγκοινο σήμερα, μὰ ὄχι μοναδικὸ γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ μέλλοντος μόριο, *θὰ*. Λέγονται ἀκόμα κατὰ τόπους καὶ τὸ *θέλω νά* καὶ τὸ *θὲ νά*. Στὴν Κρήτη ἄμα ρωτοῦν, *λένε*: *Νὰ πᾶς θές*; = *θὰ πᾶς*; *Νὰ πᾶμε θέμε* (ἐκεῖα πού 'παμε); = *θὰ πᾶμε*; *Καὶ* στὴν ἀπάντηση: *Νὰ πάω θέλω* = *θὰ πάω*.

385. *Ἐγὼ ὁ W.* Διῶρθωσα σε *κι ἐγώ*. Δηλαδή ὅπως ὁ ἁμαρτωλὸς τῆς παρβολῆς τῶν δέκα ταλάντων, πού ἔκρυψε στή γῆ τὰ τάλαντα - χάρες πού τοῦ ἐμπιστεύθηκε ὁ Θεός. *Εἰς τὸν καιρὸν ἐκεῖνο* δηλαδή κατὰ τὴ δευτέρα παρουσία. Ἡ φράση παρμένη ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο.

386. *Σὰν ὁ W.* Ὁ Ξ. (Μ.) σημειῶνει *ὅς* πού φυσικὰ θὰ 'πρεπε νὰ γραφτῆ ὡς. Ἀλλὰ τὸ *σὰν* εἶναι προτιμότερο.

387. *Τὸ λοιπονιθές*. ἡ λέξη τούτη στή θέση τοῦ ἄπλου *λοιπὸν* σημειώνεται ἀπὸ τὸν Ξ (Μ.) καὶ φαίνεται παλιὰ καὶ γνήσια τοῦ διασκευαστῆ τῆς «Φυλλάδας». Ἀκούεται συχνὰ σήμερα ἀντὶ τοῦ σκέτου *λοιπὸν*, τὸ *λοιπὸν* ἢ τὸ *λοιπονίς*. Ἀλλὰ τὸ *λοιπονιθές* ὄχι. Φαίνεται κάπως *σὰν* ἐπέχταση τοῦ *τὸ λοιπονίς*. Ὁ W. γράφει τὸ *λοιπὸν ἄν θές*, πού, πιστεύω, εἶναι παραμόρφωση τοῦ *τὸ λοιπονιθές* καὶ τὸ ἀπόρριψα, ἄν καὶ ξενίζει λιγώτερο. Φαίνεται νὰ σχηματίστηκε κατ' ἀναλογία πρὸς τὰ *μαθές, ποθές* (= *πουθενά, ἀλλὰ καὶ κάπου* ἐκεῖα *ποθές* = ἐκεῖ κάπου), *ἐχθές*, ὀπροχθές.

392. *Ροπήν* ὁ βαρβαρισμὸς ἀντὶ *ριπήν*, συχνὸς καὶ σήμερα.

395. *Μὴ γνοὺς τὴν πονηρίαν* δανεισμένο ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα τὸ *μὴ γνοὺς*, πού χρησιμοποιεῖται δῶ σὰ *θηλυκὸ* ἀπὸ ἄγνοια τῆς γραμματικῆς.

406. *Ἐγροίκησε ὁ W.* Ὅμως χρειάζεται παρατακτικὸς, γιὰ τὸ Γάϊδαρος ἄκουσε γιὰ ὦρα τὸ Λύκο, *νὰ στέκη, νὰ τοῦ γελᾷ, νὰ τοῦ μουρμουρίζῃ, νὰ τοῦ λέγῃ μὲ τὰ γλυκὰ τὰ λόγια*, (ἀλλάζοντες ξαφνικὰ συμπεριφορὰ). Διῶρθωσα *ἐγροίκανε*, πού φαίνεται πὼς δὲν ἄρεσε στοὺς μὴ Κρήτες ἀντιγραφεῖς καὶ τὸ *χάλασαν*. Εἶναι ὅμως γνήσιος παλιὸς τύπος κρητικὸς. Ἀπὸ τὰ πιὸ κωμικὰ μέρη τῆς «Φυλλάδας» — τούτη ἡ ξαφνικὴ καὶ ὀλοκληρωτικὴ μεταβολὴ στή διαγωνιῇ τῶν θεριῶν ἀντίκρου στὸν πονηρότερο ἀπ' αὐτὰ Γάϊδαρο.

408. *Μοιρολόγια ὁ W.* πού εἶναι ὀλότελα ἄτοπο. Διῶρθωσα σε *μορολόγια* πού εἶναι καὶ παλαιογραφικὰ δικαιολογημένο καὶ λογικὰ στή θέση του.

410. *Νὰ σ' ἀβιζάρω τίποτες ἦρθα καὶ μὴ φοβᾶσαι!*

Ὁ Λύκος βιάζεται νὰ γνωστοποιήσῃ στὸ Γάϊδαρο τὴν ἀλλαγὴν καὶ τοῦ λέει: *ἦρθα νὰ σοῦ πῶ κάτι, ὄχι γιὰ κακὸ σου, ὥστε θάρρος!*

411. *Ἐχθές ὁ W.* πού δὲν εἶναι λογικὸ, ἀφοῦ ἡ συνέντευξη καὶ ἡ γνωριμία μεταξὺ τῶν δυὸ θεριῶν καὶ τοῦ Γαϊδάρου ἔγινε τὴν ἴδια μέρα. Διῶρθωσα σε *εὐθός*, πού εὐδῶνει λαμπρὰ τὸ νόημα. Εὐτὺς δηλαδή *σὰν* τέλειωσε ἡ διαδικασία, λέει ὁ Λύκος, κάλεσα τὴν Ἀλεπού, μιλῆσαμε ἰδιαιτέρη καὶ σε συχωρέσαμε γιὰ ὅλα. Ὁ Λύκος παρασιωπᾷ τὰ σκληρὰ λόγια πού εἶπαν καὶ οἱ δυό, καὶ τὴ θανατικὴ καταδικαίη πού τοῦ ἀπάγγειλαν. Τὰ ψέματα εἶναι χοντρά καὶ ἀδέξια εἰπωμένα. Μὰ ὁ Λύκος βιάζεται νὰ πετύχῃ τὸ σκοπὸ του καὶ δὲν κοιτάζει τίποτ' ἄλλο. Παραγνωρίζει ὀλότελα τὴν ἀντίληψη τοῦ Γαϊδάρου.

419. *Νὰ μὴν περάσῃ σήμερον ὁ W.* Διῶρθωσα σε *νὰ μὴν περάσῃ* ἢ *σήμερον*, πού ἴσως εἶναι ζήτημα γραφῆς. *Νὰ μὴν περάσῃ..* = δὲ θὰ περάσῃ (ἡ σημερινὴ

μέρα). Νά σοῦ τὸ δείξω = θὰ σοῦ τὸ δείξω.

420. *Τίποιες* = κάτι τί. *Θέλω νὰ σοῦ ζητήξω* = θὰ σοῦ ζητήξω κάποιον ἀντάλλαγμα.

421. *Νὰ μ' εὐλογήσης* = θὰ μ' εὐλογήσης.

422. *Νὰ μὴν τὸ μολογήσης ὁ W.* Διῶρθωσα *νὰ μὴν τὴν μολογήσας*, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τὴ χάρη.

Στοὺς στίχους 423 καὶ 424 ἔχουμε τρεῖς φορὲς τὸ μέλλοντα ἔκφρασμένο μὲ ἀπλὸ *νά*. Ἔχουμε καὶ στὸ Ρωτόκριτο, ὅπου τὸ θὰ σπανίζει ἀκόμη πολὺ, τέτοιο σχηματισμὸ τοῦ μέλλοντα.

426. *Τὸν σφόνταλα* = τὸ λαιμό. (Κοίταξε γλωσσάριο).

437. *Τέτοια τοῖς ἐκατάστησε ὁ W.* Δὲν ξέρομε αἶγουρα, ἂν θπῆρχαν κατὰ τὸ δέκατο ἔχτο αἰῶνα στὴ χρήση τύποι τῆς δοτικῆς. Στὴ γραμματεία βρίσκονται ἀὰ στοιχεῖα λόγια. Διῶρθωσα τὸ *τοῖς* σε *τῶς* παλαιογραφικὰ πιθανόν. Ἐκατάστησε διῶρθωσα σε *ἐκατάστεσε*. Τὸ καταιστένω λέγεται ἀκόμα στὴν Κρήτη μὲ τὴν ἐδῶ σημασία τοῦ καταφέρνω (κάποιο παιγνίδι σε κάποιον).

438. *Νὰ σεβῶ ὁ W.* Ὁ τύπος ἀμφίβολος καὶ τὸ πιθανὸ νόημά του ἀταιριαστο, ἂν πρόκειται γιὰ τὸ *εἰσβαίνω* — *σεβαίνω*, ἀφοῦ ὅλοι κι ὁ Λύκος βρίσκονται πᾶνω στὸ πλοῖο. Διῶρθωσα σε *ν' ἀνεβῶ*. Ἡ πρῶμη κι ἡ πλῶρα σ' ὠρισμένα ἰστιοφόρα βρίσκονται λίγο ψηλότερα ἀπὸ τ' ἄλλα σημεῖα τοῦ πλοίου. Ψηλότερα θὰ πετύχαινε καλύτερα (ὅπως καὶ πέτυχε) τὸ σχέδιο τοῦ Γαϊδάρου, νὰ γρεμίσῃ τὸ Λύκο στὴ θάλασσα.

439. *Γονατιστὸ ὁ W.* Διῶρθωσα σε *γονατιστός*.

445. *Ἡ βουλομένη χάρη ὁ W.* Διῶρθωσα σε *ἡ βουλλωμένη χάρη* = τὸ σφραγισμένο, ἀπόρρητο χάρισμα.

447. *Κρεῖ τον ὁ W.* Ὁ Ξ. (M.) σημειώνει *κροῦ τον*. Καὶ τὰ δυὸ τύποι τοῦ κρούω. Τέτοιοι ὅμως τύποι τοῦ κρούω εἶναι ὀλίγερα ἀνύπαρχοι, καί, χωρὶς αὐτὸ, τὸ *κροῦ τον* τοῦ Ξ. (M.) χαλνᾷει καὶ τὴ ρίμα. Διῶρθωσα σε *κρεῖ τον* = τὸν χρεῖ. Τὸ ρῆμα χρεῖω εἶναι συνηθέστατο στὴν Κρήτη. Θὰ χρεῖω τὸν τοῖχο· ἔχρισε καὶ ἤχρισε τὸ πιθάρι, γιὰ νὰ μὴν ξεθυμαίνει τὸ κρασί· χρεῖσε τὸν πυρόμαχο, γιὰτι αἰμώνουν οἱ σκόλες! Φαίνεται πὼς οἱ παλιοὶ ἀντιγραφεῖς, μὴ νιώθοντας τὴ λέξη, τὴ μετέτρεψαν κι ἔμεινε στὶς ἔκδοσες τὸ λάθος, ὅπως καὶ σε τόσες ἄλλες περιπτώσεις.

449. *Νὰ τόνε πνίξῃ θελεῖ ὁ W.* Διῶρθωσα σε *μέλλει*. Ἀποφεύγεται μὲ τὴ διῶρθωση ἢ ἐπανάληψη τῆς ἴδιας λέξης ἀπάνω στὴν ὁμοιοκαταληξία. Ὁ σχηματισμὸς τοῦ μέλλοντα μὲ τὸ ρῆμα μέλλω — συχνότατος ἀκόμα στὴν Κρήτη. Λέμε: Ἴντα μέλλει νὰ γενῆ; Ἴντα τοῦ μέλλεται νὰ πάθῃ! κ.λ.

451. *Καὶ εἶδεν ἢ κυρὰ Ἀλουποῦ ὁ W.* Διῶρθωσα σε *Σὰν εἶδεν ἢ κερὰ Ἀλουποῦ*.

456. Ἐξωματσοκῶνει καὶ ξεματσοκῶνει ἢ ξεματσορῶνει λέγεται γιὰ τὰ ζῶα τοῦ εἶδους, ἅμα βρίσκονται σ' ὄργασμό. Ἡ λέξη ἔτυμολογικὰ πρέπει νὰ συναφθῇ μὲ τὸ πανελλήνιο ματσούκι.

458. *Μπουσδουγένι*· ἀβέβαιης ἔτυμολογίας καὶ σημασίας ἢ λέξη. Πιθανὸ νὰ ᾗ σχέση μὲ τὸ πόσθη. Ἀναφέρεται καὶ στὸ «Συναξάρι», ἀπ' ὅπου τὴν πήρε ὁ διασκευαστὴς τῆς «Φυλλάδας». Ἴσως πρόκειται γιὰ ὄπλο. *Νὰ τὴν δώσῃ* ἢ σιτιατικὴ τὴν ἀντὶ δοτικῆς — χρῆση σπάνια στὴν Κρήτη, ὅπου ἡ γενικὴ κατὰ κανόνα ἀντικαθιστᾷ τὴ δοτικὴ. Πέσ' το τοῦ πατέρα σου· δῶσ' το τοῦ Γιώργη· γράψε τῆς μάνας σου· ἄκουε τῶ γονέω σου! Διῶρθωσα σε *τῆς*.

475. *Μόναι ὁ W.* Θὰ ᾗπρεπε νὰ γραφτῆ *μόνε*. Στὴν Κρήτη — ἄγνωστο.

Διῶρθωσα σε *μόνο*.

487. *Πῶς ὑπάγεις*; = πῶς πᾶς στήν ὑγεία σου; Τὸ ρῶτημα λέγεται ἀπὸ τὴν Ἄλεπού σαρκαστικά.

488. *Πῶς κατατάγης*; = πῶς ἡσύχασες ἔτσι ξαφνικά; Κωμικά τὰ ρωτήματα τῆς Ἄλεπούς. Τὸ κατατάσσω (κατατάσσομαι) — συχνότατα καὶ σήμερο. Λέγεται γιὰ ἓνα πολὺ ἄταχτο παιδί, πῶς δὲν κατατάσσει! = δὲν ἡσυχάζει μιὰ στιγμή! Τὸ μέσο δὲν εἶναι στὴ χρήση, μὰ ἡ σημασία τοῦ παθητικοῦ ἀόριστου σαφής.

490. *Κι ἀπὸ τὴν σήμερον ποσῶς* ὁ W. Ὁ Ξ. (M.) σημειώνει *κι ἀπὸ τὴν σήμερον μεροῦ*, πού εἶναι εἶδος παρήχησης λογοπαιχτικῆς, ὅπως τὸ κοινὸ *τὴ σήμερον ἡμέρα*. Προτίμησα τὴ γραφὴ τοῦ W., γιὰτὶ δὲν παραξενεύει, ἂν καὶ ἡ ἄλλη γραφὴ δὲν εἶναι *κι* δλότελα ἀπορριψίμη. *Μὴ παντυχαίνεις* ὁ W. Διῶρθωσα σε *μὴ παντεχαίνεις*, γιὰτὶ πιστεύω, πῶς πρόκειται γιὰ ἔχταση τοῦ (ἀ)παντέχω = περιμένω. Παντυχαίνω ρῆμα δὲν ὑπάρχει.

Ἀπὸ τὸ στίχο 503 ἴσαμε τὸ τέλος οἱ συνεταιροὶ ρίχνουν ὁ ἕας στὸν ἄλλο τὶς εὐθύνας τῆς συμφορᾶς τους, πρᾶμα πού ἀποτελεῖ καὶ τὸν ἠθικὸ ἐπίλογο τοῦ μύθου.

504. *Κοντραπάντα* ὁ W. Διῶρθωσα σε *κονταμπάντα*.

508. *Μαθητεύτρα* ὁ W. Στὸ στίχο 104 ἔχομε *μαθεύτρα* ὁ W. Ἡ σημασία καὶ τῶν δυὸ τύπων τῆς λέξης εἶναι μιὰ. Ἡ Ἄλεπού περιφρανεύεται πῶς ἔκαμε δασκάλα τοῦ βασιλιᾶ Λέου τοῦ Σοφοῦ. Ὁ Krumbacher φαντάζεται πῶς οἱ λέξεις σημαίνουν *μαθήτρια*. Ὁ σοφὸς νεοελληνιστὴς δὲν εἶχε τὸ αἶσθημα τῆς γλώσσας, πού θὰ τὸν ὠδηγοῦσε μὲ ἀσφάλεια σιὴ σωστὴ κατανόηση. Τὸν γέλασε ἡ ταυτότητα τῆς ρίζας στίς λέξεις *μαθεύτρα*, *μαθητεύτρα* καὶ *μαθήτρια*.

510. *Φραντζιασμένη* μὲ τὴ γαλλικὴ ἀρρώστεια, τὴ σιφιλίδα. Ἦταν φαίνεται γνωστὴ ἀπὸ τότε *κι* ἴσως ἀναφέρεται μιὰ φουρὰ στὸ Στέφανο Σαχλίκη.

511. *Ἐξεμνάσιες* ὁ W. Ὁ Ξ. (M.) σημειώνει *ἐξεμαύλισες*, πού τὸ προτίμησα.

521. *Καλὰ καὶ* ἀντιθετικὴ ἢ ἔνδοτικὴ πρόταση εἰσάγουν οἱ δυὸ λέξεις. Σήμερο λέγεται *ἂν καλὰ καὶ* πού θυμίζει τὸ ἰταλικὸ *sebbene*.

523. *Εἶδε πολλὴν τὴν ἀδικιὰ καὶ τὴν κακοφανιὰ μας* ὁ W. *Εἶδ' ὁ Θεὸς τὴν ἀδικιὰ καὶ τὴν κακογνωμιὰ μας* σημειώνει ὁ Ξ. (M.). Τὸ δεύτερο προσιμότερο ἀπὸ κάθε ἀποψη *κι* τὸ προτίμησα. Ἡ λέξη *κακοφανιὰ* μοῦ φαίνεται ὀλότελα ἀνύπαρχτη.

524. *Τὴν ἀπολιάν* ὁ W. Εἶναι πολὺ μαλακὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς δράσης τῶν θηρίων *κι* εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔγραψε ἔτσι ὁ διασκευαστὴς τῆς «Φυλλάδος». Διῶρθωσα σε *ἀνομιαν*.

525. *Τοῦ ἔδωκαν* ὁ W. Διῶρθωσα τοῦ *ἔθωκεν*.

527. *Νὰ μᾶς καταμιντώσῃ* ὁ W. Πιστεύω, πῶς ἡ λέξη δὲ σχετίζεται μὲ τὴ μύτη παρὰ μὲ τοὺς μίτους, τὶς κλωστές = νὰ μᾶς καταμπλέξῃ, νὰ μᾶς καταμπερδέψῃ. Ὁ μίτος, τὸ δίμιτο κ.λ. κοινότατα στήν Κρήτη.

533. *Καὶ μὲ τὴν φρόνησίν του* ὁ W. πού δὲν εὐδοῶνει τὸ νόημα. Διῶρθωσα *καὶ εἰς τὴν φρόνησίν σου*.

536. *Πρέπει σου, τοῦτο πῶκαμες* ὁ W. Ὁ Ξ. (M.) σημειώνει *πρέπει σ' εἰοῦτο πῶκαμες*, πού εἶναι καλύτερο.

Γ Λ Ω Σ Σ Α Ρ Ι Ο

Τ Ω Ν Ι Δ Ι Ω Μ Α Τ Ι Κ Ω Ν, Ξ Ε Ν Ω Ν, Κ. Α. Λ Ε Ξ Ε Ω Ν

Ἀβιζάρω και Ἀβιζέρω = εἰδοποιῶ, πληροφοροῶ. Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *avvisare* μὲ τὴν ἴδια σημασία.

Ἀδεια, ἡ = εὐκαιρία. Πάντοτε δισύλλαβο.

Ἀμπώθω, μπώθω, θάμπώξω, ἔμπωξα και ἤμπωξα = σπρώχνω, ὠθῶ, ἀπωθῶ.

Ἀναθυβάνω και Ἀναθυβάλλω = μιλῶ γιὰ κάτι περασμένο, ἀναφέρω. Οὐσιασι- κῶ Ἀθυβολή. Ἡ λέξη σχηματισμένη μὲ συμφυρμὸ τοῦ ἀναμνησκόμαι μὲ τὸ θυμοῦμαι.

Ἀνατιμώνω = ἀτιμάζω μὲ λόγια, προσβάλλω, βρίζω.

Ἀπεις = ἀφοῦ. Φέρεται και ἀπείτοις. Ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα *επει*, *επει τοι*.

Ἀπελαίτικι(ον), τὸ = ὄπλο ποὺ κρατοῦσαν οἱ ἀπελάτες στὸ βυζαντινὸ στρατό. Ἦταν ξύλινο και εἶχε σχῆμα κορύνας.

Ἀπλώνω = ἀπλώνω τὸ χέρι γιὰ νὰ πιᾶσω κάτι.

Ἀπομυρώνω = μυρώνω στὸ τέλος τῆς ἐξομολόγησης. Γίνεται τῆ Μεγάλῃ Τε- τάρτῃ, ὅταν οἱ πιστοὶ ἐτοιμάζονται γιὰ τὴ μετάληψη.

Ἀποσώνω = φτάνω σ' ἓνα τέρμα, σ' ἓνα σκοπὸ. Ἀλλὰ και δίνα ἀπόκριση.

Βιγλίζω = κρατῶ βάρδια, φυλάσσω ἔνοπλος. Παράγωγο τοῦ βίγλα, (ἰταλικά *vigila*) = σκοπός, φρουρός.

Βουλλώνω = σφραγίζω κάτι κλειστὸ, ἀσφαλίζω μὲ σφραγίδα. Ἀλλὰ και ἀπλᾶ σφραγίζω.

Βούλομαι = θέλω, ἐπιθυμῶ, ὅπως στὰ ἀρχαῖα.

Γράμμα, τὸ = περιληπτικὰ τὰ γράμματα, ἡ παιδεία.

Γροικῶ = ἀκούω, ἀλλὰ και καταλσβαίνω, ὅπως τὸ ἰταλικὸ *intendere*.

Δαμάκι = λιγάκι. Ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο δάγμα δάγματος = δαγκωνιά.

Διάφορο, τὸ = τὸ ἐμπορικὸ κέρδος, ὁ τόκος δανεικῶν χρημάτων.

Εἰς μὴ = μὲ μιάς. Προγενέστερος τύπος τοῦ ζειμιὸ και μεταγενέστερος τοῦ εἰς μίαν = «διὰ μιάς».

Ἐνδύω = ἐπενδύω μετρητά, ἀγοράζω ἀκίνητα ἢ ἐμπορεύομαι γιὰ κερδοσκοπία.

Ἐξαγορία, ἡ = ξαγόρεμα, ξεμολόγημα, ἐξομολόγηση.

Ἐξωματζουκῶνει ἢ ξεματζουκῶνει = γιὰ ὑποζύγια οὐ βρίσκονται σὲ ὄργανο.

Θαρωῶ = βασίζομαι, ἔχω θάρρος σε κάποιον Ἀλλὰ και νομίζω.

Θρύβω = θρυμματίζω, κομματιάζω. Κατὰ τὸ ἀρχαῖο θρύπτω, θρύπτομαι.

Κακομάζαλος = κακότυχος, κακοτυχεμένος, κακορίζικος. Ἡ λέξη δὲ λέγεται πιά, μὰ βρίσκεται στὰ κείμενα πολὺ συχνὰ κι εἶναι ἄγνωστης ἐτυμολογίας.

Κανακίζω = χυϊδεύω μὲ τὸ χέρι ἀνθρώπους και ζῶα. Ἀγνωστης ἐτυμολογίας.

Καταλόγι, τὸ = διήγηση, ἀνέκδοτο. Κατὰ τὰ παραλόγι, παραλογή, παραλαγή.

Κατασβολώνω και ἀπλᾶ σβολώνω = κάνω κάποιον ἀνάπηρο ἀπὸ τὸ ξύλο, ξεκά- νω στὸ ξύλο.

Κατασταινῶ = καταφέρνω, φέρνω σε τέλος κάτι δύσκολο ἢ δυσάρεστο. «Μοῦ κατάστεισε μιὰ δουλειά!»

Κατατάσσω, ἐκατάταξα = ἡσυχάζω ὕστερα ἀπὸ μεγάλη ταραχή. Ὁ παθ. ἀφρ. β' ἐκατατάγηκα δὲ λέγεται, μὰ τὸ νόημά του εἶναι σαφές. Πῶς ἐκατατάγης; = πῶς, ὕστερα ἀπὸ τόσα σκέδια, νὰ φᾶς τὸ γάϊδαρο και νὰ πάρῃς τὸ χά- ρισμά του, τώρα ἡσύχασες;

- Κοντεύω* καὶ τὸ ἀπρόσωπο *κοντεύει*, *ἐκόντισε* = παρὰ λίγο νά . . . Π. χ. Ἐκόντισε νά πέσω = παρὰ λίγο νά πέσω.
- Κοντραμπάνια*, τὰ = λαθρεμπόρια. Ἐκ τὸ ἰταλικὸ *contrabbando*. Ἐδῶ πονηριές, καλπονόθεψες, ματσαράγκες.
- Κοπανιά*, ἡ = χτύπημα δυνατὸ. Κοινότατο καὶ τὸ κοπανίζω στὴ σημασία τοῦ δέρνω.
- Λιμιώνας*, ὁ = λιμάνι.
- Λοιπονιδές* = λοιπόν. Κοίταξε σημείωση στίχου 387.
- Λωβός* = λεπρός. Λέγεται καὶ *λουβιάρης*. Ἐδῶ μὲ τὴ σημασία τοῦ μυσλοκομμένος, βλιάκας, ἡλίθιος.
- Μαγαρισμένος* = ἀκάθαρτος σωματικὰ καὶ ψυχικὰ. Ἡ λέξη ἀκούεται ἀκόμα συχνότατα σὰ βρισιά.
- Μαθητεύομαι* = «διαπαιδαγωγοῦμαι», σπουδάζω, γίνομαι ἄνθρωπος.
- Μακελεύω* = σκοτώνω, ξεκάνω. Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *macellare* = σκοτόνω ἐπὶ ζῶων, σφάζω. Λέμε καὶ *μακελλάρης* = ὁ σφάχτης, ὁ δήμιος. Ἰταλικά *macellaio*.
- Μαγούλι* = κερσοστάτης τῆς ἐκκλησιᾶς.
- Μαυλίζω* = διαφθείρω μὲ ταξίματα. Λέμε καὶ *μαυλιστής*, *μαυλίστρα*.
- Μεταγνώθω* = μετανιώνω. Ἐκ τὸ μεταγιγνώσκω.
- Μολογῶ* = δίδω μαρτυρία, καταγγέλλω. Λένε τὰ παιδιά μεταξύ τους. Μὴ μὲ μολογήσης! = μὴ μὲ μαρτυρήσης! Ἐδῶ στὴν ἄλλη του σημασία, τοῦ παραδέχομαι, ὁμολογῶ.
- Μονᾶτα* = εὐτύς, μὲ τὸ πρῶτο. Δὲ λέγεται σήμερα.
- Μονιάρων* καὶ *ὀλομονιάρων* = μαζί, ὅλα μαζί, χῆμα τὰ λόγια κι οἱ βρισιές.
- Μπαλλόττια*, ἡ = τὸ σφαιρίδιο ποῦ χρησιμοποιοῦν στὶς ἐκλογές, ὁ ψῆφος. Ἐκ τὸ ἰταλικὸ *ballotta*. Πρβλ. καὶ τὸ γαλλικὸ *ballottage*.
- Μπουμπάρδα*, ἡ = τὸ κανόνι.
- Μπουδουγένι*, τὸ = ἄγνωστη ἢ ἔτυμολογία κι ἡ σημασία τῆς λέξης. Ἴσως μέλος τοῦ κορμιοῦ. Τὸ πρῶτο συνθετικὸ θυμίζει τὸ πόσθη. Ὅσο ξέρω, δὲ φέρεται σ' ἄλλα κρητικὰ κείμενα ἐκτός ἀπὸ τὴ «Φυλλάδα» καὶ τὸ «Συναξάρι».
- Νοβέλλα* = περιπέτεια, κακοτυχία. Ἐκ τὸ ἰταλικὸ *novella* = διήγηση, διήγημα, νουβέλλα.
- Ξεβγάνω* = ἐξοντώνω, σκοτώνω, βγάζω ἀπὸ τὴ μέση. Παθητικὸ του εἶναι τὸ ξεβγαίνω. Τὸ πρῶτο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐκβάλλω· τὸ δεῦτερο ἀπὸ τὸ ἐκβαίνω.
- Ξελαιμίζω* = κόβω τὸ λαιμὸ κάποιου, σφάζω, σκοτώνω. Τὸ λένε καὶ γιὰ μιὰ πρακτικὴ θεραπεία τοῦ λαιμόπονου. «Ξέρει καὶ ξελαιμίζει!»
- Ξυλοσφῶ* = φιλοσφῶ χωρὶς νά εἶναι δουλειά μου.
- Ὀμνέω* = ὀρκίζομαι. Ἐκ τὸ ὄμνυμι, ὅπως καὶ τὰ ὁμάνω, ἄμνόγω, ὁμνέω, μνέω.
- Ὀρδινα* = ταχτοποίηση, διευθέτηση, ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *ordine*.
- Ὀρδιιάζω* = ταχτοποιῶ, διευθετῶ, ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *ordinare*.
- Ὀρέγομαι* καὶ *ρέγομαι* = εὐχαριστοῦμαι, «τέρπομαι». Κυριολεκτεῖται στὴ φυσικὴ τέρψη. Ἀλλὰ καὶ γενικὰ μοῦ ἀρῆσει κάτι. «Πῶς τότε ρέγομαι νά μιλή!»
- Παραμερῶ* = παραμερίζω κάποιον, μὲ ἐνεργητικὴ σημασία. Παίρνω κάποιον κατὰ μέρος γιὰ νά τοῦ μιλήσω.
- Παταρμά*, τὰ = οἱ προσευκές, κατέχταση ἀπὸ τὴν κυριακὴ προσευχή. Ἡ λέξη

σημαίνει καὶ τὸ κομπολόι ποὺ κρατοῦν οἱ ἱερωμένοι, ἀλλὰ ἡ τέτοια χρήση τῆς ὄχι γενική.

Πιδεξέομαι καὶ *πιδεξέομαι* = κάνω κάτι μ' ἐπιδεξιότητα. Βάζω κάτι σε τάξη μὲ μαστοριά, καταφέρνω.

Πίτροπος = ἀντιπρόσωπος, ἀντικαταστάτης.

Ποδότας = πιλότος, τιμονιέρης ἱστιοφόρου. Ἰταλικῆς προέλευσης ἢ λέξη.

Πονέντες = δυτικός ἄνεμος. Ζέφυρος. Τὰ δυτικά, «αἱ δυσμαί». Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *ponente*.

Πράσσω = δίνω καὶ παίρνω, συναλλάσσομαι, ἔχω σχέσεις μὲ ἄλλους, φιλικές, ἐμπορικές, κ.λ. Παροιμία: «γιατὶ πράξε καὶ μετὰπραξε, γι' ἀποὺ τὸν κόσμο λεῖπε!»

Σάν = ὄπως καὶ ὅταν, μὲ τὴ χρονική καὶ μὲ τὴν τροπική σημασία.

Σκιός, τὸ = σκιά, ἥσκιος, ἥσκιομα.

Συβάζομαι = ἔρχομαι σε συμφωνία με κάποιον. Ἀλλὰ καὶ «συγκατανεύω», συμφωνῶ γιὰ κάτι ποὺ μοῦ ζητοῦν.

Σφόντυλας, ὁ = σπόνδυλος (μ' ἐναλλαγή ἀνάμεσα στ' ἀντίστοιχα φ - π καὶ τ - δ) λαϊμός, ὅπου ὁ πρῶτος σπόνδυλος κι ἡ κορφή τῆς σπονδυλικῆς στήλης.

Συντυχαίνω = μιλῶ, κουβεντιάζω.

Τραμοννιάνα, ἡ = ὁ βορρῆς κι ὁ βόρειος ἄνεμος. Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *tramontana*.

Τσιλιμπουρδῶ = ἀόριστη ἢ σημασία του. Τὰ δυὸ συνθετικά του φανερώνουν ἀκατονόμαστες φυσικὲς λειτουργίες. Συμπεριφέρομαι μὲ ἀναίδεια, μὲ βαναυσότητα κ.τ.τ.

Φραντσιασμένος = ἴσως ὁ ἄρρωστος ἀπὸ τὸ *mal de France*. Ὑπάρχουν ἔνδειξες, πὼς ἦταν ἀπὸ τότε γνωστὴ ἢ σιφιλίδα.

Φρενίτης = τρελός, μανιακός, «ἐκτὸς ἑαυτοῦ».

Χρίω, *χρίσω*, *ἔχρισσα* καὶ *ἤχρισσα* = ἀλείφω, «ἐπιχρίω», πασαλείβω.

Χύση, ἡ = ἡ ἀβαρία, τὸ ρίξιμο στὴ θάλασσα μέρους τοῦ φορτίου τῶν πλοίων γιὰ ἀλάφρωμα σ' ὦρα φουριούνας.

Χωρῶ = μπαίνω κάπου λεύτερα, δικαιωματικά, μὲ χωρεῖ ὁ τόπος.

ᾠσσι = ὄσπου.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΒΟΤΑΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οἱ Ἀρχαῖοι εἶχον σημαντικὰς γνώσεις περὶ τῆς Κρητικῆς Χλωρίδος¹. Ὅχι μόνον βοτανικοί, φαρμακολόγοι καὶ ἰατροί, ἀλλὰ καὶ γεωγράφοι, περιηγηταί, ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ περιέγραψαν φυτὰ τῆς Κρητικῆς Γῆς καὶ ἐσημείωσαν τὰς φαρμακευτικὰς ἰδίαις ἰδιότητας αὐτῶν². Τοιαύτη ἔφεσις πρὸς σπουδὴν τῶν φυτῶν τῆς Κρήτης παρατηρεῖται καὶ κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν περιόδον.

Ἀπὸ τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος καὶ μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως, ἦτοι μέχρι τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἐπὶ μίαν δηλαδὴ δλόκληρον χιλιετηρίδα, αἱ περὶ τῆς Χλωρίδος τῆς Κρήτης γνώσεις σχεδὸν οὐδόλως ἠξήθησαν ἢ ἐβελτιώθησαν. Τοῦτο εἶναι εὐνόητον. Ἡ φυσιογνωσία κατὰ τὸν Μεσαίωνα (τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Ἀράβων καὶ τῆς Λατινικῆς Δύσεως) περιορίσθη κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν μετὰ σχολαστικότητος μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κειμένων χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς γνώσεις τῶν Ἀρχαίων ὡς βάσιν διὰ περαιτέρω πρόοδον καὶ ἐπιστημονικὴν ἐξέλιξιν. Παρέκκλισις ἐκ τῶν ἀρχαίων κειμένων δὲν ἐπετρέπετο. Μόνον εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπετεύχθη γενικώτερον ὁ συγκερασμὸς τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου μετὰ τὰς ἰδέας τοῦ νεωτέρου, τοῦ Χριστιανικοῦ. Γενικῶς ὅμως ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ πίστις πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἦτο ἀπεριόριστος. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς φυσιογνωσίας τοῦ Μεσαίωνα ἐξικνεῖται καὶ μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, καθ' οὓς οὐδὲν νέον γίνεται παραδεκτὸν ἄνευ αὐστηροῦ ἐλέγχου βάσει τῶν δεδομένων τῶν ἀρχαίων κειμένων. Τῆς τοιαύτης νοοτροπίας χαρακτηριστικὸν δεῖγμα εἶναι ἡ μὴ παραδο-

¹) Περὶ τῶν γνώσεων τῶν Ἀρχαίων διὰ τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης διαλαμβάνω λεπτομερῶς εἰς τὴν ἀνέκδοτον ἐργασίαν μου : «Αἱ περὶ τῶν φυτῶν τῆς Κρήτης γνώσεις ἀπὸ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως». Ἐκεῖ ἀναφέρονται λεπτομερῶς καὶ αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι τῶν Σχολιαστῶν τῶν Ἀρχαίων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐνταῦθα (βιβλιογραφία) σημειώνονται ἀπλῶς αἱ ἐργασίαι αὗται.

²) Σημειώμεν ἐνταῦθα, ὅτι πολλὰ χωρία τῶν ἀρχαίων σχετιζόμενα μετὰ τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης ἀπαντῶνται εἰς τὰ ἔργα : J. Meursius. Creta, Cyprus, Rhodus, sive de nobilissimarum harum insularum rebus et antiquitatibus. Amstelodami 1675 καὶ Br. Arnold. De Graecis florum et arborum amantissimis. Göttingen 1885.

χή νέων φυτικῶν εἰδῶν ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης πέραν ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνέφερον ὁ Διοσκορίδης.

Εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ Βοτανικὴ ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων βοτανικῶν, φαρμακολόγων καὶ ἰατρῶν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ τὸν Διοσκορίδην. Ὁ Παῦλος Αἰγινήτης, ὁ Συμεὼν Σήθ, ὁ Νικόλαος Μυρεψὸς καὶ ὁ Φιλῆς εἶναι οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς Βοτανικῆς τῶν Βυζαντινῶν³.

Αἱ φυτολογικαὶ γνώσεις τῶν Ἀράβων, τῶν ὁποίων ἡ ἐν γένει Ἐπιστήμη ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην καὶ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς Ἀλεξανδρινῆς μὲ καταφανῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Βυζαντινῆς, ἦσαν κυρίως ἐμπειρικαί. Αὗται ἀπαντῶνται ἰδίᾳ εἰς τοὺς διακεκριμένους Ἀραβας ἰατροὺς Abd Altatif (ΙΓ' αἰ.) καὶ Ibn Batutas (ΙΔ' αἰ.).

Τῆς Βοτανικῆς τῆς Λατινικῆς Δύσεως πρωτεργάται ἀναδεικνύονται ἡ Hildegard (ΙΑ' αἰ.), ὁ Macer Floridus (ΙΑ' αἰ.), ὁ Vincent de Bauvais (ΙΒ' αἰ.), ὁ Herrde de Landsberg κ. ἄ.

Ὑπὸ συνθήκας τῆς Ἐπιστήμης, οἷαι αἱ ἀνωτέρω καὶ ἄλλαι, εἶναι εὐκόλον νὰ νοηθῇ διατὶ κατὰ τὴν μακροχρόνιον νύκτα τοῦ Μεσαίω-νος, τὴν φωτιζομένην ἐνίοτε ἀπὸ ἀμυδρὰ φῶτα προσκαίρου λαμπρό-τητος, δὲν παρουσιάζεται αὐξήσις τῶν γνώσεων περὶ τῶν φυτῶν τῆς Κρήτης.

Ἡ ἐπακολουθήσασα Ἀναγέννησις (ΙΔ', ΙΕ', ΙΣΤ' αἰ.) ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν δυναμικὴν πλέον ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν, ἣτις ἀρχί-ζει νὰ ἀποδίδῃ λαμπροὺς καρπούς. Οὕτω καὶ οἱ βοτανικοὶ τῶν χρό-νων τῆς Ἀναγεννήσεως, γινῶσται καλοὶ τῶν φυτολογικῶν συγγραφῶν τῶν Ἀρχαίων, δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὴν ἄνευ ἐλέγχου παραδοχὴν τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων, ἀλλ' ἐπεχείρουν δι' ἰδίων παρατηρήσεων νὰ ἐλέγχωσι καὶ νὰ συμπληρώσωσι τούτους. Οὕτω διὰ τῆς σπουδῆς τῶν προκυψάντων νέων στοιχείων προῆλθε καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς δημιουργίας νέων συστημάτων ταξινομήσεως τῶν φυτῶν, τῶν παλαιῶν τοιούτων, ὡς τοῦ ἀλφαριθμητικοῦ, θεωρηθέντων ἀνεπαρκῶν⁴.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι πλὴν τῶν καθ' αὐτὸ βοτανικῶν

³) Περὶ τῆς Βοτανικῆς τῶν Βυζαντινῶν βλ. κυρίως: B. Langkavel. Botanik der späteren Griechen. Berlin 1866, σελ. 22 κ.ἑ.

⁴) Τῶν τοιούτων τάσεων πρωτοπόροι εἶναι κυρίως ὁ Leoniceo (1428 - 1524) «De Plinii et aliorum in medicina erroribus», ὁ Caesalpino (1519 - 1603) «De plantis libri XVI», ὁ Boeck (Hier. Tragus) «New Krueterbuch. 1539», ὁ Dalechamps (1513 - 1588) «Historia generalis plantarum in libros XVIII... Lyon 1587» κ. ἄ.

τῆς Ἀναγεννήσεως, πολλοὶ Σχολιασταὶ τῶν Ἀρχαίων συγγραφέων παρέσχον σπουδαίας συμβολὰς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν φυτῶν. Ἄλλως τε τινὲς ἔξ αὐτῶν ὑπῆρξαν δόκιμοι βοτανικοὶ ἔρευνηταί.

Ἡ Κρητικὴ Χλωρίς ἀπὸ τῆς ἔποχῆς αὐτῆς γίνεται ἀντικείμενον ἐνδλεχοῦς πλέον ἐξετάσεως καὶ ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Οἱ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἔρευνηταὶ τῆς Χλωρίδος τῆς Κρήτης, ὀρμηθέντες κυρίως ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀνεύρωσι τὰ ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων ἀναφερόμενα φυτὰ τῆς Νήσου, κατώρθωσαν νὰ φέρωσιν εἰς φῶς ἀφθονον ὕλικόν διὰ τῆς ἀνακαλύψεως πλείστων ἀγνώστων ἕως τότε φυτικῶν εἰδῶν. Ἐξετάζονται οὕτω τὰ ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων ἀναφερόμενα φυτὰ τῆς Κρήτης, ἱατροβοτανικοὶ πέμπτονται εἰς τὴν νῆσον πρὸς ἐξέτασιν τῶν φαρμακευτικῶν ἰδίᾳ φυτῶν αὐτῆς καὶ πλείστοι ἐπιστήμονες περιέρχονται τὴν κρητικὴν γῆν διὰ τὴν σπουδὴν τῆς πλουσιωτάτης χλωρίδος αὐτῆς.

Τοιαύτη τάσις σπουδῆς τῆς Κρητικῆς χλωρίδος παρατηρεῖται καὶ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα.

Ὁ ΙΗ' αἰὼν ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, σπουδαιότατον σταθμὸν διὰ τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐν γένει ἐξέλιξιν τῆς Βοτανικῆς διὰ τῆς ἐμφανίσεως ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκηνῆς τοῦ μεγάλου Σουηδοῦ Βοτανικοῦ Λινναίου (Linnaeus, Linnée, 1707 - 1778), ὅστις διὰ τοῦ ἐξόχου συγγράμματός του «Systema naturae sive Regna tria naturae systematicae proposita» παρουσίασε τὸ ἀριώτερον μέχρι τῆς ἔποχῆς τοῦ σύστημα ταξινομήσεως τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων καὶ εἰσήγαγε τὴν ὀνομασίαν ἐκάστου εἴδους διὰ διπλοῦ ὀνόματος. Ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτου ἐβασίσθησαν αἱ ἔρευναι τῶν μεταγενεστέρων.

Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ τοὺς ἐπακολουθήσαντας μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ Κρητικὴ Χλωρίς ἐμελετήθη ὅσον ἐλάχισται ἄλλαι χλωρίδες. Πολλοὶ βοτανικοὶ ἐπεσκέφθησαν τὴν νῆσον καὶ ἠρέυνησαν λεπτομερῶς τὸν φυτικὸν κόσμον αὐτῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον τούτων προσεῖλκυσαν ἀφ' ἑνὸς ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Κρήτης, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ χλωρίς αὐτῆς ἀποτελεῖ μεταβατικὸν τύπον μεταξὺ τῶν χλωρίδων τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ πλοῦτος εἰς εἶδη καὶ ἐνδημικὰ φυτὰ ἀπαντῶντα καθ' ὅλην τὴν ἕκτασιν τῆς νήσου, καὶ δὴ τὴν ὄρεινὴν, πλείστα τῶν ὁποίων ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς σημασίας παρουσιάζουν σπουδαῖον ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ φαρμακευτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐν γένει ἀπόψεως.

II. ΑΙ ΒΟΤΑΝΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΚΡΗΤῃ

Οἱ ἔρευνησαντες ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως τὴν Κρητικὴν χλωρίδα δὲν ἀνήκουν μόνον εἰς τὴν τάξιν τῶν βοτανικῶν. Πολλοὶ τού-

των ὑπῆρξαν γεωγράφοι, γεωλόγοι, ἰατροὶ καὶ φαρμακολόγοι, ἀρχαιο-
λόγοι, ἱστορικοί, ναυτικοὶ ἢ καὶ ἀπλοὶ περιηγηταί. Ἐν τοῖτοις καὶ
οὔτοι δὲν παρέλειψαν νὰ βοτανολογήσουν εἰς τὴν νῆσον, πολλοὶ μάλι-
στα μετὰ ἐξαιρετικοῦ ζήλου καὶ ἱκανῆς παρατηρητικότητος, παρασχόν-
τες σπουδαίας συμβολὰς εἰς τὴν μελέτην τῶν φυτῶν αὐτῆς.

Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν βοτανικῶν ἐρευνῶν εἰς τὴν Κρήτην
ἔχει ὡς κάτωθι :

1. — Chr. Buondelmontius. Οὗτος ἐπεσκέφθη τὴν Κρή-
την κατὰ τὰ ἔτη 1415 καὶ 1416. Τῷ 1422 ἔγραψε τὸ ἔργον «*Liber
insularum Archipelagi*»⁵⁾, εἰς τὸ ὁποῖον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀναφέρει,
ὅτι εἰς τὸν Ψηλορείτην φύονται ἐν ἀφθονίᾳ διάφορα φυτὰ καὶ ὅτι :
«*ἐκ τοῦ Λευκοῦ ὄρους ἐνθεν κἀκεῖθεν πλεῖστοι ποταμοὶ κατέρχονται
καὶ ἐν τοῖς κατασκόις αὐτοῦ δρυμῶσι τσαῦται τε καὶ τοιαῦται κ υ-
πάρισσοι φύονται τε καὶ τρέφονται ὡς οὐκ ἂν τις ῥαδίως τῷ διη-
γουμένῳ πιστεύσειεν, ἀπ' ὧν καὶ σανίδες ἀπανταχοῦ πέμπονται*»⁶⁾.

2. — Pierre Belon. Ὁ Γάλλος οὗτος κατὰ τὸ ἔτος 1548, ἐπ'
εὐκαιρίᾳ περιηγήσεώς του ἐν τῇ Ἀνατολῇ, παρέμεινεν ἐπ' ἀρκετὸν εἰς
Κρήτην, ἐπιδοθεὶς ἐν αὐτῇ εἰς βοτανολογικὰς καὶ ἄλλας ἐρεῦνας. Ἐβο-
τανολόγησεν ἐπὶ τῆς Ἰδῆς καὶ ἐπὶ τῶν περὶ αὐτὴν πεδινῶν περιοχῶν,
δὲν παρέχει ὅμως λεπτομερείας περὶ τοῦ δρομολογίου του. Τὰ συλλε-
γένητα ὑπ' αὐτοῦ φυτὰ ἀνέρχονται εἰς 96, ἀναφέρονται δὲ εἰς τὰ πλέον
ᾠφέλιμα, περιέργα καὶ ἀξιόλογα. Τὰ φυτὰ σημειώνονται δι' ὀνομά-
των Κρητικῶν. Τὰς παρατηρήσεις του ταύτας ἐκθέτει εἰς τὰ κεφάλαια
6, 7 καὶ 8 τοῦ συγγράμματός του : «*Les observations de plusieurs
singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, etc. Paris
1553*».

3. — Prosperus Alpinus (1553 - 1617). Ἰταλὸς βοτανι-
κὸς καὶ ἰατρός. Ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου

⁵⁾ Τοῦτο περιελήφθη εἰς τὸ ἔργον τοῦ Fl. Cornelius : *Creta Sacra, Venetiis 1775*, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται δύο περιγραφαὶ τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Buond, ἡ μία ὑπὸ τίτλον «*Descriptio insulae Cretae*» εἰς τὸν I τόμον, σελ. 74 - 124 καὶ ἡ ἑτέρα «*Descriptio Cretae, notis illustrata*» εἰς τὸν αὐτὸν τόμον, σελ. 1 - 76. Τὸ ἔργον τοῦ Buond. ἐξεδόθη ἐπίσης ἐν Λειψίᾳ τῷ 1824 ὑπὸ Lud. de Sinner, ὅστις ἐν σελ. 18 γράφει, ὅτι ὁ Β. τῷ 1414 περιηγήθη τὴν Ῥόδον, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1415 καὶ 1416 τὴν Κρήτην. Τοῦτο συνάγεται ἐκ σημειώσεών του εἰς τινὰ βιβλία, ἅτινα ἠγόρασεν ἐν Κρήτῃ φυλισσόμενα νῦν εἰς τὴν Bibliotheca Medica Florentina, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ambrosio Traversario εἰς τὰς ἐπιστολάς του (βλ. Μ. Δ ε φ ν ε ρ : Ὁδοιογρ. ἐντυπ. ἀπὸ τὴν Δυτ. Κρήτην, σελ. 182).

⁶⁾ Κατὰ μετάφρ. ὑπὸ ἀγνώστου περὶ ἧς βλ. περ. «*Μύσων*», Δ', 1935, σελ. 42 - 45.

καὶ τὴν Κρήτην. Εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ : «*De plantis Aegypti liber... Venetiis 1592*»¹⁾, περιγράφει τὸ φυτόν τῆς Κρήτης *Eryngium triphyllum* (= *E. Creticum* Lam.), κν. σφαλάγγαθο.

4. — Onnorio Belli. Ἴατρος ἐξ Ἑνετίας καταγόμενος, ἐγκατεστημένος δὲ εἰς Χανιά. Σπέρματα φυτῶν τινῶν τῆς Κρήτης ἔπεμψεν εἰς βοτανικοὺς τῆς πατρίδος του, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1594 ἕως 1596 ἔγραψεν ἐξ ἐπιστολᾶς εἰς τὸν βοτανικὸν Clusius (Ch. de l'Écluse), εἰς τὰς ὁποίας περιέχονται πληροφορίες ἐκ παρατηρήσεών του ἐπὶ φυτῶν τινῶν τῆς Νήσου. Ὁ Clusius περιέλαβε τὰς ἐπιστολὰς ταύτας εἰς τὸ ἔργον του «*Rariorum plantarum historia sex libri descripta a C...—Antverpiae 1601*» μὲ τὸν ἐπόμενον τίτλον «*Honorii Belli Vicentini medici Cydoniensis in Creta insula ad Carolum Clusium aliquot epistolae, de rarioribus quibusdam plantis Creticis, Aegyptiis novis agentes*».

Ὁ Belli περιγράφει ἐν ὄλῳ 43 φυτὰ. Ἄλλα τούτων ἀναγράφονται διὰ τῶν κοινῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ἄλλα δὲ διὰ τῶν ἐπικρατούντων τότε ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ ὀνομάτων, ἄνευ δὲ τινος ἐπιστημονικῆς κατατάξεως.

Ἄγνωστοι, ἀλλ' ἐξέχοντες ἱατροὶ διαμένοντες ἐν Κρήτῃ, εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι ἔπεμψαν εἰς διαφόρους βοτανικοὺς κήπους τῆς Δύσεως σπέρματα Κρητικῶν φυτῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν, τῶν ἀναπτυχθέντων ἐκ τῶν σπερμάτων τούτων, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῶν Casp. et J. Bauhinus, J. Gerarde, J. Parkinson, J. Ray καὶ πολλῶν ἄλλων Βοτανικῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος εἰς τὰ γενικὰ περὶ φυτῶν ἔργα αὐτῶν, ἐνθα εὐκόλως διακρίνονται ἐκ τοῦ προτασσομένου αὐτῶν ἐπιθέτου *Creticus*²⁾.

5. — John Ray. Οὗτος κατανοήσας τὴν σημασίαν τῆς συγκεντρώσεως ἀπασῶν τῶν γνώσεων τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν Χλωρίδα τῆς Κρήτης, τῶν περιλαμβανομένων εἰς προγενέστερα συγγράμματα, περιέ-

¹⁾ Ὁ πλήρης τίτλος εἶναι : *De plantis Aegypti liber in quo non pauci, qui circa herbarum materiam irrepserunt, errores deprehenduntur, quorum causa hactenus multa medicamenta ad usum medicinae admodum expetenda, plerique medicorum, non sine artis jactura occulta atque obsoleta jacuerunt. Accessit liber de Balsamo alias editus. Venetiis 1592* (βλ. Ἐθν. Βιβλιοθ. Φ. Ε. 38). Τούτου ὑπάρχει καὶ ἑτέρα ἔκδοσις : *Historiae Aegypti naturalis partes II. I. Rerum aegyptiacarum libri IV. II. De plantis Aegypti liber. Adjecit idem de laserpitio et toto aegyptiaca cum J. Veslingii opobalsami veteribus cogniti vindiciae. Lugduni Bat. 1735*. Ἑτέρα ἔκδοσις : *Patavii 1640*. Ὁ Alpinus ἦτο ἱατρός τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ Ἑνετοῦ προξένου.

²⁾ Περὶ τούτων βλ. εἰς τὴν βιβλιογραφίαν.

λαβεν ἀπάσας τὰς πληροφορίας ταύτας εἰς τὸ «*Stirpium Cretieorum rariorum catalogus*», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἓν ἐκ τῶν τριῶν παραοτημάτων τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1694 δημοσιευθέντος ἔργου του: «*Stirpium Europaeorum extra Britannias nascentium Sylloge*». Ἀναφέρονται 208 φυτὰ τῆς Κρήτης, σημειούμενα διὰ τῶν τοπικῶν καὶ λατινικῶν ὀνομάτων, κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν.

Ἐνταῦθα δέον νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ Ὀλανδὸς ἱατρός καὶ γεωγράφος D' O Dapper, ἀντλήσας μεθ' ἱκανῆς προσοχῆς καὶ ἀκριβείας ἐκ τῶν ἔργων ἄλλων περιηγητῶν, διότι τὴν Ἑλλάδα ὁ ἴδιος δὲν ἐπεσκέφθη, ἐδημοσίευσεν τὸ ἔργον αὐτοῦ: «*Naukeurige beschryving der Eyland in de Archipel der Middellandesche Zee. Amsterdam 1688 (1690)*».

Εἰς τοῦτο γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν κάτωθι φυτῶν τῆς Νήσου: Φοίνικες ἄκαρποι (κατ' ἔξοχὴν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Ἀρμυροῦ) — Κυπάρισσοι (ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἰδην καὶ τὰ Λ. Ὄρη) — Κέδροι καὶ Ἄρκευθοι — Ἐλατοι (ἢ βρέθον ἢ μηρίκι) καὶ Κρητικὴ Κυπάρισσος — Λευκοπεῦκοι ἢ Πεῦκοι — Ῥοιαὶ — Κυδωνίαι — Παρέβη (Parebes) — Συκοκυπάρισσος καὶ Συκομωρέα — Χαμαιλέον μέλας — Κόλλα ἢ Χαμαιλέον λευκὸς καὶ Ἀκανθα ἢ γλυκύφυλλος — Ἀχράδες ἢ ἀχλάδια — Πολύτριχον, Σπαράγγια καὶ Ἀνεμῶναι — Ὄροβος ἢ ὄροβιον — Δίκτημος Κρητικὸς — Τιθύμαλλον τὸ δενδρσειδὲς (γαλατσίς, ὕψους δύο ἀναστημάτων ἀνθρώπου) — Θαψίας καὶ Λιβανωτὶς (δενδρολίβανον) — Ἀγριομηλέα — Καδόμαλον ἢ Κουδούμαλον — Ἀριστολοχία — Ἀνδράχνη — Τραγάκανθα — Σταφίς ἀγρία (ψειροκούκι) — Ἀνάγυρις ἢ ἀνάγυρος (νῦν ἀζόγυρος) — Φῦκος (λευκὸν θαλάσσιον φῦκος τῆς Κρήτης) — Ἀρωματικὸς κάλαμος (ἄκορος, ἄγρουστος) — Πλάτανος ἀειθαλῆς — Ὄρεγα καὶ Σκόλυμος — Ὀνάκανθα (σκόλυμος, νῦν ἀσκόλυμπος) — Ξίφιον (μαχαιρίδα) — Τιθύμαλλος μυρσινίτης ἢ παράλιος (γαλατσίς) — Σεκουρίδακας ἢ πέλεκυς — Γναφάλιον καὶ θαλάσσιον κρόμμυον (σκύλλα) — Ἀγριοκράμβη ἢ θαλασσοκράμβη — Δρακοντίς ἢ δρακονέα ἢ κισσόφυλλος — Ἀλισματίας ἢ Ἄλισμος — Ἀγνὸς καὶ Λυγιά — Πράσσα — Θύμος — Θύμπρα (Satureia) — Τρίβολος — Στιχὰς — Κρότων ἢ πενταδάκτυλον — Βάμβαξ καὶ Σίσσαμον — Ἡράκλειον καὶ Σίσσαμον — Τραγορίγανον — Ἄνισον καὶ κρόμμουα — Ἀσπληνον — Τράγιον ἢ Τραγάκανθα — Βούνιον (ψευδοβούνιον) — Δαῦκον Κρητικὸν (παστανάγλα) — Κύπερις — Κώνειον — Λιθόσπερμον — Λαδανίγειρος ἢ ὁ λαδανοφόρος κιστὸς — Ἐλελίσφακος — Κάππαρις ἢ καππαρόφυτον — Μανδραγόρας καὶ Παιωνία — Σφένδαμνον — Πρῖνος, Ἄ-

*) Βλ. καὶ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν.

κίλαξ καὶ Φύλαξ — Κόμαρος, Ἀνδράχνη καὶ Ἐλαιόπρινος — Ἀμπελοι καὶ Ἐλαῖαι — Κυπάρισσοι, Λεῦκαι, Χαμελαῖαι, Θυμελαῖαι, Ὄξύκεδροι καὶ Ἀρχευθοὶ — Ῥοδοδάφναι λεύκανθοι — Ὀωνῆς — Ἀμάρακος — Τριφύλλιον ἢ μενιάνθος — Ἡλιόκρισος ἢ χρυσόκομον ἢ λοχιμυθία — Ἀσφέδαμος ἢ Σφένδαμνος καὶ Γραφοκάλαμος.

6. — Joseph Pitton de Tournefort (1656 - 1708). Ὁ Γάλλος οὗτος ἐρευνητὴς περιῆλθε τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὰ ἔτη 1700 - 1701 κατ' ἐντολὴν τοῦ Λουδοβίκου 14^{ου} δι' ἐπιστημονικοὺς σκοπούς. Ἐπεσκέφθη τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ τὴν Κρήτην, εἰς ἣν παρέμεινεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας. Κατὰ τὰς βοτανικὰς του ἐρεύνας ἐν τῇ Νήσῳ ἠκολούθησε τὸ ἐξῆς δρομολόγιον: Τὴν 3ην Μαΐου ἀπεβιβάσθη εἰς Χανιά καὶ βοτανολογήσας εἰς τὰ περὶχωρα τῆς πόλεως καὶ εἰς τὸ ἀκρωτήριον Μελέχα (Κύαμον, Ἀκρωτήρι), ἀνεχώρησε τὴν 24 διὰ Ῥέθυμνον καὶ Χιόνδακα. Διέτρεξε τὸ δροπέδιον τοῦ Λασηθίου τὴν 2 Ἰουνίου καὶ διὰ τοῦ Μεραμπέλλου ἔφθασεν εἰς Ἱεράπετραν τὴν 4. Ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν ἐπανῆλθε διὰ Βιάννου καὶ Μονοφατισίου εἰς Χιόνδακα τὴν 13 καὶ ἐκεῖθεν εἰς Χανιά τὴν 17. Μετὰ νέας ἐρεύνας εἰς τὰ περὶχωρα τῆς πόλεως καὶ τὸ Κύαμον, ἀνεχώρησε τὴν 28 διὰ Χιόνδακα, ἀνελθὼν τὴν 3 Ἰουλίου ἐπὶ τῆς Ἰδης. Μέσω Μελιδονίου καὶ Ῥεθύμνου ἐπανῆλθε τὴν 15 εἰς Χανιά, ἔξ ὧν ἐξέδραμεν εἰς Γραμβοῦσαν ἀπὸ 24 - 28. Ἐπιβιβάσθεις πλοίου ἐφθασε τὴν 1 Αὐγούστου εἰς Argentiere κατευθυνόμενος εἰς Περσίαν. Συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ Γάλλου ζωγράφου Claude Aubriet, σχεδιάσαντος πλῆθος νέων φυτικῶν εἰδῶν (49 τῆς Κρήτης ἐξ ὧν 3 κατεχωρίσθησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Tournefort: «*Relation d'un voyage au Levant. Paris 1717*», καὶ 29 πίνακες εἰς τὸ ἔργον τοῦ Desfontaines: «*Choix de plantes du corollaire des Instituts de Tournefort. Ann. du Museum, X - XIII, Paris 1807 - 1808*») καὶ τοῦ Γερμανοῦ ἱατροῦ Gundersheimer, τὰ χειρόγραφα τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποίησεν ἐν μέρει ὁ Schreber.

Ἐπιστρέψας ὁ Tournefort εἰς Παρισίους ἐπεσύναψεν εἰς τὸ ἔργον του¹⁰ «*Institutiones Rei herbariae. Parisiis 1700*» (τοῦτο περιλαμβάνει καὶ 87 φυτὰ τῆς Κρήτης, ὧν προτάσσεται τὸ ἐπίθετον *Creticus*), ἐν συμπλήρωμα, τὸ «*Corollarium institutionum Rei herba-*

¹⁰) Τοῦτου ὑπάρχει καὶ ἑτέρα ἔκδοσις: *Institutiones rei herbariae, editio tertia appendicibus aucta ab Antonio de Tussien Lugdunaeo... Parisiis 1709*, εἰς 3 τόμους, εἰς τὸν I τῶν ὁποίων ἐπισυνάπτεται τὸ *Corollarium institutioquum rei herbariae in quo plantae 1356 munificentia Ludovici Magni in orientalibus regionibus observatae recensentur et ad genera sua revocatur* (σελ. 58). Οἱ τόμοι II καὶ III περιέχουν τὰς εἰκόνας τῶν φυτῶν.

riae. Parisiis 1703», εἰς τὸ ὅποτον ἀναφέρονται 1356 φυτικά εἶδη, ἐκ τῶν ὁποίων 219 συνοδεύονται ὑπὸ τοῦ ἐπιθέτου *Creticus*. Τὰ ὑπὸ τοῦ *Tournefort* γνωσθέντα Κρητικά φυτικά εἶδη ἀνέρχονται ἐν ὅλῳ εἰς 306.

7. — *John Sibthorp*. Ἄγγλος καθηγητὴς τῆς Βοτανικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον *Oxford*. Ἐταξείδεν εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, σκοπῶν νὰ ἀνεύρη τὰ ὑπὸ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων ἀναφερόμενα φυτά. Συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ ἑξαιρέτου σχεδιαστοῦ *Ferd. Bauer* καὶ τοῦ *J. Hawkins*. Μέρος τοῦ τριετοῦς ταξιδίου του ἀφιέρωσεν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Κρητικῆς Χλωρίδος, ἐπισκεφθεὶς τὴν Νῆσον τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ θέρος τοῦ 1786. Τὴν ἐν Κρήτῃ διαδρομὴν του δὲν ἐδημοσίευσεν ἀναφέρει μόνον τὴν θέσιν Πλατανιάς, πρὸς Δ. τῶν Χανίων, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι τὰ περὶχωρα τῶν Χανίων καὶ τὰ ὄρη τῶν Σφακίων ἦσαν οἱ τόποι τῶν ἔρευνῶν του.

Τῷ 1794 ἔκαμε νέον ταξίδιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, Ζάκυνθον, Πρέβεζαν καὶ Ἀλβανίαν. Ἀποθανὼν συνεπέα ἀνιάτου νόσου μόλις 38ετής, κατέλιπεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς *Oxford* τὰ χειρόγραφα καὶ τὸ *Herbarium* αὐτοῦ. Βάσει τούτων ὁ *J. Ed. Smith* ἐδημοσίευσεν τὸ δίτομον ἔργον «*Florae Graecae prodromus . . . Londini 1806 - 1813*» καὶ τὸ ἐπτάτομον «*Flora Graeca Sibthorpiana. Londini 1806 - 1832*», τὸ ὅπολον συνεπληρώθη κατὰ τὰ ἔτη 1833 - 1840 διὰ τριῶν νέων τόμων ὑπὸ τοῦ *J. Lindley*¹¹. Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα ἀναφέρονται 330 εἶδη Κρητικῶν φυτῶν, ἐξ ὧν τὰ 185 μετ' εἰκόνων.

8. — *Olivier*. Γάλλος περιηγητὴς ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ ἔτος 1794. Παρέμεινεν ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῆς 3 Ἰουλίου μέχρι τῆς 20 Σεπτεμβρίου. Συνέλεξε διάφορα φυτά, ἀλλὰ μόνον γενικὰς τινὰς πληροφορίας δίδει εἰς τὰς σελίδας 288 καὶ 347 - 358 τοῦ πρώτου τόμου τοῦ συγγράμματός του: «*Voyage dans l' Empire Othoman. Paris 1801 - 1807*»¹².

9. — *Franz Wilh. Sieber*. Ὁ Αὐστριακὸς οὗτος ἰατρὸς ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην κατὰ τὸ ἔτος 1817 καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ 11 μῆνον, ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν συλλογὴν καὶ σπουδὴν τῶν σπερματοφύ-

¹¹) Τὸ ἔργον τοῦτο κοσμούμενον διὰ 1000 θαυμασίων πολυχρῶμων εἰκόνων, ἀποτελεῖ μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν χλωρίδα, ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν παρουσιάσθη μέχρι σήμερον δι' ἑτέραν χλωρίδα. Εὐρίσκεται εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθ. ὑπ' ἀριθμ. Φ. Ε. 2609.

¹²) Τοῦτου ὑπάρχει καὶ ἑτέρα ἐκδοσις εἰς Παρισίους τῷ 1798 εἰς ἑξ τόμους. Συνεξεδόθη ἐπίσης μὲ τὸ Ἱατρικὸν Λεξικόν: *Dezeimeris - Olivier et Raige - Delorme: Dictionnaire historique de la medicine ancienne] et moderne . . . Paris 1828 - 1839, εἰς 4 τόμους.*

των τῆς Νήσου. Ἀπεβιβάσθη τὴν 3 Ἰανουαρίου εἰς τὴν ἔναντι τοῦ Ἑρακλείου νησίδα Ντίαν καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ 8 ἡμέρας. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Ἑράκλειον, Ῥέθυμνον καὶ Χανιά. Εἰς τὰ περὶχωρα τῶν πόλεων τούτων ἐβοτανολόγησε διαδοχικῶς μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου. Μετέβη κατόπιν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ῥεθύμνου τὴν 1 Μαΐου, εἰς τὴν τοῦ Ἑρακλείου τὴν 13, τὴν δὲ 27 εἰς τὸ ὄρος Γιούχτας. Κατ' Ἰούνιον μετέβη εἰς Μάλια καὶ Νεάπολιν καὶ ἐκεῖθεν τὴν 15 ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου. Ἐκεῖθεν κατῆλθεν εἰς τὴν νησίδα Σπιναλόγκαν καὶ εἰς τὴν κωμόπολιν Ἰεράπετραν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέδραμεν εἰς τὸ ἀκρωτήριον Κάβο - Σίδερος (Σαμμώνιον) καὶ εἰς τὸ ὄρος Ἀφέντης (Καβούσι). Ἐκ τῆς Ἱεραπέτρας ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ Λασηθί τὴν 8 Ἰουλίου, ἐπεσκέφθη τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Ἀφέντης Σταυρὸς καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἑράκλειον. Ἐκεῖθεν δι' Ἀνωγείων καὶ Ῥεθύμνου μετέβη εἰς τὰ Λευκὰ Ὄρη, ὄροπέδιον Ἀσχύφου, Ἄγ. Ρουμέλην, κορυφὴν Θεοδωρῆ, Ἄλμυρόν, Ῥέθυμνον καὶ Ἀρκάδι. Μετὰ νέαν ἐπίσκεψιν εἰς Ἑράκλειον, ἔφθασεν εἰς Χανιά τὴν 10 Νοεμβρίου, ὁπόθεν ἀνεχώρησε τὴν 25 δι' Ἀλεξάνδρειαν.

Κατὰ τὰς περιουσίας του ταύτας ὁ Sieber συνέλεξε πλεῖστα εἶδη φυτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἐδημοσίευσε τὸ ἔργον «*Herbarium Florae Creticae. Vindobonae 1820*» καὶ εἰς Πράγαν τῷ 1821 τὸ «*Avis de Plantes*», ἥτοι ἀγγελίαν σκοποῦσαν νὰ διευκολύνῃ τὴν πώλησιν ἢ ἀνταλλαγὴν τῶν ἐν Κρήτῃ συλλεγέντων φυτῶν.

Εἰς τὸ περιοδικὸν «*Flora*» ἐδημοσίευσε τὰ κάτωθι ἄρθρα:

1. *Lettre au Dr Pohl sur la vegetation de Therisse et des montagnes des Sphakia* (I, 1818, p.p. 269 - 277).

2. *Descriptions latines et allemandes de huit nouvelles plantes* (IX, 1822, p.p. 240 - 248).

3. *Errata pour l'herbier de Crète* (X, 1822, p. 639).

4. *Analyse de la partie botanique du Reise* (XII, 1823, p.p. 593 - 603).

Εἰς δὲ τὸ περιοδικὸν «*Isis*» τὸ ἄρθρον: «*Das Tournefortische Herbar in Paris, synonymie de diverses espèces*» (1823, p.p. 455-462).

Ἐπὶ τοῦς τίτλους «*Herbarium Creticum*» καὶ «*Flora Cretica*» δηλοῦνται δύο κατάλογοι 450 φυτικῶν εἰδῶν.

Τέλος ἐδημοσίευσε τὸ μετὰ χάρτου καὶ πινάκων δίτομον ἔργον: «*Reise nach der Insel Kreta im Griechischen Archipelagus im Jahre 1817. Leipzig u. Sorau. 1823*», εἰς τὸν δεῦτερον τόμον τοῦ ὁποίου ἀναφέρονται 150 φυτικά εἶδη τῆς Κρήτης, εἰκονίζονται δὲ εἰς 85 πίνακας.

ἽΟ Sieber ἀναφέρει ἐν συνόλῳ 500 εἶδη φυτῶν τῆς Νήσου.

10. — Frivaldszky. Νεαρός Οὐγγρος φυσιοδίφης. Κατὰ τὸ ἔτος 1844 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ θείου του εἰς Κρήτην δι' ἔντομολογικὰς ἐρεῦνας. Ἐκτὸς τῶν ἐντόμων συνέλεξε καὶ τινα φυτὰ, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ εἴτε μνημονεύονται ἁπλῶς εἴτε καὶ περιγράφονται εἰς τὰς «*Icones Reichenbach*» (1845).

11. — Victor Raulin. Γάλλος φυσιοδίφης, ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἐρευνητῶν τῆς Κρητικῆς φύσεως. Οὗτος ἀφίχθη εἰς Κρήτην τὴν 3 Μαΐου 1845 καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ 7 1/2 μῆνας, σπουδάζων ὄχι μόνον τὴν χλωρίδα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν πανίδα καὶ τὴν γεωλογίαν καὶ τὸ κλίμα καὶ τὴν γεωγραφίαν τῆς Νήσου. Ἐβοτανολόγησε κατὰ τὸ θέρος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου, ἐποχὰς ἐλάχιστα εὐνοϊκὰς διὰ βοτανολογικὰς ἐρεῦνας, εἰς πλείστα μέρη τῆς Νήσου Ἐπὶ 12 ἕως 17 Μαΐου ἠρεῦνησε τὰ μεσημβρινὰ ὄροπέδια τῶν Σφακίων. Τὸν Ἰούνιον σχεδὸν ὅλον ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπαρχιῶν Κισάμου καὶ Σελίνου. Τὴν 19 καὶ 20 συνέλεξε φυτὰ ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Βολακιᾶ. Κατ' Ἰούλιον ἐπανῆλθεν εἰς Χανιά, τὴν δὲ 16 αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν Θεοδωρῆ τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Τὴν 27 ἀνεχώρησε διὰ τὰς κεντρικὰς καὶ ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Νήσου, ἀλλὰ λόγῳ τῆς μεγάλης ξηρασίας, μόνον ὀλίγα φυτὰ ἠδυνήθη ἐδῶ καὶ ἐκεῖ νὰ συλλέξῃ, κυρίως δὲ ἐκ τῶν ὑψηλῶν μερῶν. Τὴν 12 Αὐγούστου ἐβοτανολόγησεν ἐπὶ τῆς Ἰδης καὶ τὴν 5 Σεπτεμβρίου ἐπὶ τοῦ Ἀφέντη Χριστοῦ. Διέτρεξε τὴν χερσόνησον τῆς Σητείας ἀπὸ 13 ἕως 25 Σεπτεμβρίου, καταναλώσας τὴν πρώτην ἡμέραν δι' ἀνάβασιν ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀφέντης (Καβουσί). Μεταβαίνων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου εἰς Χανιά διὰ τοῦ Ἡρακλείου ἐξήτασε τὰ πρῶτα φθινοπωρινὰ φυτὰ. Διηρεῦνησεν ἐκ νέου τὰ μεσημβρινὰ ὄροπέδια τῶν Σφακίων καὶ τὴν κορυφὴν Θεοδωρῆ. Ἐπὶ 20 ἕως 21 Ὀκτωβρίου μετέβη εἰς τὴν νησίδα Γαῦδον, συνέλεξε κατόπιν φθινοπωρινὰ φυτὰ εἰς τὰ περὶχωρα τῶν Χανίων καὶ ἀνεχώρησεν ἐκ Κρήτης τὴν 17 Δεκεμβρίου.

Ἐν Κρήτῃ ὁ Raulin συνέλεξεν 750 εἶδη φυτῶν, ἅτινα εἶναι κατατεθειμένα εἰς τὰ βοτανολόγια τοῦ Museum de Paris καὶ τοῦ Edm. Boissier. Δὲν ἠδυνήθη νὰ μελετήσῃ τὰ κατὰ τὸ πλείστον ἄγνωστα Σποριόφυτα τῆς Κρήτης. Ἐν τῷ περὶ Κρήτης ἔργῳ του ἀναφέρει ἁπλῶς τὰ ἐξῆς φήνη :

Cystoseira ericoides Turn. — *Sargassum salicifolium* Lamx. (Fucus) Bory. — *Cystoseira barbata* L. — *Padina pavonia* L. (ulva) Lamx. — *Dictyota multifida* Turn. (ulva) Bory. — *Chondrus Norvegicus* Gunn. (Fucus) Lamx. — *Laurencia gelatinosa* Desf.

(Fucus) Lamx. — Caulerpa prolifera Lamx. — Ulva umbilicalis Roth. — Rhodomela pinastoides Gmel (Fucus) Ag. — Sphacelaria scoparia L. — Sphacelaria pennata Huds. — Corallina officinalis L. — Corallina rubens Lamk. — Halimeda tuna Lamk. — Acetabulum Mediteraneum Schweig. — Tenarea undulosa Bory. — Nullipora informis Lamk.

Ὁ Raulin ἐδημοσίευσε τὰς κάτωθι ἐργασίας διὰ τὴν Κρητ. Χλωρίδα :

1. *Geographie Botanique* (Revue et Magasin de Zoologie, t. V, 1853, p. 419 et Bull. de la Soc. Geol. de France, 2 serie, t. XIII, 1856, p. 457).

2. *Aperçu de la distribution des vegetaux vasculaires en Crète* (Revue Soc. Sav. - Sciences, t. V, 1864, p. 377).

3. Διάφορα ἄρθρα εἰς *Actes de la Société Linnéenne de Bordeaux*. (t. XXIV, 1867 - 1869, p p. 353 - 708).

4. *Flore et Faune de l'île de Crète. Bordeaux 1870.*

Μεγάλης σημασίας διὰ τὴν Φυσικὴν Γεωγραφίαν τῆς Νήσου εἶναι τὸ δίδυμον ἔργον του : «*Description physique de l'île de Crète. Paris 1869*», ἐκδοθὲν δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τῆς Γαλλίας.

Τὸ ἡμισυ τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ συγγράμματος τούτου εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν Χλωρίδα τῆς Κρήτης. Ὁμιλεῖ περὶ τῶν γνώσεων τῶν Ἀρχαίων διὰ τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης, παραθέτει πλείστα φυτογεωγραφικὰ στοιχεῖα, μνημονεῖ ταξινομημένα γὰ μέρη τῆς ἐποχῆς του γνωστὰ φυτὰ τῆς Κρήτης (1451 εἶδη), παραθέτει λεξιλόγιον μὲ τὰ δημόδη ὀνόματα πλείστων φυτῶν ἐκ καταλόγου τοῦ Heldreich, ἀναγράφει πλουσίαν βιβλιογραφίαν καὶ ἐκθέτει τὰς ἐν τῇ Κρήτῃ βοτανικὰς ἐρεῦνας του. Παραθέτει ἐπίσης τὸ «*Sertum Creticum*», ἥτοι περιγραφὴν πάντων τῶν εἰδῶν τῶν ἀνακαλυφθέντων ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Heldreich καὶ περιγραφέντων ὑπὸ τοῦ Edm. Boissier εἰς τὸ «*Diagnoses plantarum orientaliū novarum. Genève 1849 - 53 et 1853 - 59*».

12. — Th. Heldreich. Ἐφορος τοῦ Βοτανικοῦ Κήπου τῶν Ἀθηνῶν, ἐνθουσιώδης ἐρευνητῆς τῆς Ἑλληνικῆς Χλωρίδος. Ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην τῷ 1846 καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ 7 μῆνας, ἐξετάσας ἐπισταμένως τὸν φυτικὸν κόσμον τῆς Νήσου. Εἰς Χανιά ἐφθασε κατὰ Φεβρουάριον, τὸν ὁποῖον ὀλόκληρον ὡς καὶ τὸν Μάρτιον κατηνάλασεν εἰς τὴν ἐρευναν τῶν περιχώρων τῆς πόλεως. Κατὰ τὰς δέκα πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου ἐβοτανολόγησεν ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν διαμερισμάτων τῶν Λευκῶν Ὀρέων, τῶν κορυφῶν των κεκαλυμμένων εἰσέτι ὑπὸ χιόνων, συνέχισε τὰς ἐρεῦνας του ἐπὶ τῶν χαμηλῶν μερῶν

καὶ κατόπιν εἰς τὰς περιοχὰς Ῥεθύμνου, Ἡρακλείου καὶ Σπιναλόγκας ὅπου ἐφθασε τὴν 22. Ἀνῆλθεν κατόπιν τὴν 27 εἰς τὸ ὄρος Ἀφέντης (Καβούσι), ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν Μονὴν Τοπλοῦ, ἣν ἐχρησιμοποίησεν ὡς ὄρητῆριον διὰ τὰς ἀνὰ τὰ περὶχωρα καὶ τὸ ἀκρωτήριον Σίδερος ἐρεῦνας του. Τὴν 4 Μαΐου ἐφθασεν εἰς Ἱεράπετραν, τὴν δὲ 5 εἰς τὴν ἔναντι αὐτῆς νησίδα Γαῖδουρονήσι. Διῆλθε διὰ τοῦ Ὀροπεδίου τοῦ Λασηθίου καὶ τὴν 10 ἐφθασεν εἰς Ἡράκλειον πρὸς ἀπόθεσιν τῶν συλλογῶν του. Ἐκεῖθεν ἐπιστρέψας εἰς Λασηθί ἀνῆλθε εἰς τὰ ὄρη τούτου τὴν 19 καὶ 20. Ἐκεῖθεν ὄρηθεις ἠκολούθησε τὴν ὄροσειρὰν τοῦ Κόφινα, ἀνῆλθεν εἰς Ψηλομείτην τὴν 28 καὶ ἐφθασεν εἰς Κουρταλιώτικο φαράγγι τὴν 1 Ἰουνίου. Διηρεύνησε καὶ πάλιν τὰ περὶχωρα τῶν Χανίων, ἐβοτανολόγησεν εἰς τὸ Κύαμον (Ἀκρωτήρι), ἀνεχώρησε τὴν 14 διὰ Κίσαμον καὶ τὴν 22 ἐφθασεν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κοιλάδων τῶν Ἐννηὰ Χωριῶν. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ μηνὸς καὶ τὰ 2/3 τοῦ Ἰουλίου ἀπέρωσεν εἰς λεπτολόγον ἐξέτασιν τῶν Λευκῶν Ὀρέων, τῶν ὁποίων ἐπεσκέφη τὰς βαθεῖας φάραγγας καὶ τὰς ὑψηλεῖς κορυφάς. Κατ' Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον ἐβοτανολόγησεν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Κυδωνίας καὶ τοῦ Κισάμου καὶ εἰς τὸ ἀκρωτήριον τῆς Γραμβούσης.

Διὰ τῶν ἔρευνῶν του τούτων ὁ Heldreich ἀνεῖρε 1000 εἶδη φυτῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων δὲν ὑπέπεσαν εἰς τὴν προσοχὴν τῶν προγενεστέρων ἐρευνητῶν. Οὕτως ἐν χειρογράφῳ του φέροντι τὸν τίτλον: «*Enumeratio plantarum quas in Creta aestate 1846 - legit et observavit Theodorus Heldreich*» ἀναφέρει πάντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ συλλεγέντα φυτὰ, ἅτινα προσδιώρισε μετὰ τοῦ Ed. Boissier. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, συναίνεσι τοῦ Heldreich ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Boissier εἰς τὸν Raulin, ὅστις καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ μνημονευθέντος ἔργου του.

Αἱ ἔρευναι τῶν Raulin καὶ Heldreich προσέθεσαν 588 εἶδη¹⁹ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν 863 ἐν συνόλῳ εἰδῶν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν προγενεστέρων ἐρευνητῶν.

13. — T. A. B. Spratt. Ἄγγλος πλοίαρχος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην κατὰ τὰ ἔτη 1851 - 1853 πρὸς σύνταξιν τοῦ ὑδρογραφικοῦ χάρτου αὐτῆς. Ἐκαμε παρατηρήσεις καὶ ἐπὶ διαφόρων φυτῶν τῆς Νήσου, ἅτινα μνημονεύει εἰς τὸ ἔργον του: «*Travels and Researches in Crete. London 1865*» ἐκδοθὲν εἰς δύο τόμους. Εἰς τὴν σελ. 8 τοῦ Α' τόμου γίνεται λόγος περὶ βολβῶν συλλεγέντων εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Ἰδῆς σχεδὸν ὑπὸ τὴν χιόνα τὴν 31 Μαΐου 1851. Οἱ βολβοὶ οὗτοι καλλιεργηθέντες ἐν Ἀγγλίᾳ ἔδωσαν λευκανθῆ ποικιλίαν τοῦ φυτοῦ Frit-

¹⁹) Ταῦτα ὁ Raulin (Descr. Phys.) σημειώνει δι' ἀστερίσκου.

tillarja tulipifolia. Εἰς τὰς σελίδας 40 - 42 τοῦ Β' τόμου ἀναφέρει τὸ τοῦ Πλανίου περὶ ἀειθλοῦς πλατάνου εὐρισκομένης εἰς Γόρτυνα καὶ προσθέτει, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἐπληροφορήθη ὑπὸ χωρικῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων πλατάνων εἰς Γόρτυνα καὶ Λουτρακί, δυτικῶς τῶν Χανίων, μολονότι ὁ Tournefort μάτην τὰς ἀνεζήτησε¹⁴.

14. — M. Kotschy. Οὗτος τῷ 1854 ἐπρομηθεύθη ἐκ Ῥεθύμνου δείγματα διαφόρων εἰδῶν δρυὸς καὶ ἀναφέρει σχετικῶς εἰς τὸ ἔργον του: «*Die Eichen Europas und des Orients. Wien und Olmitz 1832*».

Κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη ἐδημοσιεύθησαν πολλὰ μελέται, ὑπὸ ξένων συγγραφέων κυρίως, περὶ τῶν φυτῶν τῆς Νήσου, τὰς ὁποίας ἀναφέρομεν ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ.

Μετὰ τοὺς Raulin καὶ Heldreich ἠσχολήθησαν εἰς τὴν μελέτην τῆς Χλωρίδος τῆς Κρήτης οἱ κάτωθι ἐρευνηταί: Weiss (1866). — Sprintzenhofer (1860). — Reverchon (1883 - 1884). — A. Baldacci (1893 - 1899). — Leonis (1902). — Dörfner (1904). — M. Langeon (1922). — Vierhapper (1917). — M. Gandoger, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην κατὰ τὰ ἔτη 1913 καὶ 1915 - 1917 καὶ ἐξήτασε τὴν Χλωρίδα αὐτῆς, καὶ ὁ J. Renz (1930 - 1932). Τούτων τὰς σχετικὰς ἐργασίας ἀναφέρομεν ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ.

15. — I. X. Πολίτης. Καθηγητὴς τῆς Βοτανικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐρευνηταί τῆς Κρητικῆς Χλωρίδος ἐμελέτησαν κυρίως τὰ Σπερματοφύτα τῆς Νήσου, παρημέλησαν δὲ τὴν σπουδὴν τῶν Σποριοφύτων αὐτῆς. Πρῶτος ὁ διαπρεπὴς Ἑλλήν Καθηγητὴς ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῶν φυτῶν τούτων τῆς Νήσου ἐξετάσας τὴν θαλασσίαν χλωρίδα αὐτῆς. Αἱ ἐρευναι αὗται ἀποτελοῦν σπουδαιοτάτην συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς Κρητικῆς Χλωρίδος συμπληρώσασαι ἐν πολλοῖς τὰς γνώσεις περὶ τοῦ φυτικοῦ αὐτῆς πλούτου διὰ τῆς προσθήκης πλείστων νέων εἰδῶν.

Ὁ Πολίτης ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην τῷ 1925. Ἀπεβιάσθη εἰς Χανιά τὴν 18 Ἀπριλίου. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας ἠρῆυνησε τὸν λιμένα τῶν Χανίων καὶ τὰς παρὰ τοῦτον ἀκτὰς. Τὴν 23 μετέβη εἰς Σούδαν, ὁπόθεν τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐπέστρεψεν εἰς Χανιά καὶ ἠσχολήθη ἐπὶ διήμερον εἰς τὴν τακτοποίησιν τοῦ συλλεγέντος ὕλικου. Μετέβη εἶτα εἰς Ῥεθύμνον, ἐνθα παρέμεινεν ἐπὶ 5 ἡμέρας ἐρευνῶν τὴν θαλασσίαν

¹⁴) Σήμερον εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἔχουν παρατηρηθῆ 4 ἄτομα τοιαύτης πλατάνου, ἧτοι ἐν εἰς τὸν ν. Χανίων, ἕτερον Α. τῶν Χανίων, τὸ ὁποῖον εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσω τῷ 1935, ἐν εἰς Ἀμάριον καὶ ἕτερον εἰς Γόρτυνα (Βλ. καὶ «Δενδροχ. Ἔρευνα», 4, 1936, σελ. 189).

χλωρίδα τοῦ λιμένος καὶ τῶν παρὰ τοῦτον ἀκτῶν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Ἡράκλειον, ἔνθα ἐπὶ 4 ἡμέρας διηρεύνησε τὸν λιμένα καὶ τὰς πλησίον αὐτοῦ ἀκτὰς. Ἐνεκα τῆς ἑλλείψεως ἐπαρκῶν τεχνικῶν μέσων περιορίσθη εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀβαθῶν παραλίω τῆς Νήσου. Πλὴν τῶν φυκῶν ἀνεῦρε πολυάριθμα εἶδη διατομωδῶν ἐπὶ ὄστράκων, ἐπὶ θαλασσίων λεπιδοβραγχίων καὶ ἔντος τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος ὄλοθουρίων.

Συνέλεξε 165 εἶδη ἀνήκοντα εἰς τὰ Διατομώδη, Ἐρυθροφύκη, Ὀρφνοφύκη καὶ Χλωροφύκη. Πολλὰ ἐκ τῶν εἰδῶν τούτων διὰ πρώτην φορὰν σημειώνονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χλωρίδα, τινὰ δὲ τὸ πρῶτον συνελέγησαν ὑπὸ τοῦ Πολίτου ἐν τῇ Μεσογείῳ.

Πλὴν τῶν Φυκῶν συνέλεξε καὶ εἶδη τινὰ θαλασσίων Φανερόγων, ἧτοι *Posidonia Oceanica* L. καὶ *Zostera marina* L. Ἀναζητήσας δὲν ἀνεῦρε τὸ φυτὸν *Halophila stipulacea* (Forsk) Aschers, τὸ ὁποῖον, ὡς ὁ ἴδιος κατέδειξε, αὐτοφύεται παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Πειραιῶς, τοῦ Φαλήρου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Κυκλάδων.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του τούτων ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Περὶ τῆς θαλασσίας Χλωρίδος τῆς Νήσου Κρήτης. Ἐν Ἀθήναις 1932*» (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. Β', ἀριθμ. 3), μετὰ προηγηθεῖσαν ἀνακοίνωσιν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 25 Φεβρουαρίου 1932.

Ἐδημοσίευσεν ἐπίσης τὴν μελέτην: «*Plantes marines de l'île de Crète*» (Rapports et Procès-Verbaux des Réunion de la Commission International pour l'exploration scientifique de la Mer Mediteranée 1933).

Μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ R. Maire ἐδημοσίευσεν «*Fungi Hellenici*» (Actes de l'Inst. Bot. de l'Univers. d'Athènes. t. I, 1940, pp. 27 - 179), ἐν ᾧ ἀναφέρεται καὶ ἀριθμὸς τις μυκήτων τῆς Κρήτης, βάσει μελετῶν τοῦ Sydow καὶ τοῦ I. Σαρηγιάννη. Τέλος τῷ 1933 ὁ Πολίτης ἐξήτασεν ἀπηνθρακωμένα σπέρματα φυτῶν εὐρεθέντα εἰς τὸ Μινωϊκὸν ἀνάκτορον Μαλίων¹⁵.

16. — N. Creutzburg. Γερμανὸς Καθηγητὴς εἰς Danzig. Περιῆλθε τὴν Κρήτην τὸ θέρος τοῦ 1925 καὶ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1926. Κατὰ τὸ πρῶτον του ταξιδίου ἠκολούθησε τὸ δρομολόγιον: Σητεία — Δίκτη — Μεσσαρά — Ψηλορείτης — Ἀμάρι — Ἄγ. Βασίλειος — Ρέθυμνον — Χανιά — Σφακιὰ — Κίσαμον. Κατὰ τὸ δεύτερον ταξιδίου ἐπεσκέφθη τὰ Χανιά, τὸ Σέλινον, τὴν Γαῦδον, καὶ τὰ πεδινὰ μέρη

¹⁵ Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθ. 1933 καὶ Actes Inst. Bot. Univers. d'Athènes, t. I, 1940, p.p. 181 - 186.

τῶν βορείων παραλίων μέχρι τῆς Δίκτης καὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου. Ἐδημοσίευσεν τὴν μελέτην «*Kreta, Leben und Landschaft*» (*Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*. 1928, ἀριθμ. I, 2, σελ. 16 - 28), ἐν ἣ ὁμιλεῖ καὶ περὶ φυτῶν τινῶν τῆς Κρήτης.

Μετὰ ταῦτα παρέσχον συμβολὰς εἰς τὴν μελέτην τῆς Κρητικῆς Χλωρίδος οἱ: Κα Czacrott, Χ. Διαπούλης, Netolitzky, Schmucker, Δ. Κατσᾶνος, Ι. Παπαϊωάννου, Π. Ἀναγνωστόπουλος, Δ. Ζαγανιάρης, Σ. Μαλακατιές, Beauverd et Topali, Ἑλ. Πλατάκης, Ι. Τσουμῆς, Ι. Σαρηγιάννης, Rochinger καὶ ἄλλοι. Τύς ἐργασίας πάντων τούτων ἀνιφερόμεν ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ.

III. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΧΛΩΡΙΔΟΣ *

Α'. Π Η Γ Α Ι

1. Ἀ γ ν ω σ τ ο ς. — Hortus sanitatis. De herbis et plantis et. c. Impresus Venetiis per Bernardium Benalium et. c. Anno Domini MDLI (1551).
2. Alpinus, Prosp. — De plantis Aegypti liber... Venetiis 1592, Leyde 1735.
3. » » De plantis exoticis libri 2. Venetiis 1656.
4. Barrelier, Jacq. — Plantae per Galliam, Hispaniam et Italiam observatae; opus posthumum accurate Ant. de Jussieu. Paris 1714.
5. Bauhinus, Casp — Phytopanax. Basileae 1596.
6. » » Animadversiones in historiam generalem plantarum. Lugduni editum. Frankfort 1601.
7. » » Prodromus Theatri botanici. Frankfort 1620.
8. » » Pinax Theatri botanici. Basileae 1623.
9. » » Historia universalis plantarum nova et absolutissima cum consensu et dissensu circa eas. Verdum 1661.
10. » » De omnium stirpium sciagraphia et icones ex Musaeo Dem. Chabraei. Genève 1677.
11. Bauhinus, J. H. — Cherlerus Chabraeus. — Historia plantarum universalis. Erborduni 1650.
12. Bellonius, P. — Liber de arboribus coniferis. Paris 1553.
13. Bellus, Hon. — Honorii Belli Vicentini medici Cydoniensis in Creta insula ad Carolum Clusium aliquot epistolae, de rariori-

*) Ἡ παρατιθεμένη βιβλιογραφία ἀναφερομένη εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρις ἡμῶν χρόνους δὲν εἶναι βεβαίως πλήρης. Ἡ τοιαύτη ἀπαιτεῖ συνεργασίαν πολλῶν καὶ δεῖται κόπων οὐκ ὀλίγων. Ὁ γράφων θὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτὸν του εὐτυχεῖ, ἂν ἡ συμβολή του ἀποτελέσῃ τὴν ἀπαρχὴν τῆς συντάξεως τῆς πλήρους βιβλιογραφίας περὶ τῆς Κρητικῆς Χλωρίδος. Πᾶσα ὑπόδειξις θὰ γίνῃ ἀσμένως δεκτὴ.

- bus quibusdam plantis Creticis, Aegyptis novis agentes. Antuerpiae 1601.
14. > > Stirpes insignes in Creta observatae (sine l. et t).
15. Belon, Pierre. — Les observations de plusieurs singularités et choses memorables trouvées en Grèce etc. Paris 1553.
16. Besler, Bas. — Hortus Eystettensis. Nüremberg 1613.
17. Bocone Silvio. — Museo di piante rare della Sicilia etc. Venezia 1697.
18. Boerhaave, Herm. — Index alter plantarum quae in Hort. Ac. Lugduno Batav. aluntur. Leyde 1720 - 27.
19. Boissier, Ed. — Diagnoses plantarum orientalium novarum. Genève 1849 - 1853 et series secunda 1853 - 1859.
20. > > Diagnoses plantarum novarum praesertim orientalium. Series secunda. Neocomi 1853 - 1859.
21. > > Flora orientalis. Basileae 1867 - 1888.
22. Breynius, Jac. — (Gedanensis). Exoticarum aliarumque minus cognitarum plantarum centuria prima. Gedani 1678.
23. > > Prodromi fasciculi variorum plantarum, primus et secundus. Gedani 1689 et 1739.
24. Brunfelsz, Otto. — Kontrafayt Kreuterbuch. Strasburg in folio 1532, Ander Teyl, etc. 1537 (v. et Herbarium Oth. Brunfelsii. Strasburg 1539).
25. Buchner, A. E. — De Dictamno sive de fraxinella. Erfordiae 1742.
26. Buxbaum, J. Chr. — Plantarum minus cognitarum centuriae Petropoli 1729 - 1741.
27. Vahl, Mart. — Symbolae botanicae. Copenhagen 1709 - 91.
28. > > Enumeratio plantarum. Copenhagen 1804 - 1805.
29. Gandoger, M. — Flora Cretica. Paris (lithogr.) et Lyon 1920.
30. Gerarde, John. — The Herball, or general history gathered by 5·6 enlarged and amended by Thomas Johnson - Joannes Gerardus emaculatus à Jonsono. London 1623.
31. Gesnerus, Conrad (Tigurinus). — Historia plantarum et vires ex Dioscoridis. Basileae 1541.
32. Dalechamps, J. — Historia generalis plantarum. Lyon 1587.
33. Dapper, D'O. — Naukeurige beschryving der Eylanden in de Archipel der Middellandesche Zee. Amsterdam 1688 Aussi : Description exacte des îles de l' Archipel. Amsterdam 1730 και : 'Ακριβής περιγραφή της Κρήτης, μετάφρασις Μ. Βερνάρδου του Κρητός. 'Αθήναι 1836 (σ. 269 - 310).
34. Διαπούλης, Χ. — 'Ελληνική Χλωρίς (κλειδες προσδιορισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν φυτῶν αὐτοφυῶν καὶ καλλιεργημένων). Τόμ. Α'. Πτεριδόφυτα — Γυμνόσπερμα — Ἀγγειόσπερμα μονοκοτυλήδονα). 'Αθήναι 1939. Ἠκολούθησαν ἕτεροι δύο τόμοι.
35. Dillens, J. J. — Hortus Ellhamensis seu plantarum rariorum Jacob Sherard. Londres 1732.
36. Dodonaeus, Remb. — Stirpium Historiae pemptades sex. Antuerpiae 1553, 1616 (Histoire des plantes par Rembert Do does, traduite par Ch. de l' Ecluse. Anvers 1557).

37. Evliya Çelebi. — Seyahatyamesi. τόμ. 8ος. Istanbul 1928, σελ. 545 κ.έ.
38. Zanoni Giacomo. — Istoria botanica. Bologne 1675.
39. » » Rariorum stirpium historia. 1742.
40. Halácsy, E. de. — Conspectus Florae Graecae. Lipsiae 1901 - 1904 et suppl. 1911.
41. Hayek. — Prodronus Florae Peninsulae Balcanicae. Berlin 1921-1933.
42. Heldreich, Th. — Enumeratio plantarum quas in Creta aestate 1846 legit et observavit Theodorus Heldreich (χειρόγρ.).
43. » » Herbarium Graecum normale (1856 - 1861 et 1886 - 1896, 13 tomes).
44. Javorka. — Plantae in insula Creta a Ludovico Biro lectae (Magyar. Bot. Lapok. 1922, p. 25 - 26).
45. Καββάδας, Δ. — Ἡ Χλωρίς τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. Α' Περιδόφουτα — Γυμνόσπερμα - Μονοκότυλα. Θεσσαλονίκη 1938.
46. Caesalpinus, Andr. (Aretinus). — De plantis libri XVI. Florentiae 1583, p. 468.
47. Camerarius, J. — Hortus medicus et philosophicus... Francoforti 1588.
48. Clusius, Carol. — Rariorum plantarum Historia. Antuerpiae 1601.
49. » » Exoticarum libri decem; cum P. Bellonii observationibus. Antuerpiae 1605.
50. Columna, Fab. — Minus cognitarum rariorum nostro coelo orientium stirpium ecphrasis. Romae 1606.
51. Cornelius, Fl. — Creta Sacra. Venetia 1755 (ubi: Buondelmonti, Liber insularum Archipelagi).
52. Κουρίλας, Εὐλ. — Ἱστορική βιβλιογραφία, τὰ φυτικά καὶ αἱ συναφεῖς ἐν Ἑλλάδι Ἐπιστῆμαι. Τόμ. Α' (1470 - 1899). Ἀθῆναι 1938 καὶ τόμ. Β' (1900 - 1941). Ἀθῆναι 1941.
53. Kunth, C. Sig. — Enumeratio plantarum omnium hucusque cognitarum. Stuttgart et Tubingae 1833 - 1850.
54. Linnaeus, Carol. — Hortus Clifortianus. Amstelodami 1737.
55. » » Species plantarum. Holmiae 1753 et 1762 - 1763.
56. » » Materia medica. Upsalae 1752.
57. Lobel, Math. de (Insulani). — Plantarum seu stirpium Historia. Antuerpiae 1576.
58. Lobel, Math. de et Pena, Pet. — Nova stirpium adversaria. Londini 1570.
59. Mattioli, Andr. (Mathiole). — Commentariis in seu libros Dioscoridis. Venetiae 1544.
60. Morisson, Rob. — Plantarum historia universalis Oxoniensis. Oxford 1680 - 1699 et 1715.
61. Munster Sebastian. — Cosmographia. Basileae 1544, p. 565 (ἐπίσης Γερμ. 1628, Γαλλ. 1552, Ἴταλ. 1558).
62. Orphanides, Th. — Flora Graeca excicata 1852 (συλλογὴ φυτῶν).
63. Parkinson, John. — Theatrum Botanicum: the theatre of Plants or an Herbal of a large extent. London 1640.
64. Plukenet, Leonard. — Phytographia. Londres 1691 - 1692 et 1769.

65. Plukenet, Leonard — *Almagestrum novum sive phytographiae Plukenetianae onomasticon*. 1696.
66. > > *Amaltheum botanicum*. 1707 et 1769.
67. Πολίτης, Ι. Χ. — Περὶ τῆς θαλασσίας Χλωρίδος τῆς Νήσου Κρήτης (Προστ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, Β', 1932, ἀριθμ. 3).
68. > > *Plantes marines de l'île de Crète (Rapports et Procès-verbaux des réunions de la commission internationale pour l'exploration scientifique de la mer Méditerranée Paris 1933)*.
69. > > *Détermination de fruits trouvés dans un encensoir du palais Minoen de Mallia (Prakt. Acad. Ath. 1933 et Actes Inst. Bot. Univers. Ath., Athènes 1940, pp 181 - 186)*.
70. Politis, J. - Maire, R. — *Fungi Hellenici Catalogue raisonné des Champignons connus jusqu'ici en Grèce (Actes Inst. Bot. Univers. Athènes. 1940, pp. 27 - 179)*.
71. Pona, Jon. — *Plantae seu simplicia ut vocant quae in Baldo monte reperiuntur. Bale 1595*.
72. > > *Monte Balde descritto da Giovanni Ponna. Venezia 1617*.
73. Raulin, Victor. — *Geographie Botanique (Revue et Magasin de Zoologie, t. V. p. 419, 1853 et Bull. de la Soc. Geol. de France, 2e serie, t. XIII, p. 457, 1856)*.
74. > > *Aperçu de la distribution des vegetaux vasculaires en Crète (Revue Soc. Sav. Sciences, V, 377, 1864)*.
75. > > (en *Actes de la Soc Linneenne de Bordeaux, t. XXIV. p. 353 - 708, 1867 - 1869*).
76. > > *Description Physique de l'île de Crète, tomes 2. Paris 1869*
77. Ray Joannes. — *Historia plantarum generalis. Londini 1656-1688*.
78. > > *Stirpium Europaeorum extra Britannias nascentium sylloge. 1694*.
79. > > *Stirpium Creticorum rariorum catalogus. 1694*.
80. Rivinus, Aug Quirin. — *Orde plantarum quae sunt flore irregulari, monopetalo, tetrapetalo, pentapetalo. Leipzig 1690 - 1699*.
81. (Robin). — *Le jardin du Rois très - Chrestien Henry IV. Paris 1608*.
82. Savary, C. — *Lettres sur la Grèce. Paris 1788*.
83. Schreber, Joh. Christ. Dan. — *Icones et descriptiones plantarum minus cognitarum, Decas Ia, Halae 1766*.
84. Scopoli, J. Ant. — *Deliciae florae et faunae insubricae. Pavie 1789*.
85. Sibthorp, J. — *Florae Graecae prodromus. Londini 1806 - 1815 (tomes 2, ed. J. Smith..*
86. > > *Flora Graeca(Londini 1806 - 1840 (tomes 10, ed. J Smith et I. Lindley)*.
87. Sieber, Fr. Wilh. — *Lettre au Dr Pohl, sur la vegetation de Therisso et des montagnes de Sphakia (in : Flora oder Botanische Zeitung I, 269 - 277. 1818)*.
88. > > *Φυσική Ἱστορία. Περιήγησις εἰς βοτάνων ἔρευναν. 1819 (Μετ. ὑπὸ Σ. Σπαθῆ ἐπιτολῆς τοῦ Sieber πρὸς τὴν Flora περὶ τῆς Κρητικῆς Χλωρίδος. Εἰς Δόκιον Ἐρμῆν Βιέννης, σ. 804 - 808)*.

89. Sieber, Fr. Wilh. — Herbarium Florae Creticae. Vienne 1820.
 90. > > Reise nach der Insel Kreta. Leipzig 1823 (2 tomes).
 91. > > Herbarium Creticum et Flora Cretica (sine l. et t.).
 92. Spratt, T. A. B. — Travels and Researches in Crete. 1865.
 93. Στέφανος, Ἐρριτικός. — Θησαυρος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Parisiis 1833.
 94. Tabernaemontanus, Jacob. Theod. (de Saverne). — Eicones plantarum seu stirpium arborum nempe fructicum etc. Frankfort 1590.
 95. > > Neuw. vollkommentlich Kreuterbuch. Frankfort 1613.
 96. Tournefort, Jos. Pitton de. — Institutiones Rei Herbariae. Parisiis 1700.
 97. > > Corollarium institutionum Rei Herbariae. Parisiis 1703.
 98. > > Relation d'un voyage au Levant. Paris 1717.
 99. Tragus, Hier. — De stirpium maxime earum quae in Germania nascuntur. Argentorati 1552 (Hier. Bock, Kroeuterbuch etc. Strasburg, in folio).
 100. Ferrante Imperato. — Dell' Historia naturale libri XXVIII, 1599.
 101. Fuschius, Leonhart. — De historia stirpium commentari insignes. Basileae 1542 (et commentaires très excellents de l'histoire des plantes, composée premièrement en latin par Leonarth Fousche, traduit par Éloy Maignan. Paris 1549).
 102. Willdenow, C. L. — Tractatus botanico - medicus de Achilleis. Halae 1789.
 103. > > Caroli a Linné. Species Plantarum. Berolini 1797 - 1810.

B'. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

α' Γενικά:

101. Adamovic, L. — Beitrag zur Kenntnis der Pflanzengeographischen Stellung und Gliederung der Balkanhalbinsel (Vehr. Internat. Botan. Kongress in Wien 1906).
 105. > > Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer (in Engler und Pruden: Die Vegetation der Erde, XI, 1909).
 106. Agardh. — Recensio speciorum generis pteridis. Lund 1839.
 107. Vaillant, Seb. — Eclaircissement de nouveaux caractères de plantes. (Acad. Roy. Sc. Paris 1719, 1721 - 22).
 108. Barnéoud, Mar. — Monographie générale des Plantaginées. Paris 1845.
 109. Beauverd et Topali. — Excursions botaniques au Liban, à Chypre et en Grèce. 1927 - 1933.
 110. > > Excursions botaniques en Grèce. 1937.
 111. > > Plantae novae Graecae. 1937.
 112. Beck. — Monographie der Gattung Orobanche. 1890.
 113. Veillard, Poirer, Jammes, Loiseleur, Deslonchamps.

- Nouveau Dubamel, ou traité des arbres et des arbrustes que l'on cultive en France. Paris 1802 - 1819.
114. Benthām, Georg.— Labiatarum genera et species. Londres 1832 - 1836.
115. Biria, J. A. J — Histoire naturelle et médicinale des Ranunculés. Montpellier 1811.
116. Βλησίδης, Θρ. — Συστηματικὴ Δασικὴ Βοτανικὴ μετὰ εἰδικῆς δασοκομίας τῶν κυριωτέρων δασικῶν δένδρων. Ἀθῆναι 1924.
117. Bory de Saint - Vincent.—Flore du Peloponnèse et des Cyclades. 1833 - 1838.
118. Boteke. — Animadversiones botanicae in Valerianellas. Rostoch 1826.
119. Buffault.— Des Forêts et des essences forestières de Grèce (La terre et la vie. 1931).
120. Gandoger, M. — Novus conspectus Florae Europae. Parisiis, Lipsiae 1910.
121. Gay, J. — Crocus Sieberi (Bull. Ferussac. XXV. Paris 1831).
122. Γεννάδιος, Π. Γ. — Λεξικὸν φυτολογικόν. Ἀθῆναι 1914.
123. Gingius, de Lassaraz. — Histoire naturelle des Lavandes, Genève 1827
124. Γ. Α. — Δασικαὶ ὕλματικαὶ ζῶναι (Γεωργ. Δελτ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἔτ. Ἀπρίλιος 1938, σελ. 145 - 147).
125. Γρῆσπος, Π. — Ἡ δασικὴ βιομηχανία ἐκχυλίσματος βαλανιδίου («Δασικὴ Ζωή», 44 - 45, σελ. 158 τοῦ 1936).
126. Decandolle, A. P. — Astragalogia. Paris 1802.
127. Delaroché.— Eryngiorum, etc. historia Paris 1802.
128. Desfontaines, Ren.— Choix de plantes du corollaire des Instituts de Tournefort. Ann. du Museum X - XIII. Paris 1807 - 1808.
129. > > Histoire des arbres et arbrisseaux qui peuvent être cultivés en pleine terre sur le sol de la France. Paris 1809.
130. Δέφνερ, Μιχ. — Ὀδοιπορικαὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Κρήτην. Ἀθῆναι 1930 (;).
131. Δημάδης, Δ. — Ἡ δασικὴ βλάστησις τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1916.
132. > > Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χλωρίδος καὶ τῆς παρ' ἡμῖν διαδόσεως τῆς Συστηματικῆς Βοτανικῆς. Ἀθῆναι 1920 (;).
133. Διαννελείδης, Θ. — Βοτανικαὶ ἐρευναι ἐν Ἑλλάδι (Δελτ. Φυσ. Ἐπιστ. 9, 1935, σελ. 246 - 248).
134. > > Περὶ τῆς Χλωρίδος τοῦ Παγανσητικοῦ κόλπου. Ἀθῆναι 1937.
135. Διαπούλης, Χ. — Βερβερίς καὶ σῶρις σιτηρῶν («Δασικὴ Ζωή», 29, 1935).
136. > > Ἡ πεύκη ἐν Ἑλλάδι, πεύκη ἢ τροχρεῖα (Pinus brutia Ten). (Δελτ. Φυσ. Ἐπιστ. 1935, 15 - 16).
137. > < Ἡ Συστηματικὴ Βοτανικὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἀθῆναι 1936.
138. > > Ἡ κουσκούτα καὶ αἱ ὄροβάγχει τῆς Ἑλλάδος (Δελτ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἔτ. — Ν)βριος 1936).
139. > > Τὰ Rhamnaceae τῶν παραμεσογειακῶν χωρῶν. Ἀθῆναι 1937.

140. Διαπούλης, Χ. — Περὶ μιᾶς νέας ποικιλίας σφενδάμνου ἐν Ἑλλάδι (Γεωργ. Δελτ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἐτ.—Σ)βριος 1939, σελ. 327 - 33).
141. » » Ἡ *Quercus Aegilops* L. κ. βαλανιδιά (Γεωργ. Δελτ. Ἑπ. Γεωργ., Ε', 1939, σελ. 5 - 47).
142. Don, G. — A general System of Gardening and Botany. London 1831 - 1837.
143. Dufresne. — Histoire naturelle et medicinale des Valerianées. Montpellier 1811.
144. Duhamel du Monceau. — Traités des arbres et des arbustes qui se cultivent en France en pleine terre. Paris 1755.
145. Ἐλευθεροδάκης. — Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν. Τόμοι 1 - 12. Ἀθήναι 1927 - 1931.
146. Ἐμμανουήλ Ε. — Ὁ μανδραγόρας. Ἀθήναι 1938.
147. » » Βοτανικαὶ περιηγήσεις ἐν Ἑλλάδι (Ἄρχ. Φαρμακ. Γ', 1927, σελ. 33 - 35).
148. Endlicher. — Synopsis coniferarum. Sangalli 1847.
149. Engelmann, G. — Species of the genus *Cuscuta* (Acad. Saint-Louis 1859), (generis *cuscutae* species, traduit par. P. Ascherson. 1860).
150. Ζαγανιάρης, Δ. Ν. — Κοινὰ φυτὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1934.
151. » » Τὰ φαρμακευτικὰ φυτὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήναι 1935.
152. » » Αἱ ὀροβάχχαι τῆς Ἑλλάδος (Δελτ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἐτ. Ἀπρίλ. - Ἰούν. 1936).
153. » » Ἡ κουσκούτα (ἔ. ἄ. Αὔγ. 1936).
154. » » Διάφορα παράσιτα φυτὰ (ἔ. ἄ. Μάρτ. 1936).
155. » » Τὰ Κολχικὰ τῆς Ἑλλάδος (ἔ. ἄ. Μάρτ. 1937).
156. » » Περὶ τοῦ ὕσσκυάμου (ἔ. ἄ. Ὀκτ. 1937).
157. » » Περὶ τῆς ἀρρενοπτέριδος (ἔ. ἄ. Ν)βριος (1937).
158. » » Ὁ Μανδραγόρας (ἔ. ἄ. Ὀκτ. 1938, σελ. 380 - 384).
159. » » Ἡ κουφοξυλία (*Sambucus ebulus* L.), (ἔ. ἄ. Ἰούν. 1939, σελ. 225 - 228).
160. » » Ἡ Μολόχα (ἔ. ἄ. Ἀπρ. 1940, σελ. 115 - 117).
161. » » Καρλινία ἢ κομμοεφόρος (*Carlina gummifera* Less.), (ἔ. ἄ. Σ)βριος 1940, σελ. 265 - 269 καὶ Ὀκτ. σ. 311 - 315).
162. Ζομπανάκης, Γ. — Ὁ Αὐστριακὸς περιηγητὴς F. W. Sieber στὴν Κρήτη (Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπ. Β' 1939, σελ. 269 - 282).
163. Hammar. — Monographia generis *Fumariarum*. Upsalae 1857.
164. Haynald. — Des plantes qui fournissent les gommés etc. Budapest 1894.
165. Hedemberg (Thunberg). — Dissert. botan. qua *Aspalathus*. Upsala 1802.
166. Hegi. — Illustrierte Flora von Mitteleuropa. 1908 - 1909.
167. Heldreich, Th. — Catalogus systematicus Herbarii Th. G. Orphanides. Fasc. primus: Leguminosae. Florentiae 1877.
168. » » Ἀνακοίνωσις περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χλωρίδος («Παρνασσός», 15, 1892, σελ. 397).
169. » » Les *Onagracées* de la Flore Grecque. Le Mans 1894.
170. Heldreich, Th. — Μηλιαράκης, Σπ. — Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν

- φυτῶν προσδιοριζόμενα ἐπιστημονικῶς, Β' ἔκδ. Ἀθήναι 1925.
171. Heldreich, Th. — Τὰ ἄνθη. Ἐκδοσις πέμπτη. Ἐν Ἀθήναις 1927, σ. 94.
172. Helvigijs Ch. — De Creta (= Κρήτης). Gryphiswald 1705.
173. Henfrey, Arth. — The Vegetation of Europe. London 1852.
174. Héraud, A. — Nouveau dictionnaire des plantes médicinales. Paris 1927.
175. Héritier, G. L. L'. — Stirpes novae. Paris 1784 - 1785.
176. Hoffmann, G. Franc. — Plantarum umbelliferarum genera. Mosquae 1816.
177. Hooker, W. J. — Species Filicum. London 1846 - 1864.
178. Hornung, E. G. — Sendschreiben an prof. Hoppe über Wallroth's Schedulae criticae in floram halensen («Flora», 13, 1824, p. 201).
179. Jacquín, N. J. — Collectanea ab Botanicum. Vienne 1786 - 1790.
180. » » Plantarum rariorum, H. Goes. Schoenbrunnensis, Descriptiones et icones. Vienne 1794 - 1804.
181. Jaubert, C. — Spach, Ed. — Illustrationes plantarum Orientalium. Parisiis 1842 - 1857.
182. Jussieu, A. de. — (Mém. du Museum). Mémoire sur les Rutacées. Paris 1825.
183. Καλιτσουσάκης, Ι. — Αἱ περὶ τῆς Κρήτης ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ εἰδήσεις ἐκπνεούσης τῆς Ἐνετοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ. (Ἐπ. Ἐτ. Κρ. Σπ. Α' 1938, 349 - 365).
184. Campera. — Monographie des Rumex. Paris 1819.
185. Candolle A. P. de. — Regni vegetabilis systema naturale, t. I-II. Paris 1818 - 21.
186. » » Prodrum systematis naturalis Regni vegetabilis. t. I-X. Parisiis 1824 - 73.
187. » » Monographie des Campanules. Paris 1830.
188. Candolle. — Prodrum systematis Regni vegetabilis. Parisiis t. XI - XVI. 1847 - 1866.
189. Carrière. — Traité général des Conifères. Paris 1855.
190. Cavanilles. — Monadelphiae classis. Madriti 1790.
191. Chalikiopoulos, L. — Sitia, die Osthalsinsel Kreta's. Berlin 1903, pp. 119 - 121.
192. Chancellor, L. — Flore forestière du globe. Paris 1920.
193. Chaumeton, F. P. — Flore medicale... Paris 1815 - 1820 (t. I-VI).
194. Chavannes, Ed. — Monographie des Antirrhinées. Paris 1833.
195. Choisy. — Prodrum d'une monographie des Hypericinae. Genève 1821.
196. » » Cuscutarum enumeratio (Mem. Soc. Phys. Genève IX. 1841).
197. Κόντος, Π. — Ἐπίδροσις ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν Δασικὴν βλάστησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κλίματος. Ἀθήναι 1909, σελ. 46 κ.εξ.
198. » » Ἑλληνικὴ Δασοκομία μετὰ στοιχείων δασικῆς διαχειρίσεως. Ἀθήναι 1921.
199. » » Δασικὴ πολιτικὴ ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι. Ἐκδοσις Β', βιβλίον πρῶτον. Ἀθήναι 1929.

200. Κόντος, Π. — Beitrag zur Kenntniss der Wälderverteilung auf den griechischen Inseln (Prakt. Acad. Ath. 5, 1930, pp. 30C - 306).
201. Kotschy, M. — Die Eichen Europas und des Orients. Wien und Olmütz 1862.
202. Coulter. — Mémoire sur les Dipsacées (Mém. Soc. Phys. Genève, II, 1824).
203. Courtin. — Die familie der Coniferen. Stuttgart 1868.
204. Crantz, H. J. — Classis umbelliferarum emendata. Lipsiae 1767.
205. > > Classis cruciformium emendata. Lipsiae 1769.
206. Creutzburg, N. — Kreta (Zeitschr. Gesel. für Erdkunde Berlin 1928, no 1/2, σελ. 16 - 28).
207. Krok, O. B. N. — (Acad. de Stockholm). Anteckningar till en Monografi öfver vöstoffamiljen Valerianae. 1864.
208. Czecrott. — (Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Ὑπ. Γεωργ. — Κοσσενάκη — εἰς ἣν ἀναφέρει καὶ περὶ πεύκης ἐν Κρήτῃ. 1933).
209. Lamarck, J. B. de. — Encyclopedie. — Botanique (dictionnaire). Paris t. I - V. 1783 - 1796.
210. > > Encyclopedie. Illustrations des genres. Paris 1791 - 1795.
211. Lauth. — Dissertinang. botan. de Acere. Argentorati 1781.
212. Lehmann, J. G. Ch. — Plantae e familia Asperiferiarum nuciferae. Berlin 1818.
213. > > Monographia generis Potentillarum. Lipsiae 1820.
214. Maire. — Étude des plantes vasculaires recoltées en Grèce 1907 et 1908.
215. > > Contribution à l'étude de la flore Grecque (Bull. Soc. Bot. France 1922).
216. Μαλακάτς, Σ. — Τὸ Gramineae τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήναι 1935.
217. > > Βοτανικαὶ σημειώσεις. Familiar Hypericaceae. («Δενδροκομικὴ Ἔρευνα», τεύχος Ιον, 1937).
218. > > Τὰ ἀγρωσιώδη τῆς Ἑλλάδος. Les Graminées de la Grèce, μέρος β'. Ἀθήναι 1939.
219. Margot, H. — Reuter, G. — Essai d'une flore de l'île de Zante. Ononis diacantha. (Mém. Soc. Phys. Genève. VIII, 1838).
220. Massias. — Les Forêts en Grèce (Revue des Eaux et Forêts 1919).
221. Meisner. — Monographiae generis Polygoni prodromus. Geneva 1826.
222. Μεντζελόπουλος, Μιλτ. — Χημικὴ ἐρευνα ἐπὶ τῶν φυκῶν, σπόγγων καὶ σπογγοειδῶν τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν (Δελτ. Φυσ. Ἐπιστημῶν. Μάϊος 1937).
223. Μηλιαράκης, Σπ. — Ἐγχειρίδιον Βοτανικῆς. Ἔκδ. τετάρτη. Ἀθήναι 1925
224. Milde. — Monographia Equisetorum. Dresdae 1867.
225. Miller, Philip. — Figures of plants described in the Gardeners-dictionary. London 1760.
226. > > Dictionnaire des jardiniers, traduit sur la 8e édition, par une société de gens de lettres. Paris 1785.
227. Μιχόπουλος, Γ. — Τὰ Κωνοφόρα. Ἀθήναι 1931.
228. Monnier. — Essai monographique sur le Hieracium. Nancy 1829.

229. *Montius* (*Cajetanus*). — *Jacobi Zanonii rariorum stirpium historia*. Bononiae 1742.
230. Μάριτ - Χίρστ. — Λεξικόν ἐγκυκλοπαιδικόν. Τόμοι 1 - 6. Ἀθήναι 1899 - 1898 καὶ συμπλ. 1902.
231. Μπένοϋ, Γ. — Ἡ Βαλανιδέα (Γ. Δελ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἑτ. Φεβρ. 1938, σ. 65 - 67).
232. *Muntingius*, A br. — *Nauwkeurig beschryving des Aardgewassen*. Leyde 1696.
233. » » *Phytographia curiosa*. Amstelodami 1713.
234. *Murr.* — *Zur Flora Graeca*. (Magyar Bot. Lapok 1913).
235. *Nestler*, G. — *Commentaria botanico - medica de Potentilla*. Parisiis 1816.
236. *Netolitzky*. — *Ein Cruciferensamen aus dem vorgeschichtlichen Griechenland* (Bull. Facult. Stiinte. Gernauti 1929).
237. *Nyman*. — *Synopsis plantarum bicornium Europaeorum*. Stockholm 1851.
238. *Olivier.* — *Voyage dans l' Empire Othoman*. 1801 - 1807, pp. 288, 347 - 358.
239. *Orphanides*, Th. — *Enumeratio floridis Hellenicae*. Athen 1866.
240. » » Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι μαστιχοφόρων σχίνων («Γεωπονικά», Α' σελ. 159 - 163. Ἀθήναι 1872).
241. » » Περὶ Μανδραγόρου (ἔ. ἀ., Α', σελ. 166 - 168).
242. » » Ποῖα τὰ βλαστάνοντα ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν εἶδη Κολχικῶν (ἔ. ἀ. Α', σελ. 253 - 263).
243. » » Περὶ ὕσχυάμου (ἔ. ἀ. Β', σελ. 55 - 58. Ἀθήναι 1873).
244. » » Περὶ τοῦ λεγομένου τετου τῆς Ἑλλάδος. Γένος Σιδηρίτις, (ἔ. ἀ. Β', σελ. 116 - 123).
245. » » Περὶ ἀνθοφόρων ἱατρικῶν καὶ δηλητηριωδῶν φυτῶν (ἔ. ἀ. Δ', σελ. 69 - 81. Ἀθήναι 1876).
246. » » Ἱατρικὰ φυτὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς τάξεως τῶν Βατραχοειδῶν (ἔ. ἀ. Δ', σελ. 109 - 112).
247. *Pallas*, P. R. — *Species Astragalorum descriptae*. Lipsiae 1800.
248. *Pallaveri*, D. — *Creta*. Vrescia 1868.
249. *Papadakis*, E. — *Die Insel Candia*. Petroupolis 1867.
250. Παπαϊωάννου, Ι. — Ἡ χαλέπιος πεύκη (*P. halepensis* Mill.), ἡ πεύκη τῆς πιτυῶντος (*P. pithyusa* Stev.), ἡ τραχεῖα πεύκη (*P. brutia* Ten.) ἐν Ἑλλάδι («Δασική Ζωή», 32 - 36 τοῦ 1935 καὶ 37 - 43 τοῦ 1936).
251. » » Ἡ Κυπρίσος ἐν Ἑλλάδι. Νέοι τόποι ἐμφανίσεως τῆς Χυλεπίου πεύκης (Δελτ. Φυσ. Ἐπιστ. 21, 1936).
252. *Pashley*, R. — *Travels in Crete*. London 1837 (tomes 2).
253. *Perrot*, G. — *L' île de Crète. Souvenirs de voyage*. Paris 1867.
254. *Persoon*, G. H. — *Synopsis plantarum seu Enchiridion botanicum*. Paris 1805 - 1807.
255. *Phouphas*, Ch. — *La Botanique en Grèce* (Actes Inst Bot Univers. Ath. 1910, pp. 15 - 25).
256. *Pitra*. — *Analecta sacra et classica* Paris - Roma 1888.

257. Poiret, J. L. M. — Flore médicale. Partie élémentaire. Paris 1820
(βλ. ἀρ. 255. Τοῦτου ἀποτελεῖ τὸν VII τόμον).
258. Π. Π. — Ἡ Ἑλληνικὴ ἀρμενόπτερις καὶ ἡ προβαίτοτροφία μας (Δελτ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἐτ. τεύχος 109 - 110 τοῦ 1918).
259. Postlethwate, E. — A tour in Crete. (Athens?) 1868.
260. Pritzel. — Anemonearum revisio. Lipsiae 1812.
261. Pronville, de. — Monographie du gerne Rosier Paris 1824
262. Πυρσός. — Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα. Τόμοι 24. Ἀθήναι 1926 - 1934
263. Roehinger, K. — Beitrag zur Kenntnis der Flora der aegaeischen Inseln und Ost-Griechenlands (Annal. der Naturhist. Mus. Wien 1929).
264. > > Plantae novae Aegaeae (Fedde Repertor. 1938).
265. Redouté-Thory. — Les roses. Paris 1817 - 1824.
266. Reichenbach. — Icones Florae Germanicae et Helveticae. t. I - XXI. Lipsiae 1838 - 1867.
267. Roemer, J. — Schultes, J. A. — Linnaei Systema Vegetabilium. Stuttgartiae 1817 - 1830
268. Roemer, J. — Synopses monographicae : II. Peponiferarum Vimariae 1816.
269. > > Synopses monographicae : III. Resiflorae. Vimariae 1817.
270. Rolet, A. — Les plantes à parfum. Paris 1930.
271. Sarejanni, J. Catalogue commenté des champignons rencontrés sur les Plantes cultivées en Grèce (Annales Inst. Phytopathol. Benaki, année 3, fasc. 2, 1939 et Actes Instit. Bot. Univers. Ath. 1940, pp. 138 - 160)
272. Sauter. — Bericht über einige botanische Excursionen durch Oestreich, Steiermark und Salzburg. («Flora», 14, 1824, pp 211, 223.
273. Schenk. — Genera et species Cyperacearum, quae in regno Graeco, Archipelago et in insulis Jonicis, nec non in insula Creta crescentes hucusque notae sunt. München 1841.
274. Scheuchzer, Joh. — Agrostographia sive Graminum, Juncorum etc. historia. Tiguri 1719
275. Schmidel, Christoph. — Icones plantarum. Erlangae 1793.
276. Schrader, H. Ad. — Monographia generis Verbasci. Gottingae 1813 - 1823.
277. > > Reliquiae Schraderianae. Halle 1838.
278. Schrank, D. — Observationum botanicarum sulloge (Nov. Act. Ac Nat. Cur. IX, 1818).
279. Schreber, J. Chr. Dan. — Plantarum verticillatarum unialabatarum genera et species. Lipsiae 1774.
280. Schultz, C. H. — Bip Ueber die Tanaceleem. Neustadt 1814.
281. Seringe. — Scutellarica et Scordinia (Bull. Bot 11, 12. Paris 1832).
282. Sieber, F. W. — Avis des plantes. Prague 1821.
283. > > Descriptions latines et allemandes de huit nouvelles plantes («Flora» IX, 1822, pp 210 - 248).
284. > > Das Tournefortische herbar in Paris, synonymie de diverses espèces («Isis» col. 455 - 462. 1823).

285. Singer, Ch. — The herbal in Antiquity (Journal of Hellenic Studies. Vol. XLVII. part I. London 1927)
286. Σκαλτσούνης, Ι. — (Εἰς Ἀπομνημονεύματα. Χανιά 1900 σελ. 10).
287. Σουρρῆς Π. — Τὰ ἀρωματικά φυτὰ καὶ τὰ αἰθέρια σπυτῶν ἔλαια, (Ἑτηρ. Γεωργ. καὶ Οἴκον. μελ. Ἑτηρ. Γεωργ., Ι. Ἀθήναι 1938).
288. > > (Εἰς ἐφ. «Παρατηρητής» Χανίων, 5 - 4 - 1936).
289. Sprach Ed. — Hypericacearum monographiae fragmenta (Ann. Sc. Nat. Paris 1831)
290. > > Histoire naturelle des vegetaux: Phanerogames. Paris 1834 - 1836.
291. Sprengel, Curt. — Species umbelliferarum minus cognitarum. Halae 1813 - 1818.
292. > > C. Linnaei systema vegetabilium. Gottingae 1825 - 1828.
293. > > Geschichte der Botanik. Altenburg und Leipzig 1817.
294. Σταυράκης, Ν. — Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κορίνθου κλπ. Ἀθήναι 1890, σελ. 46 - 47.
295. Steiner. — Prodromus einer Flechtflora des griechischen Festlandes. Wien 1893.
296. Sternberg, de. — Revisio saxifragarum. Ratisbonae 1810 et suppl. Pragae 1822 - 1832.
297. Steudel. — Synopsis plantarum glumacearum, Stuttgartiae 1855.
298. Σταυράκης, Α. — Τὰ ἐδώδια φυτὰ ὡς τροφαὶ καὶ ὡς φάρμακα. Ἀθήναι 1940.
299. Σταυράκης, Α. — Πρινέας, Ι. — Βοτανοθεραπευτικὴ. (Ἀθήναι) ἄ. χ.
300. Sweet. — Cistineae. London 1825 - 1830.
301. Schultes, J. A. — Grundriss einer Geschichte und Literatur der Botanik von Theophrastes Eresios Wien 1817.
302. Tausch, J. F. — Bemerkungen über Anchusa angustifolia und einige minder bekannte Arten («Flora», 15, 1821, 226 - 235).
303. Tieghem, Ph. Van. — Botanique, t. II. pp 139 - 140. Paris 1891
304. Tchihatcheff, P. de. — Asie - Mineure (Botanique). Paris 1860.
305. Toni. — Sylloge Algarum omnium hucusque cognitarum Vol. I - III. Patavii 1889 - 1907.
306. Tournefort, Jos. — Elements de botanique au methode pour connaitre les plantes. Paris 1694.
307. Trattinnick. — Rosacearum monographia. Vindobonae 1823.
308. Trautvetter, Con. Rud. a — De Echinope genere. Mitaviae 1833.
309. Treviranus. — De Delphinio et Aquilegio observationes Vratislaviae 1817.
310. Trinius. — De Graminibus unifloris et sesquifloris distributio Botanica. Petropoli 1824
311. > > Species graminum. Petropoli 1828.
312. Τρουπάκης, Γεορ. — Ἡ χαρουπιὰ ἢ ἐυλοχερωτιὰ. Ceratonia siliqua (Γεωργ. Δελτ. ΚΒ', σελ. 2158 - 62, 2190 - 95. Ἀθήναι 1929).
313. Τσοουμή, Ι. — Κελτίς ἡ νότιος. (Celtis australis), Δελτ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἑτ. — Μάτιος 1937).

314. Τσουμῆς, Ι. — Τὰ γεωργικὰ συστήματα ἐν Ἑλλάδι. Ἀθήναι 1936.
315. Turritt, W. B. — The plant-life of the Balkan Peninsula. A Phytogeographical study. Oxford 1929.
316. Urville (Dumont d'Urville Jul. S. C.) — Enumeratio plantarum quas in insulis Archipelagi... Parisiis 1822.
317. Fiedler, K. G. — Uebersicht der Gewächse des Königsreiches Griechenland Dresden 1840.
318. Φιοράκις, Στ. — Ὁ Tournefort στὴν Κρήτη («Κρητ. Σελίδες» Γ', 1938, σελ. 413 - 419. Ἡράκλειον Κρήτης).
319. Fischer, E. L. — Synopsis Astragalorum tragacanthacarum (Bull. Soc. Moscou. 1853).
320. Frivaldszky, M. — (Περιγραφή εἰς τὰς icones de Reichenbach. 1845).
321. Χατζιδάκις, Ν. Ε. — Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κρήτης, τοπωνύμια προελθόντα ἐκ τῶν ἐν τῷ τόπῳ φουμένων δένδρων ἢ φυτῶν (Ἐπ. Κρ. Σπ., Α', σελ. 445 - 448. Ἀθήναι 1938).
322. Walroth. — Rosae plantarum generis Historia succincta. Nordhusae 1828.
323. Walpers, G. G. — Repertorium botanices systematicae. Lipsiae 1842 - 1847.
324. Walpers - Mueller, Cap — Annales botanices systematicae. Lipsiae 1848 - 1868.
325. Wickström, Joh. Em. — Dissertatio botanica de Daphne. Stockholm 1816 (id. 1820).
326. Willdenow, G. L. — Über die Tragant-Arten (Acad. de Berlin 1799).
327. Willemet. — Monographie des plantes étoilées. Strasbourg 1791.
328. Willkomm. — Recherches sur l'organographie et la classification des Globulaires. Leipsick 1850.
329. > > Cistinearum orbis veteris descriptio monographica (ic. et desc. Pl. nov. Hispan. t. II. Lipsiae 1856).
330. > > Revisio petentillarum. Bonnae 1856.
331. Wydler. — Essai monographique sur le genre Scrofularia (mem. Soc. Phys. Genève. IV. 1828).

β') Εἰδικά:

332. Ἀμαριώτου, Μαρ. — Ἐνα βότανο (ἔφ. «Τὸ Νέα» Ἀθηνῶν 11-7-1951).
333. Ἀναγνωστόπουλος, Π. — Πλάτανος ἢ ἀειθαλής. Platanus Orientalis, var. sempervirens («Δενδρ. Ἐρευνα», 4, 1936, σελ. 189).
334. Baker. — Plant husting in Crete 1925 - 1926 - 1927 (Journ. R. Hort. Soc. 1929).
335. Baldacci, A. — Risultati botanici del viaggio compiuto in Creta nel 1893 (Extrait journ. «Malpighia», t. IX. 1895).
336. > > Itinerari fitogeografici del mio secondo viaggio in Creta (Mem. Acad. di Bologna, t. X. 1903)
337. Gandoger, M. — Plantes nouvelles pour l'île de Crète (Bull. Soc. Bot. France 1915, LXII. pp. 8 - 12 et 151 - 157).

- 338 Gandoger, M. — Troisième voyage botanique dans l'île de Crète (aussi, 1916, LXIII, pp. 1 - 15 et 219 - 243).
- 339 » » Les Campanules et les campanulacées de l'île de Crète (aussi, 1917, LXIV, pp. 1 - 8 et 110 - 122).
- 340 » » Addenda et corrigenda ad Floram Cretae (aussi, 1920, LXVII, pp 181 - 185).
341. » » Plantes endémiques ou rarissimes de l'île de Crète (Le monde des plantes, 3, serie XXII, 1921, No 13, p. 4, No 14, p. 4, No 15).
342. » » L'ascension du mont Ida. île de Crète (Bull. Soc. Bot. France 1922, LXIX, pp. 16 - 20).
343. Gandoger, M. — Custurier. — Herborisation en Crète 1913 - 1914 (aussi, 1916).
344. Gay, J. — Sur la distribution géographique des 3 espèces de la section Gamen du genre *Asphodelus*. Paris 1857 (Ann. Sc. Nat. VII).
345. » » Recherche sur la famille des Amaryllidées. Paris 1859 (Ann. Sc. Nat. IX).
346. Γεωργακόπουλος, Ἀλ. Ν. — Δίκταμο - Ὁρίγιανον ἢ δίκταμος (Γεωργ. Δελτ. Ἑλλ. Γεωργ. Ἐτ. Ν)βριος 1938, σελ. 421 - 422 καὶ Ἰούλ. 1940, σελ. 210 - 211).
347. Γεωργική Ὑπηρεσία Ἡρακλείου. — (Περὶ Δικτάμου. Ἡράκλειον Κρήτης 1951).
348. Damborgis, C. — Ueber die chemischen Inhaltsstoffe des weissen Dictam (Dictamnus albus). Berlin 14 Mai 1929.
349. Διαπούλης, — Ἐνδημικὰ φυτὰ τῆς νήσου Κρήτης. Zelkova Cretica Sprach. («Δασική Ζωή», 18, 19 τοῦ 1934).
350. » » *Amaracus dictamnus* Benth. — Ἀμόρακος ὁ δίκταμος («Δασική Ζωή», 46, 1936, σελ. 189 - 193).
351. Dorfler, J. — Bericht über eine botanische Forschungsreise durch Kreta (Ac. Anz. XXII der Kais. Ac. Wiss. Wien 1904).
352. » » Mitteilungen aus der Flora Kretas (Werh. Zool. Bot. Gesel. Wien 1905).
353. Heldreich, Th. — *Centranthus Sieberi* et *Leopoldia Speitzeneri*. Öster n. Beitr. zur Flora von Kreta (Verh. Zool. Bot. Gesel. 1890).
354. » » Note sur une nouvelle espèce de *Centaurea* de l'île de Crète (extrait du Bull. de la Soc. Bot. de France XXXVII, 14 Nov. 1890, pp. 212 - 241).
355. Hess — Die Cypresse auf der Insel Kreta (Scheiger Zeitschrift für Forstwesen, 1924, pp. 14 - 18).
346. Ι. Μ. — Ὁ Δίκταμος (Δελτ. Ἀγροτ. Τραπ. Ἑλλάδος, Α', 1936, τεύχος IV, σελ. 442 - 447).
347. Candolle, A. P. de. — 4e notice sur les plantes cultivées. — *Salvia Cretica*. (Mem. Soc. Phys. Genève, V, 1833).
348. Κατσάνος, Δ. Χ. — Σκωρία τῶν σιτηρῶν καὶ Βερβερίς ἢ Κρησοα («Δασική Ζωή», 28, 1935).
349. Lakowitz. — Verzeichnis der in Griechenland und [auf der Insel

- Kreta während der Vereinstudienfahrt im April 1928 gesammelten Pflanzen (Ber. d. Westpreuss. Bot. Zool. Vereins. Danzig 1929).
360. Langeron, M. — Annotations et additions à la flore Crétoise (Bull. Soc. Bot. France 1927, p. 130).
361. Λιναρδάκη, Ἐλευθ. — Ἐνα Κρητικὸ φυτό, ὁ Δίκταμος κοινῶς Ἐρωωνίας (ἐφ. «Ἡ Δράσις» Ἡρακλείου Κρήτης, 25, 26 Αὐγούστου 1951).
362. Ostermeyer, F. — Beitrag zur Flora von Kreta (Verh. Zool. Bot. Gesel. XL, 1890).
363. Παπαϊωάννου, Ι. — Καθορισμὸς σταθμῶν ἐμφανίσεως τῆς Τραχείας Πεύκης ἐν Κρήτῃ («Δασικὴ Ζωή», 38, 1936)
364. Περακάκης, Ν. — Ἐνα ἀγνωστον, ἀλλὰ ἀρχετὰ προσοδοφόρον φυτόν, τὸ Δίκταμον («Ἄγρ. Ταχυδρ.», ΚΕ', 1935, ἀρ. 382, σ. 210).
365. Πατάκης, Ἐλευθ. — Δίκταμος ὁ Κρητικὸς (ἐφημ. «Ἀνατολή» Ἄγ. Νικολάου Κρήτης, 24, 25, 26, 28, 29 Σεπτ. 1935).
366. » » Ὁ Δίκταμος τῆς Κρήτης (Origanum Dictamnus L.) Ἀθῆναι 1951.
367. Πολυμενάκος, Ν. — Τὸ αἰθέριον ἔλαιον Δικιτάμου τοῦ Κρητικοῦ. Ἀθῆναι 1940.
368. Raulin, Vict. — Flore et Faune de l'île de Crète. Bordeaux 1870.
369. Rénz, J. — Beitrag zur Orchideenflora der Insel Kreta (aus Fedde Repertorium 28, 1930, pp. 241 - 262).
370. » » Die Orchidenflora von Ostkreta (aus Fedde Repert. 1932).
371. Rikli. — Kreta und Sizilien (Vegetationsbilder, Reiche XIII, Heft 1 - 2. Jena 1915).
372. » » Zur Kenntniss der Flora der Insel Kreta (Vehr. Schweiz Naturf. Gesel. Genf. 1915).
373. » » Eine Frühlingfahrt nach Kreta (Neujahrsblatt Naturf. Ges. — Zürich 1917).
374. » » Aus Kreta und Griechenland. Reisestudien und Erinnerungen (Züricher Volkszeitung, März 1922)
375. Rikli - Rübel — Über Flora und Vegetation von Kreta und Griechenland (Vierteljahrschrift der naturf. Gesel. Zürich 1923, pp. 163 - 227).
376. Rochinger, K. — Neue beiträge zur Flora von Kreta (1943).
377. Schmucker. — Endemischen und charakterpflanzen aus Kreta (Vegetationsbilder, Reihe XXI, Heft. 5, 1930).
378. » » Über eine Orphys — Population aus Kreta (Botan. Centralbl. 1935).
379. Schreber, J. Chr. Dan — Bellis Cretica etc (N. Act. Upsalae I.), Upsalae 1773).
380. Sieber, F. W. — Errata pour l' herbier de Crète («Flora», X, 1822, p. 639).
381. » » Berichtungen der Sieber' schen Cretischen herbarium. 1822.
382. » » Analyse de la partie botanique du Reise («Flora», XII, 1823, pp. 593 - 603).

- 383 Sieber, F. W. — Recension über Sieber's Reise nach der Insel Kreta («Flora», VI, 1823, p. 593).
384. Τσοῦμης, Ι. — Το ὀρίγανον τὸ δίκταμον. Δίκταμος (Γεωργ. Δελτ. Ὑπ. Γεωργ. τεύχος Γ', περ. δευτέρα, σελ. 103. ἔτ. 1938).
385. > > Ὁ Δίκταμος (ἐφ. «Ἀνατολή» Ἁγ. Νικολάου Κρήτης 15, 19, 22, 26, 29 Αὐγ. 1937).
386. Fleischmann. — Beitrag zur Orchideenflora der Insel Kreta (Österr. Bot. Zeit. 1925, pp. 180 - 194. ἀναφέρει τὰ φυτὰ τὰ συλλεγμένα ὑπὸ τῶν Dorfner καὶ Leonis).
387. Φοῦμης, Κ. Μ. — Δέκα πέντε ἡμερῶν λημέρι ἐπάνω εἰς τὰ χιονισμένα Λευκά Ὄρη. — Ἡ Χλωρίς τῆς Κρήτης. («Ἁγρ. Ταχυδρόμος», ΙΖ', 1927, ἀρ. 186, σελ. 339 - 340).
388. Weiss. — Beiträge zur Flora von Griechenland und Kreta (in Verh. Zool. Bot. Gesel. 1869, pp. 37, 74. Aussi in Alhandlungen, t. XIX, pp. 37 - 54, 741 - 746).
389. Vierhapper. — Beiträge zur Kenntniss der Flora Kretas (Österreich. botan. Zeitschrift. Wien 1917).
390. Χατζησταματάκης, Ἑμμ. — Τὸ Σταματόχορτον (χειρόγραφον τοῦ 1933 ἐκ σελίδων 7 εὐρισκόμενον εἰς τὴν Μάλμειον Βιβλιοθήκην Χανίων, ὑπ' ἀριθ. 4761).

ΕΛΕΥΘ. Κ. ΠΛΑΤΑΚΗΣ

A RECENT FIND OF COINS OF THE AMIRS OF CRETE

Students of mediaeval Cretan history will be interested to learn that some copper coins (*fulūs*) dating from the period of the Arab occupation of Crete were recently found in Candia*.

The existence of this class of coins has been established only within the last two years, although some specimens were known years ago and were misattributed then and later by various writers to Spain or to other areas¹. To Dr. John Walker, Keeper of the Department of Coins and Medals in the British Museum, goes the credit for the proper attribution of these coins of the Amirs of Crete. His article describing both gold and copper coins struck in Crete during the latter half of the 9th century appeared in *The Numismatic Chronicle*, 1953, pp. 125 - 130, and it is on the basis of this contribution that the following attributions are made.

The coins in question (nos. 2 - 6 illustrated in the accompanying plate A', enlarged about 2 diameters) are in very poor condition, but there can be no doubt about their correct identification. No. 1 is almost completely effaced but is probably identical with nos. 3, 4 and 6, which are similar to Walker's no. 6, their reconstructed legends reading :

*) The coins were discovered during the course of excavating the foundations for a new hotel in the street leading to the port (ὁδὸς 25 Ἀγιοῦστου), just opposite the Post-Office, in a depth of some metres. These coins were first recognised as possibly Arabic by Mr N. Platou, Director of the Candia Museum. He says that the stratum to which these coins belonged underlay some Venetian constructions. Another earlier stratum, possibly roman, has been noticed under the Arabic one. In the same area there were found coins of the second Byzantine period. (after 961). From the Arabic coins only six are preserved and from these only five conserve their characters, the other being quite illegible.

¹) See for example Antonio Vives y Escudero, *Monedas de las Dinastías Árabe - Espanolas* (Madrid, 1893), nos. 341 and 342; and, following him, George C. Miles, *The Coinage of the Umayyads of Spain* (New York, 1950), nos. 181 (g) and (h).

Obverse

لا اله الا There is no god but
 الله وحده لا Allāh, He is one; there is no
 شريك له Partner with him.

Border consisting of a linear circle enclosed by circles of dots.

Reverse

محمد Muhammad
 رسول is the messenger
 الله of Allāh
 شعيب Shu'aib

Border as on obverse.

Nos. 2 and 5 are similar to Walker's no. 5, their legends being identical with those given above with the addition of the name ('Umar) beneath the obverse area.

In view of the deteriorated condition of these specimens the weights have no significance.

In Walker's opinion, to which I subscribe, the latter coins (nos. 2 and 5) are attributable to Abu - Hafs 'Umar, the first Amīr of Crete, and are to be dated about 850 A. D. (about 235 of the Hijrah). The name of Shu'aib beneath the reverse area would be that of his son and successor². In the case of nos. 1, 3, 4 and 6, bearing Shu'aib's name alone, there can be little doubt that these coins belong to Shu'aib's reign and are to be dated after ca. 854 A. D. (240 A. H.).

There are many voids in our knowledge of this interesting period in the history of Crete, but it is with the aid of such little documents as these that we are able in part to fill the empty spaces. Certain gold coins published by Walker, bearing not only Shu'aib's name but also the dates 271, 275 and 281 A. H. (884, 888 and 894 A. D.) have been of special importance in supporting a tentative chronology for the Amīrs of Crete, but these humble coppers are also part of the record. It is to be

²) Walker however reserves the possibility that the 'Umar named here may be a son of Shu'aib, which would place these coins in the reign of Shu'aib and datable therefore a generation (or less) later.

hoped that this short note may serve to bring to the attention of students of Cretan history, particularly of those who reside in Crete, the existence of coins of this type; and that it may be instrumental in bringing to light other specimens, perhaps with further data which will supplement our knowledge^a.

GEORGE C. MILES

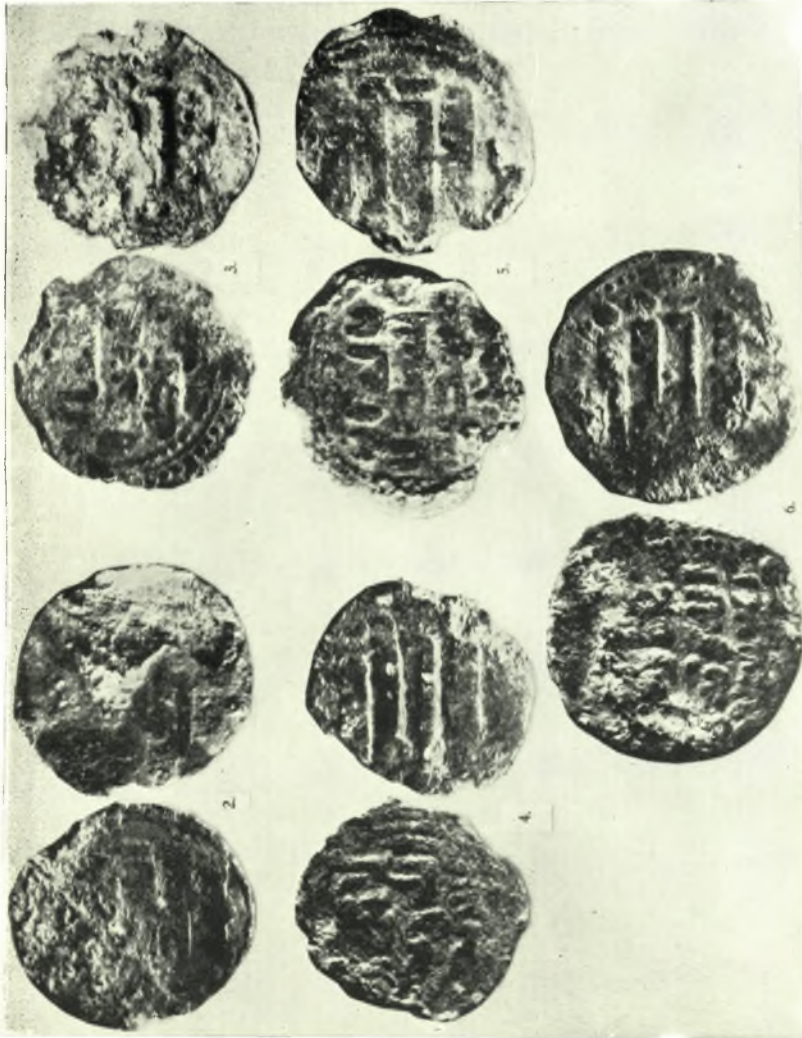
^a) Since the appearance of Walker's article I have myself found a number of these coppers, hitherto unattributed or wrongly assigned, three in the cabinets of the American Numismatic Society in New York, one in the coin collection of the Greek Gymnasium in Alexandria, Egypt, and several in a private collection. Unfortunately none of them has added anything new to the record, except to show that specimens are not so rare as one might have thought. I understand also that another copper of this class was found last year by the Italian School of Archaeology in their excavations at Gortyna.

ΠΗΛΙΝΟ ΟΜΟΙΩΜΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΦΟΡΕΙΟΥ

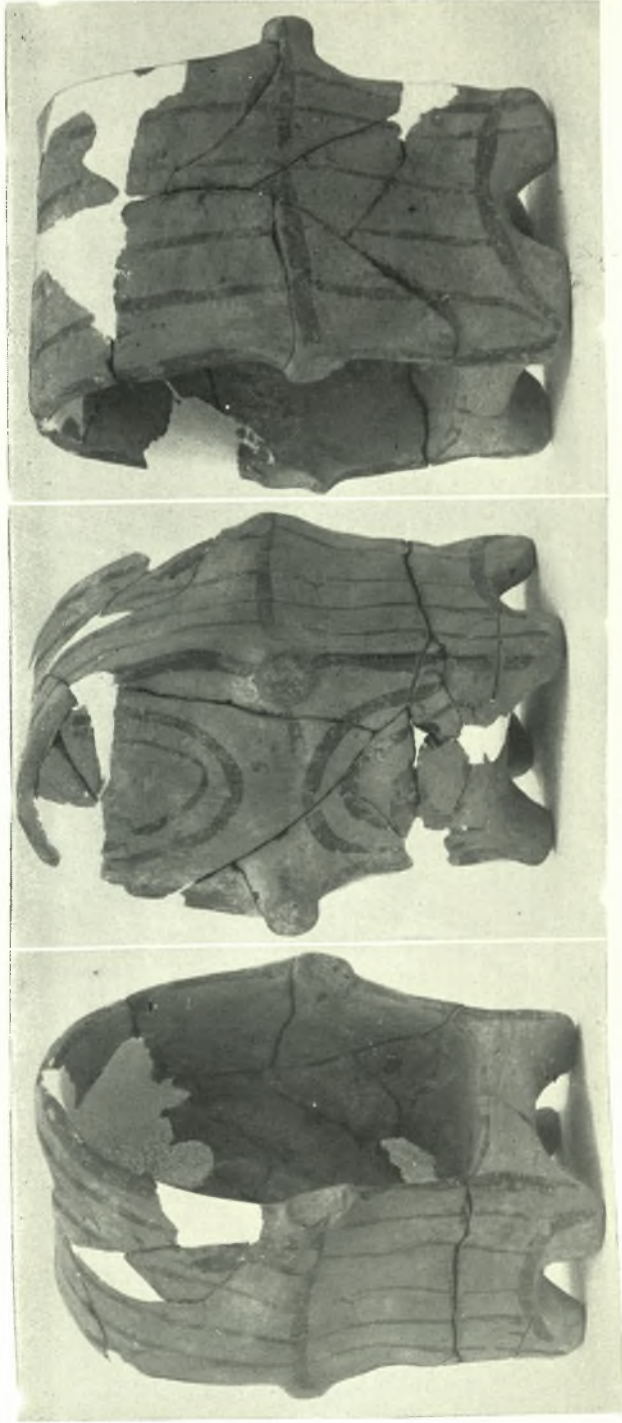
Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1953 παρουσιάστηκε στὸ κατάστημα ἑνὸς ἐμπορίου ἀρχαιοτήτων στὰς Ἀθήνας ἕνα πήλινο ἀντικείμενο περιέρογου σχήματος. Τὸ ἀπέκτησα καὶ τὸ ἐδώρησα στὴ συλλογὴ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Μετὰ τὴν ἀναχώρησή μου ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὁ τεχνίτης τῆς Σχολῆς Στέλιος Κατσαράκης μοῦ ἔκανε τὴ χάρι νὰ τὸ καθαρίσῃ καὶ συμπληρώσῃ, καὶ ὁ κ. Μπόρντμαν νὰ μοῦ τὸ φωτογραφήσῃ (Πίν. Β').

Τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ μάλιστα ἀπὸ τάφο. Ἡ παρατήρησις ὅτι πρόκειται γιὰ φορητὸ καθίσμα, βασισμένη στὶς λαβὲς ποὺ ἔξέχουν μπροστὰ καὶ πίσω καὶ στὰ ἴχνη ἑνὸς ἐσωτερικοῦ καθίσματος ὀφείλεται στὸν κ. Νίκολς. Ὁ θάλαμος ἔχει ὕψος 11 ἐκ., μᾶκρος χωρὶς τὶς λαβὲς 7,5 ἐκ., φάρδος (στὸ ὕψος τῶν λαβῶν) 6,5 ἐκ. φαίνεται ὅτι οἱ λαβὲς εἶχαν σχῆμα μακρῶν κοντῶν, ποὺ χωρὶς ἄλλο θὰ ἔσπασαν καὶ ἔχουν χαθῆ. Ἐπίσης, μέσα στὸ θάλαμο, καὶ πρὸς τὸ πίσω μέρος του διακρίνονται ἀπέναντι τὸ ἕνα στὸ ἄλλο τὰ ἴχνη ἑνὸς σανιδοειδοῦς πάγκου ποὺ στηριζόταν στὶς δύο πλευρὰς σὲ ὕψος 2 ἐκ. ἀπάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο. Ὁ πηλὸς εἶναι κοκκινωπὸς μὲ ἐπίχρσιμα ἀπὸ λεπτότερο πηλό. Τὸ ἐξωτερικόν, ἂν ἐξαιρέσωμε τὴν ὀποκάτω ἐπιφάνεια, ἔχει ἀπλὲς γραμμὲς μὲ κόκκινο χρῶμα. Οἱ γραμμὲς στὶς δύο πλευρὰς μὲ τὴν ὀρθογώνια διάταξί τους, πιθανῶς ἀντιστοιχοῦν μὲ τὸν ξύλινο σκελετὸ τῶν πραγματικῶν ὀχημάτων αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἀλλὰ στὴν πίσω πλευρὰ ἔχουν μᾶλλον διακοσμητικὸ χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴν ἄποψι τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς διακοσμῆσεως τὸ ὀμοίωμα αὐτὸ ἀνήκει στὴ μυκηναϊκὴ τέχνη, καὶ πιθανῶς στὴν ΥΕ ΙΙΙ περίοδο.

Ἡ χρῆσις τοῦ φορητοῦ καθίσματος εἶναι ἀπὸ καιρὸ γνωστὴ στὴ Μινωικὴ Κρῆτη. Ὁ ἀείμνηστος Ἐβανς βρῆκε στὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ τὰ θραύσματα ἑνὸς μικροῦ πήλινου φορείου, καὶ τὰ λείψανα μιᾶς τοιχογραφίας, ποὺ, κατὰ τὴ γνώμη του, παρίστανε πομπὴ μὲ τὸν βασιλέα - ἀρχιερέα μέσα σ' ἕνα τέτοιο φορεῖο. Στὴν κυρίως Ἑλλάδα ὁμως δὲν εἶχε παρατηρηθῆ ἡ χρῆσις αὐτῆ καὶ μᾶλλον φαινόνταν πὼς οἱ Μυκηναῖοι δὲν συνήθιζαν τὸ μεταφορικὸ αὐτὸ μέσο. Μόλις προπέρουσι ὁ καθηγητὴς κ. Οὐδέις στὶς ἀνασκαφὰς τῶν Μυκηναίων ἀνακάλυψε κάτω ἀπὸ τὴν ἀποθήκη στὴ λεγόμενη «Οἰκία τοῦ ἐλαιεμποροῦ» ἕνα κομμάτι τοιχογραφίας ὅπου παριστάνεται ἕνας βασιτάξος μὲ τὸν κοντὸ στὴν πλά-

Bronze coins of the Amirs of Crete from Candia.

Πήλινο όμοίωμα μυκηναϊκού φορτίου.

τη καὶ πίσω του ἓνα ἄσπρο ἀντικείμενο πού, ὅπως φαίνεται, εἶναι τὸ μπροστινὸ μέρος μιᾶς φορητῆς καθέδρας¹. Μπροστὰ στὰ πόδια τοῦ βιαστάζου φαίνεται ἡ ῥάχη μιᾶς ἄλλης μορφῆς, πού σὲ σχῆμα καὶ χρωματισμὸ μοιάζει — ἴσως τυχαῖα — μὲ τὸ γνωστὸ κροκοσυλλέκτη καὶ τοὺς ἄλλους «κυανοῦς πιθίλους» τῆς Κνωσοῦ. Ἐπὶ τὸν κνωσιακὸ μάλιστα χαρακτηρὸν τῆς μυκηναϊκῆς τοιχογραφίας — παρ' ὅλο πὸς τὰ φορέματα εἶναι ντόπια — θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ υποθέσῃ ὅτι ἡ παράστασις τῆς τοιχογραφίας δὲν ἀνταποκρίνεται τόσο σὲ μυκηναϊκὲς συνήθειες ὅσο σὲ κρητικέ· ἀλλὰ ἀφοῦ τὸ φορεῖο τοῦ Πίν. Β' μᾶς δείχνει ὅτι στὴ μυκηναϊκὴ κυρίως Ἑλλάδα πράγματι ὑπῆρχαν φορητὲς καθέδρες δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴν δεχθῶμε ὅτι καὶ ἡ μυκηναϊκὴ ἀριστοκρατία ἐγνώρισε τὸ μεταφορικὸ αὐτὸ μέσον. Συμβολικὸ σκοπὸ πιθανῶς θὰ εἶχε τὸ φορεῖο μας νὰ ἀποφύγῃ ἢ πεθαμμένη(;) τὴν ταλαιπωρία τοῦ ταξιδιοῦ στὸν ἄλλο κόσμον. Ἀξίζει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ τοιχογραφία τῶν Μυκηνῶν καὶ τὸ φορεῖο μας προέρχονται ἀπὸ τὶς δύο μυκηναϊκὲς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πού στὰ δημορικὰ ἔπη μνημονεύονται μὲ τὸ ἐπίθετο «εὐρουάνια». Στὴν Κρήτη μάλιστα ὁ Ἔβανς ἐσχέτισε τοὺς μινωικοὺς δρόμους μὲ κεντρικὸ «διάδρομον» μὲ τὶς μετακινήσεις τῶν «διφοροφουμένων».

Ἐπὶ τὰ δύο κνωσιακὰ παραδείγματα τὸ πήλινο φορεῖο εἶναι τὸ παλαιότερον ἀφοῦ βρέθηκε μὲτ' ἄλλα ἀντικείμενα λατρευτικοῦ χαρακτήρος σὲ ἓνα θεμέλιο διαμέρισμα τῶν ΜΜ ΙΙ ἀνακτόρων² παριστάνει τὸν ἀπλὸ ξύλινο σκελετὸ ἑνὸς τετραγωνικοῦ ὀχήματος μὲ κοντοὺς πού ἔξέχουν καὶ μὲ τὸ κάτω μέρος ἑνὸς ἐπιβάτη στερεωμένο μέσα στὸ ἀνοικτὸ ὄχημα³. Ἡ τοιχογραφικὴ παράστασις, ἀπὸ τὴν ὁποία μικρὰ μόνον τεμάχια σώζονται, βρέθηκε στὸ νότιο συγκρότημα τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ, πάνω στὴ γραμμὴ τῆς κυρίας εἰσόδου πρὸς τὴν κεντρικὴν ἀλλή, καὶ χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν Ἔβανς στὴν ΥΜ Ι περίοδο³. Ἐνα μπροστινὸ κοντάρι στηρίζεται στὴν πλάτη τοῦ βιαστάζου, ἐπειδὴ ὅμως φαίνονται ἴχνη ἀπὸ ἄλλα κάθετα ξύλα ὁ Ἔβανς στὴν ἀναπαράστασί του ἀποδίδει τοὺς κοντοὺς διπλοὺς, δηλ. μὲ κατώτερον ὀριζόντιον κοντὸ πού συνδέεται μὲ τὸν ἀνώτερον μὲ κάθετα ξύλα καὶ κρατιέται ἀπ' τὸ χέρι τοῦ βιαστάζου. Τὸ ὄχημα φαίνεται ὡς ἀνοικτὸς σκελετός, καὶ μέσα διακρίνεται τὸ κορμὶ τοῦ ἐπιβάτη καθισμένο πάνω σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ καθίσματα ἐκστρατείας πού εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες κνωσιακὲς τοιχογραφίες⁴ μπροστὰ του, ἂν ἡ συμπλήρωσις εἶναι σωστὴ, παριστά-

¹) British School Annual XLVIII σ. 14, πίν. 9α.

²) Evans, Palace of Minos I, σ. 224, εἰκ. 166, ΙΙ εἰκ. 80.

³) Ἀπόστολι, ΙΙ σ. 770 κ.εξ., εἰκ. 502·3.

νει κάτι σὰν παραπέτασμα, πού θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸν ἐπιβάτη στὸν ὕπνο. Στὴ μυκηναϊκὴ κυρίως Ἑλλάδα, σὲ μεταγενέστερη μάλιστα ἐποχὴ, φαίνεται ὅτι ἐπικρατοῦσε μᾶλλον κλειστός ἢ καμαρωτός θάλαμος, ἀφοῦ στὸ φορεῖο τοῦ Πίν. Β' εἶναι φανερό ὅτι ὁ σκελετός κλείνει ἀπάνω καὶ σκεπάζεται μὲ πανὶ ἢ δέρμα, καὶ ἀφοῦ στὴν τοιχογραφία τῶν Μυκηναίων, ὁ ἄσπρος ὄγκος πίσω ἀπὸ τὸν βυστάζο δὲν παρουσιάζει ἔνδειξι σκελετοῦ. Ἀλλὰ ὅτι ἡ συνήθεια τοῦ φορητοῦ καθίσματος προήλθε ἀπὸ τὴν Κρήτη δὲν φαντάζομαι νὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἔτσι μᾶς προσφέρεται ἀκόμη μία ἔνδειξις γιὰ τὶς ἀναλογίες τῶν πολιτισμῶν Κνωσοῦ καὶ Μυκηναίων.

Ὅπως οἱ περισσότερες μυκηναϊκὲς συνήθειες πού προήλθαν ἀπὸ τὴν Κνωσό — στὴν ἀρχιτεκτονικὴ π. χ., στὸν ἱματισμὸ καὶ τὸν ὄπλισμό, στὴν τέχνη καὶ στὰ μικροτεχνήματα, ἢ στὴν ἐξωτερικὴ διάταξι τῆς λατρείας — ἢ χρῆσις αὐτὴ δὲν ἔφθασε ὡς τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες — στὴ Παλαιὰν Ἑλλάδα τοῦλάχιστο — δὲν ταξίδευαν μὲ φορητὸ κάθισμα. Καθὼς εὐγενικὰ μὲ πληροφορεῖ ὁ κ. Χάτισσον, αὐτὸ τὸ μέσον ἦταν σὲ χρῆση στὴν Αἴγυπτο ἤδη στὸ Ἀρχαῖο Βασίλειο, ἐνῶ ἀργότερα στὴ Μεσοποταμίᾳ (στὸν 8ον π. Χ. αἰῶνα) ὁ Χαλδαῖος Μερδοάχ - Βαλαδὰν ξέφυγε τὴν καταδίωξι τοῦ Ἀσσυρίου βασιλέως Σαργῶν Β' ἀφίνοντας τὸ χρυσὸ φορεῖο του. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ εἶχε ἐπίσης δικό του ἀπὸ χρυσό. Πιστεύεται ὅτι στὴ Δύσι ἦλθε ἡ συνήθεια ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ὕστερα ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Μαγνησίας (189 π. Χ.). Στους Ἕλληνες συγγραφεῖς τὸ φορητὸ κάθισμα ἐμφανίζεται πρῶτα στὸν Ἡρόδοτον (Γ' 146) ὅπου οἱ Σίμιοι μὲ τὸν Χαρίλεων «τῶν Περσέων τοὺς διαφοροφευμένους... ἔκτεινον». Πιὸ συχνὰ στους περσικοὺς χρόνους οἱ ἐπίσημοι ταξίδευαν ἀναπαυτικὰ μὲ κλειστὴ ἀρμάμαξα, ὅπως ὁ Ξέρξης στὴν ἐκστρατεία του καὶ ἡ Ἀθηναϊκὴ πρεσβεία τῶν Ἀχαρνέων ἢ καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅταν κατέφυγε στὸν Βασιλέα τῆς Περσίας ντυμένος σὰν γυναῖκα.

J. M. COOK

ΕΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΝ ΕΓΓΡΑΦΟΝ ΤΟΥ 1860

Μεταξὺ διαφόρων ἐγγράφων ἀναγομένων εἰς γεγονότα τῶν ἐτῶν 1792 - 1898, ἅτινα εὗρον ἐν τῇ πατρικῇ μου οἰκίᾳ, κειμένη ἐν τῷ χωρίῳ Ἐξω Ποτάμους τῆς ἐπαρχίας Λασιθίου, περιλαμβάνεται καὶ τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ἐγγραφοῦν, ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιβολὴν καὶ εἰσπραξίν τοῦ στρατιωτικοῦ φόρου¹ τῶν ἐτῶν Ἐγίρας 1274 καὶ 1275² ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς κατοίκους τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου.

Πρόκειται περὶ ἐντύπου τουρκιστὶ γεγραμμένης γνωστοποιήσεως, ἐκδοθείσης ἐκ μέρους τῆς ἀρμοδίας οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας τῆς πόλεως Ἡρακλείου, μὴ ἀναφερούσης ὅμως τὴν ἀρχὴν ἢ τὸ πρόσωπον πρὸς ὃ ἀπευθύνεται καὶ γνωστοποιούσης, διὰ χειρογράφου συμπληρώσεως τοῦ κενοῦ ἀφεθέντος χώρου τοῦ ἐγγράφου, ὅτι ὁ στρατιωτικὸς φόρος διὰ τὰ δύο ὡς ἀνωτέρω ἀναφερόμενα ἔτη τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου τούτου ἀνήρχετο εἰς τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν 2932 γροσίων καὶ εἴκοσι παραδίων. Τὸ ἐγγραφοῦν τοῦτο φέρει χρονολογίαν 22 Ραμαζὰν 1277 καὶ σφραγίδα τουρκικὴν μὲ τὸ ὄνομα Ἄλῃ Τεβφίκ.

¹ Ἐκ τοῦ ἐντύπου τοῦ ἐγγράφου καὶ τοῦ στερεοτύπου τοῦ περιεχο-

¹ Askeriye bedeliyeleri ἢ Bedeli Askeri ὡς ἦτο ἀργότερον γνωστόν, ἦτοι στρατιωτικὸν ἀντίκρυσμα εἰσπρατιτόμενον ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ἀντὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τζιζιγιε λεγομένου πρότερον. Ὁ κεφαλικὸς φόρος κατηργήθη κατὰ τὸ 1839, ὅποτε ὁ Σουλτὰν Ἀβδουλ Μετζήτ, ἅμα τῇ ἀνόδῳ του εἰς τὸν θρόνον, ἠθέλησε νὰ εἰσαγάγῃ ὠρισμένης διοικητικῆς μεταρρυθμίσεις, τὰς γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Τανζιμάτ. Ὁ μέχρι τότε τρόπος εἰσπράξεως τοῦ κεφαλικοῦ φόρου κατηργήθη καὶ τῇ εἰσηγήσει τοῦ Πατριαρχείου ἀπερσίσθη ὅπως εἰσπράττεται οὗτος ὑπὸ τῶν κοινοτήτων. Δύο ἔτη ὅμως μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μεταρρυθμίσεων, ἅμα τῇ πτώσει ἐκ τῆς Μ. Βεζυρείας τοῦ Ρεσίτ Πασᾶ καὶ τῷ διορισμῷ τοῦ Ἰζέτ Πασᾶ, ἐπῆλθον τροποποιήσεις τινὲς εἰς ὠρισμένα ἄρθρα τοῦ Τανζιμάτ καὶ μετὰ τούτων ἀπερσίσθη, τῇ εἰσηγήσει πάλιν τοῦ Πατριαρχείου, ὅπως εἰσπράττεται ὁ φόρος οὗτος, ὡς καὶ πρότερον, κατὰ κεφαλὴν. Ὅταν ὅμως, μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἐτῶν, ἀνέλαβε πάλιν τὴν Μ. Βεζυρείαν ὁ Ρεσίτ Πασᾶς ἐπανάφερε τὸ σύστημα τῆς ὑπὸ τῶν κοινοτήτων εἰσπράξεως τοῦ φόρου τούτου. Κατὰ τὸ Χάτ Χουμαγιὸν τοῦ 1856 ὁ κεφαλικὸς φόρος ἠλλάξε τελειωτικῶς ὀνομασίαν, ὀνομασθεὶς στρατιωτικὸν ἀντίκρυσμα (Bedeli Askeri), καταβαλλόμενος ὑπὸ τῶν χριστιανῶν διὰ τὴν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἐξαιρέσιν των. Κατὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Συντάγματος τῷ 1908 καὶ τὴν στρατολογίαν τῶν Χριστιανῶν κατηργήθη τελειωτικῶς ὁ φόρος οὗτος.

² Τῶν ἐτῶν 1857 καὶ 1858.

μένονι του, διαφέροντις μόνον κατά τὸ ποσὸν τοῦ εἰσπρακτέου φόρου, τείνει τις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι τοιαῦται ἔντυποι γνωστοποιήσεις θὰ ἀπηυθύνοντο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς προέδρους τῶν κεφαλοχωρίων τῆς νήσου γνωρίζουσαι εἰς αὐτοὺς τὸν ἐπιβληθέντα εἰς τοὺς ὑποφόρους κατοίκους των στρατιωτικὸν φόρον.

Κάτωθι τῆς τουρκιστὶ γεγραμμένης κοινοποιήσεως ταύτης εὐρίσκειται ἰδιόγραφος ἑλληνικὴ μετάφρασις, μὴ ἀνταποκρινομένη ὁμως πλήρως πρὸς τὸ τουρκικὸν κείμενον³ μετὰ τὴν ὑπογραφήν, *Ἡ Δημογεροντία τοῦ τμήματος Ἡρακλείου* καὶ τὴν σφραγίδα μετὰ τὴν λέξιν, *Δημογεροντία*⁴ καὶ σταυρὸν εἰς τὸ μέσον ταύτης. Ἐκ τούτου συμπεραίνει τις ὅτι ἡ ἀγγελία ἐκοινοποιεῖτο κατ' ἀρχὴν ἐκ μέρους τῆς τουρκικῆς ὑπηρεσίας πρὸς τὴν Δημογεροντίαν τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὁποία, ἀναγνώφουσα κάτωθι αὐτῆς περιληπτικὴν μετάφρασιν τοῦ τουρκικοῦ κειμένου, ἀπέστειλε ταύτην εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον.

Ἐπειδὴ ἐλάχιστα τυγχάνουσι γνωστὰ τὰ περὶ τοῦ ἰσχύσαντος ἐν Κρήτῃ φορολογικοῦ συστήματος ἐπὶ τουρκοκρατίας, οὔτε δὲ ἐγράφη μέχρι τοῦδε λεπτομερῆς τις πραγματεία ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἔκρινα καλὸν νὰ προβῶ εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ παρόντος ἔγγραφου, μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι προσφέρω μικρὰν τινα συμβολὴν εἰς τὸ ἰσχύσαν ἐν Κρήτῃ φορολογικὸν σύστημα κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῖσι τοῦ 19^{ου} αἰῶνος.

Τὸ ἔγγραφον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Διὰ τὰ γίνῃ δικαία ἡ μοίρασις τοῦ στρατιωτικοῦ φόρου τῶν δύο ἐτῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ 1274 καὶ 1275 εἰς τὸ σαντζάκι⁵ τοῦ Ἡρακλείου, διὰ τὰ μὴν ἔχῃ κανεῖς ἔπειτα λόγον γὰ παραπονεθῆ, ἔγινεν ἐκ νέου καταγραφή τοῦ ψυχομετρίου ἐκείνων ὁποῦ κατὰ τὸ Βασιλικὸν φερμάνι⁶

³) Ὡς μετὰ πληροφόρησεν ὁ μεταφραστὴς τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου κ. Νικ. Σταυρινίδης, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὰς χορηγηθείσας μοι πληροφορίες.

⁴) Ὡς γνωστὸν ὁ θεσμὸς τῶν Δημογεροντιῶν συνεστήθη ἐπισήμως ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ 1858. Βλ. Κῶδ. 95 σελ. 81 καὶ 85 τοῦ Τουρκ. Ἀρχείου Ἡρακλείου, ἔνθα τὸ ἐκδοθὲν ἐπὶ τῇ περιστάσει σουλτανικὸν φερμάνιον ὑπὸ χρονολ. 15 Τζεμαζιελεβέλ 1276 (1859 μ. Χ.) καὶ ὁ διέπων τὰς δημογεροντίας κανονισμὸς. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τούτοις ἡ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔγγραφου σφραγὶς τῆς Δημογεροντίας Ἡρακλείου μετὰ τὴν χρονολογίαν 1858. Πρβλ. σχετικῶς καὶ Ν. Σταυροράκη: Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης Ἀθήνησι 1890, σ 159

⁵) Σαντζάκι, διοικητικὴ ὑποδιείρασις τοῦ βιλαγιετι, ἡ-οι τῆς Γ. Διοικήσεως. Οὕτω ἐπωνομάσθη διοικητικῶς ὁ Ν. Ἡρακλείου μετὰ τὴν μεταφορὰν τῆς πρωτεύουσος τῆς νήσου εἰς Χανιά.

⁶) Θὰ ἐνοηθῆ ἴσως τὴν ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Τζεμαζιελεχιῦ 1272 (18 Φεβρουαρίου 1856) αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν, τὴν γνωστὴν ὡς Χατ - Χουμαγιὸν ἧτι αὐτόγραφον σουλτανικὴν διαταγὴν.

ὑποχρεοῦνται νὰ πληρώσουν στρατιωτικὸν φόρον, μετὰ τὸ μέσον ὄλων τῶν χριστιανῶν κατοίκων Προεστώτων καὶ Κοιζαμπασήδων, κατὰ τὰς καταγραφὰς ὄλων γενικῶς τῶν χωρίων ἀναλόγησε πρὸς γρόσια 28 καὶ παράδες 30 κάθε ὄνομα Ὅθεν κατὰ τὴν καταγραφὴν τοῦ χωρίου σας Ποτάμου τῆς ἐπαρχίας Λισιθίου, πρὸς γρόσια 28 3/4 ἀναλόγησαν γρόσια δύο χιλιάδες ἑνεακόσια τριάντα δύο καὶ μισὸ διὰ τὰ δύο ἔτη 74 - 75. Διὰ τὰ γίνῃ δὲ ἡ μοίρασις μετὰ δικαιοσύνην ἀναλόγως τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας καὶ δυνάμεως τοῦ καθενὸς καὶ διὰ νὰ μὴν ἀδικηθῇ κανεῖς, ὡς τὸ ὑψηλὸν φερμάνι, διὰ ταῦτα, ἀποπέλλεται ἡ παροῦσα πιστοποίησις».

Ἡράκλειο τὴν 26 7βρίου 1860

Ἡ Δημογεροντία τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου

Τ. Σ. Δημογεροντία

1858

Εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν, ἐπὶ τοῦ περιθωρίου αἱ λέξεις: Λασιθι, Ποτάμος, ἀριθ. 12, καὶ κάτωθι τούτων ὁ ἑξῆς λογαριασμός:

51 ὀνόματα	
ἀριθ. γροσ. 28 3/4	
γρόσια 1466.10	
» 1466.10	
2 ἐτῶν γρ.	<u>2932.20</u>

Ι. Σ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ
Στρατηγός

Η ΔΙΑΘΗΚΗ ΕΝΟΣ ΚΡΗΤΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1546

Και άλλοτε ἔλάβομεν τὴν εὐκαιρίαν νά σημειώσωμεν ὅτι ἐν Βενε-
τία εἰργάζοντο Ἕλληνες ζωγράφοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος,
οἱ ὅποιοι εἶχον εἰδικευθῆ εἰς τὴν παραγωγὴν εἰκόνων φορητῶν τῆς
Παναγίας (Madonna), τὰς ὁποίας καὶ διέθετον εἰς βενετικά σπίτια. Οἱ
ζωγράφοι οὗτοι ἐπωνομάσθησαν Madonneri. Εἷς ἐκ τούτων ἦτο καὶ
ὁ Γεώργιος Κωνσ ἀντίνου Λουμπίνας ἢ Λουμπινᾶς, τοῦ ὁποίου ἀνεύ-
ρομεν τὴν διαθήκην εἰς τὸν Φάκελλον 768 τοῦ Συμβολαιογράφου Αἰθ-
γουστίνου Πελεστρίνα, παρὰ τῷ Κρατικῷ Ἀρχεῖφ Βενετίας, καὶ ὑπ'
ἀριθ. 192 καὶ ἔχει ὡς ἔπεται :

*In nomine Dei eterni. Amen. Anno ab incarnatione Dni
Nostri Jesu Christi 1546, ind. quinta. Die vigesimo secundo Octo-
brii Iti (=Rialti). Io mastro Zorzi depentor de madone quon-
dam Constantin Lubina de Candia, della contrà S. Zulian de Ve-
netia, considerando niuna cosa è più certa de la morte, nè più
incerto dell' hore suo, essendo per la Dio gratia sano della mente
et dello inteletto, benchè del corpo infermo, feci venir da mi Ago-
stin Pelestrina nodaro de Venezia e quello ho pregato scrivi que-
sto mio testamento nel qual lasso mi commissarii et executori
de questo mio testamento messer Andrea Curcumeli de Candia et
mastro Vettor da le madone, quali prego debi exeguire quanto
ordinerò; voio quando el mio corpo serà da l'anima separato,
quello sii sepolto alla giesia di S. Zuane di Furlani, lasso a Ju-
lia fia del quondam Zanetto griego depentore, mia nessa per suo
maridar ducati die.xi, lasso a Olina fiola de mastro Zorzi Casse-
ler ducati dui per l'anima mia, lasso all fia de Gregol de Can-
dia mio nepote ducati cinque, lasso a Polo mio fiol ducati cento
e cinquanta, lasso a Elena mia fiola ducati venticinque de con-
tadi e tuta la sua roba che ho in pegno senza exborsation alcu-
na. lasso a Lisabeta mia mojer ducati cinquanta et el residuo
de tuti li mei beni mobili, stabili, presenti e futuri ed in cadaun
luogo esistenti, lasso alli fratelli Polo e Marco mei fioli e special-
mente dechiaro et dico dover haver dal dicto messer Andrea Cur-
cumeli ducati trecento e cinquanta valuta da L. 6, 4 quali li ho
dato a trafegare et dovere haver da messer Manolachi Comita,
patron de nave ducati 53 a risego de ditta nave et dover haver*

Ludwig
Reitum s. 28

anche da messer Hieronimo Gransam francese ducati cento in circa d'oro che deli predeti danari sia satisfati li legati predicti et questo voio sii il mio testamento».

Ἐν ὀνόματι τοῦ αἰωνίου Θεοῦ. Ἀμήν. Ἐν ἔτει 1546 ἀπὸ τῆς ἐν-
σαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἰνδ. Πέμπτη ἡμέρα 22α
Ἰουλιουρίου εἰς τὸ Ριάλτον. Ἐγὼ ὁ μάστορ Γεώργης ζωγράφος «μαν-
τονέρος» τοῦ ποτὲ Κωνσταντίνου Δουμπινᾶ ἐκ Κρήτης, συνουκία Ἁ-
γίου Ἰουλιανοῦ Βενετίας, σκεπτόμενος ὅτι κανὲν πράγμα δὲν εἶναι
πλέον βέβαιον ἀπὸ τὸν θάνατον, οὔτε καὶ εἶναι βεβαία ἡ ὥρα του, ὦν,
θεῖα χάριτι, ὑγιῆς τὰς φρένας καὶ τὴν διανόησιν, καίτοι εἶμαι σωμα-
τικῶς ἀνάπηρος, προσεκάλεσα παρ' ἐμοὶ τὸν Ἀθγουστίνον Πελεστρίναν
Συμφρον Βενετίας καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ γράψῃ τὴν παρούσαν δια-
θήκην μου, δι' ἧς ἀφίνω ἐπιτρόπους μου καὶ ἐκτελεστάς τῆς διαθήκης
ταύτης τὸν κύριον Ἀνδρέαν Κουρκομελέην, Κρητικόν, καὶ τὸν μάστορ
Βίκτωρα μαντονέρον, τοὺς ὁποίους παρακαλῶ νὰ ἐκτελέσουν ὅτι δια-
τάξω. Θέλω, ὅταν τὸ σῶμά μου ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὴν ψυχὴν, νὰ μὲ θά-
ψουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἁγίου Ἰωάννου τῶν Φουρλάνων. Ἀφίνω
εἰς τὴν Ἰουλιαν κόρην τοῦ ποτε Τζανέτου Ἑλληρος ζωγράφου, ἀνε-
ψιάν μου, διὰ τὴν ὑπανδρεῖαν τῆς Δουκάτα 10, ἀφίνω εἰς τὴν Ὀλι-
ναν κόρην τοῦ μάστορ Ζώζη Κασελερ δουκάτα 2 διὰ τὴν ψυχὴν μου,
ἀφίνω εἰς τὴν κόρην τοῦ Γρηγόρι Κρητικοῦ, ἀνεψιοῦ μου, δουκάτα
πέντε, ἀφίνω εἰς τὸν υἱόν μου Παῦλον Δουκάτα 150. Ἀφίνω εἰς τὴν
κόρην μου Ἐλένην δουκάτα 25 μετρητὰ καὶ ὅλα τὰ ἑοῦχά της τὰ ὁ-
ποῖα ἔχω ἐνέχυρον, χωρὶς νὰ δώσῃ τίποτε. Ἀφίνω εἰς τὴν Ἐλισσί-
βητ σύζυγόν μου Δουκάτα 50 καὶ τὸ ὑπόλοιπον πάντων τῶν ἀγαθῶν
μου κινητῶν, ἀκινήτων, παρόντων καὶ μελλόντων καὶ ὅπουδήποτε εὑ-
ρίσκονται, ἀφίνω εἰς τοὺς υἱούς μου Παῦλον καὶ Μᾶρκον, ἀδελφούς,
καὶ εἰδικῶς δηλώνω καὶ λέγω ὅτι πρέπει νὰ λάβουν ἀπὸ τὸν ἠθθέντα
Κύριον Ἀνδρέαν Κουρκομελέην δουκάτα 350 ἀξίας πρὸς λίρας 6 καὶ
σολδία 4, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔδωκα ἵνα ἐμπορευθῇ καὶ νὰ λάβουν καὶ ἀπὸ
τὸν κύριον Μανωλάκην Κομιτᾶν, πλοίαρχον, δουκάτα 53 μὲ κίνδυνον
τοῦ ἐν λόγῳ πλοίου καὶ νὰ λάβουν ὁμοίως παρὰ τοῦ Ἱερωνύμου Γκραν-
σάμ Γάλλου Δουκάτα χρυσᾶ 100 περίπου καὶ ἀπὸ τὰ χορήματα αὐτά,
τὰ ὡς ἄνω, νὰ πληρωθοῦν τὰ εἰρημένα κληροδοτήματα καὶ αὕτη θέλω
νὰ εἶναι ἡ διαθήκη μου».

Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ὡς ἄνω διαθήκης διαπιστώνομεν δύο τι-
νά: πρῶτον ὅτι ἐν Βενετία εὑρίσκοντο τότε ἀρκετοὶ ζωγράφοι «μαν-
τονέροι». Ἡ διαθήκη ἀναφέρει, ἀποθανόντα πρὸ τοῦ 1546, τὸν Ἑλ-

ληνα Τζανέτον, εἶτα τὸν Τζώρητ Κασελέρ καὶ τὸν μαντονέρον Βίκτωρα καὶ δεύτερον ὅτι: ἡ ἐργασία τῶν «μαντονέρων» ἦτο ἐπικερδής, ἐφόσον βλέπομεν ἐν τῇ διαθήκῃ νὰ διατίθενται ἑκατοντάδες Δουκάτων, τὰ ὁποῖα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχον μεγάλην ἀγοραστικὴν δύναμιν. Καὶ εἶδομεν εἰς τὰ περὶ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ, ποῦ εἶχε δώσει προῖκα εἰς τὴν κόρην του («Κρητικὰ Χρονικά», Α', τ. ΙΙΙ, σελ. 616 - 618) 325 Δουκάτα καὶ μάλιστα 40 ἔτη βραδύτερον (1584), ποῖαν ἀξίαν ἀντεπροσώπευον τότε τὰ Δουκάτα αὐτὰ εἰς ἀντικείμενα χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, κοσμήματα καὶ ἔριοῦχα πολύτιμα.

Βενετία Ἀπρίλιος 1955.

Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ
ἀ. μ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

